DIGITAL SOUTH CAUCASUS COLLECTION

This pdf is a file in the Digital South Caucasus Collection (DSCC), a collection in the Ancient World Digital Library (AWDL) hosted by the Institute for the Study of the Ancient World Library at New York University.

- Creator: Mikeladze, T. / მიქელაძე,თ. / Микеладзе, Т.К.
- Title: არქეოლოგიური კვლევა-ძიება რიონის ქვედა წელზე (მასალები ძველი ფაზისის ისტორიისათვის)- კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციების შრომები ტომი I / Археологические ицследования в низовьях р.Риони том I
- Publication Date: 1978
- Publisher: Georgian National Academy of Sciences, GNM Archaeological Center
- Place of Publication: Tbilisi
- Collection: Digital South Caucasus Collection
- Collection ID: dscc_e8dbdc848d

About

The Digital South Caucasus Collection (DSCC) is a collection in the Ancient World Digital Library (AWDL), a project of the Library of the Institute for the Study of the Ancient World (ISAW) at New York University in cooperation with the Georgian National Museum and the Institute of Archaeology and Ethnography in the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia. AWDL's mission is to identify, collect, curate, and provide access to a broad range of scholarly materials relevant to the study of the ancient world. The ISAW library is responsible for curating the collection, clearing the rights as needed, preserving the digital copies in NYU's Faculty Digital Archive, creating high-quality metadata in order to maximize discoverability, and making the works accessible to the general scholarly public.

Rights

The Georgian National Museum has granted permission to the Institute for the Study of the Ancient World of New York University to publish this material electronically in the Digital South Caucasus Collection (DSCC). We are making such material available on a noncommercial basis for research and educational purposes, in an effort to expand access to thinly-held and/or out-of-print material related to the study of the ancient world to the widest possible audience. If you wish to use copyrighted material from this site for purposes beyond those in accordance with fair use (Title 17 U.S.C. Section 107), you must obtain permission from The Georgian National Museum. We respect the intellectual property rights of others. If you believe that you own the copyright to the material made available on this site, please see our takedown policy: http://dcaa.hosting.nyu.edu/dscc/takedown-notice.

თეიმურაზ ჟიჟელაძე

არქეოლოგიური კვლევა-ძიება რიონის ქვემო წელზე

«ხელოვნება» • 1978

IVE
3827

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

თეიმურაზ მიქელაძე

არქეოლოგიური კვლევა-ძიება რიონის ქვემო წელზე

(მასალები ძველი ფასისის ისტორიისათვის)

კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები

I

18658

„მეცნიერება"
თბილისი 1978

9 20·6(C 41)
902.6(47.922)
3 745

ნაშრომი წარმოადგენს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1961—1965 წწ. და კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1971—76 წწ. მდ. რიონის ქვემო წელზე ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ანგარიშს. ნაშრომში გამოქვეყნებულია აღნიშნული ექსპედიციების ძირითადი მონაპოვარი. განსაზღვრულია ამ მონაპოვრის პერიოდიზაცია და ქრონოლოგია, მისი ისტორიული შინაარსი და მეცნიერული მნიშვნელობა. მასალის ანალიზი დაქვემდებარებულია კოლხეთის უძველესი საქალაქო ცენტრის ფასისის პრობლემისადმი, რადგან რიონის ქვემო წელზე არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ამ პრობლემის დამუშავებას ისახავდა მიზნად. ამის გამო საჭირო გახდა მეცნიერებაში ფასისის პრობლემის მდგომარეობისა და ფასისის შესახებ საისტორიო წყაროების ცნობათა განხილვაც, რასაც წინამდებარე ნაშრომის სათანადო თავები ეძღვნება.

10602
207—77
M 607(09)—78

© გამომცემლობა „მეცნიერება“ 1978

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

I. რიონის შესართავთან არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ისტორიისათვის

მდ. რიონის შესართავის მხარეში არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას დიდი ხნის ისტორია არა აქვს. რევოლუციამდე, ისევე როგორც სხვა მხარეების, ამ რაიონის არქეოლოგიურ შესწავლასაც შემთხვევითი, ეპიზოდური ხასიათი ჰქონდა. ასეთ ეპიზოდად უნდა ჩაითვალოს თბილისის V არქეოლოგიური ყრილობისათვის მზადების პერიოდში ყურადღების გამახვილება ზოგიერთი შემთხვევითი მონაპოვრის მიმართ და მდ. რიონის ქვემო წელზე ხანმოკლე არქეოლოგიური დაზვერვების ჩატარება[1]. ეს იყო და ეს. ამის შემდეგ საკვლევი მხარის არქეოლოგიური შესწავლისათვის გასაბჭოებამდე აღარავის მოუცლია.

გასაბჭოების შემდეგ რიონის ხეობისა და, კერძოდ, ფოთის მხარის არქეოლოგიური შესწავლის პიონერი იყო ცნობილი მხარეთმცოდნე ბ. გოგოლიშვილი, რომელმაც წლების მანძილზე დაუღალავად ზვერა და აღნუსხა მრავალი ძეგლი. ეს შრომატევადი და ხანგრძლივი დაუღალავი მუშაობა გამოვლინდა „კოლხეთის არქეოლოგიური ძეგლების რუკაში“, რომელიც ქ. ფოთის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმშია დაცული. მართალია, ეს რუკა ახლა დაზუსტებას საჭიროებს არა მარტო დატანილი ძეგლების განსაზღვრებათა თვალსაზრისით, არამედ ფაქტობრივადაც, მაგრამ მას დღესაც არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა. აღნიშნულ რუკას ახლაც დიდი სამსახურის გაწევა შეუძლია არქეოლოგიური კვლევა-ძიების დაწყებით ეტაპებზე, როგორც მდ. რიონის, ისე ხობის, ცხენისწყლის, ენგურისა და სხვა მდინარეთა ხეობებში.

მდ. რიონის ქვემო წელის არქეოლოგიური შესწავლის შემდგომი ეტაპი დაკავშირებულია იმ დიდ სამუშაოებთან, რომლებიც კოლხეთის ჭაობების დაშრობას ისახავდა მიზნად. ამ დროს, 1933—1934 წლებში სოფ. ქვალონის მახლობლად მიმდინარეობს სამოსახლო ბორცვის „ნაოხვამუს“ შესწავლა, რასაც საქართველოს სსრ სიძველეთა დაცვის კომიტეტის ექსპედიცია ახორციელებს; საველე სამუშაოებს ხელმძღვანელობს ა. ბოლოტენოვა. ბორცვი „ნაოხვამუ“ კოლხეთში ორმოციან წლებამდე[2], შეიძლება ითქვას, ერთადერთი ძეგლი იყო, რომელიც, მართალია სხვადასხვა ექსპედიციების მიერ, მაგრამ მაინც ასე თუ ისე

---

[1] М. Смирнов, О некоторых древностях Кутайсской губернии, V археологический съезд в Тифлисе, I. Труды предварительных комитетов. М., 1882; Г. Церетели, Заметки о курганах и раскопках по Рионской долине, v археолог. съезд. I, Труды предварительных комитетов, стр. 333—340.

[2] გ. ნიორაძე, არქეოლოგიური გათხრები კოლხიდაში. ენიმკის მოამბე, 1941, X, გვ. 330 და შმდ.

მეთოდურად შეისწავლებოდა. მიუხედავად ამისა, მან, ისევე როგორც ანაკლიის დიხაგუძუბამ ძალიან დიდი როლი შეასრულა კოლხეთის არქეოლოგიაში, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ბ. კუფტინმა გამთხრელთა მონაცემების შეჯერების შედეგად შეძლო მათი სტრატიგრაფიის რეკონსტრუქცია[3]. მართალია, ბ. კუფტინის სქემა პერიოდიზაციის თვალსაზრისით გარკვეულ დაზუსტებას საჭიროებს[4], მაგრამ მისი ამოსავალი მნიშვნელობის უარყოფა არ შეიძლება.

1933 წელს მდ. რიონის ხეობით დაინტერესდნენ ქ. მოსკოვის ისტორიული მუზეუმის თანამშრომლები. აღნიშნულმა მუზეუმმა მოაწყინა სათანადო არქეოლოგიური ექსპედიცია, რომელმაც ჩაატარა რიონის მარჯვენა სანაპიროს ზედაპირული დაზვერვები რკინიგზის სადგურ რიონიდან ქ. ფოთამდე. ამ დაზვერვის ანგარიში გამოქვეყნებულია აღნიშნული ექსპედიციის ხელმძღვანელის მიერ[5].

1935 წელს რიონის შესართავის მხარე ბ. გოგილიშვილთან ერთად დაზვერა სოხუმის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელმა ა. იესენმა, რომელმაც დაგვიტოვა ვრცელი და საინტერესო ანგარიში აღნიშნული დაზვერვების შედეგების შესახებ[6].

ჩვენი საუკუნის 40-იან, ხოლო შემდეგ 50-იან წლებში არქეოლოგიური სამუშაოები, მართალია, ერთგვარი ხარვეზებით, მაგრამ უფრო გაცხოველებით წარიმართა. ამ საქმეში დიდი წვლილი შეიტანა ნ. ხოშტარიამ, რომლის სათანადო ნაშრომებს ქვემოთ გზადაგზა შევეხებით.

შემდეგ, ქართველ არქეოლოგთა წინაშე სხვა პრობლემების წამოჭრასთან დაკავშირებით, შეწყდა რიონის შესართავის არქეოლოგიური შესწავლა, ვიდრე ისტორიის ინსტიტუტში არ დაიწყო დამუშავება დიდი პრობლემისა: „ძველი საქართველოს ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება.“ ამ პრობლემის დამუშავებასთან დაკავშირებით, 1961 წ. ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორის აკად. ნ. ბერძენიშვილის ინიციატივით, ჩამოყალიბდა ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიცია, რომელსაც დაევალა ძველი ფასისის პრობლემების დამუშავება. წინამდებარე ნაშრომი სწორედ ამ პრობლემის დამუშავების პირველი ეტაპის შედეგებს ეძღვნება.

რაც შეეხება ფასისის პრობლემას, მას უფრო ძველი ისტორია აქვს, ვიდრე რიონის ქვემო წელზე არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას და მას საგანგებო ყურადღება უნდა დაეთმოს.

---

[3] იხ. Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, II, 1951, стр. 238. ანაკლიის დიხაგუძუბას, რომელიც აღმოაჩინა ჭანტურიამ, პირველი ვუწოდეთ მას შემდეგ, რაც იმავე ანაკლიაში ასეთივე სახელწოდების ანალოგიურ ძეგლს მივაკვლიეთ. ეს უკანასკნელი კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის დოკუმენტაციაში აისახა როგორც დიხა გუძუბა II.

[4] შდრ. თ. მიქელაძე, ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან (ძვ. წ. II-I ათასწლეულები). თბ., 1974, გვ. 50, 51, შმდ.

[5] Е. Крупнов, Археологическая экспедиция государственного исторического музея в Закавказье, СЭ, 1934, № 3.

[6] А. А. Иессен, Отчет Сухумской экспедиции 1935 г. ეს ნაშრომი ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის წინაფეოდალური ხანის არქეოლოგიის განყოფილების ხელნაწერი შრომების ფონდში.

2. საკითხის ისტორია და ფოთის მიდამოებში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების დაწყება

ძველი ფასისის საკითხი საქართველოში საქალაქო ცხოვრების ჩასახვისა და განვითარების ისტორიის ერთი მთავარი პრობლემათაგანია. ამ საკითხის მეცნიერული შესწავლით ნათელი მოეფინებოდა არა მარტო საქალაქო ცხოვრების გენეზისსა და მასთან დაკავშირებულ უმნიშვნელოვანეს საკითხებს, არამედ წინა აზიის ქვეყნებთან და ეგეოსურ სამყაროსთან საქართველოს და მთელი კავკასიის საერთაშორისო სავაჭრო-კულტურული ურთიერთობის ისტორიასაც. ამის გამო მიიჩნია სწორედ თავის დროზე გადაუდებელ ამოცანად ფასისის შესწავლის დაწყება საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის ხელმძღვანელობამ და ამ ამოცანის შესრულება 1961 წელს დაავალა საგანგებოდ შექმნილ ფოთის არქეოლოგიურ ექსპედიციას. მაგრამ არ იქნებოდა სწორი, გვეფიქრა, თითქოს ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობით იწყება აღნიშნული საკითხის შესწავლის ისტორია.

მეცნიერულ ინტერესს ფასისის საკითხის მიმართ ასზე მეტი წლის ისტორია აქვს. მას არაერთი მკვლევარი თუ მეცნიერების მოყვარული შეჰხებია. მართალია, ამ პრობლემის არსი ამ ხნის განმავლობაში, ფაქტიურად, დაყვანილი იყო მხოლოდ და მხოლოდ ქალაქის ადგილმდებარეობის განსაზღვრამდე, მაგრამ ვიდრე ეს ამოცანა გადაწყვეტილი არ არის, საკითხის ეს მხარე კვლავ არსებითი მნიშვნელობისაა და მისი გარკვევა ამჟამადაც პირველი რიგის ამოცანად რჩება. ამ საკითხის გადაწყვეტაზეა დამოკიდებული ფასისის გენეზისის, ხასიათის, საერთაშორისო კავშირების და, საერთოდ, ამ ქალაქის ისტორიის შესწავლის შესაძლებლობა. თუმცა ყველა ჩამოთვლილ საკითხს ერთგვარად ნათელი ეფინება ქ. ფასისის სავარაუდო ქვეყნის არქეოლოგიური შესწავლის მეშვეობითაც.

ცნობილი მოგზაური ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერე ახალ დროში ერთ-ერთი პირველთაგანი იყო, ვინც ძველი ფასისის ლოკალიზაციას შეეხო[7]. მისი აზრით, ქ. ფასისი მდებარეობდა რიონის შესართავთან, მარცხენა სანაპიროზე[8]. დიუბუა დე მონპერეს ეს დაკვირვება ემყარებოდა ერთი მხრივ, სტრაბონის ცნობილ განსაზღვრას, რომ მდინარე ფასისის შესართავთან მდებარეობს მისი მოსახელე ქალაქი, კოლხების ემპორიონი, გარშემორტყმული მდინარით, ზღვითა და ტბით[9], ხოლო, მეორე მხრივ, ფასისის ციხე-სიმაგრის არიანესეულ აღწერილობასა და ადგილზე თავის პირად დაკვირვებათა შორის დანახულ იგივეობას. საქმე ისაა, რომ დიუბუა ჭალადიდიდან შვიდიოდე ვერსის მანძილზე დასავლეთით, ფოთისაკენ წააწყდა ნაციხარს, რომელიც, მისი აზრით, შეესაბამებოდა არიანეს მიერ აღწერილ ფასისის ციხე-სიმაგრეს და რომელიც ზომითაც იმოდენა იყო, რომ თავისუფლად დაიტევდა 400 რომაელ ჯარისკაცს, როგორც ამას

---

[7] უნდა აღინიშნოს, რომ დიუბუა დე მონპერეზე რამდენადმე ადრე ძველი ფასისითა და იქ არსებული კიბელას ტაძრით ფრანგი მოგზაური შარდენი დაინტერესებულა. მას უძებნია ეს ტაძარი, მაგრამ უშედეგოდ. როგორც ირკვევა, იგი კიბელას ტაძარს ზღვის სანაპიროზე ეძებდა (იხ. Voyage du chevalier Chardin par Langles, 1811, I, გვ. 421—422).

[8] Frederic Dubois de Montpereux, Voyage autour du Caucase..., VIII, P., 1839, გვ. 62—81.

[9] Strab. XI, 2, 17.

არიანე გვაუწყებდა[10]. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ დიუბუამ მიაქცია ყურადღება აგათიას მიერ პალიასტომის აღწერილობას: „იქ ხომ ერთი ტბა არის, რომელსაც პატარა ზღვას ეძახიან და რომელიც ევექსინის პონტოს უერთდება“[11] და ამ უკანასკნელის საფუძველზე შეეცადა აეხსნა სახელწოდება „პალიასტომი“ როგორც παλαίον στόμα „ძველი ღრუ“, „ძველი შესართავი“[12]. საყურადღებო დაკვირვებაა და მას ქვემოთ კვლავ დავუბრუნდებით.

ამრიგად, დიუბუა დე მონპერეს აზრით, ძველი, ყოველ შემთხვევაში, რომაული ხანის ფასისი მდებარეობდა ჭალადიდსა და ფოთს შორის, უფრო ამ უკანასკნელთან ახლოს. ამოსავალი ასეთი დასკვნისა, როგორც აღვნიშნეთ, იყო წერილობით წყაროებში დამოწმებული აღწერილობა ქ. ფასისის მდებარეობისა, რომ იგი გარშემორტყმულია მდინარით, ზღვითა და ტბით და ის, რომ ასეთივე გარემოცვაშია ნაციხარის ნაშთები, რომელიც მან ფოთსა და ჭალადიდს შორის აღმოაჩინა.

დიუბუა დე მონპერეს შემდეგ, გასული საუკუნის 80-იან წლებამდე ფასისის პრობლემის შესწავლაში არსებითი ხასიათის ძვრები არ მომხდარა. 80-იან წლებში კი ფასისის საკითხის მიმართ ინტერესი საგრძნობლად გაცხოველდა. ერთ-ერთი პირველთაგანი, ვინც ეს საკითხი კვლავ წინ წამოსწია თ. ბრუნი იყო. მან სათავე დაუდო ფასისის ლოკალიზაციის თავისებურ ვერსიას. მისი აზრით, მდ. ფასისის შესართავი და შესაბამისად ქალაქიც არა თუ რიონისა და ფოთის სამხრეთით, არამედ კიდევ უფრო ქვემოთ—პალიასტომის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილშია საძიებელი[13]. ამ დასკვნამდე თ. ბრუნი მიიყვანა არიანეს ცნობამ, რომლის მიხედვით მანძილი მდ. ფასისიდან მდ. ხობოსამდე 180 სტალონია. მან არიანესეული ხობოსი, სახელთა დამთხვევის გამო, გაიგივა მდ. ხობთან და იძულებული გახდა ფასისი რიონის სამხრეთით, ხობიდან 120 სტალონის მანძილზე ეძებნა, რადგან ხობსა და რიონს შორის მანძილი აღნიშნულის ნახევარი იყო მხოლოდ. რაც შეეხება რიონს, ავტორმა იგი არიანეს ქარიენტად (Χαρίες) მიიჩნია.

ამ გაიგივების სისუსტეს შეადგენს არა მარტო მანძილის არაზუსტი გამოანგარიშება, არამედ ისიც, რომ თ. ბრუნი ისტორიულ და თანამედროვე სახელთა დამთხვევას ერთ შემთხვევაში გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებს, ხოლო მეორეში — უგულებელყოფს. თუ ხობოსს სახელთა დამთხვევის გამო ხობთან აიგივებს, რატომღაც უგულებელყოფს იმავე ხობზე არსებულ სოფლის სახელწოდებას ქ ა რ ი ა ტ ა, რომელიც ასევე იმეორებს არიანეს მიერ ფ ა ს ი ს ს ა და ხ ო ბ ო ს ს შორის დამოწმებული სანაოსნო მდინარის ქ ა რ ი ე ნ ტ ი ს სახელს[14]. მდ. ხობზე მდებარე სოფ. ქარიეტას სახელწოდებაში შეიძლება შემონახული იყოს მდ. ხობის ან მისი ერთი ნაწილის უძველესი სახელი. არავითარი საფუძველი არ არსებობს იმისათვის, რომ გვერდი ავუაროთ ასეთ დამთხვევას. ეგების სწორიცაა იმ მკვლევართა მოსაზრებანი, ვინც არიანეს ქარიენტისა და

---

[10] Frederic D u b o i s de Montpereux, დასახ. ნაშრომი, გვ. 67—69. შდრ. Arr, PPE, IX.

[11] გ ე ო რ გ ი კ ა, III, გვ. 102.

[12] Frederic D u b o i s de Montpereux, ი ქ ვ ე, გვ. 71—72.

[13] Ф. Б р у н, Восточный берег Черного моря по древним периллам и по компасоным картам, Черномерье, т. II, Одесса, 1880, стр. 250.

[14] ა რ ი ა ნ ე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, თბილისი, 1961, გვ. 40—41.

ხობის იგივეობას აღიარებს[15]. აღსანიშნავია ისიც, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში არის ცდა „ქარიენტ“ სახელისა და მისი ვარიანტების (შდრ. Ἀρίης — ფსევდო-სკილაქსთან) დაკავშირებისა „რიონ“ სახელთან[16].

1880 წელს გაზეთ „კავკაზში“ გამოქვეყნდა ქუთაისის ქალთა გიმნაზიის მასწავლებლის ნ. შაფრანოვის წერილი სათაურით — „სად იმყოფებოდა ბერძნული ახალშენი ფასისი“[17]. მალე ამას მოჰყვა მეორე ნაშრომი, რომელიც პალიასტომის ტბისა და მდინარე კაპარჭინას წარმოშობას შეეხებოდა[18]. დასასრულ, 1885 წელს ნ. შაფრანოვი აქვეყნებს კიდევ ერთ ნაშრომს — „რიონის დაბლობის წარმოშობის შესახებ ისტორიულ პერიოდში“[19].

თავის პირველ ნაშრომში ნ. შაფრანოვი ეხება დიუბუა დე მონპერეს მოსაზრებას ფოთიდან სამი ვერსის მანძილზე არსებული სიმაგრის ნანგრევებს არიანეს ფასისთან, ხოლო ფოთის იუსტინესდროინდელ ბანაკთან გაიგივების შესახებ და აღნიშნავს, რომ ბევრად უფრო დამაჯერებელია არიანესდროინდელი ფასისი ფოთის პირდაპირ რიონის მარცხენა სანაპიროზე ვეძებოთ. მართალია, ამ ადგილებში არავითარი ნანგრევები არ ჩანს, მაგრამ ადვილი შესაძლებელია ისინი რიონს დაესილაო. რაც შეეხება უძველეს ფასისს, ავტორის აზრით, ის უნდა დაეარსებინათ პალიასტომის ტბის სამხრეთ სანაპიროზე, რის დასამტკიცებლადაც უთითებს კირის ხსნარით აგებულ სვეტსა და სხვა მსგავს ძეგლებზე, რომლებიც მრავლად არის მდ. მალთაყვისა და მდ. თხორინას აუზებში[20]. ეს აზრი განვითარებული აქვს ავტორს სხვა შრომებშიც. იგი მიიჩნევს, რომ პალიასტომის ტბა ზღვის ღრმა და დიდი უბე იყო. მისი აზრით, ამაზე, მიუთითებს თვით ტბის სახელი, რომელიც დიუბუამ მართებულად გაიაზრა ბერძნული სიტყვებიდან (παλαιὸν στόμα) ნაწარმოებ სახელწოდებად, მაგრამ ზუსტად არ გადმოგვცა ამ შესიტყვების შინაარსი. მაგალითად, სიტყვა στόμα „ილიადაში“ აღნიშნავს ფართო უბის ნაპირს. ასეთივე შინაარსი უნდა ჰქონდეს ამ სიტყვას აღნიშნულ შესიტყვებაშიც παλαιὸν στόμα, რომელიც ტბის სახელმა შემოგვინახა და რომელიც „ძველ უბეს“ ნიშნავს. ამ უბის სამხრეთ ნაწილში უნდა ყოფილიყო სწორედ ფასისი. სახელწოდება ფ ა ს ი ს ი მდინარის სახელწოდებიდან კი არ წარმოდგება, პირიქით, მდინარეს ეწოდა ქალაქის მიხედვით. რიონი ხშირად იცვლიდა შესართავის ადგილს და ამიტომ ქალაქსაც უნდა შეეცვალა თავისი ადგილმდებარეობა. ასე რომ იგი შეიძლება სუფსის შესართავთან ყოფილიყო[21].

შემდეგ ავტორი ცდილობს დაამტკიცოს სახელების — „ფასისისა“ და „სუფსას“ იგივეობა და კვლავ ამახვილებს ყურადღებას მდ. სუფსის აუზში არსებულ ძეგლებზე[22]. აღნიშნული დებულებები ავტორისა დაფუძნებულია მხოლოდ

---

[15] Н. Ю. Ломоури, Из исторической географии древней Колхиды, ВДИ, 1957, № 4, стр. 101.

[16] М. Иващенко, К вопросу о местонахождении Диоскурии Древних. Изв. абхазского науч. об-ва. 1926, вып. 4. стр. 97; Л. А. Ельницкий, Из исторической географии древней Колхиды. № 938, № 2(3), стр. 314—315.

[17] Н. Шафранов. Где была греческая колония Фасис, «Кавказ», 1880 № 71.

[18] Н. Шафранов, Образование Палиастома и истока его Капар-чая, Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. 2, Тифлис, 1882, стр. 45—58.

[19] Н. Шафранов, Образование Рионской низменности в течении исторического периода, Сборник сведений о Кутаисской губернии. Кут. 1885, вып. I.

[20] Н. Шафранов, Где была греческая колония Фасис.

[21] Н. Шафранов, Образование Рионской низменности, стр. 50—52.

[22] Н. Шафранов, იქვე.

და მხოლოდ ვარაუდზე იმ შესაძლებელ გეომორფოლოგიურ ცვლილებათა შესახებ, რომელთაც ადგილი უნდა ჰქონოდათ რიონის მხარეში. ერთ-ერთ თავის ნაშრომში ავტორი აღნიშნავს, რომ მან არ იცოდა ბერძნული და ლათინური ენები და სათანადოდ ვერ სარგებლობდა წერილობითი წყაროებით[23].

დღეს ნ. შაფრანოვის მოსაზრებათა გაზიარება არ შეიძლება. ფასისის პრობლემა მეტად რთულია და მისი გადაწყვეტა შეუძლებელია მრავალი ისეთი საკითხის დამუშავების გარეშე, რომელიც მოქცეულია სხვადასხვა მეცნიერების სფეროში. გასარკვევია და გასააზრებელი თითქმის უნიკალური გეომორფოლოგიური ვითარება, ამ ვითარების საუკუნეთა მანძილზე მიმდინარე ცვლილებების კანონზომიერებანი, თუკი ეს ცვლილებები ემორჩილება გარკვეულ კანონზომიერებას. ასე რომ, იმ რთული კატაკლიზმების რეკონსტრუქცია, რომელსაც ადგილი უნდა ჰქონოდა მდ. რიონის შესართავის მხარეში, ასე ცალმხრივად დაუშვებელია. ამისათვის მარტოოდენ ის მასალა, რომელზეც ნ. შაფრანოვს მიუწვდებოდა ხელი, აშკარად არ არის საკმარისი. მიუხედავად ამისა, ნ. შაფრანოვის ზოგიერთ დაკვირვებას ჯერაც არ დაუკარგავს გარკვეული მნიშვნელობა. ამ მხრივ აღსანიშნავია მოსაზრება სხვადასხვა პერიოდში ქ. ფასისის სხვადასხვა ადგილზე მდებარეობის შესაძლებლობის შესახებ. მართალია, ანალოგიური მოსაზრებანი, როგორც ზემოთ იყო ნაჩვენები, ჯერ კიდევ დიუბუა დე მონპერეს ჰქონდა გამოთქმული, მაგრამ ნ. შაფრანოვის დამსახურება ის არის, რომ მან კვლავ წინ წამოსწია ეს იდეა და შეეცადა ახალი ფაქტებით დაესაბუთებინა იგი.

ფასისის ლოკალიზაციის საკითხს სპეციალურად შეეხო ლ. ელნიცკი ძველი კოლხეთის ისტორიული გეოგრაფიისადმი მიძღვნილ ნაშრომში. ავტორი იხილავს არიანეს მარშრუტს და იძლევა იმ პუნქტების იდენტიფიკაციის ცდას, რომელიც არიანემ ინსპექციის წესით მოიხილა. ლ. ელნიცკი სტრაბონის, არიანესა და ანონიმის ცნობათა შეჯერების შედეგად ასკვნის: რომაული ციხე-სიმაგრე ფასისი და მისი მოსახელე ემპორიონი უნდა მოვათავსოთ მდ. რიონის შესართავთან, ამ უკანასკნელის მარცხენა სანაპიროზე. მაგრამ იმისათვის, რომ ეს ცნობები შევუთავსოთ სინამდვილეს, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ის კუნძული, რომელზეც ახლა გაშენებულია ქ. ფოთის საპორტო ნაწილი, ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისისათვის არ არსებობდა. ავტორის აზრით, ეს კუნძული წარმოადგენს ბევრად გვიან მონასილს, რომელმაც მდ. რიონის დელტა ორ დიდ ტოტად გაყო[24].

ლ. ელნიცკის კვლევისა და მსჯელობის თითქმის ისეთივე გზა აქვს არჩეული როგორც თ. ბრუნს: ერთიც და მეორეც იკვლევს არიანეს პერიპლუსს და იქ დასახელებული პუნქტების იდენტიფიკაციას იძლევა. მაგრამ, როგორც ვხედავთ, ავტორები დიამეტრალურად საწინააღმდეგო დასკვნამდე მიდიან. ზემოთ ნაჩვენები იყო, რომ თ. ბრუნზე დიდი გავლენა მოახდინა არიანესეულ ხობოსისა და მდ. ხობის სახელთა დამთხვევამ და, რაკი მანძილი ფასისსა და ხობოსს შორის არიანეს „პერიპლუსის“ მიხედვით უფრო დიდი აღმოჩნდა ვიდრე რიონ-ფოთსა და მდ. ხობს შორის, მან ფასისს პალიასტომის სამხრეთით მიუჩინა

---

[23] Н. Шафранов, Где была греческая колония Фасис.

[24] Л. А. Ельницкий, Из исторической географии древней Колхиды, ВДИ, 1938, № 2(3), стр. 311

ადგილი, ხოლო ლ. ელნიცკიმ სავსებით მართებულად დაუშვა შესაძლებლობა, რომ არიანესეული ხობისი შეიძლება მდ. ენგურს გულისხმობდეს. ასეთი იდენტიფიკაცია, როგორც მან სამართლიანად აღნიშნა, ჯერ კიდევ 1925 წ. წამოაყენა მ. ივაშჩენკომ[25], მაგრამ ლ. ელნიცკიმ ხობოს-ენგურის გაიგივების სასარგებლოდ ყურადღება მიაქცია პლინიუსის შემდეგ ცნობას: „Flumen Chobum Caucaso par Suanos fluens“ („მდინარე ხობოსი, რომელიც კავკასიიდან სვანების ქვეყანაზე მოედინება“[26]). ეს ცნობა აშკარად მიგვანიშნებს ანტიკური წყაროების ხობოსის თანამედროვე ენგურთან გაიგივების შესაძლებლობაზე იმ შემთხვევაში, თუ ამ წყაროთა თანადროულ ხანაში სვანთა ქვეყანას ხობის სათავეებში არ ვიგულისხმებთ და ახალ დროში არსებული ვითარებიდან გამოვალთ.

იმ ნაშრომთა შორის, რომელიც ფასისის საკითხს ეხება საგანგებო აღნიშვნის ღირსია მ. ბერძნიშვილის გამოკვლევა — „ქ. ფაზისის ლოკალიზაციისათვის“[27]. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ნაშრომის გამოქვეყნებიდან სამ ათეულ წელზე მეტი გავიდა მას დღესაც არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა. მ. ბერძნიშვილი სხვა ავტორებისაგან განსხვავებით ეყრდნობა ერთი მხრივ, ფიზიკურ-გეოგრაფიული, გეომორფოლოგიური, ჰიდროლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებს, ხოლო მეორე მხრივ, ანტიკური და ბიზანტიური ხანის მწერლების ჩვენებებს. ამ მონაცემების შეჯერების საფუძველზე იგი ასკვნის, რომ მდ. ფასისი რიონს შეესაბამება, რომ ქ. ფასისი მდებარეობდა მდ. ფასის-რიონის მარცხენა სანაპიროზე, რომ აგათიას მიერ მოხსენებული არხი ნედაართის არხს უდრის, რის გამოც ბიზანტიური დროის ფასისი პატარა ფოთის პირდაპირ, რიონის მარცხენა ნაპირზეა საძიებელი, ქ. ფოთის ცენტრიდან პირდაპირი ხაზით 8—9 კმ-ს მანძილზე აღმოსავლეთისაკენ[28]. ამასვე ადასტურებს ნესოსის ისულეთთან გაიგივებაც. რაც შეეხება კლასიკური ხანის ფასისს, ავტორის აზრით, იგი საგულვებელია ბიზანტიური ხანის ფასისის აღმოსავლეთით, ხოლო არიანეს დროის ფასისი კი დიუბუა დე მონპერეს მიერ მოხილულ ნაციხართან უნდა გაიგივდეს, თუ კი დადასტურდა ამ უკანასკნელის სიძველე[29]. დიუბუას ნაციხარის საკითხს ცოტა ქვემოთ კვლავ დავუბრუნდებით, აქ მხოლოდ ერთი შეუსაბამობა გვინდა აღვნიშნოთ. როგორც დავინახეთ, ავტორი მიდის ზოგადად მართებულ დასკვნამდე, რომ ფასისი სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ადგილზე მდებარეობდა: ბიზანტიური ხანისა — პატარა ფოთის პირდაპირ, კლასიკური — უფრო აღმოსავლეთით. შეუცვლელი იყო მხოლოდ გარემო: მდ. რიონის მარცხენა სანაპირო, ზღვის ნაპირი და პალიასტომის სიახლოვე. მაგრამ, თუ ბიზანტიური ხანის ფასისი პატარა ფოთის გასწვრივაა საძიებელი, დაუჯერებელია რომ შედარებით ადრინდელი

---

[25] М. М. Иващенко. К вопросу о местонахождении Диоскурии древних, Известия Абхазского научного об-ва, 1926, вып. 4, стр. 97.

[26] Л. А. Ельницкий, დასახ. ნაშრომი, გვ. 315, შდრ. Pl., NH, VI, 4.

[27] იხ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XXIII, 1942, გვ. 1—24; მისივე, ქალაქ ფასისის ისტორიისათვის, თბ., 1969.

[28] გავიხსენოთ, რომ დიუბუა დე მონპერეს აზრით, ბიზანტიელთა ან, როგორც იგი უწოდებს, რომაელთა ბანაკი, ძველ ფოთს შეესაბამება. აქ ჰქონდა ხოსროს მთელი ომების განმავლობაში საზამთრო სადგომები (იხ. მისი Voyage..., გვ. 66).

[29] მ. ბერძენიშვილი, ქალაქ ფასისის ლოკალიზაციისათვის, თსუ შრომები, ტ. XXIII, გვ. 19—20.

ხანის, ე. ი. არიანეს დროის ფასისი უფრო დასავლეთით, დღევანდელი ფოთის მისადგომებთან არსებულიყო. მით უმეტეს, განხილულ ნაშრომში იმის თანმიმდევრული მტკიცებაა წარმოდგენილი, რომ საუკუნეთა მანძილზე რიონის შესართავთან ზღვა უკან იწევდა და ხმელეთს უთმობდა ადგილს. მაშასადამე, რაც უფრო ადრინდელია ქალაქი, მით უფრო აღმოსავლეთითაა სავარაუდო მისი მდებარეობა დღევანდელი ფოთიდან.

დებულება ცალკეულ ეპოქებში ქ. ფასისის სხვადასხვა ადგილზე მდებარეობის შესახებ წამოყენებული აქვს ბ. კუფტინსაც, ოღონდ მისთვის მდ. ფასისი და მისი შესართავი ყოველთვის რიონი და რიონის შესართავი არ არის. აქ, როგორც ვხედავთ, თავს იჩენს თ. ბრუნისა და ნ. შანფრანოვის მოსაზრებათა რემინისცენციები. ბ. კუფტინის აზრით, უძველესი ბერძნული ქალაქი ფასისი უნდა ეძებოთ რიონის დაბლობის აღმოსავლეთით, ახლანდელი მდ. ფიჩორის ველის ახლოს, ფიჩორისა, რომელიც შეესაბამება სტრაბონის, პლინიუსისა და არიანეს ფასისს[30], რაც შეეხება რიონის დღევანდელ კალაპოტს, იგი იკვებებოდა ცივისა და ტეხურის წყლებით და წარმოადგენდა იმ მდინარეს, რომელსაც პლინიუსი და არიანე ასახელებენ ფასისსა და ხობოსს შორის ხარიენტის სახელით[31]. ზემოთ ლ. ელნიცკის მოსაზრებათა განხილვის დროს სათანადოდ იყო აღნიშნული, რომ, პლინიუსის ცნობის თანახმად, ხობოსი ენგურს უდრის და არა რომელიმე სხვა მდინარეს, ამაზე ერთგვარად ისიც მიუთითებს, რომ ხობოსი სვანების ქვეყანაზე მიედინებოდა.

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ თვით ბ. კუფტინიც კი ფასისის პრობლემის გარშემო მსჯელობისას ფაქტიურად მხოლოდ წერილობითი წყაროების ანალიზით იფარგლება. ეს თავისთავად ნიშანდობლივი ფაქტია და მიუთითებს ერთი მხრივ იმაზე, რომ მოცემული მხარე არქეოლოგიურად სრულიად შეუსწავლელი იყო, ხოლო მეორე მხრივ იმაზეც, რომ მდ. რიონის შესართავის აუზი ის მხარეა, რომლის ისტორიულ წარსულზე წარმოდგენის შემუშავება პირველადი არქეოლოგიური შესწავლის (დაზვერვების, ანაკრეფი მასალის შეგროვების, გამოკითხვის) მეშვეობით, ე. ი. მეთოდებით, რომლებსაც სხვაგან დადებითი შედეგი მოაქვს, შეუძლებელია. იქნებ ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ საკვლევი საკითხის შესახებ, ზემოთ ჩამოთვლილი ავტორებისაგან გან-

---

[30] Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. I, Тб., 1956, стр. 116, ამ აზრს ბოლო დროს მხარი დაუჭირა არქეოლოგმა გ. გრიგოლიამ, რომელიც ემყარება არსებითად პალეოტოპოგრაფიულ მონაცემებს, სახელდობრ კი რიონის გასწვრივ არქეოლოგიური ძეგლების განლაგებას, ე. წ., ნარიონალებთან მიმართებაში. აღნიშნული დაკვირვების საფუძველზე ავტორი მიიჩნევს, რომ ძველი ფასისი საძიებელია პალიასტომის ტბის აღმოსავლეთ კიდეზე ან პალიასტომის ტბის ფსკერზეც კი (იხ. გ. გრიგოლია, ქალაქ ფასისის ლოკალიზაციისათვის, სამეცნიერო სესია მიძღვნილი ქალაქ ფასისის ლოკალიზაციის პრობლემისადმი. მოხსენებები, თბ., 1973, გვ. 53, 54). საინტერესო დაკვირვებაა და ფასისის ძიების პროცესში მისი შემოწმება ღირს, მაგრამ ჯერჯერობით მეცნიერული დებულების საფუძვლად არ გამოდგება, რადგან არცერთი ის ძეგლი, რომელთაც ავტორი ასახელებს დღემდე შესწავლილი არ არის და არც არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ ზოგიერთი მათგანი საერთოდ ძეგლი არ აღმოჩნდეს. ყოველ შემთხვევაში, ფასისთან დასაკავშირებელი. გარდა ამისა, სამტკიცებელია თვით, ე. წ. ნარიონალთა ნარიონალობა. ესეც არ იყოს, გასარკვევია როდინდელი ნარიონალები არიან ისინი, ან როგორ შეიძლება მათი დაკავშირება ამა თუ იმ არქეოლოგიურ ძეგლთან.

[31] Б. А. Куфтин, იქვე, გვ. 109, 111; ბ. კუფტინი იქ იზიარებს კისლინგის ინტერპრეტაციას სახელწოდებისა *Χαριεῖς*. ha || qa მას მიაჩნია პრეფიქსად, Rien კი „მდინარედ“ (იხ. Pauly-Wissowa. Realenziklopadie der klassische Altemtumwissenschaft. Stuttgart 1914, გვ. 943).

სხვაებით, სრულიად სხვა აზრისაა არქეოლოგი ნ. ხოშტარია. იგი ქ. ფოთში ჩატარებული დაზვერვების საფუძველზე იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ კლასიკური და ბიზანტიური ხანის ფასისი ერთსა და იმავე ადგილზე, თანამედროვე ფოთის ტერიტორიაზეა საძიებელი. ნ. ხოშტარიას ამ დასკვნას[32] ქვემოთ კვლავ დავუბრუნდებით.

ფასისის პრობლემის გადაწრისათვის არქეოლოგიური დასაბუთების მონახვა სცადა ნ. ლომოურმაც კოლხეთის ისტორიული გეოგრაფიისადმი მიძღვნილ წერილში[33]. ფასისის ლოკალიზაციის საკითხში ავტორი ლ. ელნიცკისა, და მ. ბერძნიშვილის პოზიციაზე დგას: მისი აზრითაც ფასისი რიონს უდრის, ე. ი. ფასისი იმავე კალაპოტში მიედინებოდა, რომელშიც რიონი, ოღონდ მისი შესართავი უფრო აღმოსავლეთით იყო, ვიდრე დღეს რიონის შესართავია. შესაბამისად, არიანეს ჭარიენტი დღევანდელ ხობს უდრის, ხოლო ხობოსი — ენგურს. ქ. ფასისი, სახელდობრ, არიანეს ფასისი, ფასის-რიონის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობდა, რამდენადმე აღმოსავლეთით დღევანდელი ფოთიდან[34]. ნ. ლომოური ეხება იმ ნანგრევებსაც, რომლებიც გასული საუკუნის დასაწყისში დიუბუა დე მონპერემ მოიხილა. ავტორის ცნობით, დიუბუას მოგზაურობიდან ორმოცდაათი წლის შემდეგ ხსენებული ნანგრევები უნახავს შაფრანოვს[35]. ნ. ლომოური გვაცნობებს, რომ ნ. შაფრანოვი ხსენებულ ნანგრევებს, რომლებიც ადგილ „ნაჯიხურში“ (ბ. კუფტინის მიხედვით მდ. შავთან) ნახა, აიგივებს არა არიანესეულ ფასისთან, როგორც ამას დიუბუა დე მონპერე აკეთებდა, არამედ აგათიას მიერ აღწერილ VI საუკუნის ფასისთან. სხვათა შორის, ნ. შაფრანოვის ამ გაიგივებას მართებულად მიიჩნევს ბ. კუფტინი. (დასახ. ნაშრომი, გვ. 115).

აღნიშნული ნანგრევები, ნ. ლომოურის აზრით, შეესაბამება იმ ადგილს, რომელსაც ადგილობრივი მცხოვრებლები „ნაჯიხურს“ უწოდებენ და რომელიც მდებარეობს მდ. რიონის მარცხენა მხარეს, მისგან ხუთასიოდე მეტრის მანძილზე და 5 კილომეტრზე ფოთის პორტიდან აღმოსავლეთით. ავტორს თვით დაუთვალიერებია ეს ადგილი: ზედაპირულად გაუწმენდია ერთ-ერთი შემაღლება და უნახავს თიხის ჭურჭლის დიდი ნატეხები და რამდენიმე მთელი აგური. დიუბუა დე მონპერის საფუძვლიანი აღწერა, ნახაზები და ამ ნანგრევების ადგილმდებარეობა, დაასკვნის ავტორი, საესებით შესაძლებელს ხდის ვარაუდს, რომ სწორედ აქ მდებარეობდა ძველი ფასისის ციხე-სიმაგრე, თუმც, დასძენს იგი, ამ საკითხის ვადასაწყვეტად, ანდა საკითხისა — სახელდობრ რომელი ციხე-სიმაგრე უნდა ვიგულისხმოთ აქ, არიანეს თუ აგათიას მიერ აღწერილი, აუცილებელია მიწაყრილების არქეოლოგიური შესწავლა[36].

ძნელია იმის თქმა, შეესაბამება თუ არა ნ. ლომოურის მიერ აღწერილი ნანგრევები დიუბუას მიერ აღწერილს. ფოთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ მოიხილა და საცდელი თხრილებიც გაავლო იმ ადგილზე, რომელსაც „ნაჯი-

---

[32] ნ. ხ ო შ ტ ა რ ი ა, პალიასტომის ტბის ისტორიისათვის, მეცნიერება და ტექნიკა, 1953, № 9, გვ. 33.

[33] Н. Ю. Л о м о у р и. Из исторической географии древней Колхиды, ВДИ, 1957, № 4, გვ. 96—110.

[34] Н. Ю. Л о м о у р и, დასახ. ნაშრომი, გვ. 98—99.

[35] Н. Ш а ф р а н о в, Образование Рионской низменности в течении исторического периода, Сбор. сведении о Кутайсской губернии, 1985, вып. I.

[36] Н. Ю. Л о м о у р и, დასახ. ნაშრომი, გვ. 99.

ხურს“ უწოდებენ, ქ. ფოთის სამოქალაქო აეროდრომის მახლობლად, რიონის მარცხენა სანაპიროზე. ამჟამად ეს ადგილი სავსებით სწორია. ამბობენ, რომ აქ იყო ბორცვები, რომლებიც აეროდრომის მშენებლობის დროს მოთხარეს. მართლაც 60-იანი წლების დასაწყისში ლაქასავით ეტყობოდა ამ ადგილს ყვითელი თიხნარი მიწა, რითაც იგი გამოირჩეოდა ამ მიდამოების ნიადაგისაგან და შესაძლოა, მართლაც, ხელოვნური მონაზვინის კვალს წარმოადგენდა. ამ საყურადღებო მოშენტის გარდა აქ საგულისხმო ვერაფერი ვნახეთ და საცდელ თხრილებსაც არსებითი არა მოუციათ რა. ამიტომ, ჯერჯერობით გვიჭირს იმის მტკიცება, რომ ეს მართლაც ის ადგილია, რომელიც დიუბუა დე მონპერემ მოიხილა. ამის დასადგენად მარტოოდენ ტოპონიმი არ კმარა, თუნდაც აშკარად ციხის ნაშთებთანაც გვქონდეს საქმე, რადგან ნედართის არხსა, პალიასტომის ტბასა და რიონს შორის მოქცეულ ტერიტორიაზე, ე. ი. სწორედ იმ ველზე, სადაც უვლია დიუბუა დე მონპერეს, ფოთის მხარის სიძველეთამცოდნეს ბესარიონ გოგოლიშვილს, თავის არქეოლოგიურ რუკაზე სამი ნაჯიხუ || ნაჯიხურია აქვს აღნიშნული.

როგორც ირკვევა, ნ. შაფრანოვს და მასთან ერთად ბ. კუფტინსაც მიაჩნიათ, რომ დიუბუა დე მონპერეს მიერ მიკვლეული ნანგრევები უნდა შეესაბამებოდეს მაინცდამაინც იმ ნაჯიხურს, რომელიც მდ. შავთან მდებარეობს[37].

მიუხედავად იმისა, რომ ფოთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ თავის დროზე გადადგა პრაქტიკული ნაბიჯები ნედაართის არხის გაწმენდა არსებული შესაძლებელი არქეოლოგიური ძეგლების გამოსავლენად, სახელდობრ „ნამარანევის“ ბორცვის შესასწავლად, ამ ცდას სათანადო შედეგი არ გამოუღია, რადგან მოცემულ მხარეში სრულიად წაშლილია თავდაპირველი სურათი და ჩვეულებრივი არქეოლოგიური მეთოდებით ჩატარებული კვლევა-ძიება ნაკლებეფექტურია. ხანგრძლივმა კვლევა-ძიებამ ნათელყო, რომ საჭიროა კომპლექსური მეთოდიკის გამოყენება საქმეში მეცნიერების სხვადასხვა დარგის ჩართვით. ასეთი ცდების შესახებ ქვემოთ ცალკე გვექნება საუბარი.

აქვე გვინდა შევეხოთ იმ გამოკვლევებს, რომლებიც უკანასკნელ წლებში ჩაატარა ჭ. ჯანელიძემ. გეომორფოლოგიური მონაცემების ანალიზმა ავტორი მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ფასისის დაარსების პერიოდში კოლხეთში ზღვის

---

[37] Б. А. Куфтин. დასახ. ნაშრომი, გვ. 115—116. ფოთის აეროდრომთან, იქ, სადაც ერთ-ერთი ნაჯიხუა საგულეებელი, ამ რამდენიმე წლის წინათ, მიწის სამუშაოების დროს აღმოჩნდა ჭურჭლის ნატეხები, რომელთაგან ზოგი წელგამოყვანილ ამფორას უნდა ეკუთვნოდეს. 1970 წ. აქ დაზვერვები ჩაატარა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის დაზვერვითმა ექსპედიციამ, რომელმაც საცდელი თხრილის მეშვეობით ოთხი კულტურული ფენა დაადგინა. ექსპედიციის ცნობით პირველ სამ ფენაში ერთგვაროვანი მასალაა დადასტურებული და მესამე ფენის მონაცემების მიხედვით ამ მასალას ახ. წ. III-VI სს. მიაკუთვნებენ, ხოლო მეოთხე ფენაში აღმოჩენილა წითელლაკიანი ჭურჭელი და იმპერატორ ადრიანეს (117—138 წწ.) ვერცხლის დიდრაქმა, რის გამოც ამ ფენას II ს. ათარიღებენ და მიიჩნევენ, რომ ეს ნაჯიხუ არიანეს და აგათიას დროის ფასისთანაა დასაკავშირებელი (იხ. Г. Григолия, Г. Элиава, Результаты работ 1970 г. разведочной экспедиции. Тезисы Докладов, посвященных итогам полевых археологических исследовании 1970, Тб., 1971, стр. 99; გ. გრიგოლია, ქალაქ ფაზისის ლოკალიზაციისათვის, სამეცნიერო სესია მიძღვნილი ქალაქ ფასისის ლოკალიზაციის პრობლემისადმი, თბ., 1973, გვ. 43, 44). სამწუხაროდ, ამ მასალის შესახებ გარდა აღნიშნული ცნობისა ჩემთვის არა არის რა ცნობილი, მაგრამ, როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, ჯერ კიდევ 1962 წელს აეროდრომის პირდაპირ რიონის კალაპოტის მარჯვენა მხარეს ფოთის სანერგეს მიწებზე ფოთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ მიაკვლია აგათიას ეპოქის მასალებს.

უბის არსებობა გადაჭრით უარსაყოფია, რადგან ზღვის მაშინდელი დონე თანამედროვესთან შედარებით 4—5 მეტრით უფრო დაბლა იყო დაწეული. ამასვე ადასტურებს კოლხეთის ტორფების საბადოთა არსებობა ზღვის სანაპირო ზოლში, რაც ავტორის აზრით „იმის უტყუარი საბუთია, რომ ზღვას დღიდან ტორფის საბადოს ჩასახვისა, არასოდეს დაუფარავს ტერიტორია, რომელზედაც ტორფია განვითარებული“. ირკვევა, რომ პალიასტომის სამხრეთით მდებარე ვაცეს უკანასკნელი 6000 წლის მანძილზე ზღვა არ მიჰკარებია. ასეთივე მდგომარეობაა დღევანდელ ფოთის ჩრდილოეთითაც ნაბადას ტორფების მასივშიც. აღსანიშნავია, რომ ნაბადას საბადოს სამხრეთი კიდიდან პალიასტომის ჩრდილო ნაპირამდე 6—7 კმ-ია; ამ ვიწრო ყელში ტორფი არ გვხვდება და როგორც ჩანს, ამ ყელშია საგულვებელი სწორედ უკანასკნელი 4 ათასი წლის განმავლობაში რიონის კალაპოტი. ავტორი ვარაუდობს, რომ ამ 2500-3000 წლის წინ კოლხეთში აღნიშნული ყელის ფარგლებში, შეჭრილი იყო რამდენიმე კილომეტრის სიგრძის ესტუარია და ქ. ფასისიც ამ ესტუარიის აღმოსავლეთ კიდეზე იყო გაშენებული. ამ მსჯელობის საფუძველზე ავტორი ასკვნის, რომ ძველი ფასისის სავარაუდო ადგილი უნდა ვიგულვოთ მდ. რიონის ველზე ზღვის ნაპირებიდან 3—6 კმ მანიძლზე აღმოსავლეთით ფოთის, პატარა ფოთისა და ჭალადიდის სანახებში. ქალაქის ნაშთების დალექვა კი სავარაუდოა 2—3 მეტრის სიღრმეზე[38].

ასეთია არსებითად საკითხის ისტორია. ზემოთ წარმოდგენილი მოკლე მიმოხილვიდან ნათლად ჩანს, რომ აზრთა სხვადასხვაობას ძველი ფასის ლოკალიზაციის საკითხში, უპირველეს ყოვლისა, მდ. რიონის შესართავთან საუკუნეთა მანძილზე მიმდინარე გეომორფოლოგიური ცვლილებების ნაირი ინტერპრეტაციის ცდები იწვევს. სამეცნიერო ლიტერატურაში თავს იჩენს ცალკეულ ავტორთა მიერ კვლევის არასრულყოფილი მეთოდების გამოყენების ფაქტები. პრობლემებისადმი დამოკიდებულების მიხედვით ავტორები, ძირითადად, ორ ჯგუფად უნდა გაიყოს: პირველ ჯგუფს მიეკუთვნებიან ისინი, რომლებიც ან სავსებით გამორიცხავენ ფასისისა და რიონის იგივეობას, ანდა მიაჩნიათ, რომ ფასისი ყოველთვის, თუ ყველა ნაწილში, რიონს არ უდრის და შესაბამისად ქ. ფასისსაც რიონის შესართავიდან სამხრეთით მერმინდელი გურიის ფარგლებში ათავსებენ (თ. ბრუნი, ნ. შაფრანოვი, ბ. კუფტინი, გ. გრიგოლია). მკვლევართა მეორე ჯგუფი (დიუბუა დე მონპერე, ლ. ელნიცკი, მ. ბერძნიშვილი, ნ. ლომოური, ჭ. ჯანელიძე) კი პირიქით ამტკიცებს ფასისის და რიონის იგივეობას შემდეგი დაზუსტებით: ფასისი კი მართლაც რიონს უდრის, ოღონდ მისი შესართავი, ზღვის სანაპირო და, მაშასადამე, ქ. ფასისი უფრო აღმოსავლეთითაა საძიებელი, ვიდრე დღევანდელი ფოთია ან უკიდურეს შემთხვევაში დღევანდელი ფოთის ცენტრალური ნაწილია.

ასეთნაირად იდგა და როგორც ვნახეთ, ახლაც დგას ფასისის ლოკალიზაციის საკითხი სამეცნიერო ლიტერატურაში იმ მომენტისათვის, როდესაც ფოთის არქეოლოგიურ ექსპედიციას ფასისის პრობლემის შესწავლა დაევალა. რა თქმა უნდა, არქეოლოგიური კვლევა-ძიება, უპირველეს ყოვლისა, უნდა წარ-

---

[38] ჭ. ჯ ა ნ ე ლ ი ძ ე, ფასისის ლოკალიზაციის გეოგრაფიული ასპექტი, სამეცნიერო სესია მიძღვნილი ქალაქ ფასისის ლოკალიზაციის პრობლემებისადმი, მოხსენებები, თბ., 1973, გვ. 12—16.

მართულიყო ფასისის ადგილმდებარეობის გასარკვევად. მაგრამ შესასწავლ მხარეში არსებული სრულიად განსაკუთრებული პირობების გამო, არქეოლოგიური ძიების ჩვეულებრივი მეთოდები, როგორც აღვნიშნეთ, ყოველთვის არ იყო გამოსადეგი. საქმე ისაა, რომ საკმაოდ ვრცელი ტერიტორია, რომელიც არქეოლოგიური შესწავლის ობიექტად უნდა გვექცია და რომელიც მოქცეულია შავი ზღვის სანაპიროსა და სოფ. ქვემო ჭალადიდს შორის და მოიცავს ქალაქ ფოთს სანახებითურთ და სხვა დიდ-პატარა დასახლებულ პუნქტს (პატარა ფოთს, სოფ. საქორქიოს, სოფ. ჭალადიდს თავისი დასახლებებით და ა. შ.), დაუსახლებელ ნაწილში ჭაობებით, ეწერით და ჭაობიანი ტყეებითაა დაფარული, ხოლო დასახლებულ და მიწათმოქმედებისათვის გამოყენებულ ადგილებში ბუნებრივი თუ ხელოვნური კალმატაციითაა მოსილული. აღნიშნულ გარემოებათა გამო საკვლევ მხარეში თითქმის სულ არ არის ზედაპირული არქეოლოგიური მასალა. ხოლო იქ, სადაც ეს მასალა დასტურდება ადვილი შესაძლებელია მას მოცემულ ადგილთან არავითარი კავშირი არ ჰქონდეს. აღსანიშნავია ისიც, რომ ფოთის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმში შემოსული არქეოლოგიური მასალის დოკუმენტაციას დიდი ხნის მანძილზე ნებისმიერად ეკიდებოდნენ. ამიტომ ერთადერთი, რასაც შეეძლო სამსახური გაეწია მკვლევარისათვის ეს იყო ბ. გოგოლიშვილის მიერ შედგენილი კოლხეთის ისტორიული ძეგლების რუკა. მართალია, დღეს ამ რუკას არსებითი ხასიათის დაზუსტება ესაჭიროება, მაგრამ ჯერჯერობით იგი კვლავ რჩება კოლხეთის არქეოლოგიური ძეგლების გეოგრაფიული გავრცელების ერთადერთ სრულ ნუსხად. განსვენებული მხარეთმცოდნის ეს დამსახურება საგანგებო აღვნიშვნის ღირსია.

ზემოაღნიშნული მიზეზების გამო, ფოთის მხარეში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების დაწყებამდე საჭირო გახდა ადგილზე მოსამზადებელი მუშაობის ჩატარება, რაც, უპირველეს ყოვლისა, უნდა დაგვხმარებოდა კვლევა-ძიებისათვის უფრო ქმედითი მეთოდების შემუშავებაში. ეს სამუშაო შეასრულა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის მეცნიერ თანამშრომელთა ჯგუფმა, რომელშიც შედიოდნენ აწ განსვენებული ი. გრძელიშვილი, ო. ლორთქიფანიძე და წინამდებარე ნაშრომის ავტორი.

ქ. ფოთის სხვადასხვა დაწესებულებაში (აღმასკომში, კოლხიდმშენში, ფოთის სავაჭრო სამოქალაქო პორტში, სუბტროპიკული კულტურების საკავშირო ინსტიტუტის ფილიალში, პალიასტომის ტბის თევზჭერის მეურნეობაში) სათანადო მასალების გაცნობის, ცალკეულ პირთაგან საგულისხმო ცნობების მიღების, ქალაქსა და ქალაქის სანახებში დაზვერვების შედეგად აშკარა გახდა, რომ ფოთში არ არის მიზანშეწონილი ჩვეულებრივი არქეოლოგიური გათხრების ჩატარება, რადგან ფაქტიურად არ არსებობს ისეთი ობიექტი, რომლის არქეოლოგიურ ხასიათზე რაიმე მასალა მიუთითებდეს. ამიტომ საჭირო გახდა გამოგვერიცხა ის ვრცელი ფართობი, რომელიც წერილობითი წყაროების გარკვეული თვალსაზრისით გააზრების შემთხვევაში შეიძლებოდა მიგვეჩნია როგორც ძველი ფასისის შესაძლებელი ადგილსამყოფელი, ვგულისხმობთ, უპირველეს ყოვლისა, ქალაქ ფოთის ტერიტორიას.

ზემოთ წარმოდგენილი მიმოხილვიდან ისე ჩანს, თითქოს იქ, სადაც დღევანდელი ფოთია, შეუძლებელია ძველი ფასისის არსებობის დაშვება. მაგრამ, მეორე მხრივ ნათელია ისიც, რომ ერთი ნაწილი წყაროებისა და ამასთან მეტად სანდო წყაროებისა გადმოგვცემს ფასისის მდებარეობის აღწერას, რო-

მელიც საოცრად შეესაბამება ფოთის დღევანდელი მდებარეობის თავისებურებას. მხედველობაში მაქვს ცნობა იმის შესახებ, რომ ფასისს გარს არტყია ზღვა, მდინარე და ტბა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ცნობა დიდი ხანია შესულია სამეცნიერო მიმოქცევაში და, რომ ის უთუოდ ანგარიშგასაწევი ცნობაა, როგორც ჩანს, სწორედ მასშია სათავე იმ შებოჭილობისა, რამაც მეცნიერთა ერთი ნაწილი მიაჯაჭვა ძველი ფასისისა და დღევანდელი ფოთის მდებარეობის იდენტობის იდეას. ამიტომ, როდესაც ძველი ფასისის საკითხის შესასწავლად არქეოლოგიური ძიებისათვის ვემზადებოდით, შევეცადეთ გავთავისუფლებულიყავით ამ იდეის გავლენისაგან, რადგან ზემოხსენებული ცნობის პირდაპირი გაგება, როგორც ჩანს, არ იქნებოდა სწორი. მაგრამ სრულიად ნათელია ისიც, რომ აუცილებელი იყო თვით ქ. ფოთის ტერიტორიის და მისი უახლოესი სანახების გამორიცხვა შემოწმების მეშვეობით.

ამ ამოცანის შესრულება ჩვეულებრივი არქეოლოგიური გათხრებით არ შეიძლებოდა: გათვალისწინებული იყო არა მარტო ის, რომ ქალაქის დასახლებულ ნაწილთან გვაქვს საქმე, არამედ ისიც, რომ ქალაქის დიდი ფართობი საუკუნეთა მანძილზე ისილებოდა რიონის ზემოქმედების შედეგად, ხოლო მრავალი ათეული წლის განმავლობაში იზვინებოდა მოსახლეობის მიერაც. ამიტომ საჭირო იქნებოდა დიდ სიღრმეებზე ჩასვლა, გრუნტული წყლები კი ინტენსიურ ჟონვას იწყებენ სულ ზედა ფენებში. ხოლო დასაშრობად სპეციალური დანადგარების გამართვა გახდებოდა საჭირო. ყოველივე ამის გამო დაიბადა აზრი ჩვენი ამოცანის შესასრულებლად გეოლოგიური ბურღვის გამოყენებისა. თუ არ ვცდები, არქეოლოგიური ძიების დროს გეოლოგიური ბურღვა ჩვენში პირველად ფოთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ გამოიყენა და უნდა ითქვას, რომ მისი გამოყენება გარკვეულ პირობებში გამართლებულია და მიზანშეწონილი, მით უმეტეს დღეს, როდესაც ბურღების დიამეტრი საგრძნობლად გაიზარდა. მეტიც, ფოთის არქეოლოგიურ ექსპედიციას შეეძლო მისი უფრო რაციონალური გამოყენება, მაგრამ ამ შემთხვევაში თავი იჩინა გამოუცდელობამ, რომელიც ყოველ ახალ წამოწყებას თან ახლავს ხოლმე.

ისტორიის ინსტიტუტის ხელმძღვანელობამ მოიწონა ზემოხსენებული მზვერავი ჯგუფის მიერ შემუშავებული ქ. ფოთისა და მისი მიდამოების არქეოლოგიური შესწავლის გეგმა, რის შემდეგაც შეიქმნა ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიცია. დაიდო ხელშეკრულება გეოლოგიურ სამმართველოსთან, რომელმაც დაავალა კოლხეთის ჰიდრო-გეოლოგიურ პარტიას ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მომსახურება. ბურღვითი სამუშაოები გაგრძელდა თითქმის ხუთ თვეს (ივლისიდან ნოემბრის ჩათვლით) ჩვენი ზედამხედველობის ქვეშ[39].

---

[39] ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიციის პირველი შემადგენლობა ასეთი იყო: თ. მიქელაძე (ექსპედიციის ხელმძღვანელი), ო. ლორთქიფანიძე (ხელმძღვანელის მოადგილე,), რ. აბრამიშვილი (უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი), ც. დავლიანიძე, კ. კვიჟინაძე, ჯ. ამირანაშვილი, ნ. კიღურაძე, ა. გაგუა, ვ. მამულია (უმცროსი მეცნიერი თანამშრომლები), დ. ჭავთარაძე (არქიტექტორი) ი. ნიზკოროდიევი (ფოტოგრაფი), ა. ბერიძე (ავტომანქანის მძღოლი). შემდეგ წლებში ფოთის არქეოლოგიურ ექსპედიციის მუშაობაში მონაწილეობა აქვთ მიღებული: ც. ჩიკოიძეს, მ. ჩხატარაშვილს, ა. ბოხოჩაძეს, ვ. თოლორდავას, ე. ჯანდიერს, ლ. ასათიანს (მეცნიერ თანამშრომლებს), გ. ლეჟავას, ო. ქავთარაძეს, ი. გრიბალს, ვ. კანდელაკს (არქიტექტორებს). წინამდებარე ნაშრომში ყველა ჩამოთვლილი თანამშრომლის მუშაობის შედეგებია განივთებული. აღნიშნული ნაშრომის მომზადებაში დიდი მუშაობა აქვთ გაწეული კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მეცნიერ

გასაბურღი ობიექტების შერჩევისას არჩევანი, უპირველეს ყოვლისა, ქალაქის პარკზე შევაჩერეთ, რადგან ქალაქის პარკში დღესაც დაცულია XVI ს-ში აგებული თურქული ციხის ნაშთები, რომელიც რეკონსტრუქციის შემდეგ ქალაქის რატუშად გამოიყენეს. არ შეიძლებოდა ანგარიში არ გასწეოდა იმ გარემოებას, რომ ის არის, მართალია, ძალიან გვიანი, მაგრამ მატერიალური კულტურის ერთადერთი ძეგლი ფოთისა და მისი სანახების ტერიტორიაზე.

1961 წლის 20 ივლისს ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლხეთის ჰიდრო-გეოლოგიურ პარტიასთან ერთად შეუდგა საველე სამუშაოს. გეოლოგიურ სამმართველოსა და ისტორიის ინსტიტუტს შორის დადებული ხელშეკრულებით უნდა გაბურღულიყო ცხრაასი გრძივი მეტრი, უნდა შემდგარიყო ჭაბურღილების ტოპოგრაფიული აგეგმვა და შემდეგ ჩატარებულ გეოლოგიურ სამუშაოთა წერილობითი ანგარიში, რომელსაც უნდა დართოდა პალეობიოლოგიური ანალიზის შედეგები, გეოლოგიური ჭრილებისა და ტოპოგრაფიული გეგმის გრაფიკული ჩანახაზები. ეს სამუშაო კოლხეთის ჰიდრო-გეოლოგიურმა პარტიამ დროულად შეასრულა და მათი მუშაობის შედეგები გათვალისწინებულია წინამდებარე ნაშრომში.

ბურღვა, როგორც წესი, რვა მეტრის სიღრმეზე წარმოებდა, ხოლო ყოველ ცალკეულ მონაკვეთზე იბურღებოდა ერთი (ზოგჯერ მეტი) 20 მ სიღრმის შესამოწმებელი ჭაბურღილი. თავდაპირველად ბურღვა მიმდინარეობდა უახლესი აგრეგატის СБУ150—ЗИВ-ის მეშვეობით მშრალად და ბრუნვით. მალე ნათელი გახდა, რომ ასეთი ბურღვა იმედებს ვერ გაამართლებდა, რადგან სხვადასხვა სიღრმეებზე ნიადაგებმა მცოცავი თვისებები გამოავლინეს და სიღრმეების განსაზღვრა ძნელი გახდა. ნიადაგების ცოცვა იწვევდა ჭაბურღილების კედლების ნგრევას და ყოველი მორიგი სიღრმიდან ციცხვს კვლავ ზედაფენების კერნი ამოჰქონდა. აღმოვჩნდით სრული დეზორიენტაციის საშიშროების წინაშე. ამიტომ გადაწყდა გასამაგრებელი სითხის გამოყენება, მაგრამ ვერც ამ ღონისძიებამ გამოიღო სასურველი შედეგი. გასამაგრებელმა სითხემ გამოიწვია ფენების ჩარეცხვა რასაც მოჰყვა არა სრულფასოვანი კერნის ამოღება. სხვა გზა აღარ იყო, უნდა მიგვემართა ხელბურღვისათვის. მეთოდის შეცვლამ გამოიწვია საბურღი აგრეგატის შეცვლა. არჩევანი შეჩერდა УГБ—50-ზე. ეს იყო ფაქტიურად ხელბურღვის მეთოდების გამოყენება ბურღვის მექანიზაციის მეშვეობით. მთელი ბურღვითი სამუშაოები ჩატარდა აღნიშნული დანადგარით. ბურღვა მიმდინარეობდა მშრალად, გასამაგრებელი სითხის გარეშე, შემოკლებული რეისებით, რასაც შედეგად მოჰყვა 90—100% კერნის ამოღება. ეს კი თითქმის სავსებით გამორიცხავდა შესაძლებელი კულტურული ნაშთების დაკარგვას.

ქალაქის პარკში, თურქული ციხის ნაშთებთან დაკავშირებულ ფართობზე ცხრა (№ 1—9) ჭაბურღილი გაიბურღა, ყველა მათგანში ერთი და იგივე სურათი

თანამშომრლებს —ლ. ახალაიასა და თ. სიხარულიძეს, მხატვარს ლ. გაბელაიას, ფოტოლაბორატორიის გამგეს გ. თოდუას, რესტავრატორ კ. კალანდიას.

ბურღვას წარმართავდნენ საქართველოს სსრ გეოლოგიური სამმართველოს კოლხეთის ჰიდრო-გეოლოგიური პარტიის უფროსი ვ. სიხარულიძე, მთავარი გეოლოგი თ. ფხაკაძე. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს დამსახურება გეოლოგ ვ. დიხამინჯიასი და უფროსი ოსტატის ლ. ყანჩაველისა, რომლებმაც არა დაიშურეს რა, ხოლო ზოგჯერ პირადი ინტერესებიც კი უგულებელყვეს აღნიშნული სამუშაოს შესრულებისათვის. კოლხეთის ჰიდრო-გეოლოგიურ პარტიასთან ერთად ბურღვის მეთოდიკის შემუშავებაში მონაწილეობა მიიღო აგრ. განსვენებულმა ი. გძელიშვილმა.

დადასტურდა: ძირითადად, ზღვური წარმოშობის სილები, რომელთა ნაწილი სიღრმეში გადადის თიხნარსა და თიხებში[39]. აღნიშნული ჭაბურღილებიდან ადამიანის ნახელავის ნაშთები მხოლოდ № 1 და № 2 ღრმა ჭაბურღილმა მოგვცა. 0.6—1,0 სიღრმეზე აღმოჩნდა სადა, სრულიად უსახო ნატეხი ჭურჭლისა და მწვანე ჭიქურით დაფარული ჭურჭლის ძალიან პატარა ასევე უსახო ფრაგმენტი. ამ ნაშთების მიხედვით რაიმე გარკვეულის თქმა ძნელია. ადვილი შესაძლებელია ისინი კავშირში იყვნენ თურქულ ციხესთან. ამ ნატეხების აღმოჩენა კერნში თავისთავად ნიშანდობლივი მოვლენა იყო. ნათელი გახდა, რომ კულტურული ფენის არსებობის დადასტურება ხელბურღვით სავსებით შესაძლებელია.

დანარჩენი, სამოცდაათზე მეტი ჭაბურღილი გაიბურღა ქალაქის იმ ნაწილში, რომელიც მოქცეულია პალიასტომის ტბასა და რიონის მარცხენა სანაპიროს შორის. ეს არის ქალაქის აღმოსავლეთი ნაწილი, რომელიც იწყება რიონის განტოტებასთან და დღევანდელი აეროდრომის მისადგომებთან მთავრდება. ქალაქის ეს უბანი თავისი მდებარეობის თავისებურებით ზედმიწევნით ემთხვევა სტრაბონის მიერ აღწერილ ქ. ფასისს, რომელიც მოქცეული იყო რიონსა და პალიასტომს შორის. აღსანიშნავია ისიც, რომ, სპეციალისტების აზრით, მდინარე რიონის განშტოება ჩრდილოეთ და სამხრეთ ტოტებად XIV ს-ში მოხდა[40]. ქალაქის აღნიშნული უბანი კი ამ განშტოების აღმოსავლეთით მდებარეობს. მაშასადამე, იგი მდ. რიონის შედარებით ძველი კალაპოტის მარცხენა სანაპიროზეა გაშლილი. სწორედ ამ მოსაზრებათა გამო ბურღვის მთელი სიმძიმე ქალაქის ხსენებულ უბანზე გადავიტანეთ. ქალაქის ამ უბანში გაიბურღა თითქმის ყველა ქუჩა (ნინოშვილის, პირველი მაისის, რაჭის, იმერეთის, კავკასიის და სხვ.), ალაგ-ალაგ ეზოებიც კი. ნიადაგების განფენების საერთო სურათი ასეთია: ძირითადად გავრცელებულია ზღვური წარმოშობის სილა და ქვიშნარი, რომლებიც განლაგებულია ჭაობის ტორფებსა და თიხებზე. სილებისა და ქვიშების ზღვურ წარმოშობას ადასტურებენ ზღვის ფაუნის მრავალრიცხოვანი ნაშთები. ეს ნაშთები იმდენად ბევრია, რომ მათი განცალკევება ქვიშისა და სილისაგან შეუძლებელია.

კოლხეთის ჰიდროგეოლოგიური პარტიის ანგარიშში აღნიშნულია, რომ მთელი ეს მასა, შემდგარი ზღვური ქვიშისა და სილისაგან, წარმოადგენდა ჭაობ-ზღვურ და ჭაობ-ლაგუნურ წარმოქმნებს. შემდეგ ეს ფართობი დაიკავა ზღვამ, რომელმაც დალექა სილა ზღვის ფაუნის უამრავ ნაშთებთან ერთად. უფრო გვიან კი კოლხეთის დეპრესიის მთელ ტერიტორიაზე მიმდინარე პროცესის შედეგად ზღვამ დაიხია უკან, განთავისუფლებულ ადგილზე კი თანდათან წარმოიშვა ხმელეთი, რომელზედაც ახლა ფოთი მდებარეობს[41].

აღსანიშნავია, რომ ზღვის ფაუნის ნაშთები ჯერ კიდევ ნ. შაფრანოვს ჰქონდა შემჩნეული პალიასტომის სანაპიროებზე და, ასე გასინჯეთ, ჭაობებშიც კი. იგი აღნიშნავდა, რომ ამ მოლუსკებს ზღვაში სუფსისა და რიონის შესართა-

---

[39] В. А. Сихарулидзе, В. В. Дихаминджиа, დასახ. ნაშრომი, გვ. 19, ავრეთვე ნახაზი № 2.

[40] Сводный отчет по изысканиям в районе Потийского порта за период с 1926 по 1947 год. (იხ. ფოთის პორტის არქივი).

[41] В. А. Сихарулидзе, В. В. Дихаминджиа, დასახ. ნაშრომი, გვ. 14—15.

18658

ვებს შორის ახლა ცხოვრება არ შეუძლიათ, რადგან სუფსისა და რიონის წყლები ანეიტრალებენ ზღვის სიმლაშეს. მაშასადამე, ეს მოლუსკები ცხოვრობდნენ პალიასტომში, მაშინ, როცა მისი წყლები განსაკუთრებით მლაშე იყო[42].

ჩვენი ჰაბურღილებიდან ამოღებული ფაუნის ნაშთები შესწავლისა და დასკვნისათვის გადაეცა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პალეობიოლოგიის ინსტიტუტს. გამოირკვა, რომ შესასწავლი ფაუნა მოიცავს მოლუსკების 12 სახეობას და ყველა ისინი დღესაც დამახასიათებელია შავი ზღვისათვის[43]. პალეობიოლოგიის ინსტიტუტის დასკვნაში ნათქვამია: «Определенная нами фауна представлена видами молюсков современного Черного моря. Ископаемые формы не встречены»[44].

პალეობიოლოგიის ინსტიტუტის ასეთი დასკვნის მიუხედავად, კოლხეთის ჰიდროგეოლოგიური პარტიის მიერ ჩვენთვის წარმოდგენილ ანგარიშში გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ზემოხსენებული ზღვური დანალექები უნდა განეკუთვნოს გარდამავალ ზონას უძველეს მეოთხეულსა და თანამედროვე ზღვურ წარმონაქმნებს შორის[45].

ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს შემდეგი გარემოება: სამ ჰაბურღილში (№25, №49, და №55) აღმოჩნდა კერამიკული ნაწარმის ნაშთები. №25 ჰაბურღილი გაიბურღა რაჭის ქუჩაზე, ხოლო № 49 და № 55 ჰაბურღილები პირველი მაისის ქუჩის ბოლოში, კავკასიის ქუჩის გადაკვეთასთან. ამ გარემოებამ მაშინვე მიიქცია ჩვენი ყურადღება და როგორც აქ, ისე რაჭის ქუჩაზე, კერამიკის შემცველ ბურღილებთან გავბურღეთ კიდევ რამდენიმე ჰაბურღილი. ამგვარად, პირველი მაისის ქუჩაზე № 49 ჰაბურღილის გარშემო ყოველ ერთ მეტრზე გაივლო ოთხი ჰაბურღილი კულტურული ფენის ფიქსირების მიზნით, მაგრამ მხოლოდ № 55 ჰაბურღილი აღმოჩნდა შედეგიანი. ამ მონაკვეთზე გავლებულმა № 56, 57, 58, 68, 69, 70, 71, 72 ჰაბურღილებმაც არაფერი არ მოგვცეს.

№ 49 და № 55 ჰაბურღილებში მოპოვებული ჭურჭლის ნატეხები ძალიან მცირე ზომისაა, სრულიად უსახო, ამიტომ რომელიმე გარკვეულ ხანისადმი მათი მიკუთვნება ძნელია. ასეთივე მდგომარეობა გვაქვს № 25 ჰაბურღილშიც, რომელიც რაჭის ქუჩაზეა გავლებული. აქაც აღმოჩნდა რამდენიმე ნატეხი, ხოლო მეზობელ ჰაბურღილებს აქაც არაფერი არ მოუციათ. აღმოჩენილი ნატეხები ძალიან მცირე ზომისაა და უსახო, თუმცა ზემოხსენებული ფრაგმენტებისაგან მაინც გაირჩევა. მაგალითად, ერთ ნატეხზე დეკორიც კი ეტყობა ნათლად: ორი საკმაოდ ღრმა ღარი, შუაში გლუვადგადასწორებული ქედით. ნატეხი ღიანაცრისფერადაა გამომწვარი და ძლიერ ქარსირებულია. მეორე ნატეხს ვარდისფერი კეცი აქვს ძლიერი მინარევებით და ძალიან მოგვაგონებს ძვ. წ. II-I სს. დამახასიათებელ სინოპური ნაწარმის კეცს.

ყველა აღნიშნულ ჰაბურღილში კერამიკული ფრაგმენტები სხვადასხვა დონეზე აღმოჩნდა: მაგ., № 25 ჰაბურღილში—6,5 და 8 მ შორის, № 49-ში—4,7 მ-დან

---

[42] Н. Шафранов, Образование Палеостома и истока его Канарчая, გვ. 57.

[43] В. А. Сихарулидзе, В. В. Дихаминджиа, დასახ. ნაშრომი, გვ. 15, აგრეთვე დანართი № 2, გვ. 1—4.

[44] იქვე, დანართი № 2, გვ. 4.

[45] იქვე, გვ. 15.

6,7 მ-მდე, ხოლო № 55-ში — 5,3 მ-დან—7,8 მ-მდე[46]. მიუხედავად ამისა, ყველა ეს ნატეხი ერთ ფენაში — ზღვური დანალექების ფენაშია ფიქსირებული; ისინი აღმოჩნდნენ ზღვის ფაუნის ნაშთებთან ერთად. ცხადი ხდება, რომ კერამიკული ნაშთების შემცველი ჭაბურღილების გარშემო გავლებულ მრავალ ჭაბურღილში არ მოხერხდა კულტურული ფენის დადასტურება, რადგან კულტურული ფენა უშუალოდ აქ არც შეიძლება არსებულიყო. აღწერილი ნატეხები კი, როგორც ჩანს, ზღვის მიერ ჩამორეცხილი კულტურული ფენიდან მომდინარეობენ. მიუხედავად იმისა, რომ რომელიმე გარკვეული პერიოდისადმი მათი მიკუთვნება ჭირს, ისინი ცხადია ისტორიულ ხანას განეკუთვნებიან, ადვილი შესაძლებელია, მართლაც ელინისტურ ეპოქას და ამდენად ფოთის საძიებელ უბანში დადასტურებულ ზღვის დანალექებს, რომლებიც პალეობიოლოგიის ინსტიტუტის მიერ მიჩნეულია თანამედროვე შავი ზღვის დანალექებად, ისტორიულ ხანაში აქცევენ.

დასასრულ, მინდა შევეხო კიდევ ორ № 39 და № 80 ჭაბურღილს, რომელიც გავლებული იყო მდ. რიონის მარჯვენა ნაპირზე, საპორტო ქუჩაზე, მჭედელ ბახტაძის სახლთან და მის ეზოში. აქ ჭაბურღილები გაიბურღა შემდეგი გარემოების გამო: ქ. ფოთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში ინახება, ე. წ. წელშეზნექილი ამფორა, რომელიც მუზეუმში არსებული დოკუმენტაციის მიხედვით, აღმოჩენილია მოქ. ბახტაძის ეზოში. როგორც ჩანს, ეს ამფორა ჰქონდა მხედველობაში ნ. ხოშტარიას, როდესაც წერდა: „თვით ქ. ფოთის ტერიტორიაზე, რიონის მარჯვენა ნაპირას, ქ. ცენტრალურ ნაწილში, მიწის სამუშაოების დროს, 1,5 სიღრმეზე აღმოჩნდა თიხის დიდი, კარგად შენახული ჭურჭელი, ადგილობრივი ფორმის „ამფორა“, რომელიც ეკუთვნის ახ. წ. მე-4-5 საუკ“[47]. ნ. ხოშტარიას ამ ადგილზე ჩაუტარებია გათხრები და აღმოუჩენია ..... ნაშთები ხის შენობისა, რომლის სახურავი დაახლოებით 1,5 მ სიღრმეზე იწყებოდა. აღნიშნული ჭურჭლისა და ეგებ მისი თანამედროვე შენობის აღმოჩენა—განაგრძობს ავტორი — მოწმობს, რომ ძველი ქ. ფასისი ქ. ფოთის ტერიტორიაზე განაგრძობდა არსებობას ახ. წ. მე-4—5 ს., რაც ჩანს წერილობითი წყაროებიდანაც“ და იგი ასახელებს ბიზანტიელ მწერალს ავათია სქოლასტიკოსს[48].

ცხადია, არ შეიძლებოდა ანგარიში არ გაგვეწია ასეთი ცნობისათვის. წელშეზნექილი ამფორაც, მუზეუმში შედგენილი დოკუმენტაციის მიხედვით, ამ ადგილის შემოწმებას აუცილებელს ხდიდა.

ბურღვის დაწყებამდე მოვინახულეთ ეს ადგილი და შევკრიბეთ სათანადო ცნობები ახლო-მახლო მცხოვრებთაგან. მჭედელ ბახტაძის ქალიშვილმა, რომელსაც გადაუცია ხსენებული ამფორა ფოთის მუზეუმისათვის, გვაცნობა, რომ ამფორა ბახტაძეების ეზოში არ აღმოჩენილა, ის საიდანღაც მოუტანიათ იქ. მიუხედავად ამისა მაინც საჭიროდ ვცანით ამ ადგილის შემოწმება. გავავლეთ ათმეტრიანი ორი ჭაბურღილი. არც ერთ მათგანში რაიმე კვალი მატერიალური კულტურის ნაშთისა არ აღმოჩენილა. აღსანიშნავია, რომ ნ. ხოშტარიაც ხის შენობის ნაშთების გარდა აქ სხვას არაფერს არ ასახელებს. ამ ჭაბურღილების

---

[46] აღნიშნული ჭაბურღილების ლითოლოგიური სქემები იხ. ს. სიხარულიძისა და ვ. დიხამინჯიას დასახელებულ ანგარიშში.

[47] ნ. ხოშტარია, პალიასტომის ტბის ისტორიისათვის. „მეცნიერება და ტექნიკა“, 1953, № 9, გვ. 33.

[48] ნ. ხოშტარია, იქვე, გვ. 33.

ლითოლოგიური ჭრილი ასეთია: 1,5 მ სიმაღლემდე დადასტურებულია ნაცრისფერი ბლანტე, საფლობი თიხა, ხოლო შემდეგ, 10 მ სიღრმემდე წვრილმარცვლოვანი ზღვის ქვიშა, რომელიც ზღვის ფაუნის ნაშთებს შეიცავს. რიონის მარჯვენა ნაპირზე, აღწერილი ჭაბურღილების აღმოსავლეთით, 200—300 მ მანძილზე, რიონის მარჯვენა ნაპირსა და რკინიგზის ხაზს შორის გაიბურღა კიდევ ორი ჭაბურღილი (№ 81 და 82). ამ ბურღილების ლითოლოგიური ჭრილიც, არსებითად ზემოხსენებული ბურღილების ჭრილს იმეორებს: 1,2 მ. სიღრმემდე წვრილმარცვლოვანი სილა მოყვითალო ფერისა, შემდეგ 4,3 სიღრმემდე ნაცრისფერი ბლანტე, საფლობი თიხა და ბოლოს ნაცრისფერი მსხვილმარცლოვანი სილა. ეს შრეები სპეციალისტების ვარაუდით ალუვიალური წარმოშობისაა[49].

ამრიგად, გეოლოგიური ბურღვის მეშვეობით წარმოდგენა შეგვექმნა არა მარტო იმ ტერიტორიის ლითოლოგიურ ჭრილზე, რომელიც დღეს ქ. ფოთს, კერძოდ კი მის უძველეს უბანს უკავია, არამედ შესაძლებელი გახდა გარკვეული აზრის შემუშავება იმ მიდამოებში ძველი ფასისის არსებობის შესაძლებლობის შესახებ.

ჩვენთვის ნათელი გახდა, რომ დღევანდელი ფოთის უდიდეს ნაწილში ძველი ფასისის არსებობა გამორიცხულია, მაგრამ გარეუბნებში, მაგალითად, ე. წ. „საგოროდოს ტყეში“, აეროდრომისა და სანერგის მიდამოებში შეიძლება დადასტურდეს ბიზანტიური და იქნებ რომაული ხანის ქალაქის კვალი. ამაზე მეტყველებს აქ მიკვლეული ზოვიერთი ნიშანი, მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ.

ბურღვასთან ერთად ფოთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ დაამუშავა ქ. ფოთის პორტის არქივსა და ფონდებში დაცული წერილობითი, გრაფიკული და კარტოგრაფიული დოკუმენტები, ლიტერატურა ზღვისა და რიონის რეჟიმის, მოცემული მხარის გეომორფოლოგიისა და ჰიდროგრაფიის შესახებ. ეს მასალა, როგორც დავინახეთ, ნაწილობრივ აისახა კიდეც შესავალ ნაწილში.

ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიცია პირველივე წლიდან შეუდგა საკვლევი მხარის ფართო არქეოლოგიურ დაზვერვას, რასაც მთელი ინტენსივობით აგრძელებდა შემდგომ წლებში. რიონის ქვემო წელზე სხვადასხვა ადგილას (სოფ. ქვემო ჭალადიდში, პატარა ფოთში, საქორქიოში, თხინას ტყეში და სხვაგან) გამოვლინდა მრავალი ძეგლი, რომელიც ჩატარებული დაზვერვებისა და სიმაგრეზე წარმოებული სტაციონალური გათხრების შედეგად შუქს ჰფენს ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიციის წინაშე დასმულ პრობლემას. წინამდებარე ნაშრომის ძირითადი ნაწილი ამ ძეგლების პუბლიკაციას, განხილვასა და ძველი ფასისის საკითხთან დაკავშირებით მათი ისტორიული მნიშვნელობის გაშუქებას ეძღვნება.

---

[49] В. А. Сихарулидзе, В. В. Дихаминджиа, დასახ. ნაშრომი, გვ. 14.

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები რიონის შესართავთან

ფოთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ყველაზე ადრეული დასახლებების კვალს მდ. რიონის გარშემო სოფ. ქვემო ჭალადიდში მიაკვლია. ეს დასახლებები აღმოჩნდა იმ უბანში, რომელსაც ქვემო ჭალადიდის მცხოვრებლები საბაჟოს უწოდებდნენ. თვით სახელწოდება უბნისა დიდ ინტერესს იწვევს თავისთავად. საქმე ისაა, რომ ქვემო ჭალადიდში, როგორც ეს შედარებით ახალი და ნარევი დასახლებისათვისაა ჩვეულებრივ დამახასიათებელი, თითქმის არავითარი ზეპირი ტრადიცია არ არსებობს. მიუხედავად იმისა, რომ სოფელს ვეება ტერიტორია უკავია, არც სოფლის ცალკეულ უბნებს, არც ნაკვეთებს, არც სახნავსა და სათესს არა აქვს ძველი სახელი შემორჩენილი. ერთადერთი უბანი, რომელსაც თავისი სახელი შემოუნახავს, ამასთან შესაძლოა ძალიან ძველიც, არის ს ა ბ ა ჟ ო. საბაჟოს უბანს ეძახიან იმ გზის გარშემო არსებულ დასახლებას, რომელიც მდ. რიონიდან ჩრდილოეთით მიედინება და ცხაკაიიდან ფოთისაკენ მიმავალ მაგისტრალს უერთდება. ამ გზის სიგრძე დაახლოებით კილომეტრნახევარია (იხ. სურ. 1). საგულისხმოა, რომ შედარებით ძველ რუკებზე ეს დასახლება საბაჟოს სახელითაა აღნიშნული. როგორც ჩანს, ეს იყო ამ ადგილის უძველესი სახელწოდება.

ასეთი სახელდება აღნიშნული უბნისა თუ მთელი დასახლებისა დაკავშირებული იყო იმ ბაჟთან, რომელსაც მდ. რიონზე საქონლის გასატანად ახდევინებდნენ მოსახლეობას უკნასკნელ საუკუნეთა მანძილზე. აღნიშნული გარემოება გახდა, როგორც ჩანს, საფუძველი აქ იმ პირველი დასახლებების გაჩენისათვის, რომლებმაც წარმოშვეს დღეს არსებული სოფელი. მაგრამ როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, საბაჟოს უბანში ინტენსიურ დასახლებას გაცილებით უფრო შორეული ისტორია აქვს. აქ მიკვლეული უძველესი დასახლებების წარმოშობა ისევე, როგორც შედარებით ახალი დასახლებებისა, დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო ამ ადგილის მარჯვე მდებარეობასთან სამდინარო, სახმელეთო და საზღვაო გზების გადაკვეთაზე. ამიტომ, სახელწოდება საბაჟო შეიძლება შორეული წარსულის გამოძახილი იყოს, და არა უფრო გვიანდელი მოვლენებისა, როგორც ეს ადგილობრივ ტრადიციაშია დაცული.

საბაჟოს უბანში მიკვლეული იყო რამდენიმე მძლავრი დასახლების კვალი. ამ ნამოსახლარების შესწავლამ ცხადყო, რომ აქ ინტენსიური ცხოვრება მიმდინარეობდა მრავალი საუკუნის მანძილზე. ძვ. წ. მეორე ათასწლეულის შუა ხანების დასასრულიდან მოყოლებული.

პირველი და ამასთან უძველესი ნამოსახლარი, რომლის შესწავლასაც შე-

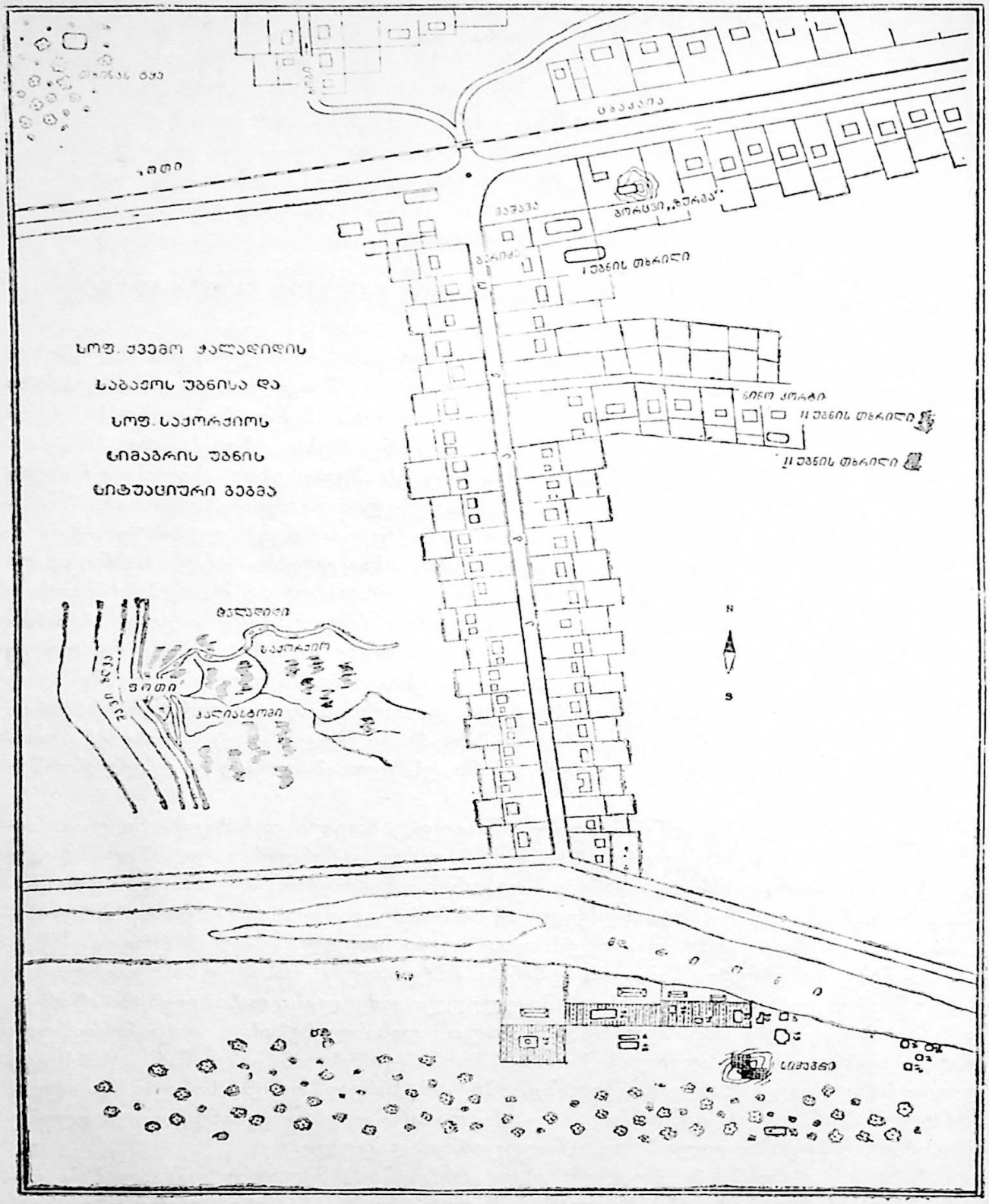
სოფ. ძველი ჭალადიდის
საბაჟოს უბნისა და
სოფ. საქორციოს
ციმაბრის უბნის
სიტუაციური გეგმა
I უბნის თხრილი
II უბნის თხრილი
ციხე კოშკი
მეჩეთი
ეკლესია
ციხესიმაგრე
N
S

სურ. 1

უდგა ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიცია საბაჟოს უბანში ბორცვი ზ უ რ გ ა იყო. ზ უ რ გ ა მ უპირველეს ყოვლისა, თავისი კონფიგურაციით მიიქცია ყურადღება და არა იმ მცირერიცხოვანი და უსახო მასალით, რომელიც აქა-იქ იყო მიმობნეული.

1. ბ ო რ ც ვ ი — ნამოსახლარი ზ უ რ გ ა

ტაბ. I—VIII

ბორცვი-ნამოსახლარი ზურგა მდებარეობს სოფ. ქვემო ჭალადიდში, მდ. რიონის მარჯვენა სანაპიროზე, მდინარის ნაპირიდან დაახლოებით 1,5 კმ-ის მანძილზე ჩრდილოეთით. დასავლეთით მას უშუალოდ ემიჯნება სასოფლო საბჭოს ეზო, რომელიც ამჟამად საბავშვო ბაღს ეკუთვნის, ჩრდილოეთით კი — ფოთისაკენ მიმავალი გზატკეცილი (იხ. სურ. 1).

ზურგა ბ. გოგოლიშვილს აღნიშნული აქვს თავის „კოლხეთის არქეოლოგიური ძეგლების რუკაზე“, როგორც „ნახევარსფეროსებური სადგომი გარშემო თხრილით“. ზურგა მართლაც ნახევარსფეროს ფორმისაა, მაგრამ ირგვლივ თხრილი არ ეტყობა. ბორცვის სამი მხარე: აღმოსავლეთი, სამხრეთი და დასავლეთი პირვანდელი სახითაა დაცული, ხოლო ჩრდილოეთი მოკვეთილია და მოსწორებული. აქ ამჟამად დგას საცხოვრებელი სახლი და მასთან დაკავშირებული სამეურნეო ნაგებობები. ზურგას ბორცვ-ნამოსახლარის მთელი ფართობი საყანედ უქცევია სოფ. ქვემო ჭალადიდის ორ მოსახლეს. ვიდრე ისინი აქ დასახლდებოდნენ. ზურგა მოქცეული იყო უფრო ძველ მოსახლეთა არჩაიების სამოსახლოში და მათივე ცნობით მთლიანად დაფარული ყოფილა ქვაყრილით. ქვა აღგილობრივ მოსახლეობას გაუზიდავს.

ზურგას საერთო ფართობი თითქმის 1800 კვ. მ აღწევს. სიმაღლეთა მაქსიმალური სხვაობა 2 მ-ია, ბორცვის უმაღლესი წერტილი ზღვის დონიდან 5,03 მ სიმაღლეზეა (ტაბ. 1).

ზურგაზე ანაკრეფი მასალა არც მრავალრიცხოვანი იყო და არც მნიშვნელოვანი. ისევე როგორც სხვა ბორცვებზე აქაც მიმობნეული იყო გამომწვარი თიხის ბათქაშის ნამსხვრევები და აქა-იქ ჭურჭლის უსახო ნატეხები. ცეცხლში გამომწვარი თიხის ბათქაშის ნატეხები, როგორც ჩანს, ნაშთია უფრო გვიან დასახლებისა, რომელიც იმ დასახლებათა თანადროულია, იქვე მეზობელ ნაკვეთებზე რომ დადასტურდა.

საცდელი თხრილი (3X6 მ) გავავლეთ ბორცვის ცენტრალურ, უმაღლეს ადგილას, ნ. ყიფიანის ნაკვეთში, გამყოფი ღობის ძირში. იგი დავამხრეთ სამხრეთიდან ჩრდილოეთით. შემდგომ, თხრილი დავყავით კვადრატებად (1,5×2 მ), რომლებიც შემდეგი ინდექსებით აღინიშნა: აღმოსავლეთ ნახევარში A_1, A_2, A_3 და დასავლეთ ნახევარში B_1, B_2, B_3.

საცდელ თხრილში კულტურული ფენების შემდეგი თანმიმდევრობა დადასტურდა (ტაბ. I):

საყანე შავი მიწის ქვეშ განფენილია ყვითელი ქვიშანარევი თიხნარი, რომელშიც საკმარისი ოდენობით აღმოჩნდა კულტურული ნაშთები, უპირატესად ავურად ქცეული ბათქაშის, სხვადასხვა კეცისა და სხვადასხვა ფორმის ჭურჭლის ნატეხები. ყვითელი თიხნარის ქვეშ ალაგ-ალაგ შეიმჩნეოდა წითლად

დამწვარი შრე, რომელიც გამომწვარი ბათქაშის ნამტვრევებს შეიცავდა. ეს შრე განსაკუთრებით წითლად იყო გამოკვეთილი თხრილის ჩრდილო ნახევარში. მაშინ როდესაც თხრილის დანარჩენ ფართობზე ან სულ არ იყო, ან უმნიშვნელოდ იყო წარმოდგენილი. კულტურული ნაშთების შემცველი საკმაოდ ძლიერი ყვითელი ქვიშანარევი ფენა მთელი თხრილის ფართობზე დადასტურდა. წითლად გამომწვარი შრე, რომელსაც, ფაქტიურად ქმნიდა ცეცხლში მოხვედრილი ბათქაშები ყვითელი ქვიშანარევი თიხნარის ფენასთან ერთად, ერთ ფენას უნდა წარმოადგენდეს, რასაც მასალის ერთგვაროვნებაც ადასტურებს.

ამ ფენას მოსდევს ყვითელი, მსუქანი და წმინდა თიხნარის ფენა. ამ ფენაში ფიქსირებული მასალა, შედარებით ზემოაღწერილთან, ოდენობითაც და მრავალფეროვნებითაც გამოირჩეოდა. ეს ფენა საცდელ თხრილში მთელ ფართობზე ერთნაირად არ იყო წარმოდგენილი, რაც კარგად ჩანს თხრილის აღმოსავლეთი, გრძივი კედლის ჭრილში. თხრილის სამხრეთ ნახევარში ქვიშანარევი ყვითელი თიხნარის ფენა უშუალოდ იდო შავ გადამწვარ ფენაზე.

მომდევნო ფენა შავადაა გადამწვარი. იგი წარმოადგენს ხის გადამწვარი ნაგებობისა და მისი კუთვნილი ნივთების ფენას. ეს ფენა ძევს მოყვითალო-მომწვანო ფენის თიხნარზე, რომელიც საგანგებოდ უნდა ყოფილიყო დატკეპნილი და ალბათ, იატაკად გამოყენებული. გადამწვარი ფენა თხრილის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში გადადის დამწვარ თიხნარში, რომელსაც მოყავისფრო ფერი აქვს. გადამწვარი ფენა განსაკუთრებით მდიდარია მონაპოვრით. აქვეა ფიქსირებული დიდი, მთლიანად დანახშირებული ძელი. რომელიც როგორც ჩანს, ნაგებობის ნაწილს შეადგენს.

ამგვარად, ბორცვ „ზურგაზე“ საცდელი თხრილის მიხედვით, დასტურდება ფაქტიურად სამი კულტურული ფენა: ყვითელი ქვიშანარევი თიხნარი, ყვითელი წმინდა, მსუქანი თიხნარი და გადამწვარი დანახშირებული ფენა. სავარაუდოა სულ ზედა ფენის არსებობაც, რომელიც თითქმის სრულიად ჩამორეცხილია. და რომლის კვალიც ზემოთ ხსენებული ბათქაშებითაა წარმოდგენილი.

მონაპოვრის მიხედვით, ყველაზე მრავალი და მრავალფეროვანი მასალა ქვედა ფენაშია ფიქსირებული. ამასთან, ეს მასალა შედარებით კარგად განისაზღვრება და, რაც მთავარია, მასზე დამოკიდებულია სხვა ფენებში დადასტურებული მასალა. ამიტომ, მოპოვებული მასალის განხილვას შავი გადამწვარი ანუ ქვედა ფენის მასალის განხილვით ვიწყებთ.

ა. ქვედა ფენაში მოპოვებული ნივთიერი მასალა

ქვედა ფენის მონაპოვარი, ძირითადად, კერამიკითაა წარმოდგენილი. თიხის ჭურჭელი შავად და მოვარდისფროდაა გამომწვარი, ფრაგმენტულია, ამიტომ ძნელია ჭურჭლების ზომასა, ფორმასა და, ზოგ შემთხვევაში, დანიშნულებაზე მსჯელობა. კედლების სისქის, პირებისა და ძირების მიხედვით, საქმე უნდა გვქონდეს, უპირატესად, საშუალო და მცირე ზომის ჭურჭელთან. დიდი ზომის ჭურჭელი ერთი-ორი ბრტყელი ძირითაა წარმოდგენილი. სადა ჭურჭელი, შეიძლება ითქვას, არ არის; ყველა ეგზემპლარი, როგორც წესი, ორნამენტირებულია. შავსა და მოვარდისფრო კერამიკაზე სამკაულის მოტივი, არსებითად, ერთნაირია: აქ გვაქვს შეხამება ღაროვანი და წერტილოვანი ორნამენტისა. მაგრამ

შავი და მოვარდისფრო ჭურჭლის შემკულობაში შეიმჩნევა თითოეული მათგანისათვის დამახასიათებელი თავისებურება. შავს უპირატესად ახასიათებს წერტილოვანი და ღაროვანი ორნამენტის შეხამება. ეს მოტივი შემდეგნაირად გადმოიცემა: ღაროვან ორნამენტს აქვს, მაგალითად ზიგზაგისებური ფორმა; ჩვეულებრივ, ღაროვანი ზიგზაგების სამი რიგია ხოლმე, რომელთა შორის მოთავსებულია საკმაოდ სქელი ზოლი წერტილოვანი ორნამენტისა (ტაბ. II და III, ფ. 62, 114, ტაბ. III ფ. 62—45). არის ეგზემპლარები, რომელთა წერტილოვანი ორნამენტი ოვალური ფორმის შევრონებს ავსებს. ამასთან, ეს შევრონები ერთ შემთხვევაში თუ წერტილებითაა ამოვსებული, მეორეში სადაა და მხოლოდ ოვალურ ამოზიდულ სიბრტყეს იძლევა (ტ. IV, ფ. 62—131, შდრ. ფ. 62—299). ამდაგვარი ორნამენტი ახასიათებს მოვარდისფროდ გამომწვარ კერამიკასაც, ოღონდ აქ წერტილოვანი ორნამენტი ფოსოებითაა შეცვლილი (ტაბ. II, ფ. 62—151, ფ. 62—176, ფ. 62—172). შავ კერამიკაში წერტილოვანი ზოლები მოთავსებულია შვეულ და თარაზულ ღარებს შორის (ტაბ. II, ფ. 62—343; ტაბ. IV, ფ. 62—174). ამ ეგზემპლარების მიხედვით ნათლად ჩანს, რომ შვეულ ღარებს შორის მოქცეული ერთი წერტილოვანი სვეტი იქვე აღარ მეორდება, მეორე მწკრივში გვაქვს უკვე ირიბი ღარებით შემკული მწკრივი. ამ ხერხით ჭურჭლის ზედაპირის შემკულობა უფრო მდიდრული ხდება. მეტიც, ჭურჭლის ზედაპირის შემკულობის გამდიდრების მიზნით ზოგიერთი ეგზემპლარის ქვედა ნაწილი თუ ზემოაღნიშნული სამკაულითაა შემკული, ზედა ნაწილი ჰორიზონტულ ღარებს შორის მოთავსებული ირიბი ღარებითაა დასერილი. ამასთან, ერთ ზედაპირზე ირიბ ღარებს ერთი მიმართულება აქვს, ხოლო მეორეზე — საწინააღმდეგო (ტაბ. IV. ფ. 62—174). ამ ეგზემპლარებზე აღსანიშნავია რელიეფური, ცილინდრული ფორმის შვერილი.

შავი ჭურჭლის ორნამენტაციაში არის სხვა დამახასიათებელი მოტივიც: მაგალითად, როცა ორნამენტი მხოლოდ ღარებით, ან უფრო სწორად ღარებით შექმნილი რელიეფური ქედებითაა გადმოცემული. აქ ეფექტი მიღწეულია ირიბი ღარების შეხამებით ოვალურ ღარებთან და ნაძვისებურ ორნამენტთან. ამ სამკაულს, კერძოდ, ნაძვისებრ ორნამენტს, რელიეფურს ხდის წყვილი კოპები, რომლებიც მასზეა დატანილი (ფ. 62—384; ფ. 62—341). გვაქვს ცალკოპიანი ეგზემპლარებიც, რომლებიც გადმოცემულია ჰორიზონტალური ღარების რამდენიმე რიგით, შემდეგ ირიბი ღარების ჰორიზონტალური ზოლით, ხოლო გვერდზე — ასევე ირიბი, მომრგვალებული ღარების მერიდიანული ზოლით. აღსანიშნავია, რომ ჰორიზონტული ღარები კოპზეც გადადის, რითაც ეს კოპი მდიდრული ხდება (ტაბ. II, ფ. 62—257). არის სამკაული, გადმოცემული ჭურჭლის ზედა ნაწილში ოვალური ფორმის სფეროებით, რომლებიც ამოვსებულია ჰორიზონტული მომრგვალებული ღარებით (ტაბ. V. ფ. 62—290; შდრ. ფ. 62—181).

ამ ფენაში გვაქვს შავპრიალა ჭურჭლის ფრაგმენტები, რომლებიც ზედაპირის დამუშავების მიხედვით შეიძლება ორ ჯგუფად გაიყოს: მკვეთრი ჰორიზონტულქედებიანი ეგზემპლარი, რომლის ზედაპირი კედლებს გარდა შვეული, პრიალა ზოლებითაა შემკული (ტაბ III, ფ. 62—220), და პრიალა ზოლებით შესრულებული რომბისებურსამკაულიანი ეგზემპლარი (ტაბ. III, ფ. 62—203). შავი ჭურჭლის შემკულობაში გამოირჩევა კიდევ ღარების და ნაძვისებური ნაკაწრის შეხამება (ტაბ. IV ფ. 62—161). ანალოგიურ შემკულობას ვხვდებით შუა ფე-

ნაწიც (ტაბ. VI, ფ. 62—54). ეს ერთობ ნიშანდობლივი გარემოებაა. ქვედა ფენაში გვაქვს აგრეთვე შავ ჭურჭელზე კონცენტრირებული ღაროვანი წრეების შეხამება დაკბილული იარაღით შესრულებულ ვაფლისებრ სამკაულთან (ტაბ. II, ფ. 62—269).

დაკბილული იარაღით შესრულებული ვაფლისებრი ორნამენტი ამ ფენის შავ ჭურჭელზე იშვიათია, გარდა აღწერილისა ერთ-ორ ეგზემპლარზე გვაქვს მხოლოდ, მაშინ, როდესაც ხშირია ამავე ფენის ვარდისფრად გამომწვარ ჭურჭელზე (ფ. 62—27, შდრ. ტ. II, ფ. 62—298). უნდა აღინიშნოს, რომ შავ ჭურჭელზე ეს სამკაული უფრო წმინდა კბილების მქონე შტამპითაა შესრულებული, ვიდრე ვარდისფრად გამომწვარ ჭურჭელზე. ამ უკანასკნელზე აღნიშნული სამკაული შესრულებულია ზუსტად ისეთი შტამპით (ტაბ. VIII, ფ. 62—80), რომელიც ჩვენ შუა ფენაში მოვიპოვეთ. ეს ვაფლისებური ორნამენტი ღაროვანთან შედარებით უფრო მოვარდისფროდ გამომწვარ კერამიკას ახასიათებს, ხოლო ღაროვანი და წერტილოვანი ორნამენტის კომბინაცია — შავს. მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, ასეთი შეხამება არც შავისთვისაა უცხო. სამაგიეროდ რელიეფური სამკაული (რელიეფური შვერილები, კოპები, როგორც წყვილი, ისე ცალი) მხოლოდ შავ კერამიკაზე გვაქვს დადასტურებული. თავის მხრივ მოვარდისფერო ჭურჭელზე გვაქვს ორი მწკრივი ტალღისებური განიერი ღარებისა, რომლებიც, როგორც ჩანს, მთელ ჭურჭელს გარს შემოუყვებოდა ზედა ნაწილში, ხოლო ამ ღარების ზემოთ ჭურჭლის ყელის შესაყართან განიერი ზოლია ნაკაწრით შესრულებული ნაძვისებური ორნამენტისა (ტაბ. IV, ფ. 62—295). აღსანიშნავია, რომ როგორც შავ ისე მოვარდისფრო კერამიკაზე დამოწმებულია სამკაულის კიდევ ერთი მოტივი, ვგულისხმობთ ფოთლისებურ ჭდეებს (ტაბ. II, ფ. 62—293 და ტაბ. IV, ფ. 62—303).

კერამიკული ჭურჭლის ორნამენტაციის თვალსაზრისით ზურგას ქვედა ფენის მასალა ბევრ საერთოს პოულობს ნაოხვამუს ქვედა ფენის მასალასთან. ნაოხვამუს ქვედა ფენის მასალის ორნამენტაციისათვის ისევე, როგორც ჭალადიდის ზურგას ქვედა ფენის მასალისათვის დამახასიათებელია დაკბილული იარაღით შესრულებული ორნამენტი — ირიბი თუ ნაძვისებური რიგების სახით, რომლებიც გარს შემოვლებული არიან ჰორიზონტული ირიბი, ოვალური ღარებით[1]. ნაოხვამუს კერამიკაზე მარტო დაკბილული იარაღით შესრულებული ორნამენტი არ არის დადასტურებული; ის მუდამ შეხამებულია ღაროვან ხაზებთან. ეს უკანასკნელი კი, პირიქით, ფიქსირებულია დაკბილული იარაღით შესრულებული მოტივის გარეშეც[2]. როგორც ზემოთ იყო ნაჩვენები, ანალოგიური ორნამენტი აქვს ზურგას ქვედა ფენის მასალასაც.

ჭალადიდის ზურგას ქვედა ფენის მასალა ფორმების მხრივაც პოულობს საერთოს ნაოხვამუს ქვედა ჰორიზონტის მასალასთან. ამ მხრივ ნიშანდობლივია ყურები.

ყ უ რ ე ბ ი ჭურჭლისა ასე უნდა დაჯგუფდეს: ყურები, რომლებიც ზედა ნაწილში ჭურჭლის კორპუსთან შეერთებული არიან ჰორიზონტული ძგიდის მეშვეობით, ხოლო თვით ყურს ამ ძგიდესთან შეერთების ადგილას აქვს ვერტიკალური შვერილი თუ ჭიმი (ტაბ. V, ფ. 62—290; ტაბ. VI, ფ. 62—307; ტაბ.

---

[1] Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, Тб., 1951, т. II, стр. 230.
[2] Б. А. Куфтин, იქვე, 232—233.

VII, ფ. 62—101, შდრ. ფ. 62—181). ზოგ ეგზემპლარს ეს შვერილი თუ ჭიმი ოდნავ ემჩნევა (ტაბ. V, ფ. 62—666 და 62 —336), ზოგს კი ჭიმი რამდენადმე ჩაღრმავებული აქვს უნაგირისებურად და კიდეები ირიბ შვერილებს ქმნის (ტაბ. V, ფ. 62—290). ეს შვერილები ზოგჯერ ოდნავ შესამჩნევია (ტაბ. VII, ფ. 62—101), ხოლო ზოგჯერ ცხოველის რქისებური შვერილების ფორმას იღებს (ტ. VI, ფ. 62—171). ყურების აღწერილი ტიპი, რომელსაც თავისი ჰაბიტუსის გამო, ჩვეულებრივ, ფრინველის მკერდის ძვალს ადარებენ, ცნობილია ნაოხვამუს ქვედა ფენის მასალიდან[3].

აქვე აღმოჩენილია სამი მოვარდისფროდ გამომწვარი ჭურჭლის ოვალურგანივკვეთიანი ყური (ტაბ. VI, ფ. 62—142, ფ. 62—200; ტაბ. VII, ფ. 62—51). ეს ყურები ზედა ნაწილში პირდაპირ უერთდება ჭურჭლის პირს. კეცის არათანაბარი გამოწვის და აგრეთვე პირის მიხედვით (პირი ძალიან პრიმიტიულია, არსებითად იგი არც არის მკვეთრად გამოკვეთილი) ეს ჭურჭელი არქაულ შთაბეჭდილებას ტოვებს (შდრ. ტ. VII და ტაბ. III). როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, ზოგადად, ამ ყურების ანალოგიურია შუა ფენის ყურებიც (ფ. 62—51 და ფ. 62—320). ისინი კიდევ უფრო არქაულ შთაბეჭდილებას ტოვებენ და უფრო ადრეული ეპოქის გამოძახილადაა მისაჩნევი.

ყურადღებას იქცევს კიდევ ერთი ყური (ტაბ. VI, ფ. 62—289), რომელსაც ჭურჭელთან შეერთების ადგილას გაფართოებული კვადრატის მოყვანილობა აქვს. იგი ქვემოთკენ თანდათან თხელდება, მისი განივკვეთი ოთხკუთხაა. ზედაპირის ზედა ნაწილი დამუშავებულია ჰორიზონტული ღარებით, რომლებიც ერთიმეორისაგან ვიწრო ქედებითაა გამოყოფილი.

ცალკეა აღსანიშნავი ერთი ჭურჭელი (ტაბ. VII, ფ. 62—89), რომელსაც ყურის ნაცვლად სახელურივით აქვს. ასეთი სახელურის მქონე ჭურჭელი ამ დროის მასალაში გვხვდება, მაგრამ გაცილებით იშვიათად, ვიდრე ჭურჭელი ზემოთ აღწერილი ყურებით.

ქ ო თ ნ ე ბ ი დ ა ნ უპირატესად პირებია შემორჩენილი; გვაქვს თითოროლა ნატეხი მუცლისა და ყელისა. ეს ჭურჭელი ორგვარია: მდიდრულად დეკორირებული ქოთნები, კარგი, თანაბარზომიერი გამოწვისა და სრულიად სადა ან მხატვრული თვალსაზრისით მდარედ ორნამენტირებული ქოთნები. პირები ქოთნებისა უპირატესად უგვირგვინოა, გარეთ გადმოშლილი (ტაბ. IV, ფ. 62—123, ფ. 62—255, ფ. 62—137; ტაბ. V, ფ. 62—145, ფ. 62—117). შემკულია ძირითადად დატიხრული ხაზებისაგან შემდგარი ზოლებით, ჰდეებითა და ფოსოებით. ზოგი პირი სრულიად არ არის გამოყოფილი ჭურჭლის კორპუსებისაგან (ტაბ. IV, ფ. 62—174). ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს შავპრიალა ჭურჭლის პირები. ერთ მათგანს მცირე მომრგვალებული გვირგვინი აქვს (ტაბ. VII, ფ. 62—320), ხოლო მეორეს — ასევე მომრგვალებული, ოღონდ მასიური და გადმოკეცილი (ტ. III, ფ. 62—203). შავ ჭურჭელში გვაქვს პირმოყრილი ეგზემპლარებიც, რომელთა პირები გლუვი ღარებითაა დამუშვებული (ტაბ. IV, ფ. 62—238, ფ. 62—303).

ამ ტიპის ჭურჭლისაგან გამოირჩევა ერთი საშუალო ზომის მუცელმომრგვალებული ქოთანი (ფ. 62—184), რომლის ყელ-პირისა და კედლების ფრაგმენტებია მხოლოდ შემორჩენილი. ეს ქოთანი საშუალო ზომის დაბალყელიანი

---

[3] Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 233.

ეგზემპლარია, აქვს ოდნავ გამოყოფილი მომრგვალებული გვირგვინი, ყელი სადაა, კედლები კი მდიდრულადაა შემკული ღაროვანი ორნამენტით. ჭურჭელს სულ ზედა ნაწილში შემოუყვება ირიბი, ოდნავ რელიეფური ხაზების სარტყელი, შემდეგ შემოსდევს ორი ღარი შუა ქედით, ხოლო ქვემოთ მოცემულია ნაძვისებური ორნამენტი, რომელიც შემოფარგლულია ღაროვანი შევრონით. ასეთი შევრონი, როგორც ჩანს, სიმეტრიულად ოთხივ მხარეს ჰქონდა აღნიშნულ ჭურჭელს, რასაც მოწმობს შევრონების შუა გულში ნაძვისებრ ორნამენტზე წყვილი რელიეფური კოპის არსებობა. ერთი წყვილი კოპებისა დაცულია, ხოლო მეორისაგან შემორჩენილია მხოლოდ წყვილის ცალი. (აღწერილი ჭურჭელი გამოფენილია ფოთის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმის ექსპოზიციაში. ქოთნებში ყურადღებას იქცევს აგრეთვე სწორპირიანი ქოთანი (ფ. 62—129). პირი ქოთნისა სადაა, ბაცი ყავისფერი კეცი აქვს, გადანატეხში კეცი მოთეთროა. ზედაპირი, როგორც შიგნით, ისე გარეთ გაპრიალებულია; ყელის ძირში ირიბი ჭდეული ორნამენტი ჰქონია.

ტ ო ლ ჩ ე ბ ი ამ ფენაში დადასტურებულია რამდენიმე ცალი. არის ტოლჩები, რომლებსაც აქვთ ეგრეთ წოდებული „ფრინველის მკერდის ძვლის“ ფორმის ყურები. ამათგან ყველაზე საინტერესოა უკვე ხსენებული ეგზემპლარი (ტაბ. V, ფ. 62—290), რომელიც წარმოადგენს მუცელგანიერ ცალყურა სასმისს. აქვს ძალიან თხელი, სწორი და სადა პირი. ორნამენტირებულია ტოლჩის მხოლოდ ზედა ნაწილი ორრიგი ღარისაგან შესრულებული სფერული ფესტონებით (თუ შევრონით), რომლებიც შევსებულია გაშლილი ჰორიზონტული, მორკალული ღარებით. ყური ტოლჩისა დამუშავებულია მერიდიანული ღარებით. ღარებითვეა შემკული ყურის ზედაპირი, რომლითაც ყურის ზედა ნაწილი უერთდება სასმისის კედელს. ტოლჩის ქვედა ნაწილი სადაა.

აღწერილი სასმისი ყურის მოყვანილობით და მთელი ჭურჭლის საერთო ფორმის მიხედვით ძალიან დამახასიათებელია გვიან ბრინჯაოს ხანის ადრეული ეტაპების, ან, როგორც ჩვენ ვუწოდებთ, ძველკოლხური პირველი პერიოდის კოლხეთის ნასახლარებისათვის (ქვალონის ნაოხვამუს ქვედა ფენა, წყემი, ვედდიკარი, პალური)[4]. ოღონდ ცალკეული ძეგლი მცირე განსხვავებებს იძლევა. მაგალითად, ნაოხვამუს ეგზემპლარს პირი უფრო გამოკვეთილი აქვს ღაროვანი ორნამენტით. ამასთან, ორნამენტი აქ ჭურჭლის კორპუსზე პარკეტულია და ყურის ზედაპირიც ნაძვისებური ორნამენტითა აქვს შემკული[5]. მიუხედავად აღნიშნული სხვაობისა, ნაოხვამუს და ზურგას ტოლჩების შემკულობის პრინციპი მაინც ერთნაირია და ერთსა და იმავე სტილისტურ ტრადიციაზე მიუთითებს. როგორც ზურგას, ისე ნაოხვამუსა და სხვა ნასახლარების მასალაში ჭურჭლის ზედაპირის მხოლოდ ზედა ნაწილია შემკული. ამასთან, პარკეტული ორნამენტისა და ზურგას ტოლჩების ორნამენტის შესრულების ტექნიკა და ხერხები ერთნაირია, განსხვავებაა მხოლოდ ანდაზში. აღსანიშნავია, რომ ღარებით შემოვლებული სივრცეების ღარ-ქედებით ამოვსების ზურგაზე დამოწმებული ხერხი ნაოხვამუს ქვედა ფენის მასალასაც ახასიათებს[6], ოღონდ აქ ერთ შემ-

---

[4] Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 62; თ. მიქელაძე, ძიებანი კოლხეთისა, და სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან. თბ., 1974 გვ. 55 შმდ.

[5] Б. А. Куфтин, იქვე, ტაბ. 48.

[6] Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომის ტაბ. 60_{22}, 61.

თხვევაში შევრონები წაგრძელებული ოვალის ფორმისაა და ამოვსებულია ნაძვისებური ორნამენტით, ხოლო მეორე შემთხვევაში სამი რიგია ასეთი შევრონებისა, ამოვსებული ჩვენი ჭურჭლის ორნამენტის მსგავსი ღარებით, რომელსაც განსხვავებით ჩვენი ჭურჭლის ღარებისაგან მერიდიანული მიმართულება აქვთ. ცხადია, რომ ჩვენი ტოლჩა, საერთო ჰაბიტუსის მიხედვით, იმეორებს ნაოხვამუს ქვედა ფენის ტოლჩებს, ოღონდ იძლევა მათი შემკულობის ნაირსახეობას.

ზურგასა და ნაოხვამუს მასალის თანხვედრის თვალსაზრისით საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ზურგას ჭურჭელზეც გვხვდება პარკეტული ტიპის ორნამენტი (ტაბ. ფ. 62—113).

მეორე ეგზემპლარი (ტაბ. VII, ფ. 62—101) ტოლჩისა ფორმის მიხედვით პრინციპულად იმეორებს პირველს, ოღონდ მას ყური განსხვავებით პირველისაგან, შედარებით თხელი აქვს და ამიტომ ოვალურგანაკვეთიანია. როგორც ჩანს, ეს ტოლჩაც ორნამენტირებული ყოფილა, მაგრამ მოხვედრილა ცეცხლში და ოდნავღა შერჩენია ორნამენტის კვალი. ამ ტოლჩების ტიპს ეკუთვნის აგრეთვე უკვე ხსნებული ტოლჩა (ტაბ. VI, ფ. 62—307), რომელსაც შესაძლოა ცეცხლში ყოფნისაგან მოვარდისფრო ფერი აქვს. ამავე ფენაში ყურადღებას იქცევს ვარდისფრად გამომწვარი ტოლჩის ყურისა და კედლის ფრაგმენტი (ტაბ. VI, ფ. 62—171). ეს ტოლჩა იმითაა ნიშანდობლივი, რომ აშკარად გამოხატული რქისებრშვერილიანი ყურები აქვს. აღსანიშნავია მისი სრული მსგავსება ზურგას შუა ფენაში აღმოჩენილ ყურთან (ტაბ. III, ფ. 62—90).

თ ა ს ე ბ ი (ტაბ. II და III, ფ. 62—112, ტაბ. II. ფ. 62—343; ტაბ IV, ფ. 62—131, ტაბ. IV, ფ. 62—161, ფ. 62—113, ფ. 62—238, ტაბ. VI, ფ. 62—330) შავადაა გამომწვარი. მათ აქვთ სწორი, ოდნავ გამობერილი ფორმა, სწორი პირი, რომელიც უფრო ხშირად ჰორიზონტული გლუვი ღარქედებითაა შემკული. თასების ზედაპირი, როგორც ჩანს, თავიდან ბოლომდე შემკულია ორნამენტით, რომელიც, მრავალფეროვნებითა და კარგი შესრულებით გამოირჩევა. ეს თასები როგორც ფორმით, ისე ორნამენტაციის ხერხებით მიილტვიან ქვალონის ნაოხვამუს ქვედა ფენაში მოპოვებული ჭიქებისაკენ[7].

ამავე ფენიდან აღსანიშნავია კიდევ ერთი ჭურჭლის ნაწილი, როგორც ჩანს, ხუფის ნატეხი (ტაბ. II, ფ. 62—269). მას შუაში აქვს მრგვალი ამოზიდული ნაწილი, რომლის გარშემო შემოვლებულია ღარ-ქედებით შესრულებული სპირალური ორნამენტი. ეს უკანასკნელი შეხამებული ყოფილა დაკბილული შტამპით შესრულებულ ორნამენტთან, რომელიც ხუფს კუთხეში შემორჩენია. დაახლოებით ამდაგვარი სამკაული დამოწმებულია ჭურჭლის ფრაგმენტებზე ნაოხვამუს ქვედა ფენაში[8]. მაგრამ ნაოხვამუს ფრაგმენტის შემკულობა, არსებითად, პარკეტული ორნამენტის ნაირსახეობას წარმოადგენს, მაშინ როდესაც ჩვენს შემთხვევაში ღაროვანრელიეფური სპირალი შეხამებულია დაკბილული შტამპით შესრულებულ ორნამენტთან. ამ მხრივ იგი მეტ სიახლოვეს პოულობს დაბლა გომის შუა ფენაში დადასტურებულ ფრაგმენტთან[9] და ანაკლიის დიხა-გუძუბა I-ზე აღმოჩენილ ფრაგმენტთან[10].

---

[7] Б. А. Куфтин, იქვე, ტაბ. 47_{1-3}

[8] შდრ. Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 483.

[9] იქვე, ტაბ. 36, ეს მოტივი დაბლა გომში ზედა ფენაშიცაა დადასტურებული (იხ იქვე ტაბ. 33).

[10] Б. А. Куфтин, იქვე, ტაბ. 67.

ქვის ნივთების საინტერესო კოლექციაა დადასტურებული ზურგას ქვედა ფენაში. მათ შორის აღსანიშნავია ყალიბი გაურკვეველი მცირე ზომის ნივთისა (ტაბ. VIII, 62—110). იგი დამზადებულია რბილი ქვისაგან, ზედაპირი იმდენად კარგადაა პოლირებული, რომ როგორც ჩანს, ორსაგდულიან ყალიბთან უნდა გვქონდეს საქმე. ამასვე უნდა მოწმობდეს ყალიბის ერთ თავში ამოღებული ღარი. ეს უკანასკნელი არ უნდა იყოს შემთხვევითი ანატკეჩი, რადგან ისიც, მსგავსად მთელი ზედაპირისა, პოლირებულია. ყალიბი ანაბეჭდის მიხედვით, რაღაც ბოძალისმაგვარი ნივთის ჩამოსასხმელად დაუმზადებიათ.

ქვის ნივთებს შორის აღსანიშნავია აგრეთვე ოვალური, წაგრძელებული ფორმის ქვის ხელსაფქვავის ფრაგმენტები (ფ. 62-169). ზედაპირი მას მომრგვალებული აქვს ხელში ადვილად დასაკავებლად, ქვედა პირი კი სულ სწორია და ბრტყელი. ასეთი ფორმის ხელსაფქვავები დადასტურებულია კოლხეთის ყველა ნამოსახლარზე და მათ შორის ნაოხვამუს ქვედა ფენაშიც.[11]. ეს ხელსაფქვავები, როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, არ იცვლებიან საუკუნეთა მანძილზე და გვხვდებიან მე-6—4 სს. ნამოსახლარებზეც.

ძვლის ნივთები ამ ფენაში მხოლოდ ერთი საგანგებოდ გაპრიალებული ლულოვანი ძვლის ნატეხითაა წარმოდგენილი (ტაბ. VIII, ფ. 62—302). ადვილი შესაძლებელია იგი საჯანდრავს, გასაპრიალებელს წარმოადგენდა, მსგავსად ნაოხვამუს ქვედა ფენაში მოპოვებული ლულოვანი ძვლის საჯანდრავისა[12].

აქვეა აღმოჩენილი შესანიშნავად დამუშავებული კვირისთავი (ტაბ. VIII, ფ. 62—109). იგი ბრტყელი ფორმისაა და აქვს მაღალი ტექნიკით გამოყვანილი ცილინდრული ფორმის ნახვრეტი. კვირისთავის ზედაპირი კონუსისებურია, შუა ნაწილიდან ზედა წრისებურად მომრგვალებულ სიბრტყემდე. ქვედა ნაწილი კი სწორია და გლუვი.

ბ. შუა ფენაში მოპოვებული ნივთიერი მასალა

ამ ფენის მასალის შესახებ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა ითქვას შემდეგი: თუ ზურგას ქვედა ფენაში წარმოდგენილია როგოც შავი, ისე მოვარდისფრო კერამიკა, ამასთან შავი სჭარბობს და ფორმების მიხედვითაც უფრო მრავალფეროვანია, შუა ფენაში გაცილებით მეტია მოვარდისფროდ გამომწვარი ჭურჭელი. გარდა ამისა, აქ ვხვდებით ისეთ ფორმებსაც, როგორიც ქვედა ფენაში არ გვქონდა. მაგრამ, აღსანიშნავია ისიც, რომ შუა ფენაში თავს იჩენს პირველი ფენისათვის დამახასიათებელი მასალა. ასე, მაგალითად, ქვედა ფენაში როგორც ფორმით, ისე დამუშავებით, გამოირჩეოდა ტოლჩები, რომელთაც განმსაზღვრელი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს. ამიტომ, განსკუთრებულ ინტერესს იწვევს ის გარემოება, რომ მსგავსი ტოლჩა (ტაბ. III, ფ. 62—90) დადასტურებულია შუა ფენაშიც. მაგრამ თუ მკაცრად შევაჯერებთ აღნიშნულ ჭურჭლებს, დავინახავთ, რომ შუა ფენაში ფორმის პრინციპულ შენარჩუნებასთან გვაქვს საქმე მხოლოდ და სხვა არაფერთან. შუა ფენის ტოლჩა რიგი თვისებებით მაინც განსხვავდება ქვედა ფენის ტოლჩისაგან. შუა ფენის ტოლჩის ზედაპირი ლეგა ფერისაა, ხოლო

---

[11] შდრ. Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, ტ. 52.

[12] შდრ. Б. А. Куфтин, იქვე, ტაბ. 52.

კეცი—ბაცი ვარდისფერი. ყურის დამუშავებაც სხვაგვარია: შუა ფენის ტოლჩაზე უნაგირისებური ჩაღრმავება ყურის გვერდით შვერილებს შორის უფრო საგრძნობია და თვით ბოლოწაკვეთილი შვერილებიც უფრო აშკარადაა გამოხატული, ვიდრე ქვედა ფენის ეგზემპლარებს შორის. ორნამენტის თვალსაზრისითაც შუა ფენის ტოლჩა არსებითად განსხვავდება ქვედა ფენის ტოლჩისგან. აქ ჩვენ გვაქვს ღაროვანი და ფოსოიანი სამკაულის შეხამება. ფოსოებით დამუშავებული სიბრტყეები მოთავსებულია ღარებს შორის. ასეთი სამკაული მეორდება შუა ფენის თასებზეც (ფ. 62—71), რომლებიც მასალის შედგენილობის, მისი დამუშავებისა და კეცის მიხედვით სავსებით იმეორებენ ამავე ფენის ტოლჩებს, მაგრამ პირის მოყვანილობით და კანელიურების მიხედვით ახლოს დგანან ქვედა ფენის თასებთან. ორნამენტის აღნიშნული მოტივი: ღარებს შორის მოთავსებული სიბრტყეების ფოსოებით დამუშავება დადასტურებულია ქვედა ფენის მასალაზეც, ოღონდ ვარდისფერ ჭურჭელზე ეს მოტივი გრძელდება შუა ფენაშიც. თუმც. ვარდისფერ ჭურჭელზე შუა ფენებში ჩნდება სხვა მოტივიც: ჰორიზონტულ ღარებს შორის მოთავსებული სიბრტყეები ამოვსებულია ირიბი ღაროვან-რელიეფური (ფ. 62—71 შდრ. ტაბ. VI, ფ. 62—41, ფ. 62—42) და ნაძვისებური (ტაბ. VI, ფ. 62—54; ტაბ. II, ფ. 62—340) ორნამენტით.

შუა ფენის ქოთნები (ტაბ. VI, ფ. 62—66, ფ. 62—67, ფ. 62—79) პირების მიხედვით არსებითად იმეორებენ ქვედა ფენის ქოთნების ფორმებს (შდრ. ტაბ. IV, ფ. 62—123, ფ. 62—255, ფ. 62—137, ტაბ. V, ფ. 62—145, ფ. 62—227), მაგარამ განსხვავდებიან ორნამენტაციით არა მარტო ქოთნებისაგან, არამედ სხვა ჭურჭლებისაგანაც. ქვედა ფენის ქოთნები შუა ფენის ქოთნებთან შედარებით, როგორც ვხედავთ, გაცილებით ღარიბულადაა ორნამენტირებული. შუა ფენის ქოთნების შემკულობა გადმოცემულია ღაროვანი ორნამენტისა და დაკბილული შტამპით შესრულებული ორნამენტის შეხამებით (ტაბ. VI, ფ. 62—66). ამდაგვარი ორნამენტი დამოწმებული გვაქვს კოდორი 1 მასალაზე. ივი ახასიათებს სხვა ძველკოლხური 1 პერიოდის ნასახლარებს და მათ შორის ნაოხვამუს ქვედა და საშუალო ფენის მასალასაც, განსაკუთრებით კი ქვედა ფენასას[13]. რაც შეეხება ჭალადიდის ზურგას ქვედა ფენას, აქ დაკბილული შტამპით შესრულებულ სამკაულს ცვლის წერტილოვანი ან ფოსოიანი ორნამენტი. შუა ფენის ქოთნების ერთ ნაწილს (მაგალითად, ტაბ. VI, ფ. 62—66) ყელის ძირში სარტყლად შემოუყვება ორი რიგი ჰორიზონტული ღარებისა, რომელთა შორის სიბრტყეები ამოვსებულია დაკბილული შტამპით დატანილი ირიბი ხაზებით. ამის ქვეშ გვაქვს ორრიგი ღარებით შემოვლებული სამკუთხა ფესტონები, რომლებიც ამოვსებულია დაკბილული ხაზებით. ზუსტად ასეთი ფესტონებით შემკულია დიდი ზომის ქოთანი, ფიქსირებული ნაოხვამუს ქვედა ფენაში[14]. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნული იყო, რომ დაკბილული ორნამენტი დამოუკიდებულად არ გვხვდება ნაოხვამუს მასალაში[15]. ამ მხრივ ჭალადიდის ზურგა არ შეესატყვისება ნაოხვამუს. აქ, როგორც ქვედა (ტაბ. IV, ფ. 62—123, ფ. 62—137), ისე შუა ფენაში გვაქვს რამდენიმე ნატეხი ქოთნებისა (ტაბ. VI, ფ.

---

[13] Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 23.
[14] Б. А. Куфтин, იქვე, ტაბ. 61.
[15] Б. А. Куфтин, იქვე, გვ. 232—233.

62—67, ფ. 62—79), რომელთაც მხრებზე შტამპით დაბეჭდილი აქვთ დაუდევრად შესრულებული ირიბი ხაზები. აღსანიშნავია, რომ ამავე შუა ფენაში აღმოჩენილია მკრთალი, მოყვითალო ქვისაგან დამზადებული დაკბილული შტამპი. (ტაბ. VIII), რომლის ანაბეჭდები გვაძლევენ ზუსტად ისეთ ორნამენტს, როგორც ზემოაღწერილ ჭურჭელზეა დადასტურებული. ასეთივე შტამპითაა შესრულებული ზურგას ქვედა ფენის მოვარდისფრო ჭურჭელიც. შტამპს სამკუთხა ფორმა აქვს, მისი სამივე კუთხე მომრგვალებულია, დაკბილულია მხოლოდ ორი პირი — შვეული და განივი, ხოლო მესამე შვეული პირი სადაა და შუაში საკმაოდ შეზნექილი ხელში მარჯვედ დასაკავებლად (ტაბ. VIII, ფ. 62—80).

შუა ფენაში ყურადღებას იქცევს აგრეთვე ვარდისფრად გამომწვარი ჭურჭლის ორი ყური (ფ. 62—35; ტაბ. VII, ფ. 62—51), რომელთაც ცილინდრული ნახვრეტი აქვთ, ხოლო ზედა ნაწილი ყურისა უშუალოდ ჭურჭლის პირს უერთდება. ანალოგიური ყურები, როგორც ზემოთ მივუთითებდით, დადასტურებულია ქვედა ფენაშიც. შუა ფენაში აღმოჩნდა ერთი მცირე ზომის ყურიც (ტაბ. VII, ფ. 62—53), რომელიც ჭურჭლის კედლიდან კოპივითაა ამოზიდული და პატარა ცილინდრული ნახვრეტი აქვს. ეს ყური აღწერილის ნაირსახეობაა. იგი საერთო ჰაბიტუსით ჰგავს ანაკლიის დიხაგუძუბას ყურებს[16] და უფრო ადრეული ხანისათვის დამახასიათებელ ყურებს მოგვაგონებს.

შუა ფენაში აღმოჩნდა კაჟის ორი იარაღი და ერთი ნამზადი. კაჟის იარაღები წარმოადგენდნენ ნამგლის ჩასართავებს. ერთი მათგანი (ტაბ. VIII, ფ. 62—309) წითელი კაჟისაგანაა ნაკეთები, ჩასართავი ნაწილი ოვალური ფორმისაა, ხოლო სამუშაო პირი — სწორი და დაკბილული; მეორე სამკუთხა ფორმისაა (ტაბ. VIII, ფ. 62—308). დამზადებულია ყავისფერი კაჟისაგან, მისი ვიწრო პირი მომრგვალებულია. ეს კაჟის ნამგლის ჩასართავები კოლხეთის ნამოსახლარებზე ადრე იჩენდნენ თავს, ყოველ შემთხვევაში, შუა ბრინჯაოს პერიოდში, რომელსაც ჩვენ პროტოკოლხურ პერიოდს ვუწოდებთ[17] და ძველკოლხურ I პერიოდამდე გავრცელებული ჩანან. მათ ვხვდებით, მაგალითად, ანაკლიის დიხაგუძუბას შუა ფენაში[18].

გ. ზედა ფენაში მოპოვებული ნივთიერი მასალა

ზ ე დ ა ფ ე ნ ა, მონაპოვრის მიხედვით, წინა ფენებთან შედარებით უფრო ღარიბი აღმოჩნდა, მაგრამ ამ მცირერიცხოვან მასალაშიც იგრძნობა წინამორბედი ტრადიციების განმეორების ტენდენციები. ამ მხრივ გამოირჩევა სწორპირიანი, მუცელგანიერი ჭოთანი (ფ. 62—319), ლეგა გამოწვისა, რომელიც ფორმის და კეცის მიხედვით იმეორებს ზურგას ქვედა ფენის ჭოთნების ცალკეულ ნიმუშს. აღსანიშნავია, რომ ამ ჭოთნის ზედაპირი დამუშავებული ყოფილა, როგორც ჩანს, ღაროვანი შევრონებით, რომლებიც ამოვსებული იყო ჰორიზონტული გაშლილი რკალისებური ღარებით. ასეთი მოტივი, როგორც არა-

---

[16] Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 66.

[17] იქვე, გვ. 183, 242, ტაბ. 64, 6, 7.

[18] თ. მიქელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 67 შმდ.

ერთხელ აღგვინიშნავს დამახასიათებელი იყო ქვედა ფენის მასალისათვის. ამ ფენის მასალაში ყურადღებას იქცევს მოვარდისფროდ გამომწვარი, თიხაში კირის შენაერთების შემცველი ჭურჭლის ყელის ფრაგმენტი. ყელი ზემოთ ვიწრო გვირგვინით მთავრდება. გარედან ეტყობა ოდნავ შესამჩნევი განიერი ღარები, შუაში კი სარტყელად შემოსდევს ზოლი დაკბილული შტამპით შესრულებული ორნამენტისა, რომელიც გამოწვის დროს გამქრალა და მხოლოდ ერთ კიდეზე ეტყობა აშკარად. (ტაბ. VII, ფ. 62—326).

ასეთია ის მასალა, რომელიც ზ უ რ გ ა ზ ე გავლებულმა ერთმა საცდელმა თხრილმა მოგვცა. სამწუხაროდ, ზურგას გათხრა მთლიანად ვერ მოხერხდა, რადგან, როგორც აღნიშნული გვქონდა, მასზე ორი მოსახლე ბინადრობს. ამიტომ ამ უძველესი და მეტად საინტერესო დასახელების შესახებ მხოლოდ იმ მცირერიცხოვანი მონაცემებით უნდა ვიმსჯელოთ, რომლებიც ზემოთ მიმოვიხილეთ. მაგრამ, ვიდრე განვსაზღვრავდეთ ზურგას ადგილს მდ. რიონის ქვემო წელის არქეოლოგიური ძეგლების სისტემაში, საჭიროა შევჩერდეთ უძველესი დროის სხვა ძეგლებზე, რომლებიც ზურგას მეზობლად აღმოჩნდა.

2. საბაჟოს უბნის სხვა უძველესი ნამოსახლარები

საბაჟო სოფ. ქვემო ჭალადიდში ყველაზე ინტენსიურად დასახლებული უბანია. მიუხედავად ამისა, მაინც მოხერხდა აქ დაზვერვების ჩატარება მცირე თხრებით. კვალი უძველესი ნამოსახლარებისა, რომლებიც თავისი საერთო ხასიათით ზურგას ეხმაურებიან, ორგან იქნა მიკვლეული: სოფ. ქვემო ჭალადიდის მცხოვრების ა. ბერიძისა და ნ. კორტის ნაკვეთებზე. ამ ნაკვეთებს შესაბამისად პირველ და მეორე უბნებს ვუწოდებთ. პირველი ნაკვეთი უშუალოდ ემიჯნება ზურგას სამხრეთიდან, ხოლო, მეორე დაახლოებით 200 მ-ის მანძილზეა სამხრეთ-აღმოსავლეთით.

ა. ნივთიერი მასალა პირველი უბნიდან
(ტაბ. IX)

აღნიშნულ ნაკვეთზე სადაზვერვო თხრილი გაითხარა 1 მ-ის სიღრმეზე თანამედროვე მიწის ზედაპირიდან. უფრო ღრმად განფენილია ნაცრისფერი, სველი, ძალიან წმინდა თიხნარი, რომელშიც კულტურული დანალექები მოსაღოდნელი აღარ არის, როგორც ეს ნათელი გახდა მდ. რიონის ქვემო წელის არა ერთი და ორი უბნის მრავალჯერ შემოწმების შედეგად. ხსენებული თიხნარის შემდეგ, ჩვეულებრივ ტორფები იწყება ხოლმე. ნამოსახლარის კვალი დაცულია ყვითელი თიხამიწის ფენაში, რომელიც მოქცეულია ჰუმუსსა და ხსენებულ ნაცრისფერ თიხნარს შორის.

არქეოლოგიური მასალა, არსებითად, კერამიკითაა წარმოდგენილი. ჭურჭლის ნატეხებთან ერთად, განსაკუთრებით თხრილის ზედა ნაწილში, ბევრი იყო ბათქაშის ნამსხვრევები, რომლებიც უცილობლად ნაგებობის არსებობაზე მიუთითებენ. როგორც ზემოთ დავინახეთ, ასეთივე ბათქაშებით იყო მოფენილი ზურგას ზედა შრეები. ამიტომ, საფიქრებელია, რომ ზ უ რ გ ა ს ზედა და I უბნის ზედა შრეები შეესაბამებიან ერთიმეორეს. ეს არის გამომწვარი ბათქაშების

პოვნის, არც პირველი და არც უკანასკნელი შემთხვევა და ამიტომ, ამ მოვლენას ქვემოთ კვლავ შევეხებით.

კერამიკა, როგორც ნამოსახლარებისათვისაა დამახასიათებელი, ორ დიდ ჯგუფს შეიცავს: სუფრის ჭურჭელსა და სამზარეულო ჭურჭელს.

ს უ ფ რ ი ს ჭ უ რ ჭ ე ლ ი წარმოდგენილია სასმისებით, ტოლჩებითა და ჯამებით. განსაკუთრებით ბევრია ტოლჩები, რომელთაგან უპირატესად, მხოლოდ ყურებია შემორჩენილი. ყველა ყურს უკლებლივ ზედა ნაწილში აქვს გვერდითი შვერილები, რომლებიც ყოველთვის ერთნაირი არ არის. არის, მაგალითად, ბრტყელგანივკვეთიანი ეგზემპლარები, ზედა ნაწილში უნაგისებური ფორმის ზემოთ მკვეთრად აზიდული, მასიურად შემსხვილებული გვერდითი შვერილებით (ტაბ. IX, ფ. 63—148 ვ—4), ანდა მრგვალგანივკვეთიანი ეგზემპლარი, გვერდზე გაზიდული გვერდითი შვერილებით და შუაში ოდნავ შესამჩნევი ჩაღრმავებით (ტაბ. IX, ფ. 63—1482). ეს ყური იმითაცაა საინტერესო, რომ მას აშკარად ემჩნევა ტენდენცია გვერდითი შვერილების გადმოცემისა ყურზე ზემოდან დაძერწილი ლილვაკების მეშვეობით, რაც ფაქტიურად, ამ დროიდან ხდება ჭურჭლის ყურებისათვის დამახასიათებელი. მაშასადამე, თუ ეს ყური ახალი ეტაპის თავისებურებებს ასახავს, ზემოთ აღწერილი ყურები თითქოს ძველი ზ უ რ გ ა ს დროის ტრადიციებს ატარებენ, მაგრამ აშკარად უფრო უხეშად არიან დამუშავებული.

აღწერილ ყურებთან ერთად აღმოჩნდა კიდევ ერთი ოვალურგანივკვეთიანი ნიმუში ყურისა (ტაბ. IX, ფ. 63—1481), რომელსაც გვერდითი შვერილები მასიური მორჩებით აქვს გადმოცემული.

დასასრულ, უნდა შევჩერდეთ კიდევ ერთ ყურზე (ტაბ. IX, ფ. 63—166), რომელიც ტოლჩისა არ უნდა იყოს. მართალია მასაც გვერდითი შვერილები აქვს, მაგრამ იგი ამ მხრივაც საჩვენებელ განსხვავებას შეადგენს. ყური მასიურია, ორჯერ უფრო დიდი ზომისაა, ვიდრე ზემოაღნიშნული ყურები, ოვალურგანივკვეთიანია. იმას, რასაც ჩვენ გვერდითი შვერილები ვუწოდეთ არსებითად ქედია, ყურის არა ზედა, არამედ შუა ნაწილში, მის მთელ სიგანეზე ამოზიდული, რომლის ბოლოები შვერილებად სცდება ყურის ღეროს.

სუფრის ჭურჭელს შორის უნდა აღვნიშნოთ ერთი თხელკედლიანი სასმისის ძირი (ფ. 63—127). იგი ძაბრისებური ფორმისაა და ბოლო წვეტიანი აქვს. ეს ძირი, როგორც ჩანს, ეკუთვნის იმ ტიპის სასმისებს, რომლებიც ცნობილია დაბლა გომის ზედა ფენიდან[19]. აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელ წლებში კოლხეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ანალოგიური სასმისები დაადასტურა ნიგვზიანის სამაროვანზე, რომელიც ძვ. წ. VII—VI სს. თარიღდება, ისეთივე გარემოცვაში (ზემოთ აღწერილი ტიპის ტოლჩებთან ავრეთვე კანელიურიან ჭურჭელთან ერთად, რომელზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი), როგორშიც I უბნის სასმისია აღმოჩენილი. ნიგვზიანის ეგზემპლარი თვით არის კანელიურებით შემკული, რასაც აღნიშნულ გარემოცვასთან ერთად დამათარიღებელი მნიშვნელობა აქვს. ასეთივე სასმისები მსგავსსავე გარემოცვაში აღმოჩნდა ავრეთვე ნამოსახლარზე ტეხურის პირას სოფ. ნოსირი II-ში. ეს ნამოსახლარი, მოპოვებული მასალის თავისებურებათა მიხედვით, ასევე VII—VI საუკუნეებით თარიღდება და, მაშასადამე, ძველკოლხურ II პერიოდს განეკუთვნება[20].

---

[19] Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრომი. ტაბ. 31.

[20] თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 56, 57, 64 შმდ. ტაბ. VI 12.

სამზარეულო კერამიკა, არსებითად, სხვადასხვა ზომის ქოთნებითა და დერგებითაა წარმოდგენილი. ქოთნები, უმეტეს შემთხვევაში, თხელპირიანი ეგზემპლარებია, რომლებსაც პირები გარეთ აქვთ გადაშლილი (ტაბ. IX, ფ. 63—164$_{1-2}$; ფ. 63—149; ფ. 63—150$_2$). დერგებს მომრგვალებული პირქობი აქვს ლილვისებურად და ყელიც ხშირად დამუშავებულია გლუვი ღარქედებით (ტაბ. IX, ფ. 63—150$_1$). ზედა ნაწილში ქოთნებიცაა შემკული ფრჩხილისებრი ჭდეებით, რომლებიც ჩვეულებრივ დატანილია მუცლისა და პირის შესაყართან (შდრ. ტაბ. IX, ფ. 63—149 და ფ. 63—164$_2$). დერგებისაგან, ისევე როგორც ქოთნებისაგან, შემორჩენილია მხოლოდ ყელ-პირის ნატეხები. ამ ნატეხების მიხედვით დერგებს საშუალო სიმაღლის ყელი ჰქონიათ, ქოთნის პირები კი უშუალოდ ქოთნის მუცლებზეა დასმული (სამკაული, როგორც წესი, პირების ძირშია დატანილი).

ზემოთ მიმოხილული ქოთნების და დერგების ფორმებიც, შემკობის ხერხიც და სამკაულიც ძალიან მდგრადია. ისინი იმეორებენ უფრო ადრეულ ქოთნებს (შდრ. ზურგას ქოთნებს, ტაბ. V, ფ. 62—123, ფ. 62—255, ფ. 62—79, ფ. 62—67 და სხვ). და დიდი ხნის განმავლობაში განაგრძობენ არსებობას, ამიტომ უფრო გვიან ძეგლებში, როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, თითქმის უცვლელი, თავდაპირველი სახით გვევლინებიან. ამას ვერ ვიტყვი ერთ ქოთანზე (ტაბ. IX, ფ. 63—164), რომლისაგან სამწუხაროდ, მხოლოდ პირ-კედლის ნაწილია შემორჩენილი. პირი დაბალია, ოდნავ გადაშლილი. მოყავისფრო-მოყვითალო არათანაბარი გამოწვა აქვს, კეცში ნაცრისფერია. თუ ფორმის მიხედვით როგორც უფრო ადრეული, ისე მომდევნო ხანის კოლხური ქოთნების რიგიდან ამოვარდნილი არ არის, შემკულობით იგი განსხვავდება მათგან და მხოლოდ გარკვეული ხანისათვის დამახასიათებელი ჭურჭელი ხდება. პირს ქვემოთ ეს ქოთანი როგორც ჩანს, ძირამდე დაფარული იყო კანელიურებით, რომლის ზედა, მომრგვალებული ნაწილი რამდენადმე დაუდევრადაა შესრულებული და ყოველთვის არ ემთხვევა კანელიურებს. აღწერილ ქოთანს და ტოლჩებს, რომელთა შვერილიან ყურებზე ზემოთ გვქონდა საუბარი, როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, გაცილებით ნაკლები ქრონოლოგიური დიაპაზონი აქვს გამოყენებისა, ვიდრე სამზარეულო ჭურჭლის უმრავლესობას. ეს კანელიურებიანი ქოთნები ძალიან სპეციფიკური ჭურჭელია ძველკოლხური II პერიოდის ნასახლარებისა (დაბლა გომი, ნოსირი III, ჭალადიდი I და II უბანი) და მათი არსებობის უკანასკნელ ხანებს ასახავს. ამიტომაა, რომ ძვ. წ. VII—VI საუკუნეთა მიჯნაზე, ეს მასალა, როგორც ჩანს. თანაარსებობს შუაკოლხური I პერიოდის მასალასთან, რაზეც მიუთითებს ნოსირი III-ში ტეხურისპირა ნამოსახლარისა და ნიგვზიანის სამაროვანის თავისებურება[21].

ბ. ნივთიერი მასალა მეორე უბნიდან
(ტაბ. X)

ამ ნაკვეთზე სრულიად აშკარად ორი ნამოსახლარის კვალი დადასტურდა. მართალია მათი შესაბამისი ფენების გამოყოფა არ მოხერხდა, რადგან მიწის ხშირი და ინტენსიური დამუშავების გამო ფენები დარღვეულია, მაგრამ მოპო-

[21] შდრ. თ. მიქელაძე, იქვე, გვ. 64ა.

ვებულ მასალაში ნათლად შეიძლება გაირჩეს ორი ჯგუფი, რომლებიც სხვადასხვა დროის ნამოსახლარებს ეკუთვნის. თუმც უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ნაკვეთი რიონის საკვლევ მხარეში იმ უმცირეს გამონაკლისთა რიცხვს ეკუთვნის, რომელშიც უამრავი ზედაპირული მასალა იყო მიმობნეული. და საინტერესოა, რომ ზედაპირულად აიკრიფა მხოლოდ შედარებით გვიანი მასალა, მაშინ როდესაც უფრო ადრეულის აღმოჩენას და მასთან ერთად ისეთივე ნიმუშებისაც, როგორიც ზედაპირულად აიკრიფა, მართალია, არც თუ დიდ სიღრმეზე, მაგრამ მაინც გათხრა დასჭირდა. აქ, იმის გამო, რომ უკვე 0,5 მ. სიღრმეზე გრუნტული წყლების ინტენსიური დენა იწყება, გათხრის გაგრძელება თითქმის შეუძლებელი იყო. თუმც, ალაგ-ალაგ მოსინჯვის შედეგად, ნათელი გახდა, რომ უფრო ღრმად განლაგებული იყო სილანარევი მკვდარი თიხები. პირველი ბარისპირისა და მეორე ბარისპირის მონაპოვარს შორის სხვაობა არ იგრძნობა. როგორც ჩანს, ეს მასალა I უბნის მონაპოვართან ერთად, ერთი ხანის ერთ დასახლებას ასახავს. ეს უბანი იმითაცაა საინტერესო, რომ აქ არა მარტო ნამოსახლარის კვალი აღმოჩნდა, არამედ სახელოსნოსიც, რის გამოც მოპოვებული მასალა თავისი ხასიათის მიხედვით ორ ჯგუფად გაიყოფა: საოჯახო ყოფასთან დაკავშირებული ნივთები, რომელიც, ძირითადად, კერამკული ჭურჭლითაა წარმოდგენილი და სახელოსნო ინვენტარი.

პირველი ჯგუფის ნივთები, ე. ი. საყოფაცხოვრებო კერამიკა შედგება სამზარეულო და სუფრის ჭურჭლისაგან. თიხის ჭურჭელი შავად და შავლეგადაა გამომწვარი. თიხაში შეიმჩნევა სილისა და კენჭების მინარევები.

სამზარეულო ჭურჭელი აქაც იმ ტიპის ქოთნებით და დერგებითაა წარმოდგენილი, როგორიც პირველ უბანზე აღმოჩნდა. ქოთნებს უმეტესად სწორი გარეთ გადმოშლილი პირი აქვთ და პირის ძირას ჭდეებით არიან შემკული (ტაბ. X, ფ. 63—171, ფ. 63—187, ფ. 63—188). ზოგ მათგანს ეტყობა კანელიურებიც (ტაბ. X, ფ. 63—171). დერგებს საშუალო სიმაღლის ყელი და ლილვისებურად შესქელებული პირქობი (ტაბ. X, ფ. 63—173, ფ. 63—173_3) აქვთ. ზოგი ეგზემპლარის პირქობი უფრო მასიურია და ყელიც დამუშავებულია გლუვი ღარქედებით (ტაბ. X, ფ. 63—173_4).

სუფრის ჭურჭელი წარმოდგენილია იმ ტიპის ტოლჩებით, როგორიც I უბანზე გვაქვს. აქვეა დადასტურებული ჭიქები და სასმისები.

ტოლჩები ყურების გაფორმების მხრივ სახესხვაობას იძლევა. გვაქვს, მაგალითად, ეგზემპლარები მრგვალგანივკვეთიანი ყურისა, გვერდითი შვერილებით (ტაბ. IX, ფ. 63—117_2), რომლებიც მართლაც წაკვეთილ რქებს მოგვაგონებენ, ხოლო შვერილებს შორის ჩაღრმავება — გაშლილ ნახევარმთვარეს; არის ისეთი ყურებიც (ტ. IX, ფ. 63—178), რომლებიც ოვალურგანივკვეთიანია, ზემოთ თანდათან განიერდება და ნაცვლად გვერდითი შვერილებისა ზედა ნაწილში ყურის მთელ სიგანეზე ქმნის ქედს, რომელსაც ზემოდან სამი ირიბი ნაჭდევი აქვს. ამ ყურის სახესხვაობაა ყური (ტაბ. IX, ფ. 63—177_1), რომელსაც ზედა ნაწილში ლილვისებური დანაძერწი აქვს. ყურადღებას იქცევს კიდევ ერთი ყური (ტაბ. IX, ფ. 63—179), რომელიც აგრეთვე ტოლჩას უნდა ეკუთვნოდეს. ყური შედარებით პატარა, ზომისაა (სიმაღლე — 4,3 სმ; სიგანე —1,4 სმ; სისქე —0,6 სმ), გარედან დაბრტყელებულია და ზედა ნაწილში ასეთსავე დაბრტყელებულ ქიმს ქმნის, როგორც ჩანს თითის მისაბჯენად. ყურს

ოვალური ფორმის ნახვრეტი აქვს. მსგავსი ფორმის ყურები დადასტურებულია დაბლა გომის შუა ფენაში[22].

ჭ ი ქ ე ბ ი რამდენიმე ეგზემპლარითაა წარმოდგენილი, შეიძლება გამოვყოთ ორი ჯგუფი: ბრტყელი, სადაძირიანი ჭიქები (ტაბ. X, ფ. 63—169, ფ. 63—176, ფ. 63—175) და მცირეჭუსლიანი ნიმუშები (ტაბ. X, ფ. 63—176). აღნაგობა, როგორც ჩანს, ყველას ერთნაირი ჰქონდა, ყველა ნიმუში ძირიდან ზევითკენ თანდათან იშლება.

ს ა ხ ე ლ ო ს ნ ო ინვენტარის მხოლოდ ორი ნიმუში გვაქვს II უბანზე დადასტურებული, მაგრამ ორივე ფრიად ნიშანდობლივია. ორივე ნივთი ავსებს ერთიმეორეს, ერთ საწარმოო პროცესთან არის დაკავშირებული. ერთი მეტალურგიული ჭურის საბერველი მილია ფორიანი თიხისა, რომელსაც ეტყობა ჭარსისა და კენჭების მინარევები. მილს სწორი ცილინდრული ფორმა აქვს. ასეთი საბერველი მილები, ჩვეულებრივ, ერთი ბოლოსაკენ საგრძნობლად ვიწროვდებიან მომდევნო მილში ჩასაჯდომად. ჩვენი მილისაგან კი მხოლოდ შუა ნაწილია შემორჩენილი (ტაბ. X, ფ. 63—181). ასეთი საბერველი მილები საუკუნეთა მანძილზე არსებით ცვლილებებს არ განიცდიან, ამიტომ, მასთან ერთად ყალიბის აღმოჩენა უნდა მიგვანიშნებდეს ამ ორი ნივთის ურთიერთკავშირზე.

ყ ა ლ ი ბ ი (ტაბ. X, ფ. 63—182) დამზადებულია მოყვითალო ფერის ქვისაგან. გარე ზედაპირი მომრგვალებული აქვს. შიდა, არასამუშაო ზედაპირი, ე. ი. კიდეები ნივთისა, ბრტყელია და კარგადაა დამუშავებული, რაც გვაგულისხმებინებს ყალიბის მეორე საგდულის არსებობასაც. შიდა ზედაპირის შუა ნაწილში კოლხური ცულის ფორმაა ამოკვეთილი. ყალიბის ზედა ნაწილი მოტეხილია, როგორც ჩანს, სწორედ იქ, სადაც სატარე ნახვრეტი უნდა ჰქონოდა. ყალიბი განკუთვნილი იყო კოლხური მინიატურული ცულების ჩამოსასხმელად.

კოლხური ცულის ყალიბისა და საქშენი მილის აღმოჩენას დიდი მნიშვნელობა აქვს თავისთავად და იმის გამოც, რომ ნათლად ასახავს საბაჟოს უბნის უძველეს დასახლებათა ხასიათს.

3. ქვემო ჭალადიდის უძველესი ნამოსახლარების თარიღისა და სამეურნეო-ყოფითი თავისებურებების შესახებ

სოფ. ქვემო ჭალადიდის უძველესი ნამოსახლარების ნაშთები, როგორც ამაზე ზემოთ გზადაგზა მივუთითებდით, ბევრ საერთოს პოულობს მანამდე თუ შემდგომ აღმოჩენილ კოლხეთის არქეოლოგიურ ძეგლებთან. ამ მხრივ განსაკუთრებული სიახლოვე იგრძნობა ზურგასა და ნაოხვამუს მასალებს შორის.

ნაოხვამუ, როგორც ცნობილია, სათანადოდ არ არის შესწავლილი. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ მის შესახებ ერთიმეორის საწინააღმდეგო მოსაზრებებია გამოთქმული. თავის დროზე ა. იესენს მიაჩნდა, რომ ნაოხვამუს ქვედა ფენა განეკუთვნება. მისი ტერმინოლოგიით, წინაყობანური პერიოდს, სოლო მომდევნო ფენები — ყობანურ ეპოქას[23]. რამდენადმე გვიან ა. იესენმა შეცვალა თავისი აზრი და კოლხეთის ბორცვების თარიღი და, მაშასადამე, მათ შორის ნაოხვამუც ნეოლითის დასასრულს დაუახლოვა[24].

---

[22] Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 36.

[23] А. И. Иессен, Сухумская экспедиция ГАИМК. СА, III. 1937, стр. 251.

[24] Бюллетень комиссии по изучению четвертичного периода, № 6—7, м-л, 1949. 108.

კოლხეთის დაბლობის ბორცვების განხილვა ერთი გარკვეული პერიოდისათვის დამახასიათებელ მოვლენად, უკანასკნელი წლების კვლევა-ძიების შედეგების მიხედვით არ უნდა იყოს სწორი. კოლხეთის დაბლობზე, ყოველ შემთხვევაში, ზღვისპირა ზოლში ბორცვი ორგვარი წარმოშობისაა: ერთი ნაწილი ბორცვებისა წარმომდგარია ხანგრძლივი, ინტენსიური ცხოვრების ცალკეული ეტაპების დალექვის შედეგად. ასეთი წარმოშობისაა ზურგა ქვემო ჭალადიდში, ბორცვი — სოფ. ნოსირი III-ში, ნამჭედური — ქობულეთში, წყემის ბორცვი და, როგორც ჩანს, ქვალონის ნაოხვამუ. მეორე ჯგუფი ბორცვებისა ხელოვნური მოზვინვის შედეგია და ძალიან ხშირად თვით მონაზვინი ბორცვი არავითარ კავშირში არ არის ძეგლთან, რომელიც ამ ბორცვის ქვეშ იმალება. ამის კლასიკური მაგალითია ბორცვი სიმაგრე და მის ქვეშ არსებული შესანიშნავი ძეგლი, რომელთანაც ბორცვის მონაზვინს უშუალო კავშირი არა აქვს. ასეთ შემთხვევაში თვით ბორცვი, რაკი ის ხელოვნური მონაზვინია, თუკი მოზვინვა არქეოლოგიურ პერიოდში მოხდა, მაინც არქეოლოგიურ ძეგლადაა მისაჩნევი, მაგრამ ის ვერ იქნება რომელიმე ერთი ეპოქის სპეციფიკის გამომხატველი. ამ თვალსაზრისით კოლხეთის ბორცვები, ყოველ შემთხვევაში, ყოველთვის მაინც არ შეიძლება განიხილოს ისეთ ძეგლებად როგორიცაა გორები, ტელები, თეფეები. ამიტომ დღეს, არც ნ. ხოშტარიას მოსაზრების გაზიარება შეიძლება იმის შესახებ, რომ კოლხეთის ბორცვები ქრონოლოგიურად თავსდება ნეოლითის შემდგომ პერიოდსა და ანტიკურ ხანას შორის, რის შემდეგაც მოსახლეობა სტოვებს სანაპირო ზოლს, სადაც ბორცვებია გავრცელებული და მთებისკენ იხევს[25]. აღნიშნულ ნაშრომში, სამწუხაროდ, არ ჩანს, რას ემყარება აზრი ანტიკური ხანის შემდგომ მოსახლეობის მთებისაკენ ლტოლვის შესახებ; ეს აზრი წინააღმდეგობაშია ფაქტიურ ვითარებასთან, რადგან კოლხეთის ზღვისპირა ზოლში და კერძოდ, მდ. რიონის შესართავთან, ე. წ. ანტიკური ხანის შემდგომაც არქეოლოგიურად დასტურდება მოსახლეობა.

გ. ნიორაძის აზრით, ნაოხვამუს ქვედა ფენა ძვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისს განეკუთვნებოდა, როდესაც „ხალხი კარგად იცნობდა მეჯოგეობასა და პრიმიტიულ მიწათმოქმედებას და იდგა ბარბაროსობის საშუალო საფეხურებზე“[26]. ცხადია ასეთი განსაზღვრა დღეს არ შეიძლება დამაკმაყოფილებელი იყოს.

ნაოხვამუსა და ტიპოლოგიურად ასეთივე ბორცვ-ნამოსახლარის ანაკლიის დიხაგუძუბა 1 სტრატიფიცირებისა და პერიოდიზაციის ყველაზე დამაჯერებელი ცდა ბ. კუფტინს აქვს მოცემული, მიუხედავად იმისა, რომ მისი ცდა არსებითად დამყარებული იყო გამთხრელთა ინფორმაციაზე. ბ. კუფტინმა ნაოხვამუზე სამი ფენა გამოჰყო: ქვედა, შუა და ზედა. ქვედა ფენა მას დათარიღებული აქვს შუა ბრინჯაოს ხანის დასასრულით, შუა — გვიანბრინჯაოს ხანით და ზედა ფენა — რკინის ხანის იმ პერიოდით, რომელიც უშუალოდ ემიჯნება, ე. წ. ანტიკურ ხანას[27].

როგორც ვხედავთ, ბ. კუფტინის დასკვნები ეხმაურება ა. იესენის თავდაპირველ განსაზღვრებებს, მაგრამ მისი დასკვნები უფრო კონკრეტულია და ამიტომ

---

[25] ნ. ხოშტარია, დიხაგუძუბა კოლხეთის დაბლობის ძველი მოსახლობა, „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“, ტ. 5, № 2, 1944, გვ. 208—109.

[26] გ. ნიორაძე, არქეოლოგიური გათხრები, მრავალფენიანი ენიმკის მოამბე, ტ. 5, № 2, 1941, 10, გვ. 335—336.

[27] Б. А. Куфтин, МАК, II, стр. 188.

უფრო საფუძვლიანი, მიუხედავად იმისა, რომ დღეს უკვე სრულიად აშკარად იგრძნობა მათი დაზუსტების აუცილებლობა[28].

კოლხეთის უძველესი ისტორიის კვლევისას ჩვენც მოგვიხდა შევხებოდით ზურგასა და ნაოხვამუს, აგრეთვე სხვა ძეგლების დათარიღების საკითხს ურთიერთმიმართებაში. ამ კვლევამ თვალნათლივ დაგვანახა, რომ ზურგა მრავალ თავისებურებათა მიხედვით ძალიან ახლოს დგას ნაოხვამუსთან, რომ სახელდობრ ზურგას ქვედა ფენის მასალა თითქმის სრულად იმეორებს ნაოხვამუს ქვედა ფენის მონაპოვარს, რომ ეს მასალა თანხვდება კოლხეთის სხვა ძეგლების (ვედიდკარი, წყემი, პალური) მასალასაც, ავსებს მას და ამით ამ ძეგლებს შორის ზურგაც თავის ადგილს იმკვიდრებს, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს არა არქეოლოგიურ შეხვედრებთან არამედ ერთგვაროვანი არქეოლოგიური ძეგლების სისტემასთან. იგულისხმება არა მარტო ფორმათა (ტოლჩების, სამზარეულო კერამიკის, იარაღის) და ყოფითი თავისებურებების სრული შესაბამისობა, არამედ ჭურჭლის შემკულობაც, ანდაზის მოტივის შესრულების ტექნიკა და ა. შ. ე. ი. თავისებურებანი, რაც მეტყველებს ერთ საზოგადოებრივ გემოვნებაზე, საერთო ტრადიციებზე, და უკვე ამ ადრეულ ხანაში ფორმების, ორნამენტის სტანდარტიზაციაზე თითქმის მთელი კოლხეთის ფარგლებში[29].

ზურგას ქვედა ფენაში შავლეგა კერამიკასთან ერთად, როგორც დავინახეთ, აღმოჩნდა აგრეთვე მრავალი ნატეხი ვარდისფრად გამომწვარი ჭურჭლისა, რომელსაც ზურგას შუა ფენაში თავისი სიმრავლის გამო წამყვანი ადგილი უკავია. ეს მასალა, ამავე დროს, აკავშირებს ქვედა ფენას შუა ფენასთან და ნათლად აჩვენებს, რომ მათ შორის დიდი ქრონოლოგიური წყვეტილი არ უნდა არსებობდეს. ამასვე უნდა ადასტურებდეს შუა ფენაში მოპოვებული ფაქტიურად ძველი ფორმები შავი ჭურჭლისა, კერძოდ, ტოლჩებისა. აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ, როგორც შავი, ისე მოვარდისფრო ჭურჭლის სამკაულის ანდაზის ხასიათი და შესრულების ხერხი ორივე ფენაში აღმოჩენილ ჭურჭელზე ერთნაირია. გარდა ამისა, იარაღი, რომლითაც შესრულებულია შუა და ქვედა ფენის ჭურჭლის ორნამენტი, მეორე ფენაშია ნაპოვნი. ყოველივე ეს კი მიუთითებს ზურგას ქვედა და შუა ფენის მჭიდრო კავშირზე. საფიქრებელია, რომ მას შემდეგ რაც ხანძრის შედეგად დაიღუპა ხის ნაგებობა, რომლის ნაშთები და ინვენტარი ზურგას ქვედა ფენაში დადასტურდა, ზურგაზე სულ მალე აღდგა ცხოვრება. ამ უკანასკნელის კვალი შუა ფენის მონაპოვარია, რომელიც ძალიან ახლოა ქვედა ფენის მასალასთან. ხოლო შუა ფენაში აღმოჩენილი ნამგლის კაჟის ჩასართავები იმეორებენ ანაკლიის დიხაგუძუბა I-ის შუა ფენის კაჟის ჩასართავებს, რომლებიც თრიალეთის აღმოჩენათა მიხედვით გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეულ ეტაპზეც აგრძელებენ არსებობას[30].

დასასრულს იმ შედეგების შესახებ, რომელიც მოგვცა ზურგას ქვედა ფენაში ფიქსირებული ხის ნაგებობის დანახშირებული ძელის რადიოკარბონული მეთოდით დათარიღების ცდამ. ერთი და იგივე ნიმუშები გადაეცა განსასაზღვრავად ორ დაწესებულებას: საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის

---

[28] შდრ. თ. მიქელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 50 შმდ.

[29] თ. მიქელაძე, იქვე, გვ. 52—72.

[30] თ. მიქელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 52, იქვე სათანადო ლიტერატურა.

არქეოლოგიის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების რადიონახშირბადის ლაბორატორიას და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ანალოგიურ ლაბორატორიას. აღნიშნული ლაბორატორიების განსაზღვრის შედეგები დიდად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ლენინგრადის ლაბორატორიის გამოკვლევის შედეგად, ზურგას ნიმუშების ასაკი უდრის 2400 ± 70 წელს, მაშინ როდესაც ჩვენი ლაბორატორიის განსაზღვრით, იმავე დამწვარი ძელის ნიმუშების ასაკი 3470 ± 190 წლის ტოლია[31]. ნათელია, რომ ლენინგრადის ლაბორატორიის განსაზღვრა ძალიან შორსაა სიზუსტისაგან. როგორც ჩანს, ზურგას ნიმუშები მათ აერიათ გაცილებით უფრო გვიანი ძეგლიდან აღებულ ნიმუშებთან.

თბილისის უნივერსიტეტის ლაბორატორიის თარიღი ჩვენთვის მისაღებია არა მარტო იმის გამო, რომ ზოგადად თანხვდება ზურგას მასალის ჩვენეულ განსაზღვრას, არამედ, იმიტომაც, რომ როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, ამ ლაბორატორიამ ზურგას მასალასთან ერთდროულად დაამაკმაყოფილებლად განსაზღვრა ხის ნიმუშები სიმაგრის ნამოსახლარიდან, რომელიც გაცილებით ზუსტად თარიღდება ბერძნული იმპორტის მეშვეობით.

ამრიგად, ზურგას ქვედა და შუა ფენა განეკუთვნება გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეულ ეტაპს, რომელსაც ჩვენ ძველკოლხურ I პერიოდს ვუწოდებთ. რაც შეეხება ზედა ფენას, ამ ფენაში ფიქსირებული მასალა უმნიშვნელოა და არ ჰგავს არც წინა ორი ფენის მონაპოვარს, თუმც ეტყობა მისი ტრადიციები, და არც ძვ. წ. მე-VI—V სს. და მომდევნო პერიოდის მასალას. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ფ. 62—380 (ტაბ. VI) მსგავსი ფორმები უფრო დამახასიათებელია შუაკოლხური I პერიოდის უმუალოდ წინამორბედი ხანის მასალისათვის, ე. ი. იმ მასალისათვის, რომელიც წარმოდგენილია ზურგას მომიჯნავე I და II უბნებზე, მაშინ ზურგას ზედა ფენა, ისევე როგორც I და II უბნების ნამოსახლარები ძველკოლხურ II პერიოდს უნდა მიეკუთვნოს და VIII—VII სს. უნდა დათარიღდეს. ყოველ შემთხვევაში, I და II უბანზე მოპოვებული მასალის უმჭიდროესი კავშირი ძველ კოლხური II პერიოდისათვის დამახასიათებელ მონაპოვართან ნიგვზიანის სამაროვნიდან, დაბლა გომის შუა ფენიდან, ნოსირი III-ის ტეხურისპირა ნასახლარიდან[32] და სხვა ძეგლებიდან სრულიად აშკარაა.

ზემოთ ნაჩვენები იყო, რომ მდ. რიონის ქვემო წელის უძველესი ნამოსახლარების კუთვნილი მასალა, არსებითად დაზვერვების (მცირე დაზვერვითი თხრების) შედეგადაა მოპოვებული. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ ნამოსახლარებიდან, თუ არ ჩავთვლით ზურგას ნამოსახლარების ქვედა ფენას, მხოლოდ კულტურული ფენებია შემორჩენილი. ამიტომ ამ ძეგლებზე დადასტურებული საზოგადოებრივი ყოფისა და მეურნეობის სურათი, რა თქმა უნდა, ნაკლულია.

საცხოვრებელი ნაგებობანი საფიქრებელია, აქაც ხისა იყო.

---

[31] ზურგაზე აღებული ნიმუშების განსაზღვრაზე თბ. უნივერსიტეტში მუშაობდა ა. ბურჭულაძე, რომელმაც ორჯერ გაიმეორა წვის პროცესი. პირველი შედეგი იყო 3400×300 წ. მეორე — 3510×240 წ. როგორც ვხედავთ, ჯამი პირველი თარიღისა და სავარაუდო მერყეობისა თითქმის არ განსხვავდება მეორეს ასეთივე ჯამისაგან. 3470±190 საშუალო რიცხვია, რომელიც მათემატიკური გზითაა მიღებული ზემოთ ხსენებული ორი შედეგიდან (А. А. Бурчуладзе, Определение активности радиоуглерода пропорциональным счетчиком и ее применение для решения некоторых вопросов археологии Грузии (автореферат канд. дисс.). Тб., 1966, стр. 10.

[32] თ. მიქელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 56 შმდ. ტაბ. VI და XXIV.

ამაზე მიუთითებს ზურგას ქვედა ფენაში აღმოჩენილი დანახშირებული ძელი, რომელიც აშკარად ნაგებობის ნაწილია და კოლხეთის როგორც უფრო ადრეულ, ისე სინქრონულ და შემდგომი ხანის ძეგლებზე (ანაკლიის დიხაგუძუბა I და II, წყემი, ქვალონის ნაოხვამუ, ქობულეთის ნამჭედური, სიმაგრის უძველესი ნასახლარი, რიონის ტერასის ძვ. წ. V ს. ნამსახლარები და სხვ.) ხის ნაგებობათა დადასტურების ფაქტი. როგორც ჩანს, ძვ. წ. III ათასწლეულის დასასრულიდან, ყოველ შემთხვევაში 1500—1600 წლის მანძილზე ხის ნაგებობანი საყოველთაოდ გავრცელებული სახეობაა საცხოვრებელი სახლისა მთელ კოლხეთში[33], ხოლო თუ ვიმსჯელებთ ანაკლიის დიხაგუძუბა II-ის, ქობულეთის ნამჭედურის ქვედა ფენის, სიმაგრისა და რიონის მარცხენა ტერასის VI—V სს. ნაგებობის მიხედვით, ნათელი გახდება, რომ კოლხეთში ძვ. წ. II—I ათასწლეულში საცხოვრებელი ნაგებობის გაბატონებული ფორმაა ჯარგვლური სახლები.

მ ი წ ა თ მ ო ქ მ ე დ ე ბ ა საბაჟოს უძველესი ნამოსახლარების მოსახლეობის საქმიანობის ერთერთი მთავარი დარგი იყო. უმთავრესად, როგორც ჩანს, მოჰყავდათ მარცვლეული კულტურები. ამაზე მიუთითებენ ნამგლის კაჟის ჩასართები, რომლებიც იმდენად სპეციფიკური და გავრცელებული სამიწათმოქმედო იარაღი იყო, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეულ ეტაპებზეც ვერ განდევნეს ლითონის ნამგლებმა; მათთან ერთად ისინი, როგორც ცნობილია, რიგ ძეგლებზე თანაარსებობენ[34].

საფიქრებელია, რომ მიწათმოქმედებისათვის დიდი ფართობები უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. ამის შესაძლებლობას იძლეოდა რიონის ქვემო წელის ბუნებრივი თავისებურებანი და უპირველეს ყოვლისა, თვით რიონი, რომელიც თავისი ლამიანობის გამო არის უშრეტი წყარო ნიადაგების ბუნებრივი განაყიერებისა. მიწათმოქმედებისათვის დიდი ფართობების გამოყენებას არაპირდაპირ შეიძლება გვიდასტურებდეს ის ფაქტი, რომ მიუხედავად ბეჯითი, არაერთგზისი დაზვერვებისა საბაჟოს მახლობლად სხვა უძველესი დასახლების კვალს ვერ მივაკვლიეთ. მარცვლეულის არაუშუალო მოხმარებაზე უნდა მეტყველებდეს სიმრავლე ტოლჩებისა, რომლებიც, როგორც ჩანს, მარცვლეულის ნახადისთვის იყო განკუთვნილი.

მ ე ს ა ქ ო ნ ლ ე ო ბ ა ც, ისევე როგორც მიწათმოქმედება, საბაჟოს უძველეს ნამოსახლარზე მეურნეობის წამყვანი დარგი ჩანს. აქ აღმოჩნდა როგორც მსხვილი რქოსანი საქონლის, ისე ღორის, ცხვრისა და თხის ძვლები[35]. მსხვილი რქოსანი საქონლის ძვლები გვიდასტურებენ ტანმორჩილი, თანამედროვე ხევსურული საქონლის მსგავსი, ძროხეულის არსებობას. საგულისხმოა, რომ წერილობით წყაროებში ხაზგასმითაა აღნიშნული — კოლხური ძროხები ტანმორჩილები არიან, მაგრამ დიდი წველადობით გამოირჩევიანო[36].

სახეობრივი შემადგენლობის თვალსაზრისით უნდა აღინიშნოს შედარებითი სიმცირე ცხვრისა და განსაკუთრებული სიჭარბე ღორისა. ეს თავისებურება,

---

[33] თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 47 შმდ.

[34] Б. А. К у ф т и н, Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в юго-Осетию и Имеретию, Тб., 1949, стр. 59.

[35] ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ აღმოჩენილი საქონლის ძვლოვანი მასალის განსაზღვრა ეკუთვნის აწ განსვენებულ ა. ციციშვილს.

[36] იხ. თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, ბერძნი. მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, II თბ., 1969, გვ. 40.

ა. ცაცანაშვილის დაკვირვებით, ახასიათებს აგრეთვე კოლხეთის სხვა მხარეებსაც. როგორც ჩანს, კოლხეთის, განსაკუთრებით კი რიონის ქვემო წელის ტყეები, განუსაზღვრელ საზრდოს იძლეოდნენ მეღორეობის განვითარებისათვის.

ხ ე ლ ო ს ნ ო ბ ი ს განვითარებაზე ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარსა და პირველი ათასწლეულის დასაწყისში გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნიან უძველესი ძეგლები. მასალის აღწერის დროს დავინახეთ თუ ფორმების როგორი მრავალფეროვნებით და შესრულების როგორი მაღალი ტექნიკით გამოირჩევა საბაჟოს უძველეს ნამოსახლართა კერამიკული მასალა. იგივე უნდა ითქვას კერამიკული ჭურჭლის შემკულობაზე. დიდი მსგავსება ზურგას ჭურჭლებისა სხვა ძეგლების მონაპოვართან, ზოგ შემთხვევაში კი სრული გამეორება ფორმებისა და სამკაულისა, ფორმებისა და სამკაულის სტანდარტიზაციაზე მეტყველებს. ეს იმას ნიშნავს, რომ საბაჟოს ნამოსახლარებზე აღმოჩენილი თიხის ჭურჭელი პროდუქციაა უკვე საკმაოდ რთული კერამიკული წარმოებისა, რომლის ნაწარმის სტანდარტიზაცია წინამორბედ პროტოკოლხურ პერიოდში იწყება, ხოლო შემდგომ, შუაკოლხურ პერიოდში, თუ შეიძლება ასე ითქვას, გლობალურ განვითარებას აღწევს.

ყურადღების ღირსია საბაჟოს უძველეს ნამოსახლარებზე სამსხმელო საქმესთან დაკავშირებული ნივთების (ზურგას ყალიბის, II უბნის მეტალურგიული ჭურის საქშენი მილის, კოლხური ცულის ყალიბის) აღმოჩენის ფაქტი. ყოველ შემთხვევაში, ორი უკანასკნელი ნივთი სრულიად აშკარად მელითონის სახელოსნოსთანაა კავშირში. საგულისხმოა, რომ სამსხმელო სახელოსნო დადასტურებულია იქ, სადაც არც ლითონია, არც დამხმარე არალითონები და, საერთოდ, თითქოს არც არავითარი პირობები ამ ტიპის სახელოსნოს არსებობისათვის. იქნებ ეს არის პირველი ნიშანი იმისა, რომ განხილული ნასახლარები იმ გარემოში არიან მოქცეული, რომელშიც ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის დასასრულისათვის მოცემული იყო საქალაქო ხელოსნობის წარმოშობის წანამძღვრები.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ე

ძვ. წ. VI—V საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები რიონის ქვემო წელზე

ძველი ფასისის თანადროული ძვ. წ. VI—V საუკუნეთა დასახლებები მდ. რიონის შესართავის მხარეში რამდენიმე ადგილზე დადასტურდა. ამ დასახლებათა შესწავლის საფუძველზე და არქეოლოგიური დაზვერვების შედეგად, გაირკვა: 1. თანამედროვე ზღვის სანაპიროდან საბაჟოს ხაზამდე მდ. რიონის ორივე სანაპიროზე არც სიმაგრის დასახლებისდროინდელი და არც უფრო ადრეული დასახლების კვალი არ ჩანს. 2. მართალია, აღნიშნული ხაზის აღმოსავლეთით თავს იჩენს ხსენებული დასახლებების ზოგადად თანადროული ნამოსახლარები (მაგალითად, ნანდევუ), მაგრამ ისინი თავისი ხასიათით, როგორც ჩანს, განსხვავდებიან სიმაგრე-საბაჟოსა და მათთან უშუალოდ დაკავშირებული დასახლებებისაგან. 3. ყველა ეს დასახლება როგორღაც კონცენტრირებულია ერთ გარკვეულ ტერიტორიაზე, რომელიც გაშლილია მდ. რიონის ორივე სანაპიროზე და ს ი მ ა გ რ ე ს ა და ქვემო ჭალადიდის საბაჟოს უბანს მოიცავს. ეს გარემოება და აღნიშნულ ძეგლებზე დადასტურებული მასალის თავისებურება მეტყველებს იმაზე, რომ ეს ძეგლები, ერთი მხრივ, მჭიდრო კავშირში უნდა იყვნენ ერთიმეორესთან, ხოლო მეორე მხრივ — ძველ ფასისთან, რომელსაც უშუალოდ ეკვროდნენ აღმოსავლეთიდან. ეს ძეგლებია: სიმაგრის ნამოსახლარი რიონის მარცხენა სანაპიროზე, ამავე ტერასაზე დადასტურებული ძვ. წ. V საუკუნის ნამოსახლარები, ამ უკანასკნელის თანადროული დასახელება საბაჟოს უბანში სოფ. ქვემო ჭალადიდში, რიონის მარჯვენა სანაპიროზე.

1. სიმაგრის ბორცვის სტრატიგრაფიისათვის

ეს ბორცვი მდებარეობს მდ. რიონის მარცხენა სანაპიროზე სოფ. საქორქიოს უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში. ამიტომ აქ არსებული დასახლება ხშირად განიხილება როგორც ცალკე სოფელი, მიუხედავად იმისა, რომ ის, ფაქტიურად, საქორქიოს უბანს შეადგენს. ამ უბანს ს ი მ ა გ რ ე ს უწოდებენ. სიმაგრე ეწოდება იმ ბორცვსაც, რომელიც ამავე სახელწოდების დასახელების უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარეობს ბოლო მოსახლის (ფ. ფაციას) კარმიდამოსთან, ჭაობიანი ტყის პირზე. ბორცვი ს ი მ ა გ რ ე ზღვის თანამედროვე ნაპირიდან მდებარეობს დაახლოებით 12—14 კმ-ს მანძილზე. იგი რიონის სანაპიროს დაშორებულია ორასიოდე მეტრით (შდრ. სურ 1).

ს ი მ ა გ რ ე, ისევე როგორც ბორცვი — ნამოსახლარი ზ უ რ გ ა ცნობილი იყო ფოთელი მხარეთმცოდნის ბ. გოგოლიშვილისათვის. „კოლხეთის არქეოლოგიური ძეგლების რუკაზე“ მას ეს ბორცვი აღნიშნული აქვს, როგორც „სად-

ბორცვი

ნამოსახლარის

1962-65

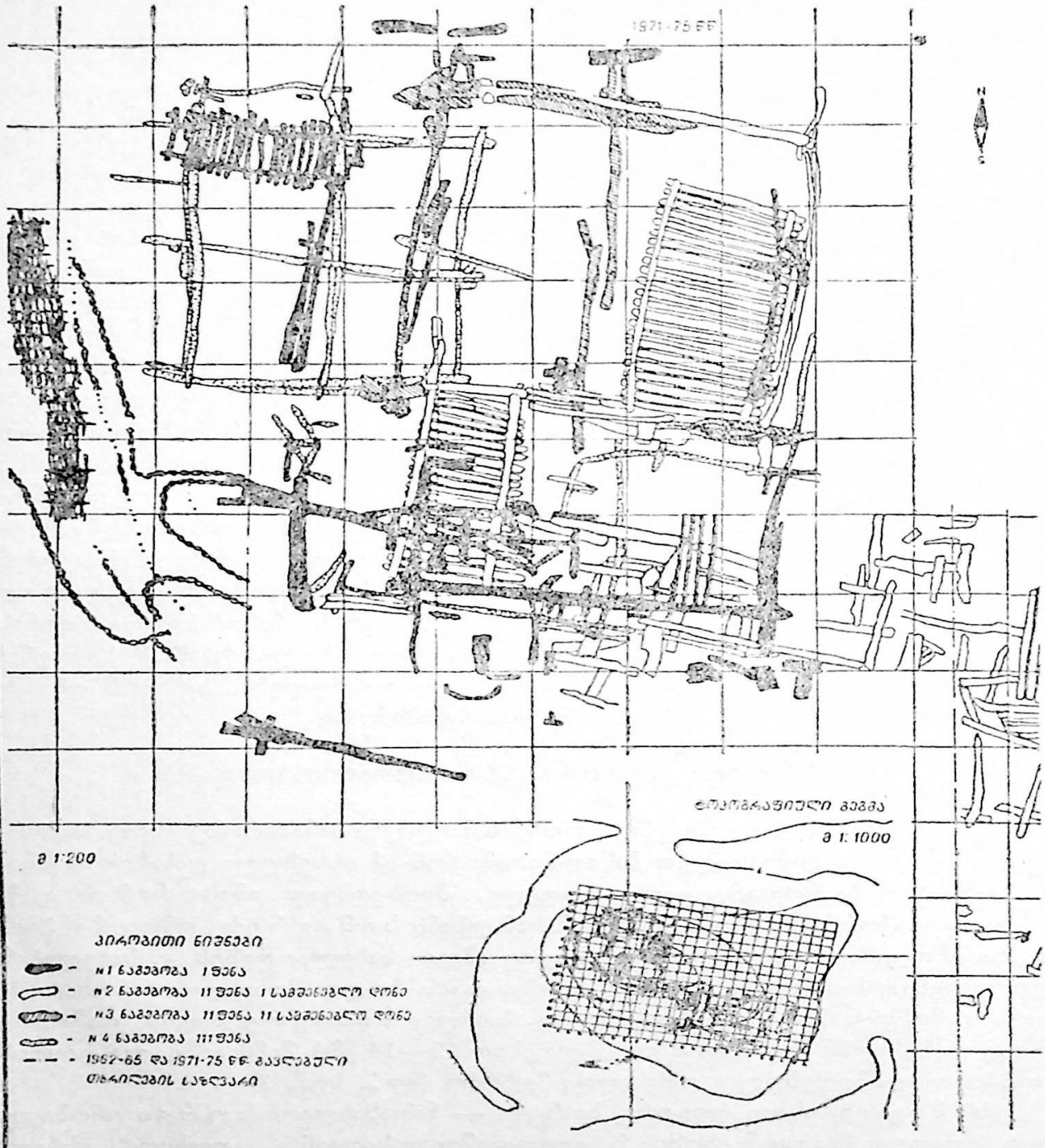

სურ. 2

„სიმაგრე"

ბეგმა და ჭრილი

და 1971-76 წწ.

(პროფილი)

ვერტიკალური მასშტაბი 1:400

ჰორიზონტალური მასშტაბი 1:400

ხის ნაგებობათა შემცველი ქვლტერული შენები

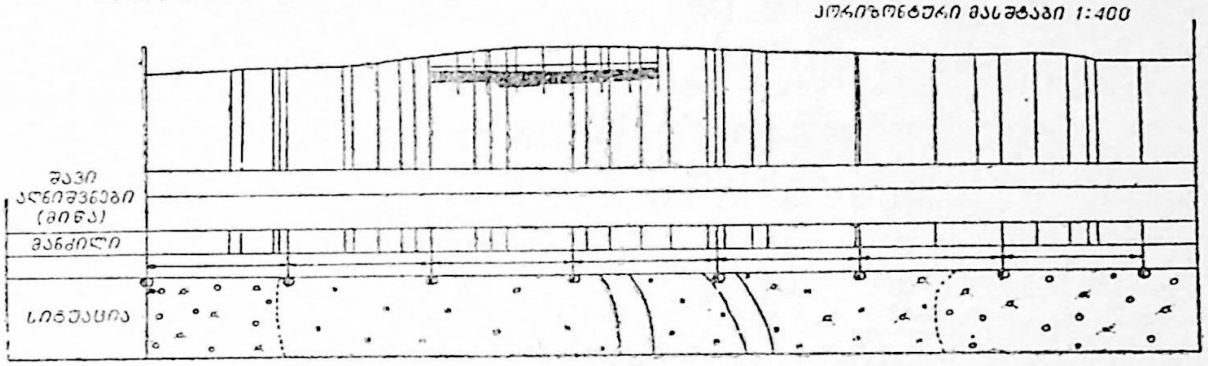

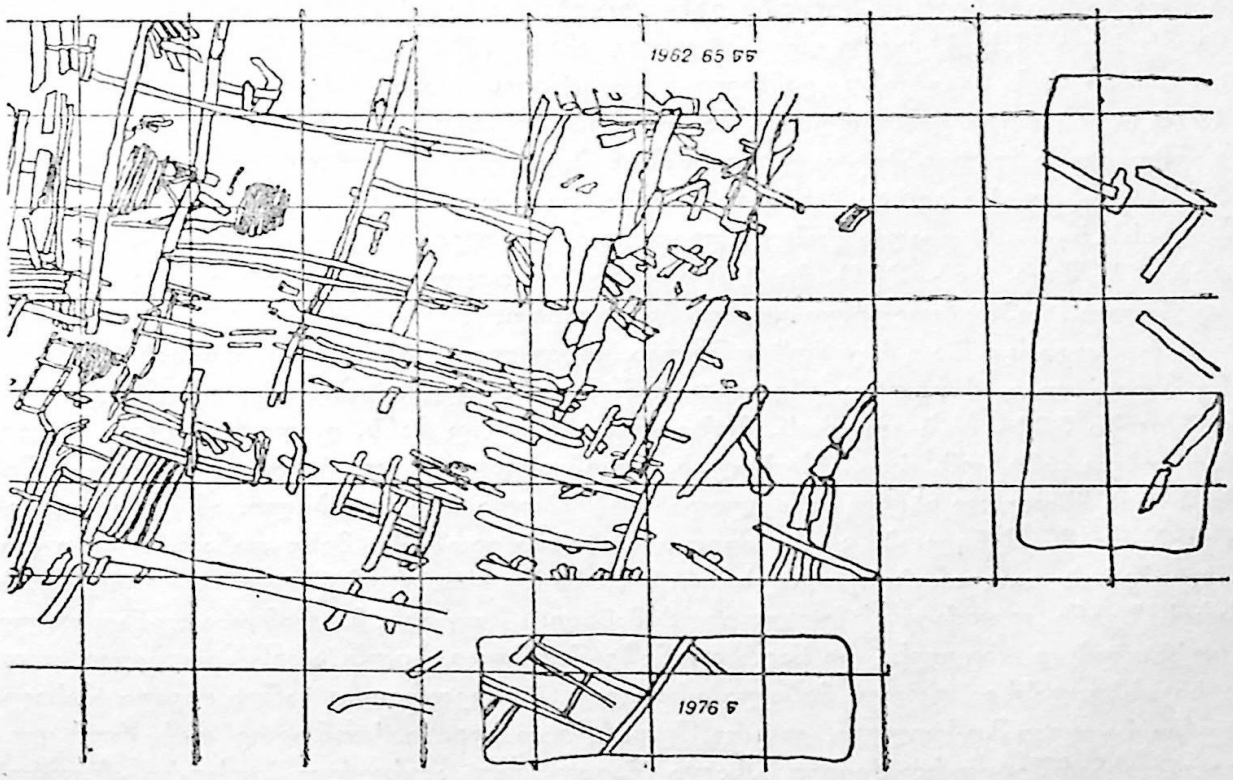

გომი ნახევარსფეროს მოყვანილობისა თხრილის გარეშე". ზურგა, მართლაც ნახევარსფეროსებურად იყო ამოზიდული, მისი საერთო ფართობი დაახლოებით 3224მ²-ს უდრიდა. სიმაღლეთა მაქსიმალური სხვაობა მიწის თანამედროვე ზედაპირის დონესთან შედარებით შეადგენდა 1,24 მ-ს, ზღვის დონიდან ბორცვის უმაღლესი წერტილი 4,65 მ სიმაღლეს აღწევდა (სურ. 2).

ანაკრეფი მასალა სიმაგრეზე ფაქტიურად არ იყო. ბორცვი თავისი კონფიგურაციით იქცევდა მხოლოდ ყურადღებას, მაგრამ შემოწმების შემდეგ გამოირკვა, რომ თვით ბორცვს და, რა თქმა უნდა, მის ფორმას უშუალო კავშირი არ ჰქონდა იმ ძეგლთან, რომელიც მის ქვეშ იმალებოდა.

ჯერ კიდევ 1961 წელს დაზვერვების დროს სიმაგრეზე ბორცვის აღმოსავლეთ და დასავლეთ ნახევარში სამი საცდელი თხრილი გავავლეთ: № 1, № 2 და № 3. მას შემდეგ რაც აღნიშნულ თხრილებში საგულისხმო მასალა აღმოჩნდა, დაიგეგმა მისი გათხრა. 1962 წელს ბორცვი სიმაგრე ტოპოგრაფიულად აიგეგმა და განისაზღვრა მუდმივი რეპერები. შემდეგ ბორცვი გაიყო ოთხ სექტორად: I სექტორი ბორცვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მეოთხედს მოიცავდა, მეორე — ჩრდილო-დასავლეთს, მესამე — სამხრეთ-აღმოსავლეთს, ხოლო მეოთხე სექტორი — სამხრეთ-დასავლეთ მეოთხედს. მასალის ფიქსაციისათვის კვადრატების ბადე საერთო იყო მთელი ბორცვისათვის და აღინიშნებოდა ლათინური ანბანითა და არაბული ციფრებით. კვადრატების ფართობი უდრიდა 2მX2მ-ზე. 1965 წლისათვის სიმაგრეზე გაითხარა 380 მ² ფართობი, რაც დაახლოებით ბორცვის საერთო ფართობის ერთ მერვედს შეადგენდა. გათხრილი ფართობის უდიდესი ნაწილი 1965 წლისათვის I სექტორზე მოდიოდა, შედარებით მცირე — დანარჩენებზე. ხის ნაგებობები, რომელზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი, როგორც ჩანს, ოთხივე სექტორზე განივრცობოდა, თუმცა მათი ძირითადი ნაწილი მაინც I და II სექტორზე დადასტურდა. ამავე 1965 წლისათვის გათხრილი ფართობიდან ხის ნაგებობის გამოვლენილ ნაწილს ეკავა დაახლოებით 340მ²-მდე. 1976 წლისათვის გამოვლენილ ნაგებობებს უკავიათ 255 მ² ფართობი. ამასთან, ვერტიკალში დადგენილია ოთხი სამშენებლო დონე, ოთხი ერთიმეორეზე ნაგები სახლებით. სიმაგრის ბორცვის სტრატიგრაფიის აღწერას ვიძლევით II სექტორის U—V 22 კვადრატის ჩრდილოეთი ჭრილის მიხედვით (იხ. სურ. 2 და ტაბ. XI, შდრ. ტაბ. XVI). მე-2 სურათზე ყვითელი თიხნარის სიმძლავრე აღდგენილია ტოპოგრაფიული გეგმის მეშვეობით.

ბორცვი სიმაგრე მოზვინულია ყვითელი თიხნარით. ზვინის სიმძლავრე ალაგ-ალაგ, როგორც ვხედავთ, ორ მეტრს აღემატება, ხოლო მიზვინული ფართობი 3224 მ²-ს უდრის. მოზვინვა, როგორც ჩანს, ერთდროულად მიმდინარეობდა, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ასეთი დიდი რაოდენობით მიწის მოზიდვა მხოლოდ ახლო მანძილიდან იქნებოდა შესაძლებელი. ამ დაკვირვებას არსებითი მნიშვნელობა აქვს ძველი ფასისის გარშემო მისი თანადროული დასახლებების განლაგების თვალსაზრისით. საქმე ისაა, რომ ყოველი ყვითელი თიხნარის ზვინი დიდძალ არქეოლოგიურ მასალას შეიცავს, მაგრამ არა ფენად დალექილს, არამედ არეულსა და ნაირ დონეზე წარმოდგენილს. არის შემთხვევა, როდესაც სხვადასხვა დროის მასალა ერთადაა მოხვედრილი, ანდა ძველი მასალა უფრო მაღლა მოქცეული, ვიდრე შედარებით გვიანი. საინტერესოა, რომ ყვითელ თიხნარში უფრო ძველი მასალა (მაგალითად, ადრეული ქიოსური ამფორის ძირები, როზეტიანი იონური ჯამები) აღმოჩნდა, ვიდრე ზემოდან პირველი ფენის

დიდ ნასახლარზე, რომელსაც უშუალოდ ყვითელი თიხნარის ზვინის ქვეშ მივაკ-ელიეთ. ცხადია, რომ სიმაგრის ბორცვის მოსაზვინად საჭირო ყვითელი თიხნარი მოიპოვეს სადღაც ახლოს, უძველესი სამოსახლოების დანგრევის შედეგად. მასალის ხასიათი, განსაკუთრებით ანგარიშგასაწევი ოდენობის უძველესი იმპორტი მიგვითითებს იმაზე, რომ მოზვინვისათვის საჭირო მიწის მოსაპოვებლად დაუნგრევიათ ძველ ფასისთან დაკავშირებული სამოსახლო ან იქნებ მისი ერთ-ერთი გარეუბანიც კი, რომელიც სიმაგრესთან ახლოს მდებარეობდა.

ყვითელ თიხნარში ფიქსირებული მასალა მრავალფეროვნებით გამოირჩევა და თავისი ხასიათით იმ ნამოსახლარების ინვენტარს იმეორებს, რომლებიც ყოფითი თავისებურებების, გემოვნებისა და, საერთოდ, ყოფით-ესთეტიკური მოთხოვნილებების მიხედვით ქალაქური ცხოვრების გავლენას განიცდიან ან ქალაქური ყოფის სფეროში არიან მოქცეული. ასეთი ტიპის დასახლებაა, როგორც ქვემოთ იქნა ნაჩვენები, თვით სიმაგრის ნამოსახლარი, რომელსაც ფარავს ეს ყვითელი თიხნარი.

ადგილობრივი ნაწარმი ყვითელ თიხნარში წარმოდგენილია კოლხური ქვევრებით, კოლხური სასმისებით, ყურმილიანი ხელადებით, ლანგრებით, სამკუთხა-განივკვეთიანი, გარეთ გადმოკეცილი პირებით რომ გამოირჩევიან, ე. ი. ინვენტარით, რომლის ერთი ნაწილი ძვ. წ. VI ს. დასაწყისში იჩენს თავს, ხოლო VI ს-ნის შუა ხანებიდან საყოველთაოდ გავრცელებულია მთელ კოლხეთში, ბარსა და მთაში. ამ ინვენტარის კლასიკური ნიმუშები დამოწმებულია სიმაგრის ნამოსახლარზე და მას საგანგებოდ შევეხებით. ეს ის ინვენტარია, რომელიც განმსაზღვრელი მასალა ხდება იმ ეპოქისა, შუაკოლხურ პერიოდს რომ ვუწოდებთ და რომელიც კოლხეთში ახალ ყოფით და სამეურნეო ძვრებს ასახავს[1].

ადგილობრივ ნაწარმს შორის ცალკეა აღსანიშნავი ლითონის საწურა ტიგელი. ტიგელი მასიურია და ოთხ კოპისებურ ფეხზე დგას. ასეთი ტიგელები კოლხეთის ადრეულ ძეგლებზე არ ჩანან, ძვ. წ. VI—V სს. ძეგლებზე კი ვხვდებით: მაგალითად, აჭარაში (ნამჭედლურის ბორცვზე), ზემო იმერეთში (ითხვისში).

განსაკუთრებით მნიშვნელოვნია და ნიშანდობლივი ყვითელ თიხნარში დამოწმებული იმპორტული ნაწარმი. თუ ზემოხსენებული ადგილობრივი კერამიკა იმ ძეგლის ზოგად თავისებურებებს ასახავს, რომელიც დაცული იყო in situ ყვითელ თიხნარში[2], იმპორტული მასალა ტიპოლოგიურად განსაზღვრავს მისი ყოფის ხასიათს.

ამ თვალსაზრისით საგანგებო ყურადღების ღირსია ყვითელ თიხნარში ფიქსირებული ბერძნული სუფრის ჭურჭელი. წარმომავლობის მიხედვით ამ ჭურჭლის ორი ჯგუფია წარმოდგენილი: აღმოსავლურ-ბერძნული არქაული მოხატული კერამიკა (იონურ-როდოსული მოხატული და ვარდულებიანი თასები, ტაბ. XII, კლხ —72—1070; 0551 —75—20) და ანტიკური შავლაკიანი თასები (ტაბ. XII, კლხ —72—743; კლხ —71—841; კლხ —72—807; 05 73—8; 0551—74—23, 0551 75—19). ანტიკური კერამიკის ჯგუფს უნდა მიეკუთვნოს აგრეთვე მასრიანი თხელკედლიანი ჭრაქი (ტაბ. XII, კლხ 72—1543), რომელიც ე. წ. კორინთული ჭრაქების (იხ. ქვემოთ) ნაირსახეობას წარმოადგენს.

---

[1] თ. მიქელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 61, 62, შმდ.

[2] აღსანიშნავია, რომ როგორც ადგილობრივი, ისე იმპორტული ნაწარმი ქრონოლოგიური თვალსაზრისით ერთგვაროვანია. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ყვითელი თიხნარი ერთ გარკვეულ ძეგლიდანაა მოტანილი.

იმპორტული ტარა ყვითელ თიხნარში წარმოდგენილია სხვადასხვა საწარმოო ცენტრების ნაწარმით (ტაბ. XIII), რომელიც გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ძველი ფასისის სავაჭრო ურთიერთობათა სფეროზე. რაოდენობრივად დანარჩენებზე მეტია ძვ. წ. VI ს. დასასრულისა და V დასაწყისის ქიოსური ამფორები. ამ ამფორებს, როგორც ცნობილია, ორნაირი ზომისას უშვებდნენ: დიდს, რომლის მოცულობა 21 ლიტრს აღემატება და მცირეს 10,75 ლიტრიანებს[3]. ყვითელ თიხნარში ორივე ზომის ამფორებია წარმოდგენილი (დიდები, ტაბ. XIII, ფ. 65—4_{1-4}, ფ. 63—192; კლხ. —72—744; 05 1—75—8 და მცირე ფ—64—21). გარდა ქიოსური ამფორებისა ყვითელ თიხნარში სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა სიღრმეზე აღმოჩნდა აგრეთვე შავზღვისპირეთში ძვ. წ. Vს-ში ფართოდ გავრცელებული ამფორები ჭიქისებური ფორმის ძირით (ტაბ. XIII, ფ. 64—280). ამფორებთან ჭიქისებრი ძირებით ახლოს დგას ლესბოსური და ლესბოსური წრის ამფორები, რომლებიც ხმარებაში არიან ძვ. წ. VI ს. დასასრულსა და V ს. დასაწყისში. ყვითელ თიხნარში ლესბოსური და ლესბოსური წრის ამფორებიც აღმოჩნდა (ტაბ. XIII და ტაბ. XLIII კლხ—72—943).

როგორც ვხედავთ, ყვითელი თიხნარი შეიცავდა ძალიან საინტერესო მასალას, სპეციფიკურს ძვ. წ. VI — V სს. იმ დასახლებებისათვის, რომლებიც ან ქალაქის ნაწილს შეადგენდნენ, ანდა ქალაქთან მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებული.

ზემოთ აღნიშნული გვაქვს, რომ სიმაგრის ბორცვი ყვითელი თიხნარით ერთდროულად უნდა იყოს მოზვინული. სხვა ვითარებაში ბორცვზე დაილექებოდა მოზვინვის ცალკეული ეტაპების კვალი, ანდა თუნდაც რაიმე მკრთალი ნიშანი ადამიანის მოღვაწეობისა პერიოდული მოზვინვის ამა თუ იმ ეტაპზე. ასეთ კვალს მხოლოდ ბორცვის ზედა შრეებში მივაკვლიეთ. ეს კი გვიქმნის საფუძველს ვიფიქროთ, რომ რაკი ერთგვაროვანი მასალა, ერთად ყვითელი თიხნარის მხოლოდ ზედა შრეებშია დადასტურებული ბორცვის მოზვინვის დროს სწორედ ეს მასალა უნდა ასახავდეს. ამ თვალსაზრისით ყვითელი თიხნარის ზედა შრეების მონაპოვარში შევაჩეროთ ყურადღება ჭურჭლის რამდენიმე ნიმუშის ნატეხზე, რომლებიც კარგად განსაზღვრავენ მთელ დანარჩენ მონაპოვარს. უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია დიდი ზომის ჭურჭლის ბრტყელი, ოვალურგანივკვეთიანი ყური (ტაბ. XV, ფ. 62—218), რომელსაც გარედან მთელ სიგრძეზე დატანილი აქვს ღრმა, ვიწრო და გრძელი ჭდეები. ერთ ბოლოში სამი ასეთი ჭდეულია, რომლებიც სხივურადაა გაშლილი, მეორე ბოლოშიც სამი ასეთი ჭდეული, ხოლო ყურის მთელ სიგრძეზე, ერთ ხაზზე ჩამწკრივებულია სამი ჭდეული. აღწერილი ჭდეულები ყურს, როგორც ფიქრობენ, გაკეთებული აქვს ტექნიკური მოსაზრებით და არა როგორც სამკაული. მიაჩნიათ, რომ ამ ჭდეულების მეშვეობით მოზელილ თიხის მასაში ცეცხლის მოქმედება შეჰქონდათ, რაც ყურს გამძლეობას მატებდა[4].

ამავე ფენიდან ყურადღებას იქცევს დოქის ყელ-ყურის ნატეხი (ტაბ. XV—ფ. 62—216). ყური მასიურია და მრგვალი განივკვეთი აქვს. აქეთ-იქით თითო ღარი ჩამოსდევს. დოქის პირი ზედა ნაწილში ოდნავ შესამჩნევადაა ამოღარული. აქვე აღმოჩნდა ქოთნის პირების ნატეხები. ეს პირები ორგვარია: სწორპი-

[3] И. Б. Зеест, Керамическая тара Боспора, М., 1960, стр. 75, таб. 111 $_{10-11}$, таб. IV,

[4] В. Сызов, Восточное побережье Черного моря, МАК, вып. 2, М., 1889, стр. 31, II д.

რიანი ეგზემპლარები მომრგვალებული ბაკოთი და მეორე ჯგუფი გარეთ გადმოკეცილი, სამკუთხაგანივკვეთიანი, მასიური პირჭობით. მეორე ჯგუფის ქოთნებს ბაკოები გარედან ამოღარული აქვთ.

ყველა აღწერილი ნატეხი წითლად გამომწვარი თიხისაგან დამზადებულ ჭურჭელს ეკუთვნის. ამგვარი ჭურჭელი კარგადაა ცნობილი დასავლეთ საქართველოს ფეოდალური ხანის ნასახლარებიდან. ზემოაღნიშნული ყურის (ტაბ. XV, ფ. 62—218) მსგავსი ყური ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში აღმოაჩინა ვ. სიზოვმა სოხუმში, მდ. ბესლეთის შესართავთან[5]. ასეთივე ყური აღმოჩნდა ანაკოფიაში № 6 კოშკში „a“ ფენაში[6]. ვ. სიზოვი ამ ყურებს სხვა მასალასთან ერთად ათარიღებს კომნენების დროით, თუმცა დასძენს, რომ სხვა მასალა აიძულებს მას ეს თარიღი XIII—XIV სს. დაუახლოვოს[7]. ანაკოფიის № 6 კოშკის „a“ ფენა. სადაც საძიებელი ყური აღმოჩნდა, მ. ტრაპშის მიერ დათარიღებულია XI საუკუნით. მ. ტრაფშის თარიღი, როგორც ჩანს სწორი უნდა იყოს, რადგან მთელი ფენა კარგად განისაზღვრება XI ს. ბიზანტიური მონეტებით[8].

ასეთია ის მასალა და ვითარება, რომელიც სიმაგრის ბორცვზე ყვითელი თიხნარის მონაზვინში დავადასტურეთ მრავალი წლის დაკვირვებათა შედეგად. არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ XI—XII სს-ში სიმაგრის ბორცვის ყვითელი თიხით მოზვინვა იმაზე მეტყველებდეს, რომ სწორედ ამ დროს ხდება იმ სოფლის წარმოქმნა, რომელიც ახლაც არსებობს. ამ თვალსაზრისით არანაკლებ საინტერესო მასალაა მოპოვებული მდ. რიონის მარცხენა ტერასაზე სიმაგრის ბორცვთან ახლოს, მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ. ახლა კი კვლავ სიმაგრის ბორცვის სტრატიგრაფიის შესახებ.

ყვითელი თიხნარის ქვეშ დევს ნაცრისფერი თიხნარის ფენა, რომლის სისქე 30—40 სმ ტოლია. ეს ფენა არქეოლოგიურად სტერილურია და ამიტომ კარგად თიშავს ყვითელი თიხნარის ფენას მომდევნო კულტურული ფენისაგან. ყვითელი თიხნარის ქვეშ მდებარე ნაცრისფერი თიხნარის ფენა საველე დოკუმენტაციაში აღნიშნულია, როგორც I სტერილური ფენა. ეს უკანასკნელი წარმოიშვა ძვ. წ. V საუკუნის შუა ხანების შემდეგ, როცა აქ თავის არსებობას სწყვეტს დიდი სამოსახლო და ეს ადგილი ჭაობდება. ნაცრისფერი მოლურჯო ფერი ამ თიხნარმა[9], როგორც ჩანს, დაჭაობების შედეგად მიიღო. კარგად გამოშრობის შემდეგ ნაცრისფერი თიხნარი ყვითელ ფერს იღებს და ძნელი გასარჩევი ხდება ყვითელი მონაზვინი თიხნარისაგან.

ნაცრისფერი თიხნარის ქვეშ განფენილია შავი ფენა, რომელშიც დაფიქსირებულია ხის ნაგებობანი და მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალა. ეს ფენა მთელ გათხრილ ფართობზე ერთნაირად არ ვრცელდება ზოგან მისი გამორჩევა ჭირს კიდეც. განსაკუთრებით მძლავრადაა ის წარმოდგენილი II სექტორში, სიმაგრის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში და ასახავს სიმაგრის ნამოსახლარის უკანასკნელ სამშენებლო პერიოდს.

პირველ კულტურულ ფენაში დადასტურებულ ნაგებობათაგან, ისევე როგორც დანარჩენი ფენების ნაგებობებს შორის შენობათა სტრატიგრაფია,

[5] В. Сызов, დასახ. ნაშრომი, გვ. 31, ტაბ. 7, სურ. 3

[6] М. М. Трапш, Археологические раскопки в Анаконии в 1967—1958 г.

[7] Т. В. Сызов, დასახ. ნაშრომი, გვ. 34, 38.

[8] М. М. Трапш, დასახ. ნაშრომი, გვ. 134.

[9] როგორც I, ისე II სტერილური ფენები დაჭაობების შედეგად მოლურჯო ფერს იღებენ და ამიტომ ზოგჯერ საველე დოკუმენტაციაში ისინი აღნიშნული არიან ლურჯ თიხნარად.

გეგმარება და ხასიათი, მისი ცალკეული დეტალების აღნაგობა და თავისებურება, ყველაზე ნათლად II სექტორში აისახა უკანასკნელი წლების კვლევაძიების შედეგად. ამიტომ ნაგებობათა სტრატიგრაფიაზე, გეგმარებაზე, კონსტრუქციულ თავისებურებებზე II სექტორში ფიქსირებული სურათის მიხედვით ვისაუბრებთ.

პირველი ფენის ნაგებობა (№ 1) ოთხკუთხა ფორმისაა, ნაგებია ძელებისაგან ჯარგვალის წესზე (სურ. 2, შდრ. ტაბ. XVII$_{1-2}$). სათავსოების ფარგლები მკვეთრად არ გაირჩევა, ისევე როგორც არ გაირჩევა სამხრეთი მინაშენებისა თუ სამხრეთით განლაგებული ნაგებობის ნაწილები, რომლის მხოლოდ ერთი კედელი და სამხრეთ-დასავლეთი კვანძია დაცული (ტაბ. XVII, ცენტრალურ ნაწილში წინა პლანზე). № 1 ნაგებობის ძირითად, ჩრდილოეთ ნაწილს დაახლოებით 60 მ^2 ფართობი უკავია: ნაგებობის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში აღმოჩნდა ფიცარნაგი, რომელიც, როგორც ქვემოთ იქნა ნაჩვენები, იატაკის მომზადებას წარმოადგენს. ასეთივე ფიცარნაგი № 1 ნაგებობას მოდგმული აქვს ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში (იხ. გეგმა, შდრ. ტაბ. XVII$_2$). ეს ფიცარნაგი აშკარად პირველი ფენისაა, აშკარად კავშირშია № 1 ნაგებობასათან, მაგრამ რას წარმოადგენს ძნელი სათქმელია. უნდა ვიფიქროთ, რომ № 1 ნაგებობის დასავლეთ ნაწილში უნდა ყოფილიყო მისი გაგრძელება, რომლის კვალი პირწმინდათაა წაშლილი.

I კულტურული ფენა, ალაგ-ალაგ დარღვეულია სილისა და ნაცრისფერი თიხნარის ვიწრო ზოლით, ხოლო მომდევნო კულტურული ფენიდან გამოყოფილია ნაცრისფერი სტერილური თიხნარით, რომელსაც მოსდევს ვიწრო ზოლი წმინდა მდინარეული სილისა. ამ ნაცრისფერი თიხნარითა და წმინდა სილითაა დაფარული მომდევნო II კულტურული ფენა. I და II კულტურულ ფენებს შორის მოქცეული ნაცრისფერი თიხნარი საველე დოკუმენტაციაში II სტერილურ ფენადაა აღნიშნული.

მეორე კულტურული ფენის სიმძლავრე საშუალოდ 0,5 მ-ს უდრის, ზოგჯერ მეტს და ზოგჯერ ნაკლებს. ეს ფენა მონაპოვრით ყველაზე საინტერესოა და ნამოსახლარის ცხოვრების ყველაზე ცხოველ ეტაპს ასახავს. II სექტორში ამ ფენაში დაფიქსირდა ორი სამშენებლო დონე ხის ნაგებობისა, რომელთა გეგმა საკმაოდ ნათლად იკითხება. ამ ფენაშივეა დამოწმებული მრავალი ეთნოგრაფიული ელემენტი, რომელიც უმჭიდროეს კავშირს აბამს კოლხეთის ისტორიულ და დღემდე შემორჩენილ ეთნოგრაფიულ მოვლენებთან.

მეორე ფენაში დადასტურდა ორი სამშენებლო დონე, რომელთაც შეესაბამება № 2 (ტაბ. XVIII) და № 3 (ტაბ. XXI) ნაგებობები. ეს ნაგებობები განლაგებულია უშუალოდ № 1 ნაგებობის ქვეშ და ერთი მეორეს აზის. ამრიგად, II სექტორში გვაქვს სამი ერთმანეთზე ნაგები ნაგებობა (იხ. გეგმა, შდრ. ტაბ. XVI, აგრეთვე ტაბ. XIX, სადაც ნათლად მოჩანს როგორ ადევს № 2 ნაგებობის იატაკის ფიცარნაგი, № 3 ნაგებობის კედლის კვანძს). ყოველი აღნიშნული ნაგებობა ასახავს წინამორბედი ნაგებობის რეკონსტრუქციას, რაც, როგორც ჩანს, გულისხმობს წინა ნაგებობის თითქმის სრულ მოშლას და მის ნაფუძვარზე ახლის აგებას, შესაძლოა, ძველი მასალის ნაწილობრივი გამოყენების მეშვეობითაც. ამის მაგალითია, როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, № 2 და № 3 ნაგებობები. ამით უნდა ახსნას ის გარემოება, რომ სამივე ნაგებობიდან მხოლოდ საფუძველია შემორჩენილი და ისიც, რომ არც ერთი ნაგებობის გეგმა

ერთი მეორეს სრულად არ ემთხვევა. ნაგებობათაგან შემორჩენილია მხოლოდ სულ ქვედა ნაწილი. მიუხედავად ამისა, მათი აგების ხერხებისა და რიგ თავისებურებათა შესახებ მეტ-ნაკლებად სრული წარმოდგენის შექმნა მაინც არის შესაძლებელი. ამ მხრივ ყველაზე მეტ და მეტყველ მასალას № 2 ნაგებობა, ე. ი. მეორე კულტურული ფენის ზედა ნაგებობა იძლევა (ტაბ. XVIII$_1$).

№ 2 ნაგებობაც სწორკუთხა ჯარგვალური ნაგებობაა. ამ ნაგებობის ასაგებად სამი (ჩრდილოეთი, სამხრეთი და აღმოსავლეთი) კედელი № 3 ნაგებობისა გამოუყენებიათ. № 2 ნაგებობის აღნიშნული კედლები პირდაპირ აგრძელებენ № 3 ნაგებობის შესაბამის კედლებს. არ ემთხვევა მათი დასავლეთი კედლები. № 3 ნაგებობის დასავლეთი კედელი 0,5 მ სცდება დასავლეთით № 2 ნაგებობის შესაბამის კედელს (იხ. გეგმა). სხვაობა № 2 და № 3 ნაგებობათა გეგმარებაში განსაკუთრებით ნათლად ჩანს № 2 ნაგებობის სამხრეთი კედლის შუა და სამხრეთ-დასავლეთი კუთხის კვანძებთან (იხ. გეგმა, შდრ. ტაბ. XVI). ამ კუთხეში, როგორც ვხედავთ, საინტერესო სტრატიგრაფიული სურათიც ისახება. № 2 და № 3 ნაგებობის აღნიშნული კვანძები არა მარტო გეგმაში ცდებიან ერთმანეთს, არამედ მეორე კულტურული ფენის სხვადასხვა დონეზეც არიან (იხ. ტაბ. XVI). ასეთი სურათი იყო ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეშიც (ტაბ. XVIII$_1$ მარჯვნივ წინა პლანზე). ანალოგიური მდგომარეობაა სამხრეთი კედლის შუა ნაწილშიც. აქაც № 2 ნაგებობის კვანძი (როგორც ჩანს ტიხრისა) უფრო მაღლაა, ვიდრე № 3 ნაგებობის ანალოგიური კვანძი და იმდენადვეა დაშორებული ამ უკანასკნელს, რამდენადაც ორივე ნაგებობის სამხრეთ-დასავლეთი კვანძები — ერთი-მეორეს (იხ. გეგმა და ფასადების ჭრილები).

№ 2 ნაგებობას თუ მივათვლით სამხრეთ მინაშენს (20-ე და 21-ე კვადრატებში), რომელიც გეგმარებით, ტიპოლოგიით (ანალოგიური წყობა, ანალოგიური იატაკები და ა. შ.), № 2 ნაგებობასთან მიმართებით აშკარად ამ ნაგებობის ნაწილს შეადგენს, უკავია დაახლოებით 112 მ^2 ფართობი.

საინტერესოა № 2 ნაგებობის კონსტრუქციული თავისებურებანი. თუ ამ ნაგებობის ჩრდილოეთი (23—26 კვადრატების ფარგლებში მოქცეული), უკეთ დაცული ნაწილით ვიმსჯელებთ, დავინახავთ, რომ ყოველ შემთხვევაში, სამხრეთი და ჩრდილოეთი კედლები, რომელთა სიგრძე 8 მ-ია, ნაგებია ნახევარი სიგრძის ძელებით. ეს ძელები ნაგებობის შუა ნაწილში ხვდებოდნენ ერთმანეთს, აქვე იკვეთებოდნენ განივი სატიხრე ძელებით, რომლებიც გრძივ ძელებთან ერთად ქმნიდნენ შუა კვანძებს (იხ. გეგმა, აგრეთვე ტაბ. XVIII$_1$ ცენტრში წინა პლანზე). როგორც, ჩანს, ნაგებობათა ცენტრალურ ნაწილში იკვრებოდა ცენტრალური კვანძი, რომელიც, გარდა იმისა, რომ ინაწილებდა კუთხისა და კედლების შუა კვანძთან ერთად ნაგებობის სიმძიმეს, მტკიცედ კრავდა მთელ შენობასაც. მართალია, № 2 ნაგებობაში ამგვარი კვანძი არ დადასტურდა, მაგრამ მისი კვალი № 3 ნაგებობაში სრულიად აშკარაა. აღსანიშნავია, რომ ამ ცენტრალურ კვანძთან დაფიქსირდა ბოძების ნაშთებიც. მაგალითად, № 2 ნაგებობის NS ტიხრის ცენტრალურ ნაწილში დადასტურებულია ქვედა ნაწილი ამგვარი ბოძისა, რომელსაც მზიდი მოვალეობა უნდა ჰქონოდა. იქნებ ამაზე უნდა მიუთითებდეს ის გარემოება რომ ეს ბოძი აღმართული იყო საგანგებო ხის ბალიშზე, რომელსაც უნდა დაეცვა ბოძი მიწაში ჩაფლვისაგან.

ამრიგად, № 2 ნაგებობა, ისევე როგორც № 3 (ტაბ. XXI$_{11}$), (აგრეთვე № 1 და, როგორც ნაჩვენები იქნება, — № 4), სწორკუთხა ჯარგვალური ნაგებობაა,

რომელიც შიგნიდან გამაგრებული იყო ჯვარედინი ტიხრებით. ეს ტიხრები. ნაგებობას ჰყოფდა სიმეტრიულ სათავსოებად. ყოველ შემთხვევაში ეს სათავსოები ნათლად იკვეთება № 2 ნაგებობაში (იხ. გეგმა). ყოველი ცალკეული სათავსოს კონკრეტული ფუნქციები ძნელი გასარკვევია. ერთ-ერთ მათგანში (S და T —23—24 კვადრატებში), მაგალითად, აღმოჩნდა ორი ხის როფი (ტაბ. XVIII$_2$), რომელთაც, შესაძლოა, საკულტო დანიშნულება ჰქონდათ.

სიმაგრის ნამოსახლარზე ნაგებობებს ჰქონდათ გულდაგულ ნაკეთები იატაკები, რომლებიც განსაკუთრებით კარგად № 2 ნაგებობაშია შემონახული (იხ. გეგმა, აგრეთვე ტაბ. XVIII$_1$, XIX$_1$). იატაკების გაკეთება მარტო უშუალო ამოცანას არ ისახავდა მიზნად. საჭირო იყო, უპირველეს ყოვლისა, ჰიდროიზოლაციის მოწყობა. ამიტომ იტკეპნებოდა მიწა, რომელშიც ნაკელი იყო გარეული. შემდეგ ამ ნატკეპნზე იგებოდა ფიცარნაგი ან ზოგ შემთხვევაში წნული ლასტი, რომელიც შემდეგ იფარებოდა მიწის მოლესილობით. ეს მოლესილობა იატაკის წნულზე კარგადაა დაცული S—23-ე კვადრატში (იხ. ტაბ. XXII$_2$). ასეთი იატაკი ფიცარნაგის საფუძვლით დადასტურებულია № 1 ნაგებობაში (იხ. გეგმა) და № 3 ნაგებობაშიც — იატაკის წნული მომზადებით (იხ. ტაბ. XXII$_1$). ამ ტაბულაზე ნათლად იკითხება № 2 ნაგებობის ფიცარნაგისა და № 3 ნაგებობის წნული იატაკების სტრატიგრაფია.

ასეთი წესი ბლანტე, მერყევი, გრუნტული წყლებით გაჟღენთილი ნიადაგის გამაგრებისა ბოლო დრომდე იყო დაცული რიონის ქვემო წელზე. ძველი ფოთელების ცნობით, ახლომახლო სოფლების მცხოვრებლებს, ჩამოსულებს ფოთში სავაჭროდ, გარკვეული ოდენობით წნელი უნდა მოეტანათ და დაეგდოთ ჭაობიან ადგილზე, თორემ ქალაქში არ შეუშვებდნენ. 1961 წელს ქალქის ქუჩების ბურღვისას არაერთხელ წავწყდომივართ წნელების ასეთ ნაგებს.

ზემოთ გაკვრით არაერთგზის ვახსენეთ აღწერილ ნაგებობათა ჯარგვალური სახეობა, მათი კვანძები, სხვა კონსტრუქციული თავისებურებანი. ჯარგვალური წყობის რამდენიმე რიგი ადრევე იყო დამოწმებული 1965 წლის კამპანიის დროს (ტაბ. XI); მაგრამ განსაკუთრებით ნათლად № 2 ნაგებობაში გამოიკვეთა. ამ მხრივ ძალიან საინტერესოა ამ ნაგებობის სამხრეთ-დასავლეთი კუთხის კვანძი (ტაბ. XIX$_2$ აგრეთვე გეგმა და ფასადები). აქ დადასტურებულია ექვსი რიგი ჯარგვალური წყობისა და ძელების შეერთების ხერხები.

სიმაგრის ნამოსახლარის მეორე ფენა იმითაცაა ღირსშესანიშნავი, რომ ამ ფენაში დაფიქსირდა არა მარტო ხის ნაგებობათა ხასიათი შედარებით სრული სახით, არამედ ყოფითი თავისებურებანიც, რომელნიც ხის ნაგებობებთან ერთად უმჭიდროეს კავშირს ამყღავნებენ ენთოგრაფიულ ყოფაში დადასტურებულ და დღემდე შემორჩენილ კოლხეთის ყოფით თავისებურებებთან. ამ მხრივ ძალიან საინტერესოა 1965 წელს აღმოჩენილი ხაპისაგან გაკეთებული ორშიმო, რომელიც სამწუხაროდ დაიშალა და ვერ შევინარჩუნეთ. ასეთივე რიგის, ამასთან სრულიად უნიკალური აღმოჩენაა, წნული, ტყრუშული ღობე რომლის სარების ძირების ნაწილი და თვით გადაწოლილი ღობე ათზე მეტი გრძივი მეტრის ფარგლებშია დადასტურებული (ტაბ. XX$_1$). ეს ღობე ნაგებობების გარეთ, დასავლეთით იმ ფართობზე აღმოჩნდა, სადაც ნაგებობათა კვალს ვერ ვხვდებით (იხ. გეგმა). ეს ნაწილი ნასახლარისა, როგორც ჩანს, ეზო იყო. ამ

ეზოში, როგორც ირკვევა, ცალკეული კუთხეები, რომელთაც სამეურნეო დანიშნულება ჰქონდათ, შემოღობილი იყო ასევე ტყრუშული ღობით. ერთი ასეთი ღობის ვერტიკალურად დაცული ნაწილი დადასტურებულია (V—20 კვადრატში) № 2 ნაგებობის ეზოში (ტაბ. XX$_2$, შდრ. გეგმა).

ცალკე უნდა აღინიშნოს წნული კალათის ნაშთი (ტაბ. XX$_3$), რომელიც აღმოჩნდა № 2 ნაგებობის დასავლეთი კედლის გარეთ ეზოში (V—24-ე კვადრატში). საინტერესოა, რომ ამ კალათის ქვეშ თავი იჩინა № 4 ნაგებობამ, რომელიც უკვე III კულტურულ ფენას განეკუთვნება.

მესამე კულტურულ ფენას ადევს ნაცრისფერი სტერილური თიხნარი, რომელიც თიშავს მას მეორე სტერილური ფენისაგან (იხ. ტაბ. XVI). მესამე კულტურული ფენა ჯერჯერობით სრულად არ არის შესწავლილი. ამ ფენაშიც აღმოჩნდა ხის ნაგებობები და არქეოლოგიური მასალა. ეს ფენა უძველესი ფენაა სიმაგრის ნამოსახლარისა და მას უშუალოდ მკვდარი ფენა (ნაცრისფერი, სილანარევი, სველი თიხნარი) მოსდევს. მესამე ფენა ასახავს ნამოსახლარის საფუძვლის ჩაყრის ეტაპს.

მესამე კულტურულ ფენაშიც, როგორც აღვნიშნეთ, აღმოჩნდა ჯარგვალური ნაგებობა № 4. მას 1972—1975 წლების თხრილის ჩრდილო-დასავლეთი ნახევარი უკავია. მისი აღმოსავლეთი კედელი შემოჭრილია № 3 ნაგებობის დასავლეთი კედლის ქვეშ და ქმნის მეოთხე სამშენებლო დონეს (იხ. გეგმა, აგრეთვე ტაბ. XXI$_2$). დანარჩენი უდიდესი ნაწილი № 4 ნაგებობისა გადის № 2 და № 3 ნაგებობების ფარგლებს გარეთ, დასავლეთით. აქ, როგორც აღნიშნული გვქონდა, საინტერესო სტრატიგრაფიული კაზუსი დასტურდება: თხრილის ამ ნაწილში დაფიქსირდა ნასახლარის უძველესი მესამე ფენა ნაგებობებითურთ, რომელსაც ზემოდან ედო სტერილური ნაცრისფერი თიხნარი, ხოლო ამ უკანასკნელს პირველი კულტურული ფენა და ამ ფენაში აღმოჩენილი № 1 ნაგებობის ფიცარნაგი. მაშასადამე თხრილის ამ ნაწილში სტრატიგრაფიული სურათი ასეთია: ყვითელი თიხნარის ზვინი, პირველი კულტურული ფენა № 1 ნაგებობითურთ, სტერილური ნაცრისფერი თიხნარი და III კულტურული ფენა, რომელშიც № 4 ნაგებობა დადასტურდა.

№ 4 ნაგებობა ბოლომდე არ არის შესწავლილი, მაგრამ მისი გეგმა ზერელედ მაინც იკითხება (იხ. გეგმა, აგრეთვე ტაბ. XXI$_2$). ისიც, როგორც ვხედავთ სწორკუთხა ნაგებობაა, ოთხ სიმეტრიულ ნაწილად გაყოფილი. მისი რაობის და ხასიათის უფრო დეტალური გარკვევა მომავალი კვლევა-ძიების საქმეა.

ასეთია სტრატიგრაფიული სურათი სიმაგრის ნამოსახლარზე. ნათელია, რომ ყოველი ფენა ამ ნამოსახლარისა ერთი სამოსახლოს ცხოვრების განახლებასა და გაგრძელებას ასახავს. ამის გამო ძნელი გასარკვევია რასთან იყო დაკავშირებული ძველი საცხოვრებლის მოშლა და ახლის მოწყობა. მასალის განხილვის დროს დავინახეთ, რომ ეს არცთუ ისე ხანგრძლივი დროის მანძილზე ხდებოდა. აქ აღმოჩენილი იმპორტული ნაწარმის მიხედვით ოთხივე სამშენებლო დონე დაახლოებით ერთი საუკუნის ფარგლებში თავსდება ძვ. წ. VI ს. შუა ხანებიდან V ს. შუა ხანებამდე. ამიტომ სხვადასხვა ფენაში ფიქსირებული ადგილობრივი კერამიკული მასალა არავითარ სხვაობას არ იძლევა და ჩვენც განმეორებათაგან თავის დაზღვევის მიზნით ყველა ფენაში მოპოვებულ ადგილობრივ ნაწარმს ერთად განვიხილავთ.

2. სიმაგრის ნამოსახლარის ნივთიერი მასალა

სიმაგრის უძველეს ნამოსახლარზე აღმოჩნდა მრავალფეროვანი ნივთიერი მასალა, რომელიც ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის ნასახლარის ხასიათის, მისი მფლობელების განვითარების დონის, ქონებრივი შესაძლებლობის, ყოფითი გემოვნებისა და საერთოდ ყოფის შესახებ. გარდა ამისა, აღნიშნული მასალა ნათლად ასახავს აგრეთვე ძველი კოლხეთის ისტორიის ზოგად-საზოგადოებრივ ასპექტებს.

თავის წარმოშობის მიხედვით სიმაგრის ნამოსახლარის მონაპოვარი ორ ჯგუფად იყოფა: ადგილობრივი ნაწარმი და იმპორტული პროდუქცია. აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად იმპორტული ნაწარმის მრავალფეროვნებისა, რაც უფრო ფასისის ფართო საგარეო ურთიერთობათა და ფუფუნების საგნებზე მოსახლეობის გარკვეული ნაწილის გაზრდილი მოთხოვნილების მაჩვენებელია, ადგილობრივი ნაწარმი ბევრად სჭარბობს მას. ეს გარემოება არსებითი მნიშვნელობისაა, რადგან კარგად განსაზღვრავს არა მარტო ქალაქთან ახლო მყოფი სამოსახლოების ყოფით თავისებურებებს, არამედ კოლხეთის ზღვისპირა ზოლის ქალაქების, სახელდობრ ფასისის საერთო ხასიათსაც.

ა. ადგილობრივი ნაწარმი

არქეოლოგიური მონაპოვრის დიდ ნაწილს, როგორც ადგილობრივის, ისე შემოტანილი ნაწარმისა, თიხის ჭურჭელი შეადგენს. ამიტომ, როგორც ეს ჩვეულებრივ ნამოსახლარზე გვაქვს ხოლმე, კერამიკის უდიდესი ნაწილი ფრაგმენტულია. მიუხედავად ამისა, მაინც წარმატებით შეიძლება ჭურჭლის ფორმებისა და დანიშნულების განსაზღვრა.

ყველა ფენის ადგილობრივ კერამიკულ ნაწარმს ერთად განვიხილავთ, რადგან სიმაგრის ცალკეულ ფენათა მასალა, როგორც აღვნიშნეთ, ტიპოლოგიურ სხვაობას არ იძლევა. სურათის სისრულისათვის ცალკეულ ფენათა მასალა განმხოლოებული სახით ტაბულებზეა მოცემული.

ადგილობრივი კერამიკული ნაწარმი დანიშნულების მხრივ ორ ჯგუფად უნდა გაიყოს: 1. სამეურნეო-საოჯახო ჭურჭელი და სუფრის ჭურჭელი. ასეთი დაყოფა, რა თქმა უნდა, პირობითია და ჭურჭლის ცალკეული ჯგუფის გამოყენების სხვა ასპექტზეც მიუთითებს.

ორივე ჯგუფის ჭურჭელი შავადაა გამომწვარი, დიდი უმრავლესობა ორნამენტირებულია. ნაწილი ამ ჭურჭლისა შავპრიალაა.

სამეურნეო-საოჯახო ჭურჭელი აერთიანებს არა მარტო საოჯახო მომსახურების, არამედ უფრო ფართო საზოგადოებრივი გამოყენების დიდი ზომის ჭურჭელს. მაგალითად, ქვევრებს, რომლებსაც პირდაპირი დანიშნულების გარდა, როგორც ცნობილია, იყენებდნენ სამარხებად და შესაძლოა როგორც ტარას, რითაც უნდა ახსნას ჩრდილოეთ შავ ზღვისპირეთში მათი გატანის ფაქტი[10]. ამავე ჯგუფში იქნება განხილული, ე. წ. სამზარეულო ჭურჭელიც.

---

[10] В. М. Скуднова, Находки колхидских монет и пифосов в Нимфее. ВДИ, 1952, № 2, стр. 238; В. Д. Блаватский, Отчет о раскопках Пантикапея, МИА, 103, 1962, стр. 12, рис. 5—5; И. Б. Зеест, Н. Д. Марченко, Типы толстостенной керамики из Пантикапея, МИА, 103, стр. 154—155.

ქვევრები კედლების დამუშავების მიხედვით რამდენიმე ჯგუფად იყოფა[11]. XXIII ტაბულაზე წარმოდგენილია ყველა სახესხვაობის ნიმუში სიმაგრის ნამოსახლარზე აღმოჩენილი ქვევრების პირ-ყელისა და კედლებისა. თუ დაუკვირდებით ამ ნიმუშებს, აგრეთვე აღდგენილ ქვევრს (ტაბ. XXIV$_2$), დავინახავთ, რომ ყველა ეს ქვევრი პირიდან ძირამდე გულდაგულ და მდიდრულად არის შემკული. ეს იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ეს ქვევრები მიწაში დასაფლობად არ უნდა ყოფილიყო დამზადებული. მაშასადამე, მათ იყენებდნენ ან მხოლოდ როგორც ტარას, ანდა ძვ. წ. 1 ათასწლეულის შუა ხანებში კოლხეთში ღვინის დაყენების სხვაგვარი წესი იყო გავრცელებული. აღსანიშნავია, რომ აღდგენილი ნიმუშის (ტაბ. XXIV, 0551—74—348) და მისი მიმართების მიხედვით სხვა ეგზემპლარების ნაწილებთან (შდრ ტაბ. XXIII), კოლხური ქვევრების საშუალო სიმაღლე 1 მ-ს ტოლი იყო. მაშასადამე ამ ქვევრების დაფვლისათვის 1 მ-ზე მეტი სიღრმე იყო საჭირო. სიმაგრის ნამოსახლარის დღის ზედაპირიდან 1 მ-ს სიღრმეზე დაფლვა ქვევრისა შეუძლებელი იყო, რადგან უფრო ნაკლებ სიმაღლეზე იწყებოდა გრუნტული წყლები და ჭაობიანი სტრუქტურა, რომელთაგან იზოლაციის მიზნით თუ რა მკვიდრად აკეთებდნენ იატაკებს ზემოთ იყო ნაჩვენები.

აღსანიშნავია, რომ ქვევრების ზოგიერთ ეგზემპლარს (მაგალითად. ფ. 62—438) ყელი დახვრეტილი აქვს. ეს მიუთითებს ქვევრების სხვა დანიშნულებით გამოყენებაზეც. სრულიად ცხადია რომ, რაკი მათ ყელზე და მუცლის ზედა ნაწილში ნახვრეტებს გამოწვამდე უკეთებდნენ, ქვევრებს მარცვლეულის შესანახადაც ამზადებდნენ.

დერგები გამოირჩევიან არა მარტო საინტერესო ფორმებით, არამედ შესანიშნავი დამუშავებითაც. უკანასკნელი თავისებურებით განსაკუთრებით გამოირჩევა ერთი დერგი (ტაბ. XXIV$_1$, ფ. —61—83). თითქმის ყველა ეგზემპლარი ყელგამოყვანილია (ტაბ. XXV, ფ. 61—93; ფ. —61—106, ფ. 61—126: ფ. 61—83), ზოგი მეტად და ზოგი ნაკლებად. მაგრამ პირი უკლებლივ ყველა ეგზემპლარს გარეთ აქვს გადაკეცილი და რამდენიმე ჩახვეული. პირქობი გარედან ლილვისებური ფორმისაა. ყელთან შემორჩენილი მხრების მიხედვით, აღწერილი დერგები მუცელგანიერი ჰურჰელი უნდა ყოფილიყო. ყელის ყველაზე ვიწრო, გამოყვანილ ნაწილში დერგები ჩვეულებრივ შემკული არიან ორნამენტირებული სარტყელით.

სამზრეულო ჰურჰელი წარმოდგენილია სხვადასხვა ზომის საწურებით, ქოთნებით.

ქოთანი მრავალი ათეულია აღმოჩენილი სიმაგრის ნამოსახლარზე. ყველაზე გავრცელებული ფორმები ქოთნებისა სფერულმუცლიანი ეგზემპლარებია, სწორი, თხელი პირით, რომლებსაც პირქობი არ აქვთ და გარეთ არიან გადაშლილი (ტაბ. XXV, ფ. — 63—287$_{1-2}$; ფ. 05 1—75—137; ტაბ. XXVI, ფ — 61—14; 48, 142, 24); არის აგრეთვე პირგადაშლილი ლილვისებური პირქობიანი ქოთნები, რომლებიც რამდენიმე ვარიანტით არიან წარმოდგენილი (ტაბ. XXVI. ფ. —61—4, 38, 149, 177 და ა. შ.). ქოთნები, უპირატესად, შემკული არიან პრიალა ზოლებით, რომლებიც ნაირ ანდაზს ქმნიან (ტაბ. XXV, 05 1—75—137; ტაბ. XXIX$_2$) და ჭედული და ნაკაწრი ორნამენტით (ტაბ. XXIX$_1$). ქოთნების ყურები, მცირე გამონაკლისის გარდა ერთგვაროვანია (ტაბ. XXIX).

---

[11] თ. მიქელაძე, ძიებანი..., გვ. 61.

ტიპიური სამზარეული ჭურჭელია საწური, რომელიც მრავალმხრივ გამოიყენებოდა და უპირველეს ყოვლისა კი — ყველის საწურად. ბოლოს და ბოლოს მოხერხდა საწურის აღდგენა მთლიანად (ტაბ. XXVII, 05S 1—75—235). იგი სადა სწორპირიანი და ბრტყელძირიანი ჭურჭელია. რომლის კედლები და ძირი სიმეტრიულადაა დახვრეტილი. საწური სამ ქიმისებურ ფეხზე დგას.

სამეურნეო-საოჯახო ინვენტარს შორის უნდა განვიხილოთ კ ვ ი რ ი ს თ ა ვ ე ბ ი ც. ისინი კარგად ასახავენ ძველი კოლხეთის საოჯახო ყოფის კიდევ ერთ ასპექტს. სიმაგრეზე აღმოჩენილი კვირისთავების ერთი ნაწილი მოზრდილი ზომისაა და კარგად გამოყვანილი კონუსური ფორმა აქვთ, მეორე ნაწილიც კონუსური მოყვანილობისაა, მაგრამ შედარებით მომცროა. გვაქვს ნახევარსფერული ფორმის კვირისტავებიც (სიმაგრეზე აღმოჩენილი კვირითავების ნიმუშები იხ. ტაბ. XXX). საინტერესოა, რომ კვირისტავები ხანგრძლივი დროის მანძილზე ინარჩუნებდნენ ფორმების სტაბილობას დაწყებული ძვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისიდან მაინც. ანალოგიური ფორმის კვირისთავები გვაქვს ზურგაზე და საბაჟოს ძვ. წ. V საუკუნის ნასახლარებზეც. კოლხეთის საოჯახო ყოფით თავისებურებათა შესაბამისობის თვალსაზრისით თანადროულ საოჯახო თავისებურებებთან ეგეოსურ სამყაროში, უნდა აღინიშნოს, რომ მატერიკულ საბერძნეთში ისეთივე კვირისთავები იხმარებოდა როგორც სიმაგრის ნამოსახლარზე გვაქვს აღმოჩენილი[12].

ს უ ფ რ ი ს ჭ უ რ ჭ ე ლ ი გამოირჩევა მრავალფეროვნებითა და სიმრავლით. ის ამავე დროს არაპირდაპირ ასახავს იმ სამეურნეო ცვლილებებსაც, რომელთაც საფუძველი ამ დროს ჩაეყარათ კოლხეთში.

ამ სახეობის ჭურჭლიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებენ სასმისები, რომლებსაც ქვევრებთან და ყურმილიან ხელადებთან ერთად განმსაზღვრელი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს.

ს ა ს მ ი ს ე ბ ი ს სამი ტიპია გამოყოფილი[13]. არ არის გამორიცხული, რომ შემდგომი შედარებითი შესწავლა სასმისებისა გამოავლენს ამ სამი ტიპის ქვეტიპებსაც. სიმაგრის ნამოსახლარზე ყველა სახესხვაობაა დადასტურებული ფორმალურ ტიპოლოგიური თვალსაზრისითაც და მაღალმხატვრული შესრულებითაც (ტაბ. XXXI). სურათის სისრულისათვის ვიძლევით სასმისების განსხვავებული ძირების პროფილებს (ტაბ. XXXII) და ყურების ნიმუშებს (ტაბ. XXXIII). სასმისებს ჩვეულებრივ სადა მრგვალგანივკვეთიანი ყურები აქვთ, მაგრამ ზოგიერთი სტილიზებულია და არქაული ტრადიციების კვალი ემჩნევა. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ყური, რომელიც ორი ნახვრეტითაა გადმოცემული და ზედა ნაწილში ხარის თავის სტილიზებული გამოსახულება აქვს დაძერწილი (ტაბ. XXXIII_{141}). ეს ყური სიმაგრის ნამოსახლარის მეორე ფენაშია აღმოჩენილი, ფენაში, რომელიც როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, ძვ. წ. VI ს. არ გადმოსცდება და რომელშიც ჯერ კიდევ იგრძნობა უფრო არქაული ხანისათვის დამახასიათებელი მოტივების გავლენა. საინტერესო სწორედ ის არის რომ, ანალოგიური ყურები მართალია გამონაკლისის სახით, მაინც იჩენენ თავს ძვ. წ. V ს. ნასახლარებზეც: რიო-

---

[12] შდრ. H e s p e r i a, vol. XXIX, № 2, 1960, ტაბ. 53, IV_{22-24}, VIII_{69} და სხვ.

[13] თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 62 შმდ.

ნის ტერასის ერთ-ერთ ნასახლარზე აღმოჩნდა სასმისი ზუსტად ასეთი ყურით (ტაბ. XXXI, 055 38—74—153).

ცხოველის თავის გამოსახულება დაძერწილია სხვა ყურებზეც (ტაბ. XXXIII$_{246}$)[14]. როგორც ირკვევა სიმაგრის ნამოსახლარისათვის ეს არ არის სულ შემთხვევითი. სიმაგრის ნამოსახლარის მეორე ფენაში აღმოჩნდა რამდენიმე ყური, რომელთა ზედა ნაწილი შემკულია ცხვრის თავების რეალისტური და სტილიზებული სკულპტურული გამოსახულებებით (ტაბ. XXXIV). თუ ერთი ეგზემპლარის მიხედვით ვიმსჯელებთ, მას ჭურჭლის ძირის ნაწილიც აქვს შემორჩენილი (ტაბ. XXXIV, 05 1—74—103), ყველა ეს ყური ტოლჩებისაა და სასმისების კატეგორიის ჭურჭელს ეკუთვნის.

ტოლჩებს უნდა ეკუთვნოდეს აგრეთვე ყურები რქისებრი შვერილებით იმავე მეორე ფენიდან (ტაბ. XXXIV). ანალოგიური ყური სიმაგრის მეორე ფენაში ადრეც იყო დადასტურებული[15]. ამას თუ დავუმატებთ ხარის თავის სკულპტურას[16], რომელიც ასევე ჭურჭლის ყური უნდა იყოს, ამ რიგის კოლექცია სიმაგრიდან დასრულებულ სახეს მიიღებს.

იმ მასალის მიხედვით, რომლის წარმოდგენა წინამდებარე ნაშრომში ხერხდება, სრულიად აშკარაა, რომ ყურების ეს ჯგუფი დანარჩენი ყურების უმცირეს ნაწილს შეადგენს და, მაშასადამე, არ არის სპეციფიკური მოცემული ხანის კერამიკისათვის, ყოველ შემთხვევაში, მასობრივი, თუ შეიძლება ითქვას, სტანდარტიზებული ჭურჭლისათვის. მაგრამ, სწორედ ეს ყურები და მსგავსი სხვა მოვლენები ავლენენ იმ მჭიდრო შინაგან კავშირს წინამორბედი პერიოდების კულტურების ანალოგიურ მოვლენებთან, რაშიც შეიძლება უტყუარად დაჭერა ძველი და შუაკოლხური პერიოდების კულტურათა მემკვიდრეობითობისა. მით უმეტეს, როცა ეს კავშირები მჟღავნდება გემოვნების, სტილისა და წარმოდგენების, ე. ი. ფსიქიკურ-შემეცნებითი ელემენტების მხრივ.

ყ უ რ მ ი ლ ი ა ნ ი ხ ე ლ ა დ ე ბ ი სასმისებისა და ქვევრების მსგავსად შუაკოლხური პერიოდის ყველაზე სპეციფიკური ჭურჭელია და მათაც განმსაზღვრელი მნიშვნელობა აქვთ[17]. სიმაგრის ნამოსახლარზე ეს ხელადები აღმოჩნდა რამდენიმე ათეული ეგზემპლარი. თუ უკანასკნელი წლების აღმოჩენების (ნიგვზიანის სამაროვანი) მიხედვით ვიმსჯელებთ. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ყურმილიანი ხელადები და კოლხური სასმისები ძვ. წ. VII ს. დასასრულსა და VI ს. დასაწყისში ჩნდება. ძვ. წ. VII ს. შემდგომი ხანის არც ერთი ნამოსახლარი არ არსებობს, სადაც ყურმილიანი ხელადები კოლხურ ქვევრებთან და სასმისებთან ერთად არ იყოს დადასტურებული. სიმაგრის ნამოსახლარის ყურმილიანი ხელადების ფორმა, როგორც ჩანს, არსებითად ერთნაირი იყო, მაგრამ ზომები ხელადებისა სხვადასხვა უნდა ყოფილიყო, რაზეც ყურების ნაირი სიდიდე მიუთითებს (ტაბ. XXXV).

ყურმილიან ხელადებთან ერთად განსახილველია ს ა რ ქ ვ ე ლ ე ბ ი, რომელთა უმრავლესობა შეიძლება ხელადებს ეკუთვნოდეს. სარქველებს ფიალის ფორმა აქვთ, შუაში კი მასიური სახელური, რომელიც ხშირად ღილისებური

---

[14] თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, იქვე, ტაბ. XI$_1$.

[15] თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XI$_2$.

[16] თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, იქვე, ტაბ. XI$_3$.

[17] კოლხური კულტურების პერიოდიზაციის შესახებ იხ. თ. მიქელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 49—71.

თავით მთავრდება (ტაბ. XXXVI). ზოგი სარქველის ასეთი სახელური ფრინველის სკულპტურას წარმოადგენს (ტაბ. XXXVI, 05 1—75—42).

კოჭბებიც სუფრის ჭურჭელს უნდა ეკუთვნოდეს. ისინი, როგორც ჩანს, გამოიყენებოდნენ მარილისა და სანელებლებისათვის. სიმაგრეზე ორნაირი კოჭბები გვაქვს ყურიანი და უყურო. უყურო კოჭობი დაცულია მთლიანად, გამოირჩევა სიმეტრიულობით და შემკულობით. იგი დაბალყელიანია, ოდნავ პირგადაშლილი. ყელის ძირში ირიბი ღრმად ჭდეული ორნამენტი შემოსდევს სარტყლად, მუცელი განიერი აქვს და ვიწრო, ძირისაკენ მკვეთრად დაქანებული, მუცელზეც სარტყელად შემოსდევს ანალოგიური ჭდეები, რომლებიც უფრო დიდია ყელის ორნამენტთან შედარებით (ტაბ. XXVII, ფ—62—398).

ლანგრები დაჯამები თითო-ოროლა გამონაკლისს გარდა წარმოდგენილია ფრაგმენტების სახით. პირები გარეთ და ქვევითკენ აქვთ გადმოკეცილი, სწორკუთხა სამკუთხედის განივკვეთის მქონე მასიური ბაკო აქვთ (ტაბ. XXVI. ფ—61—32). ყველა ეს ლანგარი პირების მიხედვით შავადაა გამომწვარი და შიგნიდან შავად გაპრიალებული, ბაკო გარედან ორნამენტირებულია. ორნამენტი პრინციპულად ერთგვარია: დაკბილული იარაღით შესრულებული ირიბი ურთიერთმკვეთი ღარები, რომლებიც რომბისებურ მოტივს ქმნის.

ჯამები უფრო სადა ჭურჭელია. უმრავლესი მათგანი პირმოყრილია, ოღონდ ნაწილს სადა პირი აქვს (ტაბ. XXVI, ფ—61—172 და ფ.—61—169), ნაწილს კი — შიგნითკენ ლილვისებურად ჩახვეული (ტაბ. XXVI, ფ—61—5). ერთი ყურიანი ჯამი დაცულია მთლიანად და ორგინალური ფორმით იქცევს ყურადღებას. იგი ჯამების უმრავლესობის მსგავსად მრგვალი, სიმეტრიული ფორმისა კი არ არის, არამედ ასიმეტრიულია და წაგრძელებული ოვალური ფორმა აქვს (ტაბ. XXIX, ფ—62—347).

მოკლედ უნდა შევჩერდეთ ჭრაქებზეც. სიმაგრის ნამოსახლარის მცხოვრებნი ხმარობდნენ, როგორც ადგილობრივ. ისე იმპორტულ ჭრაქებს. ადგილობრივი ჭრაქების მხოლოდ რამდენიმე ეგზემპლარია ნაპოვნი. ამ მონაპოვრის მიხედვით ადგილობრივი ჭრაქები ორნაირი იყო: ბრტყელძირა, ჯამისმაგვარი, ტუჩიანი ჭრაქები (ტაბ. XXXVI, 05— S 1—74—299) და ჭრაქები დაბალი გამოყვანილი ფეხით და ტუჩით (ტაბ. XXXVI, ფ—64—179). აღნიშნული ჭრაქები შეიძლება უფრო მეტიც არის აღმოჩენილი სიმაგრის ნამოსახლარზე, მაგრამ მათი გარჩევა ჭირს: თუ ტუჩიანი ნატეხი არ შეგვხვდა, უფეხო ჭრაქები შეიძლება ჯამებად იყოს მიჩნეული, ხოლო ფეხიანი ჭრაქები — კოლხურ სასმისებად.

ლითონის ინვენტარი წარმოდგენილია ბრინჯაოს და რკინის ნივთებით. თუმც არის ერთი ვერცხლის ნივთი — ჯვარედინად დატიხრული რგოლი (ტაბ. XXXVII, ფ—61—201). ბრინჯაოს ნივთები გაცილებით ნაკლებია და ნაკლული (ტაბ. XXXVII, ფ—62—925. 642, 643, 0591—75—285 და 286). მთლიანად შემონახულია მხოლოდ ორი ნივთი: ბრინჯაოს დანა (ტაბ. XXXVII, ფ—61—200), რომელიც ამ თხუთმეტიოდე წლის წინ აღმოჩნდა და სულ ახლახან აღმოჩენილი, შესანიშნავად დაცული ბრინჯაოს ჩქიფი (ტაბ. XXXVIII, 05 1—76—1).

რკინის ნივთების კოლექცია სიმაგრის ნამოსახლარიდან გაცილებით მრავალფეროვანია; არის საომარი იარაღი: ყუნწიანი (ტაბ. XXXVII, ფ—62—405) და მასრიანი შუბისპირები (ტაბ. XXXVIII, კლხ—72—1249) . შუბისმაგვარი

ნივთი მასრიანი ოთხკუთხა განივკვეთიანი წაგრძელებული პირით (ტაბ. XXXVIII, 05S 1—73—561); სამეურნეო იარაღი: თოხი (ტაბ. XXXVIII. 05 S 1—75₁—281), დანები (ტაბ. XXXVII, 05S 1—75—282 და 283), სახლავი, ანკესი (ტაბ. XXXVII, 05 1—75—287, კლხ —72—329). აღსანიშნავია აგრეთვე რკინის ლაგამი (ტაბ. XXXVII. ფ—61—52).

ქვის ნივთებიდან გარდა წაგრძელებული ფორმის ხელსაფქვავებისა, რომელთა მსგავსი კოლხეთში ნასახლარებზე ფართოდ იყო გავრცელებული ძვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისიდან, ყურადღებას იქცევს კაჟის მასიური, ყუნწიანი ხელშუბისპირი (ტაბ. XXXVII, ფ—61—199).

ძვლის ნივთები წარმოდგენილია გაურკვეველი დანიშნულების, მაგრამ აშკარად საგანგებოდ გაპრიალებული ძვლებით (ტაბ. XXXVII ფ—62—401 და 410) და შესანიშნავად დამუშავებული მახათით (ტაბ. XXXVII, ფ—62—402).

ხის ნივთების დიდ უმრავლესობას ციცხვები და ჩოგნები შეადგენს. ისინი საკმაოდ მკვეთრად ჯგუფდებიან: ციცხვებს ღრმად ამოღარული წაგრძელებული ფორმის პირები აქვთ (ტაბ. XXXIX, ფ—62—662 და 664; კლხ—71—299; 05S1—75—291), ჩოგნებს ბრტყელი ნიჩბისებური პირები (ტაბ. XXXIX, ფ—62—661, 663, 591, კლხ —71—384). 1975 წელს სიმაგრის ნამოსახლარის მეორე ფენაში აღმოჩნდა ჭრით დამუშავებული ხის დეტალი, შეიძლება ნაგებობისა ან რომელიმე საოჯახო ნივთისა.

ცალკე უნდა აღინიშნოს ხის სავარცხელი (ტაბ. XXXIX, სლხ 71—393), რომლისაგანაც, სამწუხაროდ, შემორჩენილია მხოლოდ ნახევარი. მას მასიური ზედა ნაწილი აქვს და გრძელი წმინდა კბილები. მისი ზედა ნაწილი შემკულია წრეებით, რომელთაც შუაში წერტილისებური მცირე წრე უზით. ამ ანდაზით შემკულია სავარცხლის ზედა, მასიური ნაწილის ორივე მხარე, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ ერთ მხარეს ეს წრეები ირიბადაა დასმული, ხოლო მეორე მხარეს — ერთ ხაზზე. საგულისხმოა, რომ ანდაზი, რომლითაც შემკულია სავარცხელის ზედა ნაწილი ზუსტი გამეორებაა უფრო ადრეული ტრადიციების მატარებელი კოლხური კერამიკისათვის დამახასიათებელი ანდაზისა[18]. ეს, ერთი შეხედვით, უმნიშვნელო შეხვედრა კერამიკისა და ხის ნივთების შემკულობისა, როგორღაც ასახავს ერთი კულტურის სხვადასხვა ხასიათის შემადგენელი ნაწილების შინაგან კავშირს. ამ ერთი მცირე დეტალის მეშვეობით, ეს სავარცხელი არ არის ამოვარდნილი იმ საერთო გემოვნებისა და შემეცნების წრიდან, რომელშიც მთელი ზემოაღწერილი მასალაა მოქცეული.

სიმაგრის ნამოსახლარზე აღმოჩნდა ძალიან საინტერესო და მრავალმხრივ ნიშანდობლივი სამკაული, რომელიც წარმოდგენილია სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული მძივებითა და ოქროს საკიდით. რამდენიმე მძივი სარდიონისაა. ერთი მათგანი (ფ—62—399) ოთხკუთხა ფორმისაა, ბრტყელი, შუაში ნახვრეტით და კუთხეებმომრგვალებული. მეორე მძივი (ტაბ. XL, ფ. 8—396) ასევე ოთხკუთხა, ასევე ბრტყელია ოღონდ ერთ თავში სახელურივით გამოყვანილი შვერილი აქვს (ტაბ. XL. ფ—62—396) ასეთი შვერილი მეორე თავშიც უნდა ჰქონოდა. გვაქვს სარდიონის მძივები კონუსური (ტაბ. XL, 05S1—74—405 406, პირველი დაზიანებულია), სფერული (ტაბ. XL, 0591—75—

---

[18] Б. А. Куфтин. Материалы к археологии Колхиды, II, 34_1-$_6$, 37, 38.

289), დაბრტყელებული სფეროს ფორმისა (ტაბ. XL, 05S1—74—407). ძალიან ლამაზი და შესანიშნავად დამუშავებულია ღია ყავისფერი მინერალისაგან დამზადებული მძივი, რომელსაც უზადოდ პოლირებულ ზედაპირზე ემჩნევა მკრთალი სალათისფერი ძარღვები. მძივი ოთხკუთხაა, კუთხეები მომრგვალებულია, შუა ნაწილში სიმეტრიულად გამოყვანილია და შუაგულში სწორი ფორმის ნახვრეტი აქვს (ტაბ. XL —ფ 62 — 660).

ძალიან საინტერესოა შავი გიშრის მძივი. დაცულია ორი მესამედი მძივისა. კვერცხისებური ფორმისაა მთელ სიგრძეზე, ერთი თავიდან მეორემდე ჩასდევს სიმეტრიული ღარები, რომლის ბოლოები ნახვრეტის ორივე გამოსავალთან იყრიან თავს. ღარებიცა და ღარებს შორის მოქცეული სიბრტყეები შესანიშნავადაა დამუშავებული და გულდაგულ პოლირებული (ტაბ. XL, ფ—64—195). უნდა აღინიშნოს აგრეთვე თეთრი მინერალისაგან დამზადებული ცილინდრული ფორმის მძივი (ტაბ. XL, 05S1—74—404).

განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს პოლიქრომული მძივი, რომელიც დამზადებულია შავი მინის პასტიდან, შუა ნაწილში გარშემო შემოსდევს პასტისავე თეთრი და ყვითელი დიდრონი წრიული რელიეფური თვლები, ხოლო კიდეებზე-მორიგეობით რელიეფური მოყვითალო და ფირუზისფერი წვრილი თვლები (ტაბ. XL, ფ—64—132). როგორც ირკვევა, ამგვარ მძივებზე თვლებს ნებისმიერად კი არ სვამდნენ, არამედ გარკვეული სქემის მიხედვით[19].

ჩვენი პოლიქრომული მძივის ორეულები არა ჩანს. პრინციპულად მსგავსი მძივები მოიპოვება როგორც ჩრდილოეთ შავზღვისპირეთში, სადაც მრავალი ათეული სახეობა და ქვესახეა ასეთი მძივებისა[20], ისე საქართველოში (რაჭა[21], ფიჩვნარი[22], ზუგდიდის მუზეუმის კოლექცია[23] და სხვ.). სიმაგრის მძივი თითქოს უფრო ახლოს დგას ბრილის ძვ. წ. VI—IV საუკუნეების სამარხებში აღმოჩენილ მძივებთან[24]. შემჩნეულია, რომ ამ ტიპის მძივები ანტიკურ ხანაში ფართოდ იყო გავრცელებული, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქებში, ეგვიპტეში და, საერთოდ, მთელ ხმელთაშუაზღვისპირეთში[25]. ამიტომ მისი აღმოჩენა სიმაგრეზე თავისთავად ნიშანდობლივია, რადგან ერთ-ერთი ნიშანია იმისა, რომ ფასისი ამ მხრივაც არ არის ამოვარდნილი ხმელთაშუაზღვისპირეთის გემოვნების, მოთხოვნილებათა და, საერთოდ, ყოფით თავისებურებათა სფეროდან.

რაც შეეხება თარიღს, ჩვენი მძივის თარიღი სრულიად გარკვეულია: იგი აღმოჩნდა სიმაგრის ნამოსახლარის მეორე ფენაში, რომლის ზედა ქრონოლოგიური საზღვარი, როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, ძვ. წ. VI ს. უკანასკნელ მეოთხედს არ გადმოსცდება. ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ტექნოლოგიურ

---

[19] Е. М. Алексеева, Античные бусы Северного Причерноморья. М., 1975, стр. 51.

[20] Е. М. Алексеева, იქვე, გვ. 50—73.

[21] გ. გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბილისი, 1952, გვ. 103.

[22] ა. კახიძე, მასალები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ძველი ქალაქების ისტორიისათვის. მსკა, IV, 1965, გვ. 90, ტაბ. 10.

[23] Б. А Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, II. გვ. 41, სურ 9.

[24] გ. გობეჯიშვილი, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XLVII.

[25] Е. М. Алексеева, დასახ. ნაშრომი, გვ. 55. იქვე სათანადო ლიტერატურა.

თავისებურებათა, ფერთა შეხამების და სხვა ნიშნების მიხედვით აღნიშნული ტიპის მძივებს, ზოგადად, VI—IV სს. აკუთვნებენ[26].

თვლებიანი მინის მძივის გარდა ყველა დანარჩენი ზემოაღწერილი მძივიც მეორე ფენაშია დადასტურებული და ამიტომ მათი თარიღიც გარკვეულია. ის მძივები, რომელთაც კოლხეთის მასალაში ანალოგები მოიპოვება, გვხვდება ქრონოლოგიურად შესაბამის კომპლექსებშიც. ამ მხრივ, ხშირია სფერული და დაბრტყელებულ-სფერული ფორმის სარდიონის მძივების კოლხეთის ძვ. წ. VII—VI და VI—IV სს. კომპლექსებში აღმოჩენის შემთხვევები, მაგალითად, აფხაზეთში, გურიაში (ნიგვზიანის სამაროვანი) და სხვაგან.

თვლებიანი მძივის ძველი ფასისის მიდამოებში აღმოჩენის შემდეგ ნათელი უნდა იყოს, რომ ფასისი იყო იმ ერთ-ერთი შესაძლებელი და ამასთან, უმთავრესი გზის დასაწყისი, რომლის მეშვეობითაც ამ ტიპის მძივები და, საერთოდ, ეგვიპტურ-წინააზიური და ეგეოსური იმპორტი ვრცელდებოდა საქართველოსა და, იქნებ, დანარჩენ კავკასიაშიც.

დასასრულ, სრულიად განსაკუთრებულ აღნიშვნას საჭიროებს ოქროს საკიდი, რომელიც ასევე მეორე ფენაში აღმოჩნდა № 2 ნაგებობის აღმოსავლეთ კედელთან. საკიდი დამზადებულია ორი, სამკუთხა ფორმის ერთმანეთზე მირჩილული ოქროს ფირფიტისაგან. ქვედა ბოლოები ამ ფირფიტისა შემკულია ცვარათი გამოყვანილი ხარის თავებით. ცვარათი გამოყვანილი ასეთივე ხარის თავებითაა შემკული მთლიანად საკიდის ზედაპირის ერთი მხარე (სურ. 3_1). თვით საკიდის ფორმა ხარის პირისახის კონტურს უნდა გადმოსცემდეს. ზედაპირის მეორე მხარე საკიდისა შემკულია ასევე ცვარათი გამოყვანილი მეანდრის ორნამენტით (სურ. 3).

აღწერილი საკიდი უძველესი ოქროს ნივთია კოლხეთიდან. საგულისხმოა, რომ ის შედარებით კარგად დათარიღებულ ფენაში აღმოჩნდა. იგი ნოსირის ნივთებთან ერთად უშუალოდ უსწრებს წინ კოლხური ოქრომჭედლობის შესანიშნავი ნიმუშების სერიას, ვანიდან, მრავალი საუკუნით წინ თავდილონის. გონიოს კოლექციებს, მაგრამ ოქრომჭედლური ხელოვნების, ორნამენტის ანდაზის და გემოვნების თვალსაზრისით მათთან მჭიდრო კავშირს ამჟღავნებს. ამით კიდევ ერთი საფეხურით აახლოებს მათ კულტურის იმ სათავეებთან, რომლებიც უდავოდ კოლხურ ეთნო-კულტურულ სფეროში ყალიბდებოდა და რომელთა მიკვლევის გზაზე ჩვენი საკიდის აღმოჩენა ერთი წინ გადადგმული ნაბიჯია სიღრმეში.

ჩვენი საკიდი განსაკუთრებით ახლო დგას ნოსირის განძის რომბული ფორმის საკიდთან დამზადებისტექნიკის თვალსაზრისით, საერთო სტილით, ერთი ზედაპირის შემკობის მიხედვით: აქაც სვასტიკურ-მეანდრული ორნამენტითაა დაფარული მთელი ზედაპირი რომელიც მსგავსად ჩვენი საკიდის ზედაპირისა ცვარათა რიგებით შედგენილ ჩარჩოშია ჩასმული. ეს ორნამენტი ძალიან გავრცელებული მოტივია კოლხური ცულების შემკულობაში[27]. ამრიგად კიდევ ერთი ნიუანსი ძველკოლხურ და შუაკოლხურ კულტურათა იმანენტური კავშირებისა. ბ. კუფტინი ნოსირის საკიდს ათარიღებდა არა უგვიანეს I ათასწლეულის

---

[26] Е. М. Алексеева, იქვე, გვ. 55, 56, სურ. 5.

[27] დ. ჭ ო რ ი ძ ე, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბ., 1965, ტაბ. XXXVII$_{16}$, XLIV$_3$; XLV$_{13}$.

პირველი ნახევრისა და მიიჩნევდა, რომ ეს საკიდი სიახლოვეს ამჟღავნებდა VIII—VII სს. ძეგლებთან[28]. ჩვენი საკიდის აღმოჩენით, ზოგადად, დასტურდება ბ. კუფტინის დათარიღება[29]. არ არის გამორიცხული, რომ ჩვენი საკიდიც ძვ. წ. VII ს. ნახელავი იყოს. ყოველ შემთხვევაში, რომ იგი ძვ. წ. VI ს. მეორე ნახევარზე ადრეა დამზადებული, ე. ი. იმ ფენის ხანაზე ადრე, რომელშიც ის აღმოჩნდა, სრულიად ცხადია.

ბ. იმპორტული კერამიკა

შემოტანილი კერამიკული ნაწარმი, ისევე როგორც ადგილობრივი, ორ ჯგუფად იყოფა: სამეურნეო ჭურჭელი, რომელიც ანტიკური ტარის—ამფორების სახითაა წარმოდგენილი და მცირე ზომის სუფრის ჭურჭელი.

ამფორების კოლექცია სიმაგრის ნამოსახლარიდან საკმაოდ მრავალფეროვანია და ამიტომ ეს კოლექცია სპეციალური შესწავლის საგანი უნდა გახდეს, არა მარტო მათი საწარმოო ცენტრების ზუსტი განსაზღვრის თვალსაზრისით, რაც თავისთავად მნიშვნელოვანი გარემოებაა, არამედ ძველი კოლხეთის ეკონომიური ისტორიის უფრო ღრმა და რთული საკითხების დასამუშავებლად. მაგრამ ამ ეტაპზეც შეიძლება ცალკეული საწარმოო ცენტრებიდან მომდინარე ამფორების გამოყოფა.

სიმაგრის ნამოსახლარზე აღმოჩენილ ამფორათაგან უძველესია ქიოსური ამფორები და წითელი ზოლებით შემკული არქაული ამფორა.

ქიოსური ამფორების დიდი ნაწილი ყვითელ თიხნარში აღმოჩნდა (ტაბ. XIII) და ჩვენ მათ შესახებ უკვე ვისაუბრეთ, თუმცა ყველა ნიმუშის ილუსტრირება ვერ მოვახერხეთ[31]. სიმაგრის ნამოსახლარზეც გვაქვს მეორე ფენაში ქიოსური ამფორა (ტაბ. XLII, 05S1—75—110), მაგრამ ეს ამფორები სიმაგრის ნამოსახლარის სპეციფიკურ მონაპოვარს არ წარმოადგენს.

ზოგადად, ადრეული ქიოსური ამფორების თანადროულია წითელი ზოლებით შელებილი ამფორა (ფ.—64—247)[32]. მისგან შემორჩენილია ყელ-პირის ნატეხი. ამფორა მაღალყელიანი ყოფილა, მასიური, სქელკედლიანი პირი გაფორმებული აქვს მასიური ლილვისებური გვირგვინით. პირი, გვირგვინი და

---

[28] Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, Тб., 1941, стр. 133—134; Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, I, стр. 170—171.

[29] როგორც ცნობილია, ა. პოლტუნოვა ნოსირის ნივთებს ათარიღებდა თაგილონის კოლექციასთან ერთად რომაული ხანით და აახლოვებდა მათ გვიან სარმარტული წრის ოქროს ნივთებთან, (А. И. Амиранашвили, Новая находка в низовьях реки Ингура, 1935, стр. 61—63, 71). მაგრამ, ნოსირის კოლექციის ანტურაჟი მაშინაც ნათელს ჰფენდა ამგვარი დათარიღების და დაკავშირების უსაფუძვლობას (შდრ. Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, стр. 133).

[30] ამფორები ქიოსურ პროდუქციად მიიჩნიეს პირველად ნ. კონკურცევმა და ბ. გრაკოვმა მონეტებზე არსებული გამოსახულების საფუძველზე (Б. М. Граков, Тара и хранение сельскохозяйственных продуктов в классической Греции в VI—IV до н. э. ИГАИМК, 106, 1935, стр. 179; И. Б. Зеест, Керамическая тара Боспора, გვ. 74 შმდ. იქვე აღნიშნული ამფორების კლასიფიკაციაც).

[31] ქიოსური ამფორებია აგრეთვე: ფ-62-875; ფ-62-877-880; ფ-63-192.

[32] თ. მიქელაძე, ძიებანი... ტაბ. XIII.$_1$

ყელის ნაწილი შეღებილია წითელი საღებავით. ამ ტიპის ამფორები დამოწმებულია შავი ზღვის სანაპირო ქალაქებში ისტრიიდან ბოსფორამდე და მუდამ ძვ. წ. VI საუკუნის პირველი ნახევრის მასალასთან ერთად[33]. ასე, პანტიკაპეიონში ანალოგიური ამფორა აღმოჩნდა როდოსულ ოინოხოიასთან ერთად, რომელიც ძვ. წ. VII საუკუნის დასასრულსა და VI საუკუნის დასაწყისს განეკუთვნება[34].

აღწერილი ამფორა აღმოჩნდა სულ ქვედა უძველეს III კულტურულ ფენაში ნაგებობის ძელებს შორის.

ცალკე უნდა გამოიყოს კიდევ ერთი ტიპი ამფორისა (ტაბ. XLIII, ფ—61—196), რომელიც დანარჩენებზე გაცილებით ხშირად გვხვდება სიმაგრის ნამოსახლარზე. ამფორა გამოირჩევა ლილვისებური მასიური პირჭობით, ცილინდრული ყელით, ძირში რომ ოდნავ ვიწროვდება, ოვალურგანივკვეთიანი ყურებით და ამობერილი მუცლით. ამფორას პირჭობის ქვეშ წიბო შემოუყვება. ძირი შეღრმავებული აქვს, ხოლო გარშემო მას მასიური დაწახნაგებული ქუსლი შემოსდევს. ეს ამფორები, როგორც ჩანს, სხვადასხვა ზომისანი არიან. სიმაგრეზე ამ ამფორების სხვადასხვა სისქის კედლები და ნაირი ზომის ქუსლები გვხვდება[35]. ყველა ამფორა შიგნიდან დაფარულია ფისით, რომელსაც გარედან დადებული აქვს თხელი მოყვითალო მასის ფენა. არცერთ ამფორაზე შიდა ზედაპირის ასეთი დამუშავება არ შეგვხვედრია. ჩვენი ამფორა სიმაგრის ნამოსახლარზე ჩნდებოდა პირველ ფენაში. მეორე ფენის შესწავლის დროს ამგვარი ამფორის ნატეხები ამ ფენაშიც აღმოჩნდა. ქრონოლოგიური თვალსაზრისით აქ მოულოდნელი არა არის რა. მათ, მსგავსად ლესბოსური და ლესბოსური წრის ამფორებისა, შეეძლოთ ეარსებნათ ძვ. წ. VI ს. დასასრულშიც და V ს. დასაწყისშიც.

ამფორის აღწერილი ტიპი სპეციალურადაა შესწავლილი. მისი, მართლაც ახლო მსგავსების გამო სამოსური ამფორებთან, მას „ფსევდოსამოსურიც“ კი უწოდეს. ასე უწოდეს იმის გამო, რომ სამოსური და სიმაგრის ამფორათა თიხა ძალიან განსხვავდება ერთმანეთისაგან. გამოირკვა, რომ სიმაგრის ამფორა მასალით, ფორმით, ზომებითაც კი სრულ იგივეობაშია სხვადასხვა დროს ოლბიის სამარხებში აღმოჩენილ ამფორებთან, რომლებიც თანმხლები ინვენტარის მიხედვით ძვ. წ. VI საუკუნის მეორე ნახევრით თარიღდება[36]. მაგრამ განხილული ამფორის წარმოების ცენტრი მაინც არ არის განსაზღვრული. ამას კი შეიძლება დიდი მნიშვნელობა ჰქონდეს, რადგან ამგვარი ამფორა მხოლოდ სიმაგრეზეა დადასტურებული. ეს კი იმას ნიშნავს რომ ეს პროდუქცია მხოლოდ ფასისში შემოდიოდა, ე. ი. ეს ამფორა ასახავს ძველი ფასისის საერთაშორისო ეკონომიური ურთიერთობის კიდევ ერთ ასპექტს. რომელიც დამოკიდებული იყო ამ ქალაქისა და მისი ქვეყნის კონკრეტულ მოთხოვნებსა და მოხმარებაზე.

ამფორების ცალკე ჯგუფს შეადგენს ლესბოსური და ლესბოსური წრის ამ-

---

[33] И. Б. Зеест, დასახ. ნაშრომი, გვ. 69, შმდ. ტაბ. 1.

[34] В. Д. Блаватский. Отчет о раскопках Пантикапея в 1945—1949, 1952, и 1953 гг. МИА, 103, გვ. 169 სურ. 2, გვ. 110 შმდ.

[35] აღწერილი ეგზემპლარის ზომებია: პირის გარე დიამეტრი 13, 6 სმ; ყელის სიმაღლე 12 სმ; პირჭობის სიმაღლე — 2, 5 სმ; სიგანე ყურისა — 4 სმ.

[36] ო. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი. თბ., 1966, გვ. 75—78.

ფორები. ჩვენს ნამოსახლარზე ლესბოსური ამფორების ყელ-პირისა და ძირის ნატეხები აღმოჩნდა. ერთი პირ-ყელი მთლიანადაა დაცული (ყელის სიმაღლე 14 სმ-ია). ყელს ნახევარლილვისებური პირქობი და მრგვალგანივკვეთიანი მასიური ყურები აქვს. პირი ყელისაგან გამოყოფილია წრიული წიბოთი (ტაბ. XLIII, ფ—61—32), რომელიც ესოდენ დამახასიათებელია ლესბოსური ამფორებისათვის. ყელი, როგორც ეს ლესბოსური და ლესბოსური წრის ამფორებისათვისაა დამახასიათებელი ძირისაკენ განიერდება ლესბოსური ამფორის ძირს ჩიჭისებური ფორმა აქვს და ეს არის ერთი იმ ნიმუშთაგანი, რის გამოც ტიპოლოგიურად ლესბოსური ამფორა ჩიჭისებურ ამფორებს შეიძლება დავუახლოოთ. თიხა ამფორისა მონაცრისფრო-მოყავისფრო ფერისაა, გარედან ეტყობა შავი ლაქები. ლესბოსურ ამფორებს ხშირად შავადაც ღებავდნენ[38]. ჩრდილოეთ შავზღვისპირეთში ლესბოსური ამფორები, ისევე როგორც სიმაგრეზე, გვხვდება ჭიოსურ ამფორებთან ერთად, მაგრამ თასოსურ ამფორების თანხლებითაც, ამიტომ მათ ძვ. წ. VI საუკუნის დასასრულითა და V საუკუნის დასაწყისით ათარიღებენ[38].

აღწერილ ამფორასთან ძალიან ახლოს დგას კიდევ ერთი ეგზემპლარი (ტაბ. XLIII. ფ—62—428), მაგრამ ეს უკანასკნელი რაკი რიგი თვისებებით — ყელის მოყვანილობა, პირქობი, პირქობის ქვეშ წრიული წიბო, ყურების ფორმა და ყელთან დამაგრების თავისებურება — ლესბოსურ ამფორებს იმეორებს, ხოლო რიგი თვისებებით — სიდიდით, კეცით, პირქობის სიდიდით და სხვა განსხვავდება ლესბოსური ამფორებისაგან, მის მსგავს ამფორებს ლესბოსური წრის ამფორებს უწოდებენ. ამ ამფორისაც ყელი და ყურებია შემორჩენილი. ყელი ცილინდრული ფორმისაა, ძირში ყურებთან შერწყმის ადგილას ოდნავ განიერდება, ზედა ნაწილში მთავრდება ნახევრად ლილვური პირქობით; ყურები მრგვალგანივკვეთიანია, ზედა ნაწილში უშუალოდ პირქობის ქვეშ უერთდება ყელს. თიხა ამფორისა მოწითალო რუხია. ამფორის პირის გარე დიამეტრი უდრის 12 სმ, ყელის დაიამეტრი ქვედა ნაწილში — 13,5 სმ; ყელის სიმაღლე პირქობიდან — 18,5 სმ.

აღწერილი ამფორა ყელ-ყურის მოყვანილობით მოგვაგონებს ოლბიასა და ტირიტაკში ძვ. წ. VI საუკუნის დასასრულისა და V საუკუნის ფენაში აღმოჩენილ ამფორებს, რომლებსაც ლესბოსური წრის ამფორებად მიიჩნევენ. აღსანიშნავია, რომ ისინიც მოწითალო-რუხი თიხისაგან არიან დამზადებული. აღსანიშნავია ჩვენი და ტირიტაკის ამფორის ყელ-ყურის ზომათა დამთხვევაც[39].

თუ აღნიშნულ ანალოგებს მივიღებთ მხედველობაში, აღწერილ ამფორას კონუსური ძირი უნდა ჰქონოდა. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს კონუსური ძირი, რომელიც ჩვენი ამფორის ყელ-ყურის ახლოს G—18 და G—17 კვადრატების საზღვარზე აღმოჩნდა. ჩვენი ამფორა H—18 კვადრტში აღმოჩენილი. ამ ძირის თიხაც მოწითალო-მონაცრისფეროა, ოღონდ ზედაპირი რამდენადმე ხორკლიანია.

ასეთი ძირები სხვა ადგილებიდანაცაა ცნობილი, მაგალითად, დაბლა გო-

---

[37] И. Б. Зеест, დასახ. ნაშრომი, გვ. 72.
[38] И. Б. Зеест' იქვე, გვ. 73, ტაბ. II, 85 და 86.
[39] შდრ. И. Б. Зеест, იქვე, გვ..72—73.

სურ. 3. ოქროს საკიდი, სიმაგრის ნამოსახლარის II ფენიდან, ძვ. წ. VI ს.
(წინა ხედი) გადიდებულია ორჯერ.
Рис. 3. Золотая подвеска из II слоя поселения
Симагре, VI в. до н. э. (лицевая сторона) увеличено в двое.

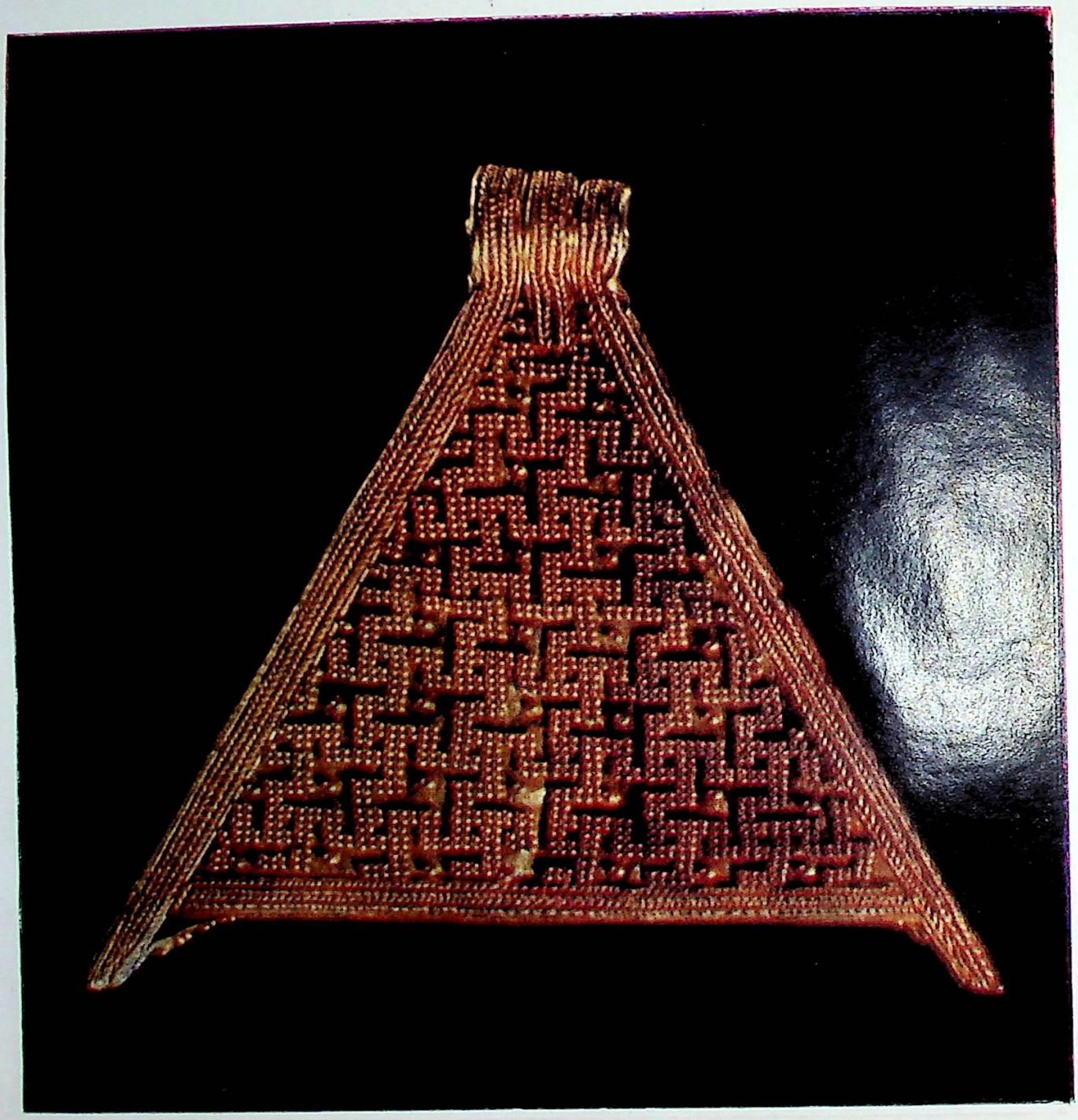

სურ. 4. ოქროს საკიდი. სიმაგრის ნამოსახლარის II ფენიდან. ძვ წ. VI ს.
(უკანა ხედი)

Рис. 4. Золотая подвеска из II слоя поселения
Симагре. VI в. до н. э. (Обратная сторона).

მის ზედა ფენის მასალაში მსგავსი ძირებიც იჩენენ თავს[40]. ლესბოსური ამფორები აღმოჩენილია აჭარაში ნაპურვალას ბორცვზე და ბათუმის ციხეზე[41].

ლესბოსურ წრეს უნდა მივაკუთვნოთ მეორე ფენაში აღმოჩენილი შავი ფერის ამფორა (ტაბ. XLIII, 05S1—74—349), რომლის პირ-ყელი, ყურები, ყურების დასმის თავისებურება და ზომებიც კი იმეორებს ზემოაღწერილ ლესბოსურ ამფორას (ტაბ. XLIII, ფ—61—32). ამავე წრის ერთ რუხ-წითელ ამფორაზე (ტაბ, XLIII, კლხ —72—943), რომელიც ყვითელ თიხნარში აღმოჩნდა, უკვე გვქონდა საუბარი.

სიმაგრის ნამოსახლარზე დადასტურებულია, ე. წ. „ჭიქისებრძირიანი“ ამფორებიც, რომლებიც ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში განსაკუთრებით ფართოდ V ს-ში არიან გავრცელებული[42]. მართალია, ამ ამფორების უდიდესი ნაწილი სიმაგრის I ფენაშია აღმოჩენილი, მაგრამ ისინი მეორე ფენაშიც გვხვდებიან (ტაბ. XLII, 05S1—75—71), რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ისინი, ყოველ შემთხვევაში VI ს. ბოლოს უკვე არსებობდნენ.

სიმაგრის ნამოსახლარზე II ფენაში განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება ღია ყავისფერი თიხისაგან დამზადებული ამფორები, რომელთა ძირები (ტაბ. XLII, 05S1—75—131, 70, 269) ძალიან მოგვაგონებს სამოსურ ამფორათა ძირებს, ხოლო ანალოგიური კეცის შესქელებული გვირგვინიანი პირები პროფილებით (ტაბ. XLII) — იმავე ამფორათა პირებს[43].

ს უ ფ რ ი ს ჭ უ რ ჭ ე ლ ი სიმაგრის ნამოსახლარიდან წარმომავლობის მიხედვით ორ ჯგუფად გაიყოფა: აღმოსავლურბერძნული არქაული მხატვრული კერამიკა ან როგორც ხშირად უწოდებენ, იონური ნაწარმი და ჭურჭელი მატერიკული საბერძნეთიდან.

იონური კერამიკის ყველაზე მდიდარი კოლექცია სიმაგრის ნამოსახლარზეა აღმოჩენილი. აქ წარმოდგენილია იონური კერამიკის სამი ჯგუფი: რ ო დ ო ს ულ-ი ო ნ უ რ ი ჯგუფი, ს ა მ ო ს უ რ ი კერამიკა ფ ი კ ე ლ უ რ ა ს სტილისა და ს ა დ ა ი ო ნ უ რ ი კერამიკის ჯგუფი[44]. იმ მრავალრიცხოვანი, ზოგ შემთხვევაში, ძალიან წვრილი ნატეხების სპეციალური შესწავლის შედეგად, რომელთა სრულ პუბლიკაციასაც ვერ ვახდენთ ამჯერად, შეიძლება სხვა ჯგუფებიც გამოიყოს აღნიშნული კერამიკისა.

როდოსულ-იონური კერამიკა სიმაგრის ნამოსახლარზე, ძირითადად, წარმოდგენილია მცირე ზომის თხელკედლიანი ჯამები ნატეხებით. მათ შორის ყველაზე არქაულია ვარდულებიანი კილიკების ნახატები (ტაბ. XLIV, ფ—62—924; 05S1—74—170; 05S 1274—366; 05S1—74—170). ისევე როგორც ამგვარი ჭურჭლისათვისაა ეს დამახასიათებელი, კილიკის გარე ზედაპირზე გავლებულია ჰორიზონტული წითელი ფერის ზოლები. ერთი ვიწრო, ჭურჭლის პირს გაუყვება, განიერი ზოლები კედლის ქვედა ნაწილზეა შემოვლებული. ამ ზოლებს

---

[40] Б. А. К у ф т и н, Материалы к археологии Колхиды, II, ტაბ. 29_7.

[41] ა. ქ ა ხ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 81, 82.

[42] И. Б. З е е с т, დასახ. ნაშრომი, გვ. 74.

[43] И. Б. З е е с т, იქვე, გვ. 70, ტაბ. 1_3.

[44] შდრ. ო. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხური თბ., 1966, გვ. 69.

შორის მოქცეულია ვარდულები. შიდა ზედაპირი კედლისა დაფარულია ლეგა ფერის ლაკით, ხოლო შუაში გავლებულია მეწამული ზოლი (შდრ. ფ—62—94, ტაბ. XLIV).

ასეთი ჯამების წარმოების ადგილის შესახებ, როგორც ცნობილია ერთი გარკვეული აზრი არ არსებობს. ისინი განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით იქნა აღმოჩენილი კუნძულ როდოსზე ვრულიაში. აქაური ჯამები თარიღდება ძვ. წ. VII და VI საუკუნის დასაწყისით. აღწერილი ჯამები ბევრი აღმოჩნდა აგრეთვე ქიოსზე, დელოსზე, ნავკრატისში, გელაში (სიცილია), ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში (კუნძულ ბერეზანზე, პანტიკაპეონში, მირმეკიონში, ტირიტაკაში, ნაკლები ოლბიაში და სხვ.), მაგრამ განსაკუთრებით გავრცელებულია აღწერილი კილიკები, როგორც აღვნიშნეთ, როდოსსა და იონიაში. ამიტომ ე. პრაისმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე უნდა გვქონდეს ზოგადიონურ კერამიკასთან, იონურ კოინესთან ცალკეული ცენტრებით მცირე აზიურ ქალაქებსა და კუნძულებზე. ჰურჭელზე გრავირების უქონლობისა თუ არსებობის მიხედვით მანვე გამოყო როდოსულ-იონურ კერამიკაში ადრეული სტილი A და B[45]. მაგრამ აღნიშნული კერამიკა იმდენად მრავალფეროვანია, რომ მალე ადრეული სტილის ვაზებში გამოიყო კამარასის და ევფორბის კლასი[46].

როდოსულ-იონურ კერამიკაში განცალკევებით დგანან ზემოთ ხსენებული როზეტიანი ჯამები, რომლებიც ა. რუმპფმა კამარასის კლასს მიაკუთვნა. მათი საყოველთაო გავრცელება ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და შავიზღვისპირეთში სპეციალისტებს აძლევს საშუალებას დაასკვნან, რომ ეს ნაწილი მრავალი ადგილობრივი სახელოსნოების პროდუქციას შეადგენს და რომ მას ამზადებდნენ ძვ. წ. VII საუკუნის დასასრულიდან და VI საუკუნის პირველ ნახევარში[47].

როზეტიანი ჯამების ფრაგმენტებთან ერთად სიმაგრეზე აღმოჩენილია აგრეთვე ფრაგმენტები იონური ორყურა ზოლიანი კილიკებისა. ასეთ ჯამებს ჩვეულებრივ ორ ჯგუფებად ყოფენ. პირველს მიეკუთვნება ჯამები ირიბად გადაადგილებული პირითა და ირიბად დასმული ყურებით, ხოლო მეორეს — ჯამები, რომელთაც სწორი პირი აქვთ და ყურებიც სწორად აქვთ დასმული უშუალოდ პირის კიდესთან. ეს ჯამები, ისევე როგორც პირველი ქვეჯგუფის კუთვნილი, გარედან მოხატულია ლაკის ზოლებით, შიდა ზედაპირი კი დაფარულია ლეგა ლაკით, რომელზეც გავლებულია შეწამული ზოლები[48].

---

[45] E. B. Price, Pottery of Naucratis. JHS, 1924, XLIV, ნაწილი II, გვ. 180—181; შდრ. Р. В. Шмидт, Греческая архайческая керамика Мирмекия и Тиритаки. МИА, 25, გვ. 230.

[46] A. Rumpf, Zu den klazomenischen Denkmäler. JAI, XLVIII, 1933, გვ. 55—83. ამარასის კლასს მიეკუთვნა სახელი ადგილის სახელწოდების მიხედვით, კ. როდოზე, სადაც მოპოვებულია ამ ჰურჭლის უდიდესი ნაწილი. მალე ევფორბის კლასიდან გამოჰყვეს მესამე კლასი ვლასტო, (იხ. W. Swiering, Werkstäten orientalisirender Keramik auf Rhodos. Berlin, 1957).

[47] И. А. Сидорова, Архаическая керамика из Пантикапея. МИА, 103, 1962, стр. 98; Р. В. Шмидт. დასახ. ნაშრომი, გვ. 231—232. ავტორის აზრით ამას ადასტურებს იმ კილიკების არარსებობა სამოსის ნეკროპოლში და მათი მცირე რაოდენობა ოლბიაში, სადაც ძირითადი კერამიკული მასალა ძვ. წ. VI საუკუნის შუა ხანების შემდგომ დროს განეკუთვნება. აღსანიშნავია, რომ ზუსტად ასევე თარიღდება სიმაგრის ნამოსახლარის მეორე ფენა, სადაც ვარდულებიანი კილიკები აღმოჩნდა. ჯერჯერობით ასეთი კილიკი ოთხია.

[48] И. А. Сидорова, დასახ. ნაშრომი, გვ. 145—147.

სიმაგრეზე ფიქსირებული კილიკები ზემოხსენებული ჯამების მეორე ქვეჯგუფს განეკუთვნება. ერთ-ერთი მათგანისაგან (ტაბ. XLIV, ფ—62—910) შემორჩენილია პირისა და კედლის ფრაგმენტი ყურების ძირებითურთ. პირი სწორია და სულ ზედა ნაწილში შემოვლებული აქვს ზოლი ყავისფერი საღებავით. ასეთი ფერის ოღონდ შედარებით განიერი ზოლების რამდენიმე რიგი აქვს ყურებს ქვემოთ. ზედ პირთან ერთი მეწამული ზოლი გაუვლიათ. ასეთი ზოლიანი კილიკის კედლების რამდენიმე ნატეხია კიდევ აღმოჩენილი.

მეორე კილიკისაგან (ფ. 62—912) შემორჩენილია მხოლოდ პირისა და კედლის ფრაგმენტი ყურითურთ. ეს ეგზემპლარი რამდენადმე უფრო მცირე ზომის ჯამის კუთვნილია. იგი გარედან დაფარულია რუხი ფერის საღებავით, ყურის ქვემოთ კი წითელი ფერის ზოლი ჰქონია. ყური სწორია, მრგვალგანივკვეთიანი, უშუალოდ პირთანაა დასმული და შორსაა გაზიდული. შიგნიდან ჩვენი ჯამი დაფარულია ლეგა ლაკით, რომელზეც გავლებულია ორი ძალიან წმინდა მეწამული ზოლი: ერთი უშუალოდ პირის ზედა კიდეზე, ხოლო მეორე — ცოტა ქვემოთ.

ეს ჯამები, როგორც ფორმით, ისე შიდა ზედაპირის დამუშავებით (ლეგა ფერის ლაკზე გავლებული მეწამული ზოლები) ძალიან უახლოვდებიან როზეტიან ჯამებს, რომლებიც როგორც აღვნიშნეთ, ხმარებაში იყო აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში ძვ. წ. VI საუკუნის პირველ ნახევარში, ეს კილიკები როზეტიანი კილიკების გვიან ვარიანტად მიაჩნიათ[49].

აქ აღარ ვჩერდებით იონური კერამიკის სხვა ნიმუშებზე, ისინი წარმოდგენილი გვაქვს XLIV ტაბულაზე, აღვნიშნავთ მხოლოდ ერთ ჭურჭელს, რომლის ნახევარი აღდგენილია და რამდენიმე ნატეხს ჭურჭლისას (ტაბ. XLIV, 05S1—75—187; 05 1—73—357), რომლებიც ფიკელურას სტილის სამოსურ კერამიკას უნდა ეკუთვნოდეს[50].

აქვე უნდა განვიხილოთ ჭრაქებიც. ვგულისხმობთ წაბლისფერი თიხისაგან დამზადებულ მრგვალ, შიგნითკენ პირგადაკეცილ ღია ტიპის ტუჩიან ჭრაქებს შუაში ამოზიდული მასრით, რომელიც გამჭოლადაა გახვრეტილი (ტაბ. XLIV, ფ. 62—371, შდრ. ფ. 63—284). ძალიან ბევრი ამგვარი ჭრაქი და მათი სხვადასხვა სახეობანი მოპოვებულია კორინთოში. სიმაგრეზე აღმოჩენილი ჭრაქების მსგავს ჭრაქებს აერთიანებენ პირველ ტიპში, მიიჩნევენ ტიპიურ კორინთულ ჭრაქებად და ათარიღებენ არა უგვიანეს ძვ. VI საუკუნის შუა ხანებისა[51]. მაგრამ ზოგიერთი მკვლევარი (იხ. Korinth, VI, გვ. 31—35), რომელმაც ამ ჭრაქების ტიპოლოგია მოგვცა, აღნიშნულ ჭრაქებს კორინთოში იმპორტულად მიიჩნევს. ამასთან ფიქრობენ რომ ეს ჭრაქები აღწერილი სახით უკვე ჩამოყალიბებული იყო ძვ. წ. 600 წლისათვის[52].

ეს ჭრაქები, ისევე როგორც სიმაგრის მეორე ფენაში დადასტურებული კიდევ ერთი ღია ტიპის მასრიანი ჭრაქი (ტაბ. XLIV, 05S1—75—73), რომლის მასრას ნახვრეტი არა აქვს და ქიმივითაა ამოზიდული, იონური ნაწარმი უნდა იყოს.

---

[49] И. А. Сидорова, დასახ. ნაშრომი, გვ. 147.

[50] შდრ. R. B. Шмидт. გვ. 152, ტაბ. 60 $_{17-20}$

[51] Mary Campbell Roebuck, Escavtion of Corinth 1954, Hesperia, vol. XXIV, № 2, 1955, გვ. 152, ტაბ. 60 $_{17-20}$.

[52] Saul S. Weinberg, A Cross-secHon of corithian antiquities (exkavations of 1940). Hesperia. vol. XVII, № 3 1948, გვ. 228—229 ტაბ. LXXXIV, p. 81.

იმპორტული სუფრის ჭურჭლის მეორე ჯგუფს შეადგენს შავლაკიანი და შავფიგურული კერამიკა. ეს ჭურჭელი უკვე საკმაო ოდენობით დაგროვდა სიმაგრის ნამოსახლარზე და მას სპეციალური შესწავლა უნდა. წინასწარულად შეიძლება ითქვას, რომ სიმაგრის ნამოსახლარის შავფიგურული ჭურჭელი წარმოდგენილია, ძირითადად, ატიკური მცირე ფიგურული სტილის ფეხიანი კილიკებით, რომლებზეც გამოხატულია სხვადასხვა სცენები, მითიური და რეალური ცხოველები, მცენარეული ორნამენტი (ტაბ. XLV). ისინი მასალის, სტილის, ორნამენტის, მოხატულობის, თემისა და მანერის, გამოსახულებათა დატანის ტექნიკის (ჭრისა და საღებავის შეხამება) მიხედვით ექცევიან იმ მასალის წრეში, რომელიც ჩრდილოეთ შავზღვისპირეთის საქალაქო ცენტრებში (ოლბიაში, პანტიკაპეონში, მირმეკიონში, ტირიტაკაში) გვაქვს დადასტურებული[53]. მართალია, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ცენტრებში აღმოჩენილი შავფიგურული კერამიკა, ზოგადად, ძვ. წ. VI ს. მეორე ნახევარსა და V ს. დასაწყისს განეკუთვნება, მცირე ფიგურული სტილის ჭურჭელს უფრო დახვეწილი მხატვრობის გამო მიაკუთვნებენ ძვ. წ. VI საუკუნის მესამე მეოთხედს[54].

დასასრულ ისღა დაგვრჩენია აღვნიშნოთ, რომ შავფიგურული ჭურჭელი, ისევე როგორც იონური ჭურჭლის როდოსულ-იონური ჯგუფი სიმაგრის ნამოსახლარზე მხოლოდ მეორე ფენაში (იონური — ნაწილობრივ მესამეშიც) გვხვდება და მას მარტო დამთარიღებელი მნიშვნელობა არა აქვს.

3. სიმაგრის ნამოსახლარის თარიღისა და ხასიათის საკითხისათვის

ზემოთ, არქეოლოგიური ჭრილის აღწერის დროს დავინახეთ, რომ სიმაგრეზე გამოიყო სამი კულტურული ფენა, რომელიც ოთხი სამშენებლო ეტაპის დანალექს წარმოადგენს. აღნიშნული იყო ისიც, რომ ეს ფენები იქ აღმოჩენილი მასალის მიხედვით დიდ ქრონოლოგიურ წყვეტილს არ ასახავენ. აქ, ფაქტიურად, შეიძლება საქმე გვქონდეს ერთი თავდაპირველი სამოსახლოს სამჯერ განახლებასთან. ეს ქრონოლოგიური ხარვეზები შედარებით ძნელი შესამჩნევია აღგილობრივ მასალაზე, რადგან ეს უკანასკნელი, მას შემდეგ რაც ძვ. წ. VI საუკუნიდან მკვეთრად იცვლება კოლხეთში, შემდგომ ხანებში ძვ. წ. IV საუკუნემდე, მაინც გამოირჩევა ფორმების და კეცის მდგრადობით[55]. ყოველ შემთხვევაში, ამ კერამიკის შესწავლილობის დღევანდელ ეტაპზე ეს ასეა.

რამდენადმე სხვაგვარად გვაქვს საქმე შემოტანილი ნაწარმის მხრივ. ეს ნაწარმი, როგორც დავინახეთ, სხვადასხვა ცენტრში იყო დამზადებული და მისი მოქმედების დრო საერთაშორისო ბაზარზე ზოგჯერ ორი-სამი ათეული წლის სიზუსტით ისაზღვრება. სიმაგრეზე მოპოვებული იმპორტული მასალის ქრონოლოგიური ამპლიტუდა ასეთია: უძველესი ნიმუშები (ქიოსის ამფორები, წითელზოლიანი მასიური ამფორა, როდოსულ-იონური კერამიკა — სახელდობრ, ვარდულებიანი ჯამები, ჭრაქები) ძვ. წ. VI საუკუნის პირველ ნახევარს იშვიათად სცდებიან, ხოლო უგვიანესი — ძვ. წ. V საუკუნის შუა ხანებს. მაშასადამე სიმაგრის ძველი დასახლების არსებობა ზოგადად ერთი საუკუნით იფარგლება.

---

[53] Е. И. Л е в и, Материалы ольвийского теменоса. Ольвия, 1946, М.-Л., სურ. 54, 6 $_{1-2}$ 13, 14, 15, 16; Р. В. Шмидт დასახ. ნაშრომი, სურ. 12—14.

[54] Р. В. Ш м и д т, იქვე, გვ. 246.

[55] თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, ძიებანი... გვ. 61; აგრეთვე ტაბ. XXIV.

საერთოდ სიმაგრის რაიონში რიონის მთელ მარცხენა ტერასაზე ძველი მასალა ძვ. წ. VI საუკუნითა და იქნებ IV საუკუნის დასაწყისით შემოისაზღვროს. ასეთივე ვითარებას უნდა ჰქონოდა ადგილი სადღაც ახლოს არსებულ დასახლებაზეც, რომელიც მართალია in situ ვერ დავადასტურეთ, მაგრამ რომლის აშკარად გამოხატულ კვალსაც ბორცვ ს ი მ ა გ რ ე ზ ე ყვითელი თიხის ზვინში მივაკვლიეთ. აქ მოპოვებულ როგორც ადგილობრივ (კოლხურ სასმისებს, ქვევრებს, ყურმილიან ხელადებს, ლითონის საწურ ტიგელს კოპებისებური ოთხი ფეხით და სხვა შესაბამის მასალას), ისე შემოტანილ კერამიკას — ქიოსურ ამფორებს, ჭიქისებრ ძირიან ამფორებს, შავლაკიან ჭურჭელს თუ გადავხედავთ, დავინახავთ, რომ ის დასახლებაც, რომლის ნანგრევებს სიმაგრის ყვითელი თიხის ზვინული შეადგენს ძვ. წ. VI—V საუკუნეებში თავსდება. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ მდ. რიონის მარცხენა სანაპიროზე სიმაგრის გარშემო არ ჩანს უფრო ადრეული დასახლების კვალი. იქმნება ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოს რიონის მარცხენა ტერასის დასახლება აღწერილ მონაკვეთზე იწყება ძვ. წ. VI საუკუნის პირველი ნახევრის დასასრულს და წყდება ძვ. წ. V საუკუნის დასასრულს ან IV ს. დასაწყისში. ქვემოთ ნაჩვენები იქნება, რომ ცხოვრება რიონის მარცხენა სანაპიროზე შემდგომაც გრძელდება. თუ გავიხსენებთ დასახლების მრავალსაუკუნოვან ტრადიციებს ქვემო ჭალადიდის საბაჟოს უბანში შეიძლება გვეფიქრა, რომ შუაკოლხურ პერიოდში დასახლების ტალღა რიონის მარცხენა სანაპიროზე აქედან მოედინება, მაგრამ აქ, როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, სიმაგრის (II—III ფენის) სინქრონული დასახლების კვალი არ ჩანს. ამიტომ იქნებ სიმაგრის დასახლების წარმოქმნა ფასისიდან მომდინარე იმპულსების შედეგია. მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ.

ზემოთ მივუთითებდით, რომ ცალკეულ ფენაში მოპოვებული ადგილობრივი მასალა არავითარ სხვაობას არ იძლევა, მაგრამ თავის დროზე, როცა ქვედა III ფენაში მივაკვლიეთ ადგილობრივი ნაწარმის ისეთ ნიმუშებს, რომლებიც სპეციფიკურად ვერ ჩაითვლებოდა შუაკოლხური პერიოდისათვის, III და დანარჩენ ფენებს შორის უფრო მეტი ქრონოლოგიური წყვეტილი გვეგონა. ვგულისხმობთ ჭურჭლის ყურს, ორი ზემოთ მკვეთრად აზიდული გვერდითი შეერილებით, რომლებიც ცხოველის დაცქვეტილ ყურებს მოგვაგონებს. პირდაპირი ანალოგია აღნიშნული ყურისათვის არ გვეგულება. იგი არა დგას ადრეული, ე. წ. „ზოომორფული“ ყურების რიგში და თავისი მოყვანილობით არსებითად განსხვავდება მათგან. მაგრამ მეორე მხრივ ისიც აშკარაა, რომ როგორც ეს, ისე ადრეული ზოომორფული ყურები, რომლებიც ძვ. წ. VII საუკუნის შემდეგ აღარ გვხვდებიან, ახასიათებს ერთსა და იმავე წარმოდგენებს. ნათელია, რომ სიმაგრის ქვედა ფენაში მიკვლეული ყური, რომელიც შუაკოლხური პერიოდის მასალაში იშვიათ მოვლენას შეადგენს, წინამორბედი ხანის ტრადიციების გამოძახილია[56]. ასეთივე მოვლენას უნდა ახასიათებდეს თიხის ჭურჭლის კიდევ ერთი ყური (ფ. 64—209) III ფენიდან. ეს ყურიც ზოომორფული ყურების რიგს განეკუთვნება, ოღონდ სიმბოლურად კი არ გადმოგვცემს ზოომორფულ მო-

---

[56] თუ ამ ყურებს პირდაპირი ანალოგია არ მოეპოვება შუა პერიოდის კერამიკულ მასალაში, ისინი ძალიან მოგვაგონებენ, ძაღლისა თუ მგლის ლითონის ფიგურების ყურებს ეშერის ოსუარიუმიდან და ჩომბორას განძიდან. (შდრ. Б. А. К у ф т и н, Материалы к археологии Колхиды, ტაბ. XII).

ტივს, არამედ ზედა ნაწილში დაძერწილი აქვს ცხოველის თავის სკულპტურული გამოსახულება. ეს უკანასკნელი მოყვანილობით და დამუშავების მიხედვით მინიატურული გამეორებაა დაბლა გომში აღმოჩენილი ღორის თავის სკულპტურისა[57], ხოლო ორივე შეიძლება უფრო ადრეული ტრადიციებისა, ნაოხვამუს ზედა ფენაში რომაა დადასტურებული[58]. ამრიგად, III ფენაში, თითქოს თავს იჩენს რაღაც ნიშნები, რომლებიც ამჟღავნებენ ლტოლვას ადრეული ტრადიციებისაკენ. მაგრამ როგორც ზემოთ იყო ნაჩვენები, ასეთი და კიდევ უფრო მეტყველი ელემენტები II ფენაშიც გვაქვს დადასტურებული (ტაბ. XXXI, 05S1—74—153; ტაბ. XXXIII, 05S1—75—246 და ტაბ. XXXIV). ანალოგიური ვითარებაა იმპორტული ნაწარმის მხრივაც. არქაული ბერძნული კერამიკის ისეთი ადრეული ნიმუშები, როგორიცაა წითელი ზოლებით შემკული ამფორა, როდოსულ-იონური ვარდულებიანი კილიკი (ტაბ. XLIV, ფ. 62—924)[59], კორინთულად წოდებული ჭრაქები, დამოწმებული იყო III ფენაში, მაგრამ, იგივე მასალა და კიდევ უფრო დიდი ოდენობით და მრავალფეროვნებით (ტაბ. XLIV—XLV), II ფენის მონაპოვარს შეადგენს. მეორე ფენაში, როგორც დავინახეთ, ერთი სამოსახლოსათვის საკმაო ოდენობითაა წარმოდგენილი მცირე ფიგურული სტილის შავფიგურული ჭურჭელი, რომელიც III ფენაში ჯერჯერობით არ ჩანს. ეს სურათი შეიძლება საბოლოო არ იყოს, რადგან III ფენა მხოლოდ ალაგ-ალაგაა მოსინჯული. ამიტომ ახლა იმის თქმა შეიძლება მხოლოდ, რომ როგორც ადგილობრივი. ისე შემოტანილი კერამიკის მხრივ სიმაგრის ნამოსახლარის უძველეს, მესამე და მეორე ფენაში ზოგადად იდენტური მდგომარეობა გვაქვს.

ოდნავ განსხვავებული ვითარებაა I ფენაში. აქ ვეღარ ვხვდებით იონური კერამიკის როდოსულ-იონურ ჯგუფს, არ ჩანს არც შავფიგურული თასები. პირველი ფენის იმპორტული სუფრის ჭურჭელი, ძირითადად, განისაზღვრება შავლაკიანი თასებით და სადა იონური კერამიკით, რომელიც ძვ. წ. V ს. დასაწყისშიცაა გასავალში. ამავე ფენაში საგრძნობლად მომრავლდა ჰიქისებრ ძირიანი ამფორები.

ამრიგად, ცალკეულ ფენებში აღმოჩენილი მასალის ურთიერთშეჯერებისა და სტრატოგრაფიული მონაცემების საფუძველზე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ პირველი, ე. ი. უძველესი სამოსახლო სიმაგრეზე (III ფენა, № 4 ნაგებობა) თავის არსებობას იწყებს ძვ. წ. VI ს. პირველი ნახევრის დასასრულს, ორჯერ ახლდება (II ფენის ორი სამშენებლო დონე: № 2 და № 3 ნაგებობები): იმავე VI ს. უკანასკნელ მეოთხედში და კიდევ ერთხელ, უკანასკნელად, V ს-ში. V ს. მეორე ნახევრის დასაწყისში სიმაგრეზე, როგორც ჩანს, სიცოცხლე წყდება.

იმპორტული მასალის შეჯერება სხვა დასკვნების გამოტანის შესაძლებლო-

---

[57] Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, ტ. I, ტაბ. XVII$_4$, XXII$_{3-4}$ ტ. II, გვ. 108, ტაბ. № 39.

[58] Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 186, სურ. 48.

[59] საველე წიგნში აღნიშნულია, რომ ეს კილიკი აღმოჩნდა 1962 წ. I სექტორში G-18 კვადრატში შავ ფენაში. მაშასადამე, ეს ნივთი აღმოჩნდა პირველი საველე კამპანიის დროს, როცა ძეგლის სტრატოგრაფია დაზუსტებული არ იყო. როგორც შემდგომმა კვლევა-ძიებამ დაგვარწმუნა ბორცვის ამ ნაწილში მხოლოდ ერთი ფენაა, რომელიც ბორცვის სხვა ნაწილების მესამე ფენას შეესაბამება.

ბასაც იძლევა. საქმე ისაა, რომ უკანასკნელი წლების აღმოჩენათა წყალობით სიმაგრის ნამოსახლარზე ატიკური ნაწარმი სულ უფრო მეტი და მეტი გამოჩნდა და რამდენადმე წააცილა კიდეც იონურ პროდუქციას, ყოველ შემთხვევაში იმდენივე მაინცაა. ვგულისხმობ, ცხადია სუფრის ჭურჭელს. ეს არ არის შემთხვევითი და მიუთითებს იმაზე, რომ VI ს. დასასრულისათვის ფასისში იონიის ნაწარმთან ერთად გზას იკვლევს ატიკური პროდუქცია. თავის დროზე ამას ხსნიდნენ იმით, რომ ძვ. წ. VI ს. მეორე ნახევრისათვის და V ს. პირველ ნახევარში ათენმა შესძლო მილეტის მეტოქე გამხდარიყო პონტოსთან ვაჭრობაში. ფიქრობენ, რომ ეს შედეგად მოჰყვა პისისტრატეს მიერ სიგეიონის აღებას, რამაც ათენს გზა გაუხსნა შავიზღვისპირეთის კოლონიებისაკენ. მაგრამ ათენის მეტოქეობა ხანმოკლე აღმოჩნდა, რადგან ტირანიის დამხობის შემდეგ სიგეიონის დაკარგვასთან ერთად, ათენი ჰკარგავს ინიციატივას შავიზღვისპირეთთან ვაჭრობაშიც. ამას ხსნიან საინტერესო დაკვირვებით იმის შესახებ, რომ ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის კოლონიებში მკაცრი სტილის წითელფიგურული ჭურჭელი უმნიშვნელო რაოდენობითაა წარმოდგენილი, ხოლო შავფიგურული ჭურჭელი გაცილებით მეტია[60]. მსგავსი ვითარებაა კოლხეთშიც, მაგრამ ამ ეტაპზეც ძნელია იმის მტკიცება, ატიკური ნაწარმი კოლხეთთან ათენის უშუალო ურთიერთობის შედეგია თუ არა. არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ ფასისში ატიკური ნაწარმიც იონელებს შემოეტანათ.

ასეა თუ ისე, იონურ ჭურჭელთან ერთად ატიკური პარადული ჭურჭლის შემოტანის თვით ფაქტია ღირსშესანიშნავი. შესაძლოა უფრო ნიშანდობლივიც იმ შემთხვევაში თუ ატიკური ნაწარმის შემომტანიც იონელები იყვნენ. საქმე ისაა. რომ ატიკურ პარადულ ჭურჭელს ფასისში, ისევე როგორც შავი ზღვისპირეთის სხვა განვითარებულ საქალაქო ცენტრებში, თავისი მომხმარებელი ჰყავდა, ცხადია, საზოგადოების იმ წრიდან, ვინც იონურ ჭურჭელს ხმარობდა და ბერძენი ვაჭრები იძულებული იყვნენ ამისათვის ანგარიში გაეწიათ. და თუ უკანასკნელნი იონელები იყვნენ ეს მით უმეტეს საგულისხმო გარემოებაა, რადგან ანტიკური ნაწარმის შემოტანით ისინი, ყოველ შემთხვევაში გარკვეულ პერიოდში, უსპობდნენ ათენელებს შავზღვისპირეთის ცენტრებთან უშუალო კონტაქტის დამყარების შესაძლებლობას.

მაგრამ სიმაგრის ნამოსახლარზე ატიკური პარადული ჭურჭლის აღმოჩენის ფაქტს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ფასისის ისტორიის, თვით ძეგლის შინაარსის გაგებისა და სიმაგრის ბინადართა სოციალური სახის გახსნის თვალსაზრისით. განა შემთხვევითია, რომ ატიკური შავფიგურული (იშვიათად) და შავლაკიანი თასები (ისიც თითო ან ორ-ორი ცალი) დასავლეთ საქართველოში მხოლოდ მდიდრულ სამარხებში გვხვდება, მაგალითად, ითხვისში[61], ვანში დედატოსისა და წარჩინებული კოლხი ქალის ცნობილ (შესაბამისად IX და XI) სამარხებში[62] და ა. შ., მაშინ როდესაც სიმაგრის № 2 და № 3 ნაგებობების ფარ-

---

[60] Э. Штерн. Значение керамических находок на юге России для выяснения культурной истории черноморской колонизации, Одесса, 1899. (ვიმოწმებ რ. შმიდტის ნაშრომის მიხედვით).

[61] ი. გაგოშიძე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964, ტაბ. XVI.

[62] ვანი I, გვ. 208, 213, სურ. 177 და 213.

გლებში მხოლოდ შავფიგურული თასების რაოდენობა ჯერჯერობით ერთ ათეულს უნდა აღემატებოდეს. აღარას ვამბობ შავლაკიან ჭურჭელზე და იონურ მოხატულ თასებზე.

უცხო ქვეყნებიდან შემოტანილი სუფრის ჭურჭელი ასახავს არა მარტო იმას, რომ მისი მომხმარებელი, ამ შემთხვევაში სიმაგრის ბინადარნი, შეძლებული ხალხია, არამედ, შესაძლოა, სიმაგრის ბინადართა სოციალურ მდგომარეობასაც. საქმე ისაა, რომ მიუხედავად სიმაგრის ნამოსახლარის ღრმად კოლხური ხასიათისა, მას მაინც გადაჰკრავს ურბანიზებული სამოსახლოს იერი. იმპორტული სუფრის ჭურჭელი აშკარად ქალაქის მცხოვრებთა ინვენტარია. უნდა ვიფიქროთ, რომ სიმაგრის ნამოსახლარი შეძლებული ფასისელი მოქალაქის ქალაქგარეთ არსებული კარმიდამოა. იქნებ ამაზე მეტყველებდეს ნამოსახლარის შედარებით მცირე ფორმები, მხოლოდ ხეხილის მოვლასთან დაკავშირებული და ისიც მცირერიცხოვანი სასოფლო სამეურნეო იარაღი (ერთი-ორი სასხლავი და ერთი თოხი) და ნამოსახლარის იზოლირებული მდებარეობა: ახლომახლო სინქრონული დასახლების კვალი ჯერჯერობით არ ჩანს.

სიმაგრის ბინადარნი რომ სოციალურად შეძლებულ და დაწინაურებულ წრეს ეკუთვნოდნენ, ამაზე იმპორტული პარადული ჭურჭლის გარდა ნათლად მეტყველებს უკვე განხილული სამკაული, სახელდობრ მძივები: მაგალითად, თვლებიანი მინის მძივის ტიპის მძივები საქართველოში (რაჭა) შედარებით მდიდრულ კომპლექსებში გვხვდება, და რა თქმა უნდა, ოქროს საკიდი (სურ. 3,4). საქმე ის არ არის, რომ ეს ნივთი ფილიგრანული ტექნიკითაა დამზადებული და, მაშასადამე, მიუთითებს უკვე ძვ. წ. VI საუკუნის შუა ხანებისათვის კოლხეთში საოქრომჭედლო ხელოვნების მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციების არსებობაზე. აქ მთავარია იმ საზოგადოების კლასობრივი არსი, რომლისთვისაც მზადდებოდა ესოდენ რთული ნივთი: მრავალი ათასი ცვარას დამზადება, შემდეგ დარჩილვა, ცვარათი რთული სახეების გამოყვანა შედარებით მცირე სიბრტყეებზე; აქ მხოლოდ ტექნიკა და ხელოვნება არ შეიძლება იპყრობდეს ყურადღებას. ეს თავისთავად მნიშვნელოვანი გარემოებაა, მაგრამ აქ მთავარია მაინც საზოგადოების იმ ფენათა სოციალური ტრადიციები, ასეთი ძვირფასი ნივთების მომხმარებელი რომ არის, ნივთებისა, რომლებშიც ესოდენ დიდი შრომაა განივთებული.

ამრიგად, სრულიად ცხადია, რომ სიმაგრის სამოსახლო, რომელიც უშუალოდ ზედ ეკვროდა ფასისს აღმოსავლეთიდან, თავისი ხასიათითაც ფასისთან იყო დაკავშირებული. ეს არის ამ ძეგლის მნიშვნელობის კიდევ ერთი ასპექტი. საქმე ისაა, რომ ამ სამოსახლოს ყოფის, ინვენტარის, საცხოვრებელი ნაგებობების თავისებურებანი, იმპორტული და ადგილობრივი ნაწარმის შეფარდება და სხვა მოვლენები სრულიად გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნიან ფასისის ქვეყანაზე საერთოდ და თვით ქალაქის ხასიათზედაც. ამას დღეს, როცა ჯერ კიდევ არ არის აღმოჩენილი ძველი ფასისი, უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ქალაქის ქვეყნის გამოკვლევა, ცნობილი ბერძნული ქალაქების ქვეყნებთან მისი შედარებითი შესწავლა, ეს არის ერთადერთი სწორი გზა ფასისის ტიპოლოგიური არსის გასახსნელად. ამ თვალსაზრისით სიმაგრის ნამოსახლარის მნიშვნელობა სრულიად ნათელია.

4. ძველი და ელინისტური ხანის ფასისის თანადროული ძეგლები

ა. ძველი ფასისის თანადროული არქეოლოგიური ძეგლები რიონის ქვემო წელზე

(ტაბ. XXVII, XXX, XXXI, XXXIV—XXXVI, XL, XLVI—L)

სიმაგრის ნამოსახლარის გარშემო, რიონის მარცხენა ტერასაზე ყოველ წელს მიმდინარეობდა დაზვერვები ამ ნამოსახლარის შესაბამისი ძეგლების გამოვლენის მიზნით. ამ მუშაობის დროს ჩვენი ყურადღება მიიქცია რიონის მარცხენა ტერასაზე მდინარის გასწვრივ ჩამწკრივებულმა სახლების საკარმიდამო ნაკვეთებში მიმობნეულმა თიხის ბათქაშებმა, რომლებიც ალაგ-ალაგ განსაკუთრებით დიდი ოდენობით გამოირჩეოდნენ. ერთ-ერთი ასეთი ადგილის გათხრისას აღმოჩნდა დიდი ცეცხლის შედეგად ერთმანეთს შედუღებული აგურად ქცეული თიხის ბათქაშები, რომლებსაც გარკვეული ფართობი ეკავათ. ასეთი ბათქაშებიანი მოედანი რამდენიმე აღმოჩნდა (თხრილები № 20, 21, 33, 36, 38, 39, 40 იხ. სიტუაციური გეგმა, აგრეთვე, ტაბ. XXII_3). იმთავითვე ნათელი გახდა: 1) რომ საქმე გვაქვს ნასახლარებთან ამ სიტყვის უშუალო და არა ტერმინოლოგიური მნიშვნელობით და, 2) რომ ყველა ეს სახლი რაღაც ერთდროულ მოვლენასთან დაკავშირებული ხანძრის შედეგადაა დაღუპული. ეს წინასწარული შთაბეჭდილებები შემდგომმა კვლევა-ძიებამ დაადასტურა. ამ კვლევა-ძიების შედეგად დაირღვა ის წარმოდგენაც, რომ ბათქაშით ილესებოდა ფაცხური ტიპის ნაგებობები და სადაც კი ბათქაში იყო ფაცხების კვალი იგულისხმებოდა. მართლაც, № 38, 40 და სხვა თხრილებში ბათქაშების ქვეშ აღმოჩნდა ნაგებობის დანახშირებული ძელები, რომლებიც გვავარაუდებინებენ, რომ ბათქაშით შელესილი ნაგებობებიც ძელური ნაგებობები იყო. ამ მხრივ საინტერესოა № 40 თხრილში დადასტურებული კედლის დანახშირებული ძელები. კუთხეებთან მათ ისეთივე შეერთება აქვთ, როგორც სიმაგრის ნამოსახლართა ნაგებობებს.

ყველა აღნიშნული ნამოსახლარი ერთფენიანი აღმოჩნდა. ისინი არ უნდა ასახავდნენ ძალიან ხანგრძლივ ცხოვრებას.

ბათქაშების ქვეშ და მათ შორის, გარდა ნაგებობათა დანახშირებული ძელებისა, აღმოჩნდა ძალიან საინტერესო და მრავალფეროვანი ინვენტარი, რომლის უდიდეს ნაწილს, როგორც მოსალოდნელი იყო, კერამიკა შეადგენს. აქაც, წარმოშობის მიხედვით კერამიკის ორი ჯგუფია დამოწმებული: ადგილობრივი და ბერძნული ნაწარმი.

ა დ გ ი ლ ო ბ რ ი ვ ი კ ე რ ა მ ი კ ა წარმოდგენილია სამზარეულო და სუფრის ჭურჭლით. დაცულობა კერამიკული ჭურჭლისა ამ ნამოსახლარზე გაცილებით უკეთესია, ვიდრე სიმაგრეზე, რაც ადასტურებს ამ ნასახლარების შედარებით ხანმოკლე არსებობისა და ერთდროული დაღუპვის ვარაუდს.

ქ ო თ ნ ე ბ ი და კ ო ჭ ბ ე ბ ი ამ ნასახლარებისა (ტაბ. XXVII) საკმაოდ იმეორებს სიმაგრის ნამოსახლარის შესაბამის ჭურჭელს, თუმც იძლევა მანამდე უცნობ ეგზემპლარებსაც: ერთი მათგანი კონუსური ფორმის მეჭეჭების სარტყელით შემკული ფეხგამოყვანილი ქოთანია (ტაბ. XXVII, 05S38—74—191) და მეორე, დიდი ზომითა და რჭისებრშვერილებიანი ყურით იქცევს ყუ-

რადღებას (ტაბ. XXVII, 05S38—75—167). ანალოგიური ყური (ტაბ. XXXIV, 05S38—74—297) დამოუკიდებლადაცაა ნაპოვნი. ისინი იმეორებენ სიმაგრის ასეთივე ყურის ფორმებს (შდრ. ტაბ. XXXIV, 05S1—74—159) და აქაც, ისევე როგორც სიმაგრეზე, იშვიათ მოვლენას წარმოადგენენ და უფრო ძველი ტრადიციების გამოძახილად უნდა ჩაითვალონ.

აღნიშნული ქოთნები თავისი ორიგინალური ფორმით ამდიდრებენ შუაკოლხური I პერიოდის სამზარეულო კერამიკის კოლექციას.

იგივე უნდა ითქვას სასმისების შესახებ. რიონის მარცხენა ტერასის ნასახლარებზე დადასტურებული სასმისები სავსებით იმეორებენ სიმაგრის ნამოსახლარზე აღმოჩენილ ანალოგიურ ჭურჭელს. ამის ნიმუშად გამოდგებოდა შედარებით იშვიათი ფორმა ჭიქისებრი სასმისებისა, რომელთა სავსებით იდენტური ცალები გვაქვს სიმაგრეზეც და ტერასის ერთ-ერთ ნასახლარზეც (შდრ. ტაბ. XXXI 05S1—74—350 და 05S38—74—293), მაგრამ ტერასის ნამოსახლარი მაინც იძლევა ერთ ორიგინალურ ფორმას ყოველ შემთხვევაში, ყურების დამუშავების თვალსაზრისით (იხ. ტაბ. XXXI, 05S38—74—153).

ყ უ რ მ ი ლ ი ა ნ ი დ ო ქ ე ბ ი (შდრ. 05 38—74—154) სავსებით იდენტურია სიმაგრის ეგზემპლარებისა (ტაბ. XXXV).

იგივე უნდა ითქვას ჭ რ ა ქ ე ბ ს ა (შდრ. ტაბ. XXXVI, 0538—74—210 და 05 1—74—299) და ს ა რ ქ ვ ე ლ ე ბ ზ ე ც. ტერასის მასალა სარქველების შემკულობის რაღაც სახესხვაობას იძლევა (მაგალითად, ტაბ. XXXVI—74—134), მაგრამ ფორმები პრინციპულად იდენტურია (ტაბ. XXXVI).

ყოფით თავისებურებათა დამთხვევების თვალსაზრისით უნდა აღინიშნოს კვირისტაევების ფორმათა იგივეობაც.

რამდენადმე განსხვავებულია მ ძ ი ვ ე ბ ი ს კოლექცია სიმაგრის ნამოსახლარსა და ტერასის ნამოსახლარზე. აქ გვაქვს თვლიანი მომცრო პასტის მძივები. სფერული მძივები სარდიონისა და ქალცედონისა, რომლებიც ზოგადად ძვ. წ. VI—IV საუკუნეებისათვისაა დამახასიათებელი.

ი მ პ ო რ ტ უ ლ ი კ ე რ ა მ ი კ ა ტერასის სახლებისა წარმომავლობის თვალსაზრისით უფრო ერთგვაროვანია ვიდრე სიმაგრის ნასახლარისა. აქ ველარ ვხვდებით იონურ არქაულ მოხატულ სუფრის ჭურჭელს. სუფრის ჭურჭელი, ძირითადად, შავლაკიანი კილიკებითა და სკიფოსებითაა წარმოდგენილი (ტაბ. XLVI$_{1-2}$) ეს გარემოება გარკვეულ ისტორიულ მოვლენას უნდა ასახავდეს და გარდა ამისა დამათარიღებელი მნიშვნელობაც აქვს.

რაც შეეხება ანტიკურ ტარას, რიონის ტერასის ნასახლარეზე სხვაზე მეტად გავრცელებულია ჭიქისებრძირიანი ამფორები (ტაბ. XLVII, 05S38 75—161: 05S38—127; 05S36—73—195). გვაქვს ამფორების პირები და ძირები, რომლებიც პირქობის დამუშავებით, ყურებით, ძირების საერთო ფორმისა და ჭუსლის მიხედვით (ტაბ. XLVII), აგრეთვე კეცით ძვ. წ. V ს. თასოსურ და თასოსური წრის ამფორებს მოგვაგონებენ. ცალკეა აღსანიშნავი ორლულიანი ყურები (ტაბ. XLVI$_4$), რომლებიც როგორც ჩანს, ასევე ამფორებისა უნდა იყოს. ამ ჭურჭლის ყელი ღია ყავისფერი ან მოვარდისფროა.

ამგვარად, იმის ვამო, რომ რიონის მარცხენა ტერასის ნამოსახლარზე ვერ ვხვდებით არქაულ იონურ კერამიკას, სიმაგრის ნამოსახლარისათვის დამახასიათებელ ადრეულ ტარას, მეორე მხრივ იმის გამო, რომ აქ წარმოდგენილი ჭი-

ჭისებრძირიანი ამფორები სპეციფიკურია ძვ. წ. V საუკუნისათვის, ეს ნასახლარებიც ჯერჯერობით ძვ. წ. V ს. უნდა მივაკუთვნოთ, როგორც ჩანს მის მეორე ნახევარს. იმპორტული მასალის შემდგომმა დეტალურმა შესწავლამ ეს თარიღი შესაძლოა კიდევ უფრო დააზუსტოს.

რიონის მარცხენა ტერასაზე მიკვლეულ ნამოსახლარებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ფასისის ისტორიის შესასწავლად. აქ ერთ და ორ ნასახლართან კი აღარ გვაქვს საქმე, არამედ მთელ დასახლებასთან, რომელიც თავისი მდებარეობით (ის დღევანდელ ზღვის სანაპირო ზოლს 10—12 კმ-ით არის დაშორებული), ყოფის ურბანიზებული ელფერით, რაც მასალის თავისებურებაშია გამოხატული, მჭიდროდ უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული ფასისთან, შესაძლოა მისი გარეუბნის ნაწილსაც შეადგენდა. ამ დასახლების შემდგომი დეტალური შესწავლა ფასისის ისტორიის კვლევისათვის პერსპექტიული ჩანს.

რიონის მარცხენა ტერასის V ს. დასახლების ზოგადად თანადროული ნამოსახლარების კვალი რამდენიმე ადგილასაა დადასტურებული რიონის ქვემო წელზე. ამ ძეგლებს შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს საბაჟოს უბანს არა მარტო სიმაგრესთან და რიონის მარცხენა ტერასის ძვ. წ. V ს. დასახლებასთან მისი ტერიტორიული და შინაარსობრივი კავშირისა და მრავალმხრივ საინტერესო მასალის გამო, არამედ იმიტომ, რომ აქ შეიძლება ნათლად გავადევნოთ თვალი ცხოვრების ცალკეული ეტაპების თანმიმდევრობას გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეული ეტაპიდან ძვ. წ. V საუკუნის დასასრულამდე. როგორც მოსალოდნელი იყო, საბაჟოს უბანი ინტენსიურად უნდა ყოფილიყო დასახელებული ფეოდალურ ხანაშიც, რის შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

საბაჟოს უბანზე ძველი ფასისის თანადროული დასახლებების ნაშთები მიკვლეულია ქვემო ჭალადიდის მცხოვრებლების ი. მაშავას, თ. ბერაიასა და ნ. კორტის საკარმიდამო ნაკვეთებზე. უკანასკნელ ნაკვეთზე საერთოდ და მისი მდებარეობის შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი. რაც შეეხება პირველი ორი ნაკვეთის მდებარეობას, ისინი უშუალოდ ემიჯნებიან ზურგას სამხრეთ-დასავლეთიდან.

აღნიშნულ ნაკვეთებზე ფიქსირებულია კულტურული ფენები მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური მასალით, რომელიც არსებითად კერამიკული ჭურჭლითაა წარმოდგენილი. მართალია, აქ არ აღმოჩენილა ნაგებობის ნაშთები, მაგრამ თიხის ჭურჭელთან იმდენი ბათქაში იქნა მოპოვებული კედლების ანაბეჭდებით, რომ ნათელია — აქაც იმ ტიპის დასახლებასთან გვაქვს საქმე, როგორთანაც რიონის მარცხენა ტერასაზე გვქონდა.

თიხის ჭურჭელი საბაჟოს ნამოსახლარებიდან ტიპიურია ამ დროის ძეგლებისათვის. ადგილობრივი კერამიკა, ისევე, როგორც სიმაგრეზე და რიონის მარცხენა ტერესაზე წარმოდგენილია სამეურნეო-საოჯახო და სუფრის ჭურჭლით, რომელიც სავსებით იმეორებს სიმაგრეზე და რიონის მარცხენა ტერასაზე დადასტურებულ ფორმებს (იხ. ტაბ. XLVIII და XLIX).

რაც შეეხება საბაჟოს უბნის იმპორტს აქ, ისევე როგორც რიონის მარცხენა ტერასის დასახლებაზე, ვეღარ ვხვდებით იონურ არქაულ მოხატულ კერამიკას, ადრეულ ატიკურ შავფიგურულ ჭურჭელს. არ არის არც ტარის ადრეული ეგზემპლარები — წითელზოლიანი ამფორები, ქიოსის, ლესბოსის, „ფსევდოსამოსური“ ამფორები და სხვ. აქ მოპოვებული ჭურჭელი, როგორც სუფრისა, რომელიც უპირატესად წარმოდგენილია ძვ. წ. V ს. მეორე ნახევრის შავლაკიანი

საღვინე ჯამებით[63], ისე ტარა გვიან ხანას განეკუთვნება და როგორც ჩანს, გარკვეულ ცვლილებასაც ასახავს კოლხეთისა და ბერძნული სამყაროს ურთიერთობაში.

საბაჟოს უბანზე ყურადღებას იქცევენ ამფორის ძირები (ტაბ. L—ფ.—63—126, 129, 130, 131, 132), რომლებსაც მომრგვალებული ქუსლი აქვთ გარედან ღრმულით, შუაში კოპისებრი წამონაზარდებით. აღნიშნული ამფორის ძირები თავისი პროფილებით მოგვაგონებენ ძვ. წ. V საუკუნის პროტოთასოსის, თასოსისა და თასოსური წრის ტიპის ამფორებს[64]. აქვე უნდა აღინიშნოს ლეკითოსი (ტაბ. L, ფ. —63—142), რომელიც თავისი ყელით ავრეთვე ძვ. წ. V საუკუნის თასოსურ ნაწარმს მიეკუთვნება[65]. ასეთივე თიხიდანაა დამზადებული ფრინველის სხეულის ფორმის ნივთიც (ტაბ. L, ფ. 63—15).

ამრიგად, თუ რიონის მარცხენა ტერასისა და საბაჟოს უბნის V ს. ნამოსახლარების მონაპოვარს გადავხედავთ, დავინახავთ, რომ ეს მონაპოვარი ასახავს გარკვეულ ისტორიულ ძვრებს, რომელთაც ძვ. წ. V საუკუნის მეორე ნახევარში ჰქონდათ ადგილი ეგეოსურ სამყაროში. აღნიშნულ დასახლებებზე აღმოჩენილი მასალა ნათელყოფს, რომ იმპორტში ათენის პროდუქციას აშკარა უპირატესობა აქვს. როგორც ფიქრობენ, თვით თასოსის ნაწარმიც ამ დროს ათენს შემოჰქონდა[66]. ეს გარემოება კარგად ეთანხმება იმ ვითარებას, რომელიც ატიკა-დელოსის საზღვაო კავშირში სუფევდა. ეს ის დროა, როცა ათენსა და ატიკა-დელოსის კავშირის სხვა წევრებს შორის სახელდობრ კი ათენსა და თასოსს შორის მიმდინარეობს ბრძოლა შავიზღვისპირეთთან ვაჭრობაში უპირატესობის მოსაპოვებლად, როდესაც ათენმა ფართოდ გაშალა საკოლონიზაციო მოძრაობა, როცა პერიკლე საგანგებო ლაშქრობასაც კი აწყობს პონტოში ათენის პოზიციების გასამაგრებლად. ყველა ეს დიდი მოვლენა როგორღაც უნდა არეკლილიყო და აირეკლა კიდეც შორეული ფასისის ჩვეყანაში შემოტანილ მოხმარების საგნებში, რომლებიც ასახავდნენ თავისი დროის საერთაშორისო ბაზრის ტენდენციებს.

ბ. ელინისტური ხანის ფასისის თანადროული არქეოლოგიური ძეგლები რიონის ქვემო წელზე

(ტაბ. LI

ელინისტური ხანის ფენები რიონის ქვემო წელზე რამდენიმე ადგილზეა მიკვლეული. ამათგან განსაკუთრებით საინტერესოა კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის № 26 თხრილი (იხ. სურ. 1) და ამ თხრილში მოპოვებული მასალა. ეს თხრილი გავავლეთ სიმაგრის ნამოსახლარის სამხრეთით დაახლოებით ერთი კმ-ს მანძილზე ტყეში, სატყეო მეურნეობის მიერ გაყვანილი გზის

---

[63] შდრ. ო. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 31.

[64] შდრ. И. Б. Зеест, დასახ. ნაშრომი, გვ. 79—83; ო. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 84.

[65] იხ. ო. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 84—85. ავტორმა მიაქცია ყურადღება, რომ ასეთივე ლეკითოსის პირი და ყელი აღმოჩენილია დაბლაგომში, ვანში, ბრილში.

[66] ო. ლორთქიფანიძე. იქვე, გვ. 85.

პირას. ამ ერთმა საცდელმა თხრილმა მრავალმხრივ საინტერესო მასალა მოგვცა, ადგილობრივიცა და შემოტანილიც.

საგულისხმოა, რომ ყველა ის ცვლილება, რომელიც შენიშნულია კოლხური მაჯალის განვითარებაში და რომლის საფუძველზე გამოიყო შუაკოლხური პერიოდის მეორე ეტაპი[67], სრულადაა ასახული № 26 თხრილის მონაპოვარში. მაგალითად, შუაკოლხური პერიოდის ერთი ყველაზე დამახასიათებელი ჭურჭელი, კოლხური ქვევრი № 26 თხრილშიც გვხვდებოდა და, თითქოს, მას აქაც შენარჩუნებული ჰქონდა ადრეული ქვევრების ერთ-ერთი სახეობის თავისებურება: საერთო ჰაბიტუსი. შემკულობა (ზედაპირი დაყოფილია გლუვი ქედებით, ხოლო ამ ქედებს შორის მოქცეული სივრცეები შევსებულია ერთმანეთზე მიჯრილი, წმინდად დატანილი ღარ-ქედებით, რაც ერთ-ერთი ტიპიური სამკაულია კოლხური ქვევრისა), თითქოს ყველაფერი ძველებურადაა, მაგრამ № 26 თხრილის ქვევრებს თუ ზედაპირი წინანდებურად შავი აქვთ, სარჩული მოვარდისფრო ან აგურისფერი ეხდებათ. ეს იმდენად სპეციფიკური ნიშანი გახდა, რომ ამგვარი ქვევრების თანხლება კოლხურ მასალაში უკვე იმას ნიშნავს, რომ საქმე გვაქვს შუაკოლხური პერიოდის მეორე ეტაპთან, ე. ი. ძვ. წ. IV ს. შუა ხანების შემდგომ დროსთან.

№ 26 თხრილში აღნიშნული სახეობის კოლხური ქვევრების ვარდისფერი ან აგურისფერი ეგზემპლარებიც გვაქვს (შდრ. კლხ. 72, 270, 293, 321 და ა. შ.). ესეც ამ ხანის თავისებურებაა, სრულიად უცხო შუაკოლხური პერიოდის პირველი ეტაპისათვის. მოვარდისფრო კეცით ამ დროს სხვა ჭურჭელიც, სახელდობრ, სასმისებიც გამოირჩევა.

მეორე არსებითი ხასიათის თავისებურება — იმპორტული ნაწარმის ფორმათა დანერგვა ადგილობრივ წარმოებაში. რომელიც შუაკოლხური პერიოდის მეორე ეტაპს ახასიათებს, თავს იჩენს № 26 თხრილის მასალაში. აქ აღმოჩნდა რამდენიმე ეგზემპლარი კოლხური, ე. წ. „ყავისფერკეციანი ამფორებისა“ (ტაბ. LI, კლხ 72—265—267). ამ ამფორებთან ერთად დამოწმებულია სხვა ამფორებიც (ტაბ. LI, კლხ. 72—341—342), მათ შორის სინოპური ამფორის ძირი (ტაბ. LI, კლხ. 72—330) და ყურები (ტაბ. LI, კლხ. 72—275 და 331). სინოპური ამფორის ძირი იმეორებს იმ ეგზემპლარების ძირებს, რომლებიც გავრცელებული იყო ძვ. წ. III—II ს-ში[68]. ეს სინოპური ამფორის ძირი ათარიღებს კიდეც № 26 თხრილის მთელ მონაპოვარს.

თიხის მიხედვით (ბაცი იასამნისფერი თიხა, ქარსისა და პიროქსენის მინარევებითა სინოპურ ნაწარმს უნდა ეკუთვნოდეს კლხ. 72—280. (ტაბ. LI_1.) სინოპურ თიხას მოგვაგონებს კეცი ცალკეული ჭურჭლის ნატეხებისა, რომლებიც ისე თხელია, რომ არ შეიძლება ამფორის კედლის ნატეხებს წარმოადგენდეს. თუ ყველა ეს ჭურჭელი მართლაც სინოპური ნაწარმია, მაშინ ნათელია, რომ სინოპიდან ფასისში მარტო ტარა არ შემოჰქონდათ.

დასასრულ, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ № 26 თხრილში განხილულ მასალასთან ერთად აღმოჩნდა ღარიანი კრამიტის ნატეხებიც (კლხ 72—295; 299).

ამრიგად, № 26 თხრილის მონაპოვარმა, ერთი მხრივ შეავსო ქრონოლოგიური ხარვეზი რიონის ქვემო წელის არქეოლოგიურ ძეგლებში, ხოლო მეორე მხრივ, დაგვიდასტურა ძვ. წ. III—II ს. დასახელება უშუალოდ ფასისის სანა-

---

[67] თ. მიქელაძე. ძიებანი..., გვ. 66 შმდ.

[68] И. Б. Зеест, დასახ. ნაშრომი, გვ. 90, ტაბ. XIII_{29}.

ხებში, რომელსაც ზედაპირული დაკვირვების საფუძველზე საკმაოდ დიდი ფართობი უჭირავს.

ეს დასახლება არ არის ელინისტური ხანის ერთადერთი დასახლება რიონის ქვემო წელზე. სოფელ ქვემო ჭალადიდში ჯერ კიდევ 1963 წელს მივაკვლიეთ ნამოსახლარის კვალს, ეგრეთ წოდებულ თხინას ტყეში. ეს ტყე მდებარეობს საბაჟოს უბნიდან რამდენიმე კილომეტრის მანძილზე ჩრდილო-დასავლეთით, რკინიგზის გადაღმა, ჩხარის დასახლების პირდაპირ. ტყე წამოყრილია ძალიან მძიმედ დასაძლევ ჭაობში, სადაც რამდენიმე მაღალი მშრალი მოედანია. სწორედ ერთ-ერთი ასეთი მოედნის შემოწმებამ მოგვცა საინტერესო მასალა. განსაკუთრებით ბევრი აღმოჩნდა № 26 თხრილის ქვევრების სრულიად იდენტური კოლხური ქვევრები და ისეთივე სინოპური ამფორის ძირი (ტაბ. L, ფ—63—143), როგორც № 26 თხრილში. ამ ორი ძეგლის მასალის თანხვედრის ასეთი ფაქტი ძალიან საინტერესოა.

ცხადია, რომ საქმე გვაქვს სინქრონულ ძეგლებთან რიონის მარცხენა და მარჯვენა ტერასებზე და, რომ ელინისტურ ხანაში ფასისის მისადგომები მდინარის ორივე სანაპიროზე იყო დასახლებული.

5. ფეოდალური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები რიონის ქვემო წელზე

(ტაბ. XIV, XV და LII)

ფეოდალური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები რიონის ქვემო წელზე რამდენიმე ადგილზე იყო მიკვლეული. ამათგან უძველესი ფოთის საქალაქო სანერგის ფართობზე აღმოჩნდა. ამ ადგილის შესწავლამ დაგვარწმუნა, რომ თიხის ჭურჭელიცა და სამშენებლო კერამიკაც, რომელსაც აქ მივაკვლიეთ, მოტანილი უნდა იყოს სხვა ადგილიდან. საქმე ისაა, რომ აღნიშნული მასალის აღმოჩენის ადგილის გარშემო, მიუხედავად არაერთგზისი შემოწმებისა, კულტურული ფენების არსებობის დადგენა ვერ მოხერხდა. მაგრამ აქაური მონაპოვარი მაინც მნიშვნელოვანია, იგი დროის მიხედვით კარგად ეხმაურება ბიზანტიურ წერილობით წყაროებში გაშუქებულ ფასისს.

აქ აღმოჩენილ სამშენებლო კერამიკასა და ჭურჭლის მრავალრიცხოვან ნატეხებს შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ორი ამფორა. ერთი მათგანი დაცულია მთლიანად (ტაბ. LII), ხოლო მეორის მხოლოდ ძირია შემონახული. ეს ძირიცა და მთლიანად დაცული ამფორაც წელგამოყვანილ ამფორებს განეკუთვნება.

წელგამოყვანილი ამფორები, როგორც ცნობილია, გავრცელებული იყო ახ. წ. IV ს-დან ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთშიცა და კოლხეთშიც. ისინი ფართოდ გამოიყენებოდნენ V—VI საუკუნეებშიც[69]. ნ. ხოშტარიამ მიაქცია ყურადღება იმ გარემოებას, რომ ამ ამფორების უდიდესი უმრავლესობა საქართველოში აღმოჩნდა[70]. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ ამფორების დიდი ნაწილი აღმოჩე-

---

[69] В. Ф. Гайдукевич. Раскопки Мирмекия и Тиритаки... ВДИ, 1940, № 3—4; А. Л. Якобсон, Средневековые амфоры Северного Причерноморья. СА, XV, 1951, стр. 328—329; Н. В. Хоштария, Археологическое исследование Уреки. მსკა, I, 1955, გვ. 59—61.

[70] Н. В. Хоштария, იქვე, გვ. 60.

ნილია ზღვის სანაპიროზე — ბათუმი, ურეკი, გრიგოლეთი, ფოთი, ბიჭვინთა, წებელდა. ეს ნიშანდობლივი გარემოებაა და მას სათანადო ანგარიში უნდა გაეწიოს. რ. ფუთურიძეს აქვს ანგარიშგასაწევი მოსაზრება იმის შესახებ, რომ წელგამოყვანილი ამფორები ყავისფერთიხიანი კოლხური ამფორებიდან მომდინარეობენ[71]. ყოველ შემთხვევაში, აშკარაა ფორმალური კავშირი ამ ორი ჯგუფის ამფორებს შორის.

წელგამოყვანილი და ჰაბიტუსით მათთან ახლოს მდგომი ამფორები ჩრდილოეთ შავზღვისპირეთში ახ. წ. IV ს. ადრე არ გვხვდება. ტირიტაკის ცნობილი ნავთის ამფორა, რომელთანაც ძალიან ახლოს დგას ფოთის ამფორა. ახ. წ. IV—V სს. თარიღდება[72]. ახ. წ. IV ს. თარიღდება აგრეთვე პანტიკაპეონის ასეთივე ამფორა თანმხლები მასალის მეშვეობით. როგორც ჩანს, ფოთის სანერგის ამფორაც ახ. წ. IV—V სს. უნდა ეკუთვნოდეს. საქართველოში აღმოჩენილ ამფორათაგან ჩვენი ამფორა იმეორებს ფოთის ამფორას, ისიც ასევე წელგამოყვანილია, მახვილძირიანი, სადაზედაპირიანი. ზედაპირის სისადავით ის განსხვავდება ურეკის ამფორისაგან, რომლებსაც გარშემო განსაკუთრებით ქვედა ნაწილში, რელიეფური სალტეები შემოსდევს.

ფასისის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით აღწერილ მასალას სრულიად გარკვეული მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს, რადგან იგი აღმოჩენილია დღევანდელი ქალაქის ფარგლებში. გარდა ამისა, გარკვეული მნიშვნელობა აქვს თვით მასალის, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „ქალაქურ“ ხასიათს (აგური, კრამიტი) და რაც მთავარია, იმას, რომ ეს მასალა უკავშირდება იმ ფასისს, რომელსაც ასე ნიშანდობლივად აგვიწერს ახ. წ. VI ს. მწერალი აგათია სქოლასტიკოსი.

არანაკლებ მნიშვნელოვანი მონაპოვარით აღინიშნა № 28 თხრილი, (იხ. სიტუაციური გეგმა), რომელიც კოლხეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ დასდო სიმაგრის ბორცვის ჩრდილო-აღმოსავლეთით სამასიოდე მეტრის მანძილზე. ზედ რიონის ნაპირას. აქ იყო ბორცვისებური შემაღლება, რომლის ერთი ჩრდილოეთი ნაწილი რიონმა წაიღო. ამ შემაღლებამ ჯერ კიდევ სამოციან წლებში მიიქცია ჩვენი ყურადღება და საცდელი თხრილების გავლებით მაშინვე შეგვიქმნა ისეთი შთაბეჭდილება, რომ აქ საქმე გვქონდა სამაროვანთან, რომლის დიდი ნაწილი რიონმა წაიღო. ამიტომ სამარხეული კომპლექსების აღდგენა ჭირდა და მიცვალებულთა ჩონჩხებიც ფრაგმენტული იყო. აღმოჩნდა ერთი მთლიანი ჩონჩხი, მაგრამ სწორედ ეს სამარხი გამოდგა უინვენტარო.

1972 წელს კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია კვლავ დაუბრუნდა აღნიშნულ ბორცვს და გაავლო № 28 თხრილი. მასში აღმოჩნდა ისეთივე ჭურჭელი, როგორიც ადრე იყო აქ მოპოვებული, აგრეთვე ქვითა და აგურით ნაგები შენობის ნაშთები. მართალია, ამ ნაგებობის გეგმა არ იკითხება მაგრამ საერთო გარემოცვის მიხედვით საკულტო შენობის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ნაგებობა, როგორც აღვნიშნეთ, ნაგებია ქვითა და აგურით კირის ხსნარზე. ქვა, ძირითადად, ნაგლეჯია, შიგადაშიგ შეიმჩნევა რიყის ქვის ჩანართები. უფრო მრავალფეროვანია აგური, რაც მის ნაირ დანიშნულებაზე მიუთითებს. აგური ორნაირია: დიდი და საშუალო ზომის. ზოგ აგურს ზედაპირზე წრიული ღარები აქვს, ზოგს—ტალღური, ხოლო უმრავლესობას კი — დიაგონალურად ურთიერთმკვეთი ღარები (ტაბ. XIV, კლხ. —72—518, 521, 526). ეს უკანასკნელი სრულიად კონკრეტულ

---

[71] ო. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 138.

[72] В. Ф- Гайдукевич, დასახ. ნაშრომი, გვ. 313.

ასოციაციებს იწვევს: ანალოგიურადაა დამუშავებული, მაგალითად, ბიჭვინთის ორაბსიდიან ეკლესიაში გამოყენებული აგური. რომელიც როგორც ირკვევა. თაღების ამოსაყვანად მზადდებოდა საგანგებოდ. ყოველ შემთხვევაში, ბიჭვინთის ორაბსიდიან ეკლესიაში აგური დიაგონალურად დაღარული ზედაპირით მხოლოდ ჩამოქცეული თაღების ნანგრევებშია დადასტურებული. ამაზე მეტყველებს ისიც, რომ ბიჭვინთის აგურები ერთი ბოლოდან მეორესაკენ თანდათან თხელდება და პროფილში სოლისებური ფორმა აქვთ[73]. ჩვენი ნაგებობის აგურების სისქე თანაბარია, რაც არ უნდა მიუთითებდეს იმაზე რომ ეს აგურები საგანგებოდ თაღისათვის მზადდებოდა. როგორც ჩანს მათი დაღარული ზედაპირი მჭიდროდ შეკავშირებისათვის იყო გამიზნული. სამშენებლო კერამიკიდან აღსანიშნავია კრამიტიც, როგორც გვერდაკეცილი, ისე ღარისებური; მაგრამ განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს თიხის ჭურჭელი, რომლის დიდი ნაწილი სავსებით მთელია ან თითქმის მთელი. ეს გარემოება უნდა მიუთითებდეს იმაზე, რომ აღნიშნული ჭურჭელი სამარხული ინვენტარის ნაწილია.

თიხის ჭურჭლის ხუთი ჯგუფია წარმოდგენილი: ჭინჭილები, ცალყურა ხელადები, კათხები, ორყურა ვაზისებრი ჭილები და ჯამები.

პირველი ოთხი ჯგუფი ჭურჭლებისა დამზადებულია კარგად განლექილი, წმინდა თიხისაგან და ღია ფერის კეცი აქვთ. ეს კეცი რიგ ეგზემპლარზე ღია ყვითელი ან ჩალის ფერისაა. რიგ ერთეულზე მოვარდისფრო და რიგზე —ლეგა. ყველა ჭურჭელი თხელკედლიანია.

ჭ ი ნ ჭ ი ლ ე ბ ი სულ სამი ეგზემპლარი გვაქვს (კლხ 72—430; XIV კლხ 72—466, 467): სფერულმუცლიანი, ძირბრტყელი, უჭუსლო, ბრტყელგანივკვეთიანი ყურით. ზოგ ეგზემპლარს ყურის მოპირდაპირე მხარეს მუცელზე სიმეტრიულად სამი კოპი აზის (ტაბ. XIV, კლხ 72—466).

ც ა ლ ყ უ რ ა ხ ე ლ ა დ ე ბ ი (ტაბ. XIV,—72—480; ტაბ XV, კლხ—72 —469, 528). ერთი მათგანი ოვალურმუცლიანი მაღალი ეგზემპლარია (ტაბ. XV კლხ 72—528), რომელსაც სამტუჩა პირი აქვს. დანარჩენი ორი ცალი (ტაბ. XIV, კლხ —72—480 და ტაბ. XV, კლხ—72—469) შედარებით დაბალი ეგზემპლარებია, სფერულმუცლიანი და უფრო დიფერენცირებული ჭუსლი აქვთ.

კ ა თ ხ ე ბ ი (ტაბ. XIV, კლ—72—496) ოვალურმუცლიანი ცალყურა ჭურჭელია კვერცხისებური ფორმისა. ძირი ოდნავ დიფერენცირებული აქვს.

ო რ ყ უ რ ა ვაზისებური ჭილა (ტაბ. XIVკლხ—72—481) ერთი ეგზემპლარია. მუცელგანიერი და პირფართო. პირი ოდნავ გამოყვანილია და ძირში შემოსდევს ტალღური ანდაზისა და შედარებით ზერელე ღარჭედების სარტყელი. ყურები თხელია და ბრტყელგანივკვეთიანი, ზედა ნაწილში ჭიმი აქვთ და უშუალოდ პირს უერთდებიან ზემოდან. ძირი ოდნავ აქვს დიფერენცირებული. ჭურჭელი თხელკედლიანია.

ჯ ა მ ი ერთი ცალია წითლადაა გამომწვარი, ოდნავ პირმოყრილია და მცირედ დიფერენცირებული ძირი აქვს. გარედან მას რამდენიმე ნიშანი აქვს ამოკაწრული (ტაბ. XIV, კლხ —72—495), ერთი ნიშანი ქართულ ასომთავრულ დონს მოგვაგონებს.

თიხის ნაწარმიდან აღსანიშნავია აგრეთვე ერთი ნატეხი მოჭიქული ჭურჭლისა (კლხ—72—440), რომელიც მოხატული ყოფილა. ნატეხზე შემორჩენილია

---

[73] თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, ბიჭვინთის ორაბსილიანი ეკლესია, მსკა, III, 1963, გვ. 127.

ყვითელი, ალაგ-ალაგ ბაცი მოყავისფრო ფონი და ზედ ყავისფერი ზოლებით შესრულებული ანდაზის ნაწილი. ჭიქური ამ ჭურჭელს უშუალოდ კედელებზე ჰქონია დადებული. პირდაპირი პარალელი გამოქვეყნებულ მასალებს შორის მას თითქოს არ უჩანს.

რაც შეეხება ზემოთ აღწერილ ჭურჭელს, მას ეძებნება სრულიად გარკვეული ანალოგები აღმოსავლეთ საქართველოს შუაფეოდალური ხანის კერამიკულ მასალაში. ანალოგიური კეცით გამოირჩევა აღმოსავლეთ საქართველოს კერამიკული ნაწარმის ერთი ჯგუფი, რომელსაც „ფერმკრთალ ჭურჭელს“ უწოდებენ[74]. მეტიც, სრულიად აშკარაა ფორმალური ხასიათის დეტალების დამთხვევაც. მაგალითად, ჩვენი ჭურჭლის მსგავსად რუსთავის ღია ფერის ჭურჭელი ყველა ძირბრტყელია. ქუსლი ზოგს მცირედ აქვს დიფერენცირებული, ზოგს — მეტად. ყველა მათგანი ან სფერულმუცლიანია ან ოვალურ-წაგრძელებული. ხშირია ჭურჭლის კოპებით შემკობის შემთხვევები. ამასთან, მსგავსად კოლხეთის ნაწარმისა, რუსთავის ღია ფერის ჭურჭელიც უპირატესად თხელკედლიანია და მცირე ზომისა (მათი სიმაღლე მერყეობს 10 სმ-დან 14 სმ-მდე)[75]. ეს საერთო თავისებურებანი მიუთითებენ აღნიშნული ჭურჭლების ორივე, აღმოსავლურქართული და კოლხური სერიის ერთნაირ დანიშნულებაზე.

რიონის მარცხენა ტერასისა და რუსთავის ჭურჭელს შორის არის პარალელური ფორმებიც. პირთან შეერთების თავისებურებებით, ზომითაც კი განსაკუთრებული მსგავსება იგრძნობა ორყურა ვაზისებურ ჭილასა (ტაბ. XIV, კლხ—72—481) და რუსთავის ერთ ჭურჭელს შორის, რომელსაც გამომცემელი „დეკორატიულ ჭილას“ უწოდებს და რომლის ანალოგია არ ეგულება“[76].

რუსთავის ღია ფერის ჭურჭელი თანმხლები მასალის მეშვეობით და ამიერკავკასიური პარალელების მიხედვით XI—XIII სს. თარიღდება, თუმც კერამიკის ამ ჯგუფში არ გამორიცხავენ შუაფეოდალურ ხანაზე უფრო ადრეულ ჭურჭელსაც[77]. იქნებ ამ უკანასკნელ შესაძლებლობაზე მეტყველებდეს ის გარემოება, რომ რიონისპირეთის ჭურჭელს უშუალო კავშირი აქვს ზემოხსენებულ ნაგებობასთან, რომელიც რიგი დეტალების მიხედვით იმეორებს ბიჭვინთის ორაბსილიანი ეკლესიის თავისებურებებს. ბიჭვინთის ეკლესია VI—IX სს თარიღდება[78]. არ არის უგულვებელსაყოფი არქეომაგნიტური მეთოდით საძიებელი ნაგებობის აგურების დათარიღების შედეგები: არქეომაგნიტურად გამოკვლეულ იქნა თექვსმეტი ნიმუში, რომელთა თარიღი განისაზღვრა IX ს. დასასრულითა და X ს. დასაწყისით[79]. ამ ქრონოლოგიურ ფარგლებში უნდა ეძებოდეს ჩვენი მონაპოვარი.

ღია ფერის ჭურჭლის ზოგიერთ ეგზემპლართან ერთ დონეზე აღმოჩნდა აგრეთვე რამდენიმე რკინის ნივთი, რომელთაგან ორი ბოძალი და შუბისპირი გარკვეულ ინტერესს იწვევს.

---

[74] შდრ. მ. ჩხატარაშვილი, რუსთავის შუა საუკუნეთა მოუჭიქავი კერამიკის თავისებური სახეობა, „მაცნე“, 1964, გვ. V, 165.

[75] იქვე, გვ. 165, 167, 168, 173 შმდ. ტაბ. I—V.

[76] იქვე, გვ. 172—73, ტაბ. IV$_8$.

[77] იქვე, გვ. 176.

[78] თ. მიქელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 129, 130.

[79] არქეომაგნიტური კვლევა ჩატარებულია ფიზიკა-მათემატიკის მეცნიერებათა კანდიდატის ზ.ჭელიძისა და გეოფიზიკოს მ. კვირიკაძის მიერ.

ბ ო ძ ა ლ ი (ტაბ. XV, კლხ—72—470) მასრიანია, ორკაპა ნაწილი დაბრტყელებული აქვს და წამახვილებული.

შ უ ბ ი ს პ ი რ ი (ტაბ. XV, კლხ—72—471) სამკუთხა ფორმისაა, გრძელყუნწიანი, მხრებდაშვებული; ყუნწს თავი შემსხვილებული აქვს.

ბოძალიცა და შუბისპირიც, როგორც ჩანს, ისევე უნდა დათარიღდეს, როგორც მათთან ერთად აღმოჩენილი ღია ფერის ჭურჭელი.

* * *

ასეთია რიონის ქვემო წელზე 60-იანი და 70-იანი წლების დასაწყისში წარმართული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა. მისი ქრონოლოგიური ჩარჩოები, როგორც დავინახეთ, ორნახევარათასწლიან პერიოდს მოიცავს და ამ ხნის მანძილზე საზოგადოების განვითარების ყველა ეტაპს ასახავს. ეს ზოგადი მნიშვნელობაა აღნიშნული მასალისა. მაგრამ, მას კონკრეტული მნიშვნელობაც აქვს. ეს მასალა გვიქმნის სრულიად გარკვეულ წარმოდგენას იმ ქვეყნის შესახებ, რომელიც შემდგომში ხდება კოლხეთის უძველესი საქალაქო ცენტრის ფასისის ქვეყანა და, რაც მთავარია, იმ წინაპირობებისა და თავისებურებათა შესახებ, რომლის საფუძველზე აღმოცენდა და არსებობდა ქალაქი ფასისი.

თავი მესამე

ძველი ფასისის მდებარეობის საკითხი საისტორიო წყაროებში და არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები

შესავალ ნაწილში, როდესაც საკითხის ისტორიას ვეხებოდით დავინახეთ, რომ იმ ავტორებმა, რომელნიც ძველი ფასისის ლოკალიზაციის საკითხს იკვლევდნენ, სამი ჯგუფი შეადგინეს. აღნიშნული გვქონდა, რომ ჩვენ იმათი მოსაზრებანი გვეჩვენება მართებულად, ვისაც ძველი ფასისი უფრო აღმოსავლეთით ეგულება, ვიდრე დღევანდელი ფოთია. განსაკუთრებით გამახვილებული იყო ყურადღება იმ ავტორთა მიმართ, რომელნიც მივიდნენ ყველაზე რაციონალურ დასკვნამდე, რომ თავისი არსებობის მანძილზე ძველი ფასისი გეომორფოლოგიური კატაკლიზმების შედეგად ადგილს ინაცვლებდა. უცვლელი რჩებოდა მხოლოდ ქალაქის გარემო: ფასისი ყოველთვის მდებარეობდა ფასის-რიონის შესართავთან ზღვის სანაპიროზე.

შედარებით უფრო გვიან წყაროებში ფასისის მდებარეობის აღწერილობაში თავს იჩენს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტი: ფასისს მიუთითებენ არა მარტო მდ. ფასისისა და შავი ზღვის სანაპიროზე, არამედ ტბასთანაც[1]. მაგრამ, რაკი ფასისის მდებარეობის განსაზღვრა დამოკიდებულია ფასის-რიონის შესართავთან მიმდინარე გეომორფოლოგიური პროცესების გათვალისწინებაზე, ყოველი საისტორიო წყაროს ცნობას საძიებელი ქალაქის შესახებ შეიძლება მხოლოდ კონკრეტული მნიშვნელობა ჰქონდეს. ან უკეთ, არ შეიძლება რომელიმე შედარებით გვიანი მწერლის, მაგალითად, არიანეს აღწერილობა მართებულად მივიჩნიოთ ძვ. წ. VI—V საუკუნის ფასისის მიმართ.

უძველესი ცნობა ქალაქ ფასისის შესახებ შემონახულია ძვ. წ. IV საუკუნის ძეგლში, ფსევდოსკილაქს კარიანდელის „პერიპლუსში“. მაგრამ ვიდრე ამ ცნობას შევეხებოდეთ ყურადღება მინდა მივაქციო იმ გარემოებას, რომ სახელწოდება ფ ა ს ი ს ი როგორც მდინარის სახელი პირველად ძვ. წ. VII საუკუნის ძეგლში ჰესიოდეს „თეოგონიაში“[2] გვხვდება. მდინარე ფასისს კოლხეთში ჰეროდოტეც იცნობს, მაგრამ როგორც ირკვევა, მდ. ფასისში ჰეროდოტე რიონს არ უნდა გულისხმობდეს. ამ მხრივ ჰეროდოტე გამონაკლისი არ არის[3].

ნიშანდობლივია, რომ ჰეროდოტემ არ იცის ქალაქ ფასისის არსებობა, ყო-

---

[1] S t r a b., XI. 2, 17.

[2] SC, 317.

[3] თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, ძიებანი... გვ 83—84; აგრეთვე, Т. К. Микеладзе. К вопросу о периодизации истории древней Колхиды. Вопросы древней истории (Кавказско-Ближневосточный сборник), Тб , 1973, გვ. 84.

ველ შემთხვევაში, მის შრომაში ეს ქალაქი არ იხსენიება. არა თუ ჰეროდოტეს, არამედ ჰეკატე მილეტელსაც არ ეგულება ასეთი ქალაქი შავი ზღვის სანაპიროზე. ეს განსაკუთრებით საყურადღებო გარემოებაა, რადგან საისტორიო ტრადიცია ფასისში ბერძნული ახალშენის დაარსებას მილეტელებს მიაწერს[4]. ეს გარემოება გამორიცხავს ვარაუდს, რომ ფსევდოსკილაქს კარიანდელის „პერიპლუსში“ ფასისის შესახებ ცნობა სკილაქს კარიანდელისაგან მოდიოდეს. როგორც ჩანს უძველესი ცნობა ფასისზე მართლაც, IV საუკუნეს განეკუთვნება და ფსევდოსკილაქსის „პერიპლუსის“ დაწერის ხანას შეესაბამება.

ფსევდოკილაქსთან შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპიროს ქალაქთა და მდინარეთა ნუსხაში მითითებულია: „მდინარე ფასისი და ელინური ქალაქი ფასისი“[5]. მრავალმხრივ საგულისხმო ცნობაა[6], ამასთან უძველესი საძიებელ ქალაქს რომ შეეხება, მაგრამ ფასისის ადგილმდებარეობის განსაზღვრისათვის მცირედ გამოსადეგი. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია მხოლოდ მდ. ფ ა ს ი ს ი ს ა და მისი მოსახელე ქალაქის ფ ა ს ი ს ი ს ერთად მოხსენება. საქმე ისაა, რომ ფსევდოკილაქსის „პერიპლუსში“ ჩამოთვლილია სანაპირო ქალაქები და აღწერილია მათთან დაკავშირებული ვითარება. ამიტომ ზემოხსენებული ცნობა ცხადად მიუთითებს მდ. ფასისისა და ქ. ფასისის ტერიტორიულ კავშირზე.

შემდგომი ცნობა სტრაბონის შრომაშია დაცული და ერატოსთენეს (ძვ. წ. 284—200 წწ.) ეკუთვნის[7]. აღნიშნულ ცნობაში მოცემულია მანძილი სტადიონებით ფასისიდან დიოსკურიამდე. ერასტოსთენეს მიხედვით ეს მანძილი უდრის არანაკლებ (οὐκ ἐλάττων) 600 სტადიონისა[8]. თუ შევუფარდებთ სტადიონების მნიშვნელობას თანამედროვე მეტრულ სისტემას, მივიღებთ, რომ მანძილი ფასისიდან დიოსკურიამდე დაახლოებით 108 კმ-ს ტოლი ყოფილა (1 სტადიონი, დაახლოებით, უდრის 180 მ-ს)[9]. თავისთავად ეს ცნობა მნიშვნელოვანი იქნებოდა ფასისის ლოკალიზაციის განსაზღვრისათვის, მანძილი ვარაუდით რომ არ ჰქონდეს ერატოსთენეს მოცემული. იგი მიუთითებს არანაკლები 600 სტადიონისაო, ე. ი. ტოვებს უფრო მეტი მანძილის ვარაუდის შესაძლებლობას. იქ, სადაც საგულვებელი არ არის მკვეთრი გეომორფოლოგიური ცვლილებები ამ რიგის ცნობა სავსებით დამაკმაყოფილებელი იქნებოდა და მისი სწორი ინტერპრეტაციის მეშვეობით შეიძლებოდა ფონს გასვლა. ერთადერთი, რასაც შეიძლება ანგარიში გაეწიოს ეს ისაა, რომ ერატოსთენეს ცნობაში რიონისპირა ქალაქი იგულისხმება.

ქალაქ ფასისზე და მის მოსახელე მდინარეზე ძალიან მნიშვნელოვანი ცნობები მოეპოვება სტრაბონს. როცა მხოლოდ მდინარეზე აქვს საუბარი, სტრაბონი აღნიშნავს, რომ კოლხეთზე მოედინება ფასისი, დიდი მდინარე, რომელსაც არმენიაში აქვს სათავე[10]. აქ შეიძლება გადამწყვეტი მიერ იყოს არეული ორი ცნობა

---

[4] თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, ძიებანი..., გვ. 103.

[5] თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1957, გვ. 48.

[6] ამ ცნობის ინტერპრეტაცია მოცემული გვაქვს ჩვენს ხსენებულ ნაშრომში—„ქართველი ტომებისა და ბერძნული სამყაროს ურთიერთობის გენეზისისათვის“, საქ. მეცნ. აკადემიის საზოგ. მეცნ. განყოფილების მოამბე, II, 1960, გვ. 189.

[7] S t r a b., II, 1, 39.

[8] S t r a b., XI, 1, 16.

[9] თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, ქსენოფონტის „ანაბასისი“, თბილისი, 1967, გვ. 28.

[10] S t r a b., XI, 2, 17.

ორი ფასისის შესახებ — ერთი, რომელიც არმენიიდან მოედინებოდა კოლხეთში, როგორც ჩანს, ჭოროხი (შდრ. ჰეროდოტესა და აპოლონიოს როდოსელის ცნობებს)[11] და მეორე — რიონი. ეს ცხადია რადგან სტრაბონი იქვე მიუთითებს, რომ ფასისზე აღმა ცურვა შეიძლება შორაპანამდეო. აშკარაა, რომ ამ შემთხვევაში რიონია ნაგულისხმევი.

უფრო ქვემოთ სტრაბონი აღნიშნავს: „ფასისზე მდებარეობს (მისი) მოსახელე ქალაქი, კოლხების ემპორიონი, რომელიც შემოფარგლულია მდინარით ტბითა და ზღვით“[12]. ეს აღწერილობა ზედმიწევნით შეესაბამება თანამედროვე ფოთის გარემოს. მაგრამ სტრაბონის ცნობით ქ. ფასისი უშუალოდ ტბაზე არ გადიოდა, ტბა ქალაქის მახლობლად მდებარეობდა,[13] ე. ი. უშუალოდ ქალაქს არ ეკვროდა. აღსანიშნავია, ისიც, რომ სტრაბონამდე ფასისთან ტბას არავინ არ ახსენებს.

აღნიშნულ წყაროთა ცნობების ანალიზის შედეგად ასეთი დასკვნის გამოტანა შეიძლება: ყველა განხილული წყაროსათვის მდ. ფასისი რიონს შეესაბამება, ხოლო ქ. ფასისი მდებარეობს მდ. ფასისის — რიონის შესართავთან, ფასისისა და ზღვის სანაპიროებზე.

ამ დასკვნის რამდენადმე დაზუსტება შესაძლებელია მომდევნო ხანის მწერლების ცნობათა საფუძველზეც. ამათგან ყველაზე სანდო არიანეა, რომელმაც 134 წელს ინსპექციის მიზნით დაიარა ფასისი და მისი ვრცელი აღწერილობა დაგვიტოვა. არიანე გადმოგვცემს: ფასისში შესვლისას მარცხნივ აღმართულია ღვთაება ფასიანე, რომელიც გარეგნულად რეას ჰგავს[14]. რადგან არიანეს ტექსტში ფასისის ღვთაებისა და ფასისის ციხე-სიმაგრის აღწერილობა ერთიმეორეს ებმის, ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ ღვთაება და ციხე-სიმაგრე ერთი მთლიანის შემადგენელი ნაწილებია, ამიტომ რა მხარესაც ქანდაკება იყო აღმართული ციხე-ქალაქიც იმ სანაპიროზე უნდა ყოფილიყო გაშენებული. მაგრამ არიანეს კონტექსტში რამდენადმე ბუნდოვანია გამოთქმა „მარცხნივ“ (’εν ἀριστερᾷ). გასარკვევია აქ მდინარის მარცხენა ნაპირი იგულისხმება, თუ მდინარეში შემსვლელთათვის მარცხენა მხარე, ე. ი. მდინარის მარჯვენა სანაპირო. არიანეს კონტექსტში არაფერია ისეთი, რაც ხელს შეუშლიდა საძიებელი ცნების ჩვეულებრივ გაგებას, ე. ი. იმას, რომ მდინარის მარცხენა სანაპირო ვიგულისხმოთ. ამიტომ მართალნი უნდა იყვნენ ისინი, ვისაც არიანეს ტექსტში საძიებელი ადგილი ესმოდათ, როგორც მდინარის მარცხენა სანაპირო და ამიტომ ქ. ფასისსაც და მის ტაძარსაც შესაბამისად მდინარის მარცხენა ნაპირზე ათავსებდნენ[15].

არსებობს პირდაპირი ცნობებიც, რომლებიც ხსენებულ ვარაუდს ადასტურებენ. ახ. წ. V საუკუნის პერიპლუსის ანონიმი ავტორი გადმოგვცემს: „მდინარის შესასვლელთან ფასისის მარცხენა ნაპირზე (ἀριστερᾷ τοῦ Φάσιδος) მდებარე-

---

[11] თ. მიქელაძე, ძიებანი..., გვ. 83—84; Т. К. Микеладзе. К вопросу о периодизации. გვ. 84.

[12] Strab., XI, 2, 17.

[13] Strab., XI, 3, 4. შდრ. მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 11.

[14] ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო (ნ. კეჭაღმაძის გამოცემა) თბ., 1961, გვ. 39—40; ფასიანური ღვთაების გამოსახულების აღწერილობა დაცულია ფილოსტრატე უმცროსთანაც. ოღონდ აქ ეს ღვთაება მამაკაცად გვევლინება (იხ. SC. გვ. 644).

[15] მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9.

ობს ფასისად წოდებული მილეტელების ელინური ქალაქი[16]. იგივე გამომდინარეობს აგათიას ცნობიდანაც. აგათია გვაუწყებს, რომ ნახორაგანს სურდა ფასისს სამხრეთიდან მისდგომოდა, რათა წყალს დაბრკოლება არ შეექმნა მისთვის, რადგან მდინარე ჩრდილოეთით ჩაუდის ქალაქსო[17].

ამრიგად, წერილობითი ცნობების ანალიზის შედეგად ზემოთ მიღებულ დასკვნას, რომ მდინარე ფასისი რიონს შეესაბამება, ხოლო მისი მოსახელე ქალაქი ფასისი მდებარეობს ზღვისა და ფასისის-რიონის სანაპიროზე, ემატება კიდევ ერთი მეტად მნიშვნელოვანი დეტალი: ქალაქი ფასისი ამავე დროს გაშენებული იყო ფასის-რიონის მარცხენა სანაპიროზე. სწორედ ასეთ ვითარებაში შეიძლება ყოფილიყო ქ. ფასისი (თუ სტრაბონის ფასისთან მდებარე ტბა პალიასტომს შეესაბამება) გარშემორტყმული მდინარით, ზღვით და ტბით. ნიშანდობლივია ისიც, რომ ერთადერთი ისტორიული ძეგლი თანამედროვე ფოთის ტერიტორიაზე, თურქული ციხე რიონის მარცხენა სანაპიროზეა გაშენებული. ამ შემთხვევაში ქალაქის მდებარეობის ტრადიციულ გაგრძელებასთან უნდა გვქონდეს საქმე.

აღნიშნული მონაცემები ცხადყოფენ რომ ძველ ფასისს ისეთივე მდებარეობა ჰქონდა, როგორიც ფოთს აქვს, მაგრამ ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ ძველი ფასისი, თუნდაც დროის მიხედვით ჩვენთან ყველაზე დაახლოებული, დღევანდელი ფოთის ადგილზეა საძიებელი. წერილობითი წყაროების ერთ ნაწილში მოცემული აღწერილობანი თითქოს ამის სასარგებლოდ მეტყველებენ. ყოველ შემთხვევაში, მათი დამოუკიდებელი, სხვა მონაცემებისაგან მოწყვეტილი ანალიზი ასეთი დასკვნის გამოტანის შესაძლებლობას იძლევა. მაგრამ ამ კერძო შემთხვევაში საკითხის გადასაწყვეტად მარტოოდენ წერილობითი წყაროების ჩვენებაზე დამყარება გამართლებული არ უნდა იყოს, თუ არ იქნა გათვალისწინებული ფასის-რიონის მერყეევი რეჟიმი, რომელიც ზღვის შესაყართან, როგორც ჩანს, განსაკუთრებით დიდ კატაკლიზმებს იწვევდა.

ირკვევა, რომ არა თუ კლასიკური ხანიდან დღემდე — 2500—2600 წლის მანძილზე, არამედ ასეთი პროცესებისათვის დროის სრულიად უმნიშვნელო შუალედებშიც ზღვის სანაპირო საგრძნობლად იცვლიდა თავის კონფიგურაციას. ამის მიზეზია შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპიროს მდებარეობის განსაკუთრებული ლამიანობა. ზღვის სანაპიროს მოსილვის, კალაპოტის მერყეობის და ბიფურიკაციის მხრივ კი რიონს ერთ-ერთი პირველი ადგილი უკავია. სპეციალისტების აზრით რიონში სამჯერ მეტი ლამია ვიდრე ნილოსში. რიონს ზღვაში ყოველწლიურად საშუალოდ 10—12 მილიონი ტონა სილა შეაქვს, ზოგჯერ მეტი, ნაკლები კი იშვიათად. წვრილი სილითა და ლამით შემდგარი მონასილის საშუალო მოცულობა 10 მილიონ კუბურ მეტრს აღწევს[18]. სტატისტიკა რიონის შესართავთან ხმელეთის მატებისა ასეთია: 1804, 1870, 1892 წლებში ხმელეთმა საშუალოდ წელიწადში 9 მ მოიმატა. 1870 წლიდან 1936 წლამდე ხმელეთმა 190 მ მოიმატა, ე. ი. ნამატი წელიწადში დაახლოებით 3-მ-ს უდრის[19]. სხვა მონაცემების მიხედვით, ხმელეთის ნამატის ოდენობა უფრო დიდია. ასე,

[16] SC, 274.

[17] ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, III, გვ. 98.

[18] А. Омедео, О дренаже Колхидской низменности. XVII год Великой Октябрьской Революции. М. 1934; Сводный отчет по изысканиям в районе Потийского порта за период с 1926 г по 1947 год. Одесса, 1948 (იხ ფოთის პორტის არქივი).

[19] Мероприятия по защите потийского порта от заносимости, 1935.

მაგალითად, ფოთის ციხე, რომელიც სულთან ამურად III გენერალისმუსმა მურადმა ააგო 1578 წ. თურქ-სპარსეთის ომის დროს, მდებარეობდა ზედ შავი ზღვის სანაპიროზე, 1858 წლისათვის კი დაშორებული იყო ზღვის ნაპირს 1,8 კმ-ით. ამ შემთხვევაში ხმელეთის მატებამ საშუალოდ 6,5 მ შეადგინა წელიწადში[20]. ამ მხრივ საინტერესოა მ. ბერძენიშვილის წერილში მოტანილი ნიკო ნიკოლაძის ერთი ცნობა იმის შესახებ, რომ გასული საუკუნის 60-იან წლებში ზედ ზღვის ნაპირზე აგებული შუქურა ჩვენი საუკუნის დასაწყისში ნაპირს 2 ვერსზე მეტითაა დაშორებული[21].

ზემოთ აღნიშნულ მოვლენებზე დაკვირვება არ არის მხოლოდ თანამედროვე ან საერთოდ ახალი დროის მეცნიერების მიღწევა, ისინი შემჩნეული ჰქონდათ ჯერ კიდევ ადრეელინისტურ ხანაში. სტრაბონთან დაცულია ერთი ცნობა, რომელიც ეკუთვნის ძვ. წ. IV—III სს. მეცნიერს სტრატონს ფიზიკოსად წოდებულს. სტრატონი შავი ზღვის მდინარეების აღნიშნულ თავისებურებათა გამო შიშს გამოთქვამდა, რომ პონტო საბოლოოდ შლამით აივსებაო. ხოლო პოლიბიოსი დაჟინებით არწმუნებდა მკითხველს — პონტო ძველადაც და ახლაც შლამით ივსებაო[22].

როგორც ვხედავთ, ზემოაღნიშნულ მოვლენებს რიონის შესართავთან სრულიად კანონზომიერი ხასიათი აქვთ და დასტურდებიან მთელი ისტორიული ხანის განმავლობაში. თუ უკვე ხსენებულ რიცხობრივ მონაცემებს დავუბრუნდებით და ხმელეთის მატებას წელიწადში საშუალოდ 4 მ. ვივარაუდებთ 2500 წლის მანძილზე ზღვის სანაპირო რიონის შესართავთან 10 კმ-ით მაინც უნდა ყოფილიყო გაზიდული, აღმოსავლეთით, დღევანდელი სანაპირო ხაზიდან. შესაბამისად, მთელი ტერიტორია, რომელზეც დღეს ქ. ფოთია გაშენებული, და პირველ რიგში კი კუნძულის უბანი, გვიანდელ წარმონაქმნად უნდა ჩაითვალოს. ძნელია გადაჭრით ითქვას შეიძლება თუ არა ასეთ ლოგიკას შეესაბამებოდეს მორფოლოგიური პროცესები, რომელთაც ადგილი უნდა ჰქონოდათ უკანასკნელი 2500 წლის მანძილზე რიონის შესართავში, ე. ი. დასაშვებია თუ არა მეთოდურად ამგვარი გამოთვლები. აღსანიშნავია რომ ზოგადი სურათის თვალსაზრისით, ასეთ რეკონსტრუქციას რიგი მონაცემები უნდა ამართლებდეს. უპირველეს ყოვლისა, გავიხსენოთ, რომ პატარა ფოთის პირვანდელი სახელწოდებაა „ძველი ფოთი“[23]. ეს სახელი სანაპირო ქალაქის ადრინდელ მდებარეობაზე მიგვანიშნებს. ამ თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ პატარა ფოთში, ზღვის თანამედროვე ნაპირიდან აღმოსავლეთით 7 კმ-ის მანძილზე მიუთითებდნენ ზღვის სანაპირო მოწყობილობასაც[24].

ძველი ფასისის თანამედროვე ფოთზე უფრო აღმოსავლეთით მდებარეობის შესაძლებლობას მხარს უჭერს აგათიას მეტად მნიშვნელოვანი ცნობაც, რომელსაც სათანადო ყურადღება მიაქცია ჯერ კიდევ მ. ბერძნიშვილმა[25]. აგათია გადმოგვცემს, რომ ფასისი ნესოსს სულ დიდი ექვსი ფარსანგითაა დაშორებული

---

[20] Dubois de Montpèreux. გვ. 75.
[21] მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 3.
[22] შდრ მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 2.
[23] Dubois de Montpéreux, დასახ. ნაშრომი, გვ. 65.
[24] В. А. Сихарулидзе, В. В. Дихаминджиа. დასახ. ნაშრომი, გვ. 15.
[25] იხ მისი ქ. ფაზისის ლოკალიზაციისათვის, გვ. 18—19.

აღმოსავლეთით[26]. დადგენილად უნდა ჩაითვალოს, რომ აგათიასთან დამოწმებული ნ ე ს ო ს ი, ი ს უ ლ ა — ი ს უ ლ ე თ ს შეესაბამება და გულისხმობს ტეხურს, რიონსა და სუდგარს შორის მოქცეულ ადგილს, რომელსაც ახლაც ი ს უ ლ ე თ ი ჰქვია. ეს სახელწოდება შემონახულია ტეხურისა და რიონის შესაყარის მახლობლად არსებულ სოფ. ი ს უ ლ ა ს სახელშიც[27]. და აი, სწორედ ამ ადგილიდან, ე. ი. დაახლოებით რიონ-ტეხურის შესაყარიდან ქ. ფასისამდე, აგათიას ცნობით, სულ დიდი ექვსი ფარასანგია.

ფარასანგი მანძილის სპარსული საზომია და მისი მნიშვნელობა ყოველთვის ერთი არ არის. ეს კარგად იცოდნენ ძველმა ბერძნებმა და როდესაც სურდათ მანძილის ზუსტი გადმოცემა აღნიშნავდნენ ფარასანგის ბერძნულ შესატყვისებს. ჰეროდოტესა და ქსენოფონტის მიხედვით, ფარასანგი ტოლი იყო ოცდაათი ბერძნული სტადიონისა, რაც ცოტათი აღემატება თანამედროვე მეტრული სისტემის 5 კმ-ს[28]. ჰეროდოტესა და ქსენოფონტის ფარასანგის მნიშვნელობა ცნობილი იყო, აგათიასათვის: — ფარასანგი — გვაუწყებს იგი, როგორც ჰეროდოტე და ქსენოფონტი ფიქრობდნენ, ოცდაათ სტადიონს უდრის, ხოლო ამჟამად იბერები და სპარსელები მხოლოდ ოცდაერთ სტადიონად თვლიან. ასე ფიქრობენ თვითონ ლაზებიც, ხოლო ამ სახელს კი არ უწოდებენ, არამედ — „შესასვენებელს“ (ἀναπαυλα) ეძახიან, და ფიქრობენ სრულიად სამართლიანადაც. ვინაიდან თითოეული ფარასანგის გავლისას ტვირთმზიდავები ტვირთსაც ჩამოიღებენ ხოლმე და ცოტათი შეისვენებენ კიდეც, მათ სხვები შეენაცვლებიან და რამდენჯერაც ასე მოიქცევიან, იმდენით ზომავენ და ანაწილებენ გზის მანძილს. ამას ვუწოდებთ ფარასანგს თუ იმას, ნესოსი ასორმოცდაათი სტადიონითაა დაშორებული ტელეფისის ციხეს“[29]. რამდენადმე წინ აგათია აღნიშნავს, რომ ნესოსი სულ დიდი ხუთი ფარასანგითაა დაშორებული ტელეფისსო[30]. რა გამოდის, თუ ტელეფისს და ნესოსს შორის ხუთი ფასანგია და იგივე მანძილი ასორმოცდაათ სტადიონს უდრის, მაშინ აგათიას ფარასანგი 30 სტადიონის ტოლი ყოფილა. რაც შეეხება ლაზურ ფარასანგს, რომელსაც ისინი — ს ა დ გ ო მ ს შ ე ს ა ს ვ ე ნ ე ბ ე ლ ს უწოდებენ, მისი სიდიდე ლაზებისათვის უცვლელი რჩება. ლაზებისათვის შეიცვლება მხოლოდ ფარასანგის შემადგენელი სტადიონების რიცხობრივი მნიშვნელობა. როგორც ირკვევა, ლაზებისათვის სტადიონი დაახლოებით 250 მ-ს შეესაბამებოდა.

ამრიგად, თუ რიონ-ტეხურის შესაყარიდან ქ. ფასისამდე 6 ფარასანგი იყო, ეს მანძილი თანამედროვე მეტრული სისტემების მიხედვით 30—32 კმ-ს უდრის. რიონ-ტეხურის შესაყარიდან 30—32 კმ პატარა ფოთის დასავლეთ კიდემდე მოდის, ე. ი. თანამედროვე ფოთის სანახებამდე და ზღვის ახლანდელ სანაპირო ზოლს დაშორებულია 7—8 კილომეტრით. ეს ის ადგილებია, სადაც როგორც ზემოთ დავინახეთ დაზვერვითი სამუშაოების დროს აღმოჩნდა მასალა (წელ-

---

[26] ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, გეორგიკა, ტ. III, გვ. 97.

[27] ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, გეორგიკა, ტ. III, გვ. 97 გვ. 97—99: შდრ. Б. А. К у ф т и н, МАК, I გვ. 112—113.

[28] თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, ქსენოფონტის „ანაბასისის“ თბ., 1967, გვ. 24—32.

[29] ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, გეორგიკა, III, გვ. 37.

[30] ი ქ ვ ე, გვ. 36 (აგათია სქოლასტიკოსის ἀνάπαυλα, როგორც მისი ტექსტიდან ჩანს, შეესაბამება ქსენოფონტის ს ტ ა თ მ ო ს ს (იხ. თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, ქსენოფონტის „ანაბასისი“, თბ., 1967, გვ. 31—32).

გამოყვანილი ამფორები, გვერდაკეცილი კრამიტი, აგური და სხვ), რომელიც ახ. წ. V—VI საუკუნეებს, ე. ი. აგათია სჭოლასტიკოსის ხანას განეკუთვნება.

ზემოთ განხილული თვალსაზრისით, ძალიან საგულისხმოდ მეჩვენება კლავდიოს პტოლემაიოსის შემდეგი ცნობა (V, 9, 1): „კოლხეთს ესაზღვრება... დასავლეთით ევქსინოს პონტოს ნაწილი მდინარე კორაკოსიდან, ვიდრე ღრუმდე (უბემდე, ყურემდე) ფასისთან (Μέχρι τοῦ κατὰ Φᾶσιν μυχοῦ)“. ეს ადგილი ზოგჯერ ნებისმიერადაა თარგმნილი, რითაც ტექსტის შინაარსი არ ირღვევა[31], მაგრამ დეტალიზაციის დროს იგრძნობა მეტი სიზუსტის დაცვის აუცილებლობა. სიტყვა μυχός ყველა ბერძენ მწერალთან ჰომეროსიდან მოყოლებული, გადმოგვცემს სიღრმის შინაარსს, ხოლო რიგი მწერლებისა (პინდარე, თუკიდიდე) ამ სიტყვით ზღვის უბეს, ზღვის ყურეს აღნიშნავენ[32]. მაშასადამე, კლავდიოს პტოლემაოსის განხილული ცნობის თანახმად, ფასისის შესართავთან უბე უნდა ყოფილიყო. როგორ შევუთავსოთ ეს ცნობა თანამედროვე გამოკვლევებს, რომელთა შედეგადაც ძველი ფასისის არსებობის ხანაში ფანაგორული რეგრესიის გამო ფასისის შესართავთან ზღვის უბის არსებობის შესაძლებლობა კატეგორიულადაა უარყოფილი[33]. არ შეიძლება, რომ გეომორფოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებს ანგარიში არ გავუწიოთ. მაგრამ ასევე ძნელია ხელაღებით უარის თქმა პტოლემაოსის ცნობაზე, მით უმეტეს, რომ მას მხარს უჭერენ როგორც ზემოთ მოტანილი ცნობები და მოსაზრებანი, ისე ზოგიერთი ცნობა, რომელსაც ქვემოთ შევეხებით. უნდა ვიფიქროთ, რომ შეიძლება პტოლემაოსს მოვლენა სწორად არ შეეფასებინა, მაგრამ არ შეიძლება რაიმე საფუძველი არა ჰქონოდა, როცა ფასისთან ღრუს (უბის) არსებობაზე მიუთითებდა. ამ თვალსაზრისით ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებას, რომ სპეციალისტები, მართალია, უარყოფენ ფასის-რიონის შესართავთან ზღვის უბის არსებობას, მაგრამ 2500—3000 წლის წინ ვარაუდობენ ესტუარიუმს, რომელიც შეკრილი იყო კოლხეთის დაბლობში რამდენიმე კილომეტრის მანძილზე — და რომლის თავშიც გაშენებული იყო ქ. ფასისი. არ გამორიცხავენ იმასაც, რომ ეს ესტუარიუმი ზღვასთან შეხების ზოლში თანამედროვე ფოთის ადგილზე ქმნიდა პატარა უბეს[34]. შემდგომ ზღვის დონის ამაღლებასთან ერთად ესტუარიუმი ამოივსო ფასის-რიონის მიერ მოტანილი ნაშალი მასალით, რამაც თავის მხრივ რიონის შესართავთან გამოიწვია რამდენიმე კილომეტრით ხმელეთის ზრდა[35]. ამ პროცესს, რა თქმა უნდა, ხანგრძლივი დრო სჭირდებოდა. როდის მიიღო რიონის შესართავმა თანამედროვე კონფიგურაცია ძნელი სათქმელია. ყოველ შემთხვევაში, ამ 500 წლის წინ აქ საკმაოდ დიდი ესტუარიუმი უნდა ყოფილიყო. „მოამბის“ 1894 წლის XI ნომერში დაბეჭდილი იყო XV ს. იტალიელი მოგზაურის ამბროზიო კონტარინის მეტად მნიშვნელოვანი ცნობა, რომელიც სულ ახლა გამოაქვეყნა მ. პაჭკორიამ[36]. ვსარგებლობ მისი პუბლიკაციით: „1474 წლის 1 ივლისს — გვაუწყებს ამბროზიო კონტარინი,

---

[31] ნ. ლომოური, კლავდიოს პტოლემაიოსი, „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“, ცნობები საქართველოს შესახებ, მსკი, 32, გვ. 45.

[32] იხ. И. Х. Дворецкий, Древнегреческо-русский словарь. М. 1958, 1118.

[33] ჯ. ჯანელიძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 12.

[34] იქვე, გვ. 13, 14.

[35] იქვე, გვ. 14.

[36] იხ. გაზეთი „ახალი კოლხეთი“, 1975, 19 ივლისი, № 85.

— მივედით იქ, სადაც ფასისი ზღვას შეერთვის. ბარკასით შეგვეგებენ მეგრელები... გემიდან გადავსხედით მათ ბარკასში და შევედით ფაზისში. შესვლისთანავე კუნძულს მივაწყდით... ღამე ამ კუნძულზე გავატარეთ... 2 ივლისს დილით მეგრელებისავე ბარკასით გავყევით მდინარეს პირშეღმა და მივედით ფაზისის ქალაქში. ეს ქალაქი დგას მდინარე ფაზისის პირად და გარშემო ტყე აკრავს".

უამრავ ინფორმაციას ვიღებთ მოყვანილი ცნობიდან. ჯერ ერთი საგულისხმოა, რომ XV ს-ში ქალაქს კვლავ ფასისს უწოდებდნენ. როგორც ჩანს, ეს ქალაქი დღევანდელი პატარა ფოთის ადგილზე უნდა ყოფილიყო. გავიხსენოთ დიუბუა დე მონპერეს ცნობა, რომ პატარა ფოთს, ალბათ, ახლისაგან განსხვავებულად ძველ ფოთს უძახდნენ. ის მიწა, რომელზეც შემდეგ ქ. ფოთი აღმოცენდა, ე. ი. რომელზედაც ქალაქმა ადგილი ინაცვლა, XV ს. წარმოდგენილია კუნძულად. რომლის მატერიკთან შეერთება ამ საუკუნის შემდეგ ხდება რიონის ზემოქმედების შედეგად. ამავე ცნობიდან ირკვევა, რომ ფასისის შესართავთან ესტუარიუმის ან იქნებ უბის არსებობის ვარაუდი დასაშვებია.

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ჩვენი საველე დაკვირვებებიც: სიმაგრის ქვედა, მესამე ფენის (№ 4 ნაგებობის) იატაკის დონე; რომელიც რამდენადმე მაღლა უნდა ვივარაუდოთ ფასის-რიონის მარცხენა ტერასის ძვ. წ. VI ს. მეორე ნახევრის, ე. წ. დღის ზედაპირზე, შავი ზღვის თანამედროვე დონიდან 2,90 მ სიმაღლეზეა, ე. ი. 1,5—2 მ-ით უფრო დაბალია, ვიდრე რიონის ტერასის თანამედროვე დონეა. მართალია, სიმაგრის ნამოსახლარის არსებობის ხანა ემთხვევა, ე. წ. ფანაგორიული რეგრესიის პერიოდს, როცა შავი ზღვის სარკეს თანამედროვესთან შედარებით 4—5 მ-ით დაბლა ვარაუდობენ[37], მაგრამ 10—15 კმ, რითაც სიმაგრის ნასახლარი დაშორებულია ზღვის თანამედროვე სანაპიროს, იმდენად დიდი მანძილია მდინარის ტერასაზე 7—8 მ სიმაღლის შესანარჩუნებლად, სიმაღლისა, რომელიც ქალაქის გაშენებისათვის აუცილებელ მინიმუმს შეადგენს, რომ ზღვის სანაპიროს ძვ. წ. VI ს. შუა ხანებში ფასის-რიონის შესართავთან უფრო აღმოსავლეთით გვავარაუდებინებს.

ფანაგორიულ რეგრესიას, როგორც ცნობილია, წინ უსწრებდა, ე. წ. ახალშავზღვური ტრანსგრესია, როცა შავი ზღვის დონე თანამედროვესთან შედარებით 1,5—2 მ-ით მაღალი იყო. მაშასადამე, ახალშავზღვური ტრანსგრესიის დროს რიონის შესართავთან ხმელეთი ზღვით უნდა ყოფილიყო დაფარული ფასის-რიონის ორივე მხარეს საქორჭიომდე და პატარა ფოთამდე მაინც თუ ამ სოფლების ჩათვლით არა. საქმე ის არის, რომ თუ შევადარებთ ძვ. წ. VI ს. დღის ზედაპირს საქორჭიოში შავი ზღვის დონეს ახალშავზღვური ტანსგრესიის დროს, მათ შორის სხვაობა ერთ მეტრს არ აღემატება. ახალ შავზღვური ტრანსგრესიას კი დასრულებულად ვარაუდობენ სიმაგრის დასახლებაზე ათასიოდე წლით ადრე[38].

ახალშავზღური ტრანსგრესიის დროს ზღვით დაფარული შეიძლება ყოფილიყო რიონის დაბლობი დაახლოებით 7 კმ მანძილზე ჩრდილოეთიდან სამხრეთით ნაბადასა და პალიასტომს შორის, რადგან როგორც გამოკვლევებმა ცხადყვეს, პალიასტომის სამხრეთითაც და ნაბადას გარშემოც განფენილია ტორფე-

---

[37] ჯ. ჯანელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 12.

[38] იქვე, გვ. 12.

ბი, რომელთა წარმოქმნა დაიწყო ამ 6000 წლის წინ და გრძელდებოდა ახალშავზღური ტრანსგრესიის დროსაც[39].

რიონის შესართავის მხარეში ჩატარებული გეომორფოლოგიური კვლევის ეს უახლესი შედეგები კარგად შეესაბამება, როგორც ადრეულ (1961—65 წწ). ისე მიმდინარე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებს. წინა თავებში წარმოდგენილმა მასალამ ნათელი გახადა, რომ რიონის შესართავთან რიონის ვაკის არქეოლოგიურ ძეგლებს შორის უძველესია ბორცვი ზ უ რ გ ა, რომელიც სოფ. ქვემო ჭალადიდში საბაჟოს უბანში მდებარეობს და რომლის ქვედა ქრონოლოგიური საზღვარი ძვ. წ. II ათასწლეულის II ნახევრის დასაწყისს უნდა განეკუთვნებოდეს. სოფ. ქვემო ჭალადიდში, ისევ საბაჟოს უბანში, დადასტურებულია დასახლების ნაშთები, რომელნიც მომდევნო ხანით, ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისით თარიღდებიან და უშუალოდ ამ ნამოსახლარების მომდევნო დასახლებაც, რომელიც ძვ. წ. VI—IV სს. არსებობდა. რაც შეეხება რიონის მარცხენა ტერასას, როგორც ნაჩვენები იყო, იქ, მართალია, ასეთი ძველი დასახლების ნიშნები არ ჩანს, მაგრამ ძვ. წ. VI საუკუნიდან მოყოლებული შუა ფეოდალური ხანის ჩათვლით თითქმის უწყვეტი დასახლება დასტურდება.

ასეთი ვითარებაა რიონის ორივე მხარეს იმ გზის ხაზზე სოფ. ქვემო ჭალადიდში, რომელსაც, როგორც აღვნიშნეთ, საბაჟოს უწოდებენ და, რომელიც რიონსა და ზღვაზე გასასვლელი გზა იყო. ამ ხაზის დასავლეთით, ე. ი. შავი ზღვის სანაპიროს მიმართულებით, დღემდე არ არის მიკვლეული გვიანელინისტურზე ადრეული ხანის არქეოლოგიური მასალა.

რა გამოდის: ახალშავზღური ტრანსგრესიის დროს ძვ. წ. II ათასწლეულის I ნახევარში სოფ. ქვემო ჭალადიდის მიდამოებში არ უნდა არსებულიყო დასახლების პირობები. ყოველ შემთხვევაში, ამ ხანის დასახლების კვალი აქ დღემდე არ ჩანს. ამ თვალსაზრისით ნიშანდობლივია ფრიად, რომ ჯერ კიდევ ნ. შაფრანოვს ჰქონდა შემჩნეული ზღვის ფაუნის ნაშთები პალიასტომის სანაპიროებზეც და ჭაობებშიც კი. იგი სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ ამ მოლუსკებს სუფსასა და რიონს შორის მოქცეულ მონაკვეთზე ზღვაშიც კი არ შეუძლიათ არსებობა, რადგან სუფსა და რიონი ანეიტრალებენ ზღვის სიმლაშეს[40]. ჩვენი საუკუნის 30-იან წლებში ჩატარებული ბურღვების შედეგად, ზღვის ფაუნა დადასტურდა თითქმის ჭალადიდამდე. რამაც სპეციალისტებს, მიუხედავად ზღვის დეპრესიისა, ივარაუდებინათ მცირე სიღრმის უბე ჭალადიდის მისადგომებამდე[41]. როგორც შესავალ ნაწილში ვუჩვენებდით, ზღვის მოლუსკებს დიდი რაოდენობით ვხვდებოდით ფოთის აღმოსავლეთ განაპირა ქუჩების ბურღვის დროსაც.

ამ 3500 წლის წინ კი, როცა იწყება ფანაგორიული რეგრესია და ზღვა უკან იხევს იწყება აგრეთვე ქვემო ჭალადიდის მიდამოების ათვისებაც. ჩნდება პირველი დასახლებანი — ზ უ რ გ ა და ჭალადიდის I ათასწლეულის სამოსახლოები და საფუძველი ეყრება მომავალ ქ. ფასისის სასოფლო-სამეურნეო ქვეყანას, რომელიც ძვ. წ. VI საუკუნიდან ფასის-რიონის მარცხენა სანაპიროზეც განივრ-

---

[39] პალიასტომ-იმნათის მასივში ტორფების ყველაზე ადრეულ ფენებს რადიოკარბონული მეთოდით განსაზღვრავენ 5825±125 წლით, შედარებით გვიან ფენებს — 2100±150 წლით, ხოლო ნაბადას მასივში უადრესს — 6660±60 წლით, ხოლო შედარებით გვიანს — 2110±50 წლით (იხ. ჯ. ჯ ა ნ ე ლ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 5—16).

[40] Н. Ш а ф р а н о в, Образование Палеостома и притока его Капар-чая, 57.

[41] Б. А. К у ф т и н, МАК, II, 284.

ცნობა (სიმაგრისა და რიონის მარცხენა ტერასის ძვ. წ. VI—V სს. და ელინისტური ხანის სამოსახლოები). ფანაგორიული რეგრესიის განვითარებასთან ერთად, რიონის შესართავთან, როგორც ჩანს, იქმნება პირობები ფასის-რიონის ვაკის თანდათანი ათვისებისა დასავლეთი მიმართულებით, რაც ხორციელდება კიდეც. ყოველ შემთხვევაში ამ პროცესის კვალს აშკარად გაედევნება თვალი ფასის-რიონის ორივე სანაპიროზე: გვიანელინისტური, რომაული და ბიზანტიური ხანის სამოსახლოთა ნაშთები, თხინას ტყეში, ფოთის სანერგეში, სოფ. საქორქიოს დასავლეთ ნაწილში, ქ. ფოთის აეროდრომზე.

ამრიგად, ის არქეოლოგიური ძეგლები, რომლის განხილვას ეძღვნება წინამდებარე ნაშრომი და რომელნიც დამოწმებული არიან რიონის ორივე სანაპიროზე, ქმნიან საფუძველს ვარაუდისათვის: ა) ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრულიდან მაინც ჭალადიდ-სიმაგრის მიდამოებში არსებობას იწყებენ სამოსახლოები, რომელთა წარმოქმნასა და ხასიათში მოცემულია წინაპირობები საქალაქო ცენტრის აღმოცენებისა და რომელთა საფუძველზე შემდგომ წარმოიშობა ქ. ფასისი, ბ) ამ ძეგლების ტოპოგრაფიაში მოცემულია შესაძლებლობა, მდ. ფასის-რიონის კალაპოტი რიონის ქვემო წელზე — იქვე ვივარაუდოთ, სადაც ახლაა, გ) ის გარემოება, რომ რაც უფრო ვუახლოვდებით ზღვის თანამედროვე სანაპიროს სულ უფრო და უფრო გვიანი ძეგლები გვხვდება, შეიძლება იმას გვიჩვენებდეს, რომ ქ. ფასისი სხვადასხვა ეპოქაში ფასის-რიონის სხვადასხვა მონაკვეთზე მდებარეობდა. ამის გამო, ზემოთ წამოყენებული მოსაზრება, რომ ამა თუ იმ წყაროს ცნობა ქ. ფასისის მდებარეობის შესახებ შეიძლება მხოლოდ კონკრეტულ შინაარსს ატარებდეს, მეთოდურ მნიშვნელობას იძენს.

ცალკე, დგას საკითხი ფასისის, როგორც საქალაქო ცენტრის ტიპოლოგიური თავისებურებების შესახებ. მაგრამ, რაკი უშუალოდ ქალაქი ჯერ არ არის აღმოჩენილი, ამ საკითხზე მსჯელობა, როგორც ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, შეიძლება მხოლოდ ფასისის ქვეყნის თავისებურებათა მიხედვით. ხოლო ეს თავისებურებანი, რომელიც მთელი სისრულით გამომჟღავნებულია ზემოთ განხილულ მასალის ცალკეულ ჯგუფებს შორის მიმართებაში, საკმაოდ საბამებს იმას, რაც კოლხეთისათვისაა დამახასიათებელი[42]. ამით განისაზღვრება განხილული მასალის დიდი მეცნიერული მნიშვნელობა და მისი პუბლიკაციის მიზანი და დანიშნულება.

---

[42] ო. ლორთქიფანიძე, თ. მიქელაძე, ფასისის ისტორიულ-არქეოლოგიური შესწავლის პრობლემა, გვ. 36.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В НИЖНЕМ ТЕЧЕНИИ РИОНИ

(Материалы к истории древнего Фасиса)

Резюме

1. Археологические исследования в районе устья р. Рионн (Фасиса) до революции не проводились, если не считать разведки незначительного масштаба, осуществленные в низовьях реки, в связи с V археологическим съездом в Тифлисе.

Настоящие археологические исследования начались здесь лишь после установления Советской власти в Грузии и были связаны с большими работами по осушению Колхидской низменности. Исследования эти продолжались сравнительно недолго.

В 1961 г. в связи с разработкой проблемы «Города и городская жизнь древней Грузии» в Институте истории им. И. А. Джавахишвили АН ГССР была образована Потийская археологическая экспедиция для изучения проблемы древнего Фасиса. С этого времени начинается регулярное (правда, с некоторыми перерывами) исследование района устья Рионн.

2. Научный интерес к проблеме древнего Фасиса возник более чем сто лет тому назад. В течение данного времени этого вопроса касались многие ученые и любители науки. Правда, в работах исследователей суть проблемы была доведена, в основном, до определения местонахождения Фасиса, однако пока эта сторона вопроса не освещена полностью, она имеет существенное значение и ее решение до сих пор задача первостепенной важности.

Исследователей, занимавшихся разработкой вопроса локализации древнего Фасиса, следует разделить на две группы. К первой группе относятся те из них (Ф. Брун, Н. Шафранов, Б. Куфтин, Г. Григолиа), которые или полностью исключают идентичность р. Фасиса с р. Рионн, или считают, что Фасис древних авторов не всегда или не во всех частях своего течения соответствует современной р. Рионн и поэтому г. Фасис, по их мнению, надо искать к югу от современного устья Рионн. Вторая группа исследователей (Фр. Дюбуа де Монпере, Л. Ельницкий, М. Бердзнишвили, Н. Ломоури, Ч. Джанелидзе), наоборот, пытается доказать идентичность р. Фасиса и р. Рионн со следующим уточнением: р. Фасис соответствует р. Рионн, однако устье данной реки и, следовательно, берег моря и г. Фасис следует искать восточнее того места, где расположен современный портовый город Поти или, по крайней мере, центральная его часть.

Так обстояло дело по вопросу локализации Фасиса к моменту начала работ Потийской археологической экспедиции. В результате предварительных исследований хотя и стало очевидным, что в пределах

г. Поти проведение обычных археологических раскопок нецелесообразно, однако было необходимо исключить довольно обширную территорию, занимаемую городом Поти, которую, при интерпретации с определенной точки зрения сведений письменных источников, могли бы принять за место расположения древнего Фасиса.

Было решено провести исследования посредством геологического бурения. Большинство скважин были пробурены в восточной части города, которая расположена между озером Палиастоми и р. Рioни. Если предположить, что на месте остальной части города было море, то этот район, по особенностям окружения, предельно соответствует древнему Фасису, который по описанию Страбона был расположен между морем, озером и р. Фасис.

Бурения показали, что в этой части города расстилается песок морского происхождения, который содержит множество остатков морской фауны, представленной моллюсками современного Черного моря. Ископаемые формы не засвидетельствованы. Следует отметить, что в нескольких скважинах среди упомянутых моллюсков была найдена керамика, в которой привлекли внимание несколько черепков, составом и цветом глины напоминающих синопскую продукцию III—II вв. до н. э.

Керамику эту, по-видимому, смыло морем с прибрежного культурного слоя и, несмотря на то, что точно датировать ее затруднительно, в общих чертах она все же определяет время осаждения в этих местах остатков морской фауны.

I

Следы самых ранних поселений в районе устья р. Рioни (Фасиса) были обнаружены в с. Чаладиди в 12 км к востоку от г. Поти (Фасиса), на правом берегу Рioни (Фасиса). Эти поселения расположены в той части села, которая называется Сабажо (Таможня), происхождение названия которого связано с таможенной платой, взымаемой за вывоз товаров к р. Рioни для последующего перепровождения к морю в порт Поти. Примечательно, что Чаладиди сравнительно новое название. На старых картах все село называлось Сабажо. Не исключена возможность, что это название отражает обстоятельство не только последних столетий, но и гораздо более раннего времени и непосредственно связано с древним Фасисом.

Здесь были обнаружены остатки нескольких поселений, самое древнее из которых было зафиксировано на холме Зурга.

Зурга — холм полусферической формы, площадью 1800 м². Максимальная разность высот равна 2 м. Наивысшая точка от уровня моря на высоте 5,03 м. Раскопать этот холм полностью не удалось, т. к. на нем расположены две усадьбы. Пришлось ограничиться только одним раскопом, посредством данных которого стало возможным создать вполне определенное представление о характере памятника, об его стратиграфии и о некоторых особенностях.

На холме Зурга было засвидетельствовано три культурных слоя, среди которых по разнообразию и количеству материалов выделяется самый нижний слой. В этом слое были также зафиксированы и обугленные остатки деревянного сооружения.

Керамический материал нижнего слоя также как и других слоев фрагментирован, поэтому судить о форме и назначении отдельных экземпляров приходится весьма приблизительно. Глиняная посуда

черного и розовато-коричневого обжига, в первом нижнем слое преобладает черная посуда, тогда как во втором — розоватая. Керамика в большинстве случаев орнаментирована. Орнамент и черной и розоватой посуды принципиально однороден: он, как правило, представляет сочетание желобчатого узора с желобчатым или желобчатого с гребенчатым (табл. II—IV, VI), вернее с узором выведным зубчатым штампом таким, который, кстати, был обнаружен во втором слое данного памятника (табл. VIII, ⌀ — 62—80). Узор выполненный таким штампом в зависимости от размера и формы зубцов дает на поверхности посуды «вафельную», иногда, точечную или лунчатую поверхности. Лунчатый узор более характерен для розоватой керамики, обнаруженной в основном во втором слое памятника.

Что касается форм, керамика из поселения Зурга представлена кухонной посудой, кубками и кружками с зооморфными ручками, являющимися самой специфической посудой данной эпохи.

Материалы последующего периода (табл. IX и X) были обнаружены в культурных слоях, засвидетельствованных на I и II участках Потийской археологической экспедиции, которые находятся в непосредственной близости от холма Зурга.

Археологический материал с I и II участков представлен также в основном керамикой. Посуда эта в отличие от предыдущей не так богато орнаментирована. Отдельные формы, характерные для поселения на холме Зурга, сохранились и в этой керамике. Это касается, главным образом, кухонной посуды, хотя столовая также повторяет некоторые особенности; например, оформление ушек роговидными выступами. Однако эти ушки сохранили прежнюю форму только в отдельных случаях, в основном же переживают определенную стилизацию: в верхней части ушка вместо рогообразных выступов появляются поперечные выступы или валики.

Специфической посудой данной группы является также каннелюрованная керамика.

На II участке, кроме керамики, были обнаружены также литейная форма колхидского топора и, по-видимому, непосредственно связанное с ней, сопло металлургической печи. Эти находки имеют большое значение, т. к. определяют характер колхидских поселений той области, центром которой впоследствии становится г. Фасис.

Несколько слов о датировке древнейших памятников с. Чаладиди. Материалы всех трех слоев Зурга тесно связаны между собой и, хотя они отражают отдельные этапы жизни поселения, относятся к одной эпохе. Весь этот материал со своей стороны проявляет теснейшую связь с памятниками Колхидской низменности (Наохваму, Цкеми, Ведидкари, Палури, нижние слои Намчедури и т. д.), которые относятся к I этапу позднебронзовой эпохи, или как мы его называем, I этапу древнеколхидского периода (ДРК I)*, нижний рубеж которого начинается в конце I половины II тысячелетия до н. э.[1].

Примечательно, что возраст обугленной древесины из нижнего слоя Зурга радио-углеродным методом исчисляется в 3470±190 лет.

Материалы с культурных слоев I и II участков также относятся к древнеколхскому периоду, только к его второму этапу, который охватывает первые века I тысячелетия до конца VII в. до н. э.

---

[1] Об археологической периодизации Колхиды см. Т. К. Микеладзе. Исследования по истории древнейшего населения Колхиды и Юго-восточного Причерноморья. Тб., 1974, стр. 51, 52 сл. а также стр. 184—185.

II

Следы поселений VI—V вв. до н. э. (а также более ранних) в районе устья р. Рионн (Фасиса) от современного берега моря до с. Чаладиди не встречаются. Они были засвидетельствованы лишь в центре с. Чаладиди, называемом Сабажо, и на линии Сабажо на левом берегу Рионн в с. Сакоркно. Среди них самым ранним и значительным является поселение на холме Симагре в с. Сакоркно на левом берегу р. Рионн (Фасиса).

Холм Симагре имел также полусферическую форму, площадь которого была равна 3224 м². Максимальная разность высот по отношению к современной поверхности состояла 1,24 м, наивысшая точка от уровня моря находилась на высоте 4,65 м (см. план).

Холм Симагре представляет собой искуственную насыпь желтой глины. Насыпь возводилась, по-видимому, за раз, так как она содержала множество археологического материала, осевшего не в виде культурного слоя, а перемешанного и представленного на разных уровнях. Причем, в отдельных случаях более древний материал оказывался выше сравнительно нового.

Археологический материал из насыпи желтой глины, как местный, так и импортный (ионическая и атическая керамика, амфоры, см. табл. XII и XIII), по своему характеру перекликается с материалом основного памятника, обнаруженного под этой насыпью и указывает на то, что эти поселения находились в сфере влияния городской жизни. Совершенно ясно, что желтая глина, из которой был воздвигнут холм Симагре, была добыта в результате разрушения близлежащего поселения VI—V вв. до н. э. Это должно было произойти в XI в. н. э., т. к. слой с однородным материалом, засвидетельствованный в верхних пластах насыпи, относится именно к этому времени.

Под насыпью желтой глины была обнаружена археологически стерильная прослойка серой глины, разделяющая желтую насыпь от трех культурных слоев, которые также разобщаются стерильными прослойками (см. план и разрезы, а также табл. XI_2). В каждом культурном слое засвидетельствованы остатки деревянных срубных домов (табл. XVI—XXI). Дома эти строились следующим образом: на сероватую суглинистую почву клали настил из плетенных веток или досок, который покрывался водонепроницаемой с органическими примесями земляной обмазкой (табл. XIX, XXII). Получалась тщательно утрамбованная площадка, на которой воздвигались срубные дома и которая служила впоследствии полами этих домов. Таких домов засвидетельствовано четыре, по одному в I и III слоях и два во втором слое, где различаются два строительных уровня (табл. XVI и XIX_1).

Все три культурных слоя, в которых были зафиксированы срубные дома по добытому в них материалу относятся к одной эпохе, отражают отдельные этапы жизни поселения и укладываются в промежутке времени от середины VI в. до середины V в. до н. э.

Материал представлен деревянными, металлическими и костяными изделиями (табл. XXVI—XXXIX), украшениями (табл. XL) и керамикой. Среди украшений выделяется золотая подвеска из двух треугольных спаяных между собой пластин, два нижних конца которых также, как внешняя ее сторона украшены выполненными зернью мордами быков (рис. 3).

Керамика делится на две большие группы: местная посуда и импортная керамика.

Местная посуда, называемая нами керамикой I этапа среднеколхского периода (СРК I), является специфическим для всей Колхиды материалом VI—IV вв. до н. э. (табл. XXIII—XXXVI).

Импортная керамика представлена двумя большими группами: керамической тарой (табл. XLII—XLIII) и мелкой столовой посудой, которая со своей стороны состоит из ионийской группы (табл. XLIV) и аттической чернолаковой керамики и посуды чернофигурного стиля (табл. XLV).

Греческая архаическая керамика, как ионийская так и аттическая, в основном обнаружена во втором слое и, в малом количестве, в самом нижнем третьем слое. В первом же слое мы не встречали раннюю группу ионической керамики, ни чернофигурных килико в, и весь импорт этого слоя состоит из обломков чернолаковых сосудов и отдельных фрагментов поздней ионийской керамики. Тоже самое следует сказать и в отношении керамической тары. Наиболее древние экземпляры (древняя группа хиосских амфор, амфора с красными полосками, массивным валикообразным венчиком, а также «псевдосамосские» амфоры), так же были зафиксированы в третьем, и, в основном, во втором слое.

Исходя из этих данных, поселение Симагре следует отнести к VI—V вв. до н. э. Оно начинает свое существование, по-видимому, в конце I половины VI в. (третий слой), дважды реконструируется и расширяется к концу VI в (II слой, самый поздний материал которого составляют чернофигурные килики и лесбосские амфоры), и продолжает существовать в первой половине V в. до н. э. (первый слой). Поселение это было, по-видимому, пригородной усадьбой. На это указывает сравнительно малая площадь, занимаемая памятником и его изолированность: нигде поблизости не засвидетельствованы следы синхронного памятника. То, что оно было пригородным об этом говорит не только близость от предполагаемого местонахождения Фасиса, но и урбанизированный характер быта жителей поселения Симагре. Несмотря на чисто колхские бытовые особенности поселения Симагре, там мы встречаем также парадную греческую посуду, употребляемую обычно в состоятельных городских кругах. О состоятельности людей, живших здесь, указывают и украшения, часть которых также привозная, в особенности же упомянутая выше золотая подвеска, отражающая высокий уровень развития ювелирного искусства в древней Колхиде.

С середины V в. до н. э. поселение Симагре прекращает свое существование. В непосредственной же близости от него появляется довольно обширное поселение, которое было по-видимому, раскинуто на обеих берегах Фасиса—Рioни. На левой террасе Рioни на сегодняшний день раскопаны остатки девяти домов, погибших, по всей вероятности, одновременно от пожара. На правом берегу реки на той же линии в центре с. Чаладиди был зафиксирован культурный слой с побывавшими также в огне остатамки глиняной обмазки таких же домов и фрагментами инвентаря V—IV вв. до н. э.

Исследования показали, что дома этого поселения также деревянные, только они с обеих сторон штукатурились глиняной обмазкой. Вследствие пожара фрагменты глиняной обмазки превратились в хорошо обожженный кирпич. Дома эти, подобно срубным домам раннего поселения, четырехугольные и довольно обширные (6×12 м).

Восстановление более детальной планировки строения, его характера, отдельных особенностей пока не удается, т. к. все дома, которые до сих пор были раскопаны, сгорели дотла. Лишь в отдельных случаях удалось зафиксировать самые нижние обугленные доски стен, иной раз углы, по которым приблизительно восстанавливается общая планировка строения и его площадь. Все дома почти точно сориентированы по странам света, в отдельных случаях они отклоняются, примерно, на 20° в зависимости от их расположения к берегу р. Рионн. Примечательно, что, примерно, так же расположены вдоль реки, дома современного поселения.

Среди множества фрагментов глиняной обмазки этих домов было зафиксировано много керамического материала, как местного, так и импортного происхождения. Местный материал относится к среднеколхидской I керамике, бывшей в употреблении в VI—IV вв. до н. э. Несколько уточняет дату поселения импортная посуда (амфоры с станкообразными донышами и фасосского круга (?) V в. с массивной ножкой, атические чернолаковые скифосы, лекифы (ср. табл. XLVI, XLVII, L и т. д.), которая датируется в основном, V в. до н. э.

Таким образом, судя по найденному здесь материалу и это поселение теснейшим образом было связано с г. Фасисом. В быту, во вкусах, в потребностях его населения и их предшественников, жителей поселения Симагре, чувствуются определенные урбанистические влияния. Во всяком случае импортный материал этих поселений, вполне заслуживающий специального изучения, в какой-то мере, отражает характер жизни Фасиса, сферу и особенности его внешних торговых отношений.

На левобережье р. Рионн (Фасиса), также, как на правом берегу, жизнь продолжается и в последующих эпохах. В районе Симагре на расстоянии I км к югу от него засвидетельствованы следы поселения III—II вв. до н. э. (табл. LI), которое занимало, по-видимому, довольно обширную территорию. Следы синхронного поселения с античным материалом зафиксированы и к юго-западу от с. Чаладиди на правом берегу Фасиса.

Еще более тесно заселен район устья р. Рионн (Фасиса) в раннефеодальную эпоху. Остатки поселений данной эпохи были найдены на левой террасе р. Рионн в непосредственной близости от холма Симагре (табл. XIV — XV), на правом берегу в с. Чаладиди, в пригороде Поти (табл. LII) и т. д. Археологический материал из этих мест относится к IV—XI вв. н. э.

* * *

Хронологические рамки археологических памятников, обнаруженных Потийской и Колхидской археологическими экспедициями, как было показано, охватывают, более чем два с половиной тысячелетия. Они отражают все этапы развития общества в течении этого длительного периода. В этом отношении их значение трудно переоценить. Не менее важно их значение для истории Фасиса, древнейшего городского центра Колхиды, т. к. эти памятники создают вполне определенное представление о той области, центром которой впоследствии становится Фасис и, что самое главное, о тех предпосылках и характерных явлениях, на основании которых возник и существовал г. Фасис.

III

В введении было отмечено, что из-за геоморфологических катаклизм, имевших место в районе устья р. Риони (Фасиса), месторасположение г. Фасиса могло меняться. Поэтому сведения каждого исторического источника о г. Фасисе, в частности, об его локализации могут иметь лишь конкретное значение. А это значит, что по описанию, например, Арриана или Агафия, нельзя судить о Фасисе VI—V вв. до н. э.

На основании анализа сведений письменных источников следует заключить, что р. Фасис тех источников, которые упоминают ее в связи с г. Фасисом, соответствует р. Риони и что г. Фасис всегда был расположен у моря, на левом берегу р. Фасиса и что к нему примыкало озеро. По этим данным очевидно, что древний Фасис имел такое же расположение, как современный портовый город Поти у устья р. Риони. Но означает ли это то, что древний Фасис следует искать на месте современного Поти. Такую возможность, по крайней мере, в центральной части города, исключили проведенные нами исследования.

Эту возможность исключает и анализ сведений отдельных источников (Клавдия Птоломея, Агафия, Амброзия Контарини) и результаты новейших геоморфологических исследований и наши полевые наблюдения, которые позволяют заключить: а) с конца II половины II тысячелетия до н. э. в районе с. Чаладиди возникают поселения, в характерных особенностях которых проявляются предпосылки для возникновения городского центра и на основании которых впоследствии возникает и существует г. Фасис; б) Топография рассмотренных памятников дает возможность предположить, что русло р. Риони (Фасиса) в низовьях Риони в древности простиралось там же, где и теперь; в) То обстоятельство, что по мере приближения к берегу моря встречаются все более поздние памятники может указывать на то, что изменялась конфигурация берега моря и следовательно г. Фасис на отдельных этапах своей истории находился на разных отрезках р. Риони (Фасиса).

Отдельно следует поставить вопрос о типологии г. Фасиса. Так как сам город еще не найден, об этом судить можно лишь по характерным особенностям сельской области города. Исследование территории непосредственно примыкающий к городу, их соотносительное изучение с известными хорами греческих полисов единственный правильный путь для раскрытия типологической сущности Фасиса и в этом отношении значение рассмотренных выше поселений, трудно переоценить. Хотя характер этих поселений уже теперь подтверждает, что в пределах предполагаемой хоры Фасиса не наблюдаются те предпосылки (наличие греческих поселений, сильной эллинизации местного населения, греческих изделий изготовленных в Фасисе и т. д.), на основании которых возникают и существуют греческие полисы и что археологические данные (топография поселении, типология жилищ, материальная культура), добытые в окрестностях исторического Фасиса полностью повторяют картину, археологически многократно засвидетельствованную во внутренних районах Колхиды.

საძიებელი

პირთა სახელები

აბრამიშვილი რ. — 15
აგათია სჰოლასტიკოსი — 9, 11, 19, 79, 96, 87, 89, 99
ალექსეევა ე. მ. — 60, 61
ამირანაშვილი ჯ. — 15
აპოლონიოს როდოსელი —85
არიანე — 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11
არჩაიები, — 23
ასათიანი ლ. — 15
ახალაია ლ. — 16

ბახტაძე — 19
ბერაია თ. — 75
ბერიძე ა. — 15, 33
ბერძენიშვილი მ. — 9, 11, 13, 85, 87, 93
ბერძენიშვილი ნ. — 4
ბლავატსკი ვ. — 63
ბოხოჩაძე ა. — 15
ბოლტუნოვა ა. — 3, 62
ბრუნი თ. — 6, 7, 8, 9, 10, 13, 68, 93
ბურჭულაძე ა. — 40

გაბელაია ლ. — 15
გაგუა ა. — 15
გაგოშიძე ი. — 71
გაიდუკევიჩი ვ. — 78, 79
გობეჯიშვილი გ. — 60
გოგოლიშვილი ბ. — 3, 4, 12, 14, 23, 43
გრაკოვი ბ. — 62
გრიბალი ი. — 15
გრიგოლია გ. 10, 12, 13, 93
გრძელიშვილი ი. — 14, 16

დავლიანიძე ც. 15
დვორეცკი — 89
დიუბუა დე მონპერე ფრ. — 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13
დიხამინჯია ვ. — 16, 17, 18, 20, 87

ელიავა გ. — 12
ელნიცკი ლ. — 8, 9, 10, 11, 13, 93
ერატოსთენე — 84

ზესტი ი. — 48, 54, 62, 63, 64, 65, 76, 77

თოდუა გ. — 16
თოლორდავა ვ. — 15
თუკიდიდე — 89

იაკობსონი ა. — 78
ივაშჩენკო მამა — 7, 9
იესენი ა. — 4, 3, 7, 38

კალანდია ვ. — 16
კანდელაკი ვ. — 15
კახიძე ა. — 60, 65
კვირიკაძე — მ. — 81
კვიჟინაძე კ. — 15
კოვოკურცევი ნ. — 62
კოღურაძე ნ. — 15
კონტარინი ამბროზიო — 89, 90, 99
კორტი ნ. — 75
კრუპნოვი ე. — 4
კუფტინი ბ. — 4, 10, 11, 12, 13, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 41, 60, 61, 62, 78

ლევი ე. — 68
ლეჟავა გ. — 15
ლომოური ნ. — 7, 11, 13, 89, 93
ლორთქიფანიძე ო. — 14, 15, 63, 65, 76, 79

მამულია ვ. — 15
მარჩენკო ი. — 45
მაშავა ი. — 75
მიქელაძე თ. — 4, 15, 32, 34, 35, 39, 40, 41, 47, 55, 56, 57, 62, 68, 77, 79, 81, 83, 84, 85, 89, 92, 95
მურადი — 87

ნახორაგანი —86
ნიზკოროდიევი ი. — 15
ნიკოლაძე ნ. — 87
ნიორაძე გ. — 3, 38

ომედეო ა. — 86

პაჭკორია მ. — 90
პერიკლე — 76
პინდარე — 89
პისისტრატე — 71
პლინიუსი — 9, 10
პოლიბიოსი — 87
პრაისი ე. — 66
პტოლემაოსი — 89, 99

რუმპი ა. — 66

სიდოროვა ი. — 66, 67
სიხარულიძე ვ. — 16, 17, 18, 20, 87
სიხარულიძე თ. — 16
სკილაქს კარიანდელი — 84
სკუდნოვა ვ. — 54
სმირნოვი მ. — 3
სტრაბონი — 5, 8, 10
სტრატონი — 87

ტრაპში მ. — 49

ფლავიუს არიანე — 85
ფსევდო-სკილაქს კარიანდელი — 83, 84
ფუთურიძე რ. — 79
ფხაკაძე თ. — 16

ქავთარაძე დ. — 15
ქორიძე დ. — 61
ქსენოფონტი — 84, 88

ყანჩაველი ლ. — 16
ყაუხჩიშვილი თ. — 41, 84
ყაუხჩიშვილი ს. 86, 88
ყიფიანი ნ. — 23

შარდენი — 5
შაფრანოვი ნ. — 7, 8, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 91, 93
შმიდტი რ. — 66, 67, 68
შტერნი ე. — 71

ჩიკოიძე ც. — 15
ჩხატარაშვილი მ. — 15

ციციშვილი ა. — 41, 42

წერეთელი გ. — 3

ჭელიძე ზ. — 81

ხოშტარია ნ. — 4, 11, 19, 38, 78

ჯანდიერი ე. — 15
ჯანელიძე ჯ. — 12, 13, 89, 90, 91, 93

ჰეკატე მილეთელი — 83, 84
ჰეროდოტე — 83, 84, 85, 88
ჰესიოდე — 83
ჰომეროსი — 89

გეოგრაფიული სახელები

ათენი — 71, 76
ამიერკავკასია — 81
ანაკლია — 4, 38
ანაკლიის დიხა გუძუბა — 29, 32, 38, 39, 41
ანაკოფია — 49
არმენია — 84, 95
ატიკა — 68, 71
აფხაზეთი — 61
აჭარა — 65

ბათუმი — 79
ბერეზანი — 76
ბესლეთი (მდ.) — 49
ბიზანტია — 9, 11
ბიჭვინტა — 79, 80, 81
ბოსფორი — 63
ბრილი — 60

გელა — 66
გონიო — 61
გრიგოლეთი — 79
გურია — 13, 61

დაბლაგომი — 29, 34, 35, 37, 40, 70
დასავლეთ საქართველო — 49
დელოსი — 66
დიოსკურია — 84

ეგეოსური სამყარო — 5, 56, 61, 76
ეგვიპტე — 60, 61.

ექვსინის პონტო — 6, 89
ენგური — 3, 9, 10, 11

ვანი — 71
ვედითკარი — 28, 39, 95

ზუგდიდი — 60
ზურგა — 23, 24, 26, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 56, 91, 94, 95

თაგილონი — 61
თასოსი — 76
თრიალეთი — 39
თურქეთი — 87
თხინას ტყე — 20, 78, 92
თხორინა (მდ.) — 7

იბერია — 88
ითხვისი — 71
იონია — 71
ისტრია — 63
ისულა — 88
ისულეთი — 88

კავკასია — 5, 61
კაპარჭინა — 7
კოდორი — 31
კოლხეთი — 3, 8, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 28, 30, 32, 38, 39, 41, 42, 47, 52, 54, 55, 56, 59, 61, 68, 71, 75, 76, 78, 81, 83, 84, 85, 89, 95, 97, 98, 99

კოლხეთის დაბლობი — 38
კორაკოსი (მდ.) — 89
კორინთო — 67

ლაზიკა — 88
ლენინგრადი — 40

მალთაყვა — 7
მილეტი — 71, 84
მირმეკიონი — 66, 68, 78
მოსკოვი — 4

ნაბადა — 13, 90
ნავკრატისი — 23, 86
ნამჭედური — 41, 47, 95
ნაოხვამუ — 3, 26, 27, 29, 30, 31, 37, 38, 39, 95
ნაპურვალა — 65
ნაჯიხური — 11, 12
ნედართი (არხი) — 12
ნვსოსი — 87, 88
ნიგვზიანი — 34, 35, 40
ნიგვზიანის სამაროვანი — 57, 61
ნოსირი — 34, 35, 38, 40, 61, 87, 88

ოლვია — 63, 64

პალიასტომი — 6, 7, 8, 9, 12, 13, 17, 18, 86, 90, 91, 94
პალური — 28, 39, 95
პანტიკაპეიონი — 66, 68
პატარა ფოთი — 13, 14, 20, 87, 88, 90
პონტო — 71, 87

რაჭა — 4
რიონი — 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 19, 20, 21, 23, 33, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 49, 52, 56, 68, 73, 75, 76, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94. 95, 96, 97, 98, 99
რიონის მარცხენა ტერასა — 73, 74, 75, 76, 81, 91, 97, 98
რიონის მარჯვენა ტერასა — 78
როდოსი — 66
რუსთავი — 81

საბაჟო — 21, 33, 37, 42, 56, 69, 75, 76, 78, 78, 91, 94, 96,
საბერძნეთი — 56
საქართველო — 4, 5, 60, 61, 72, 78
საქორქიო — 14, 20, 43, 90, 92, 96
სვანების ქვეყანა — 10
სიმაგრე — 38, 43, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 79, 90, 92, 96, 97, 98
სიცილია — 66
სოხუმი — 4, 49
სპარსეთი — 87, 88
სუდგარი — 88
სუფსა — 7, 17, 18, 91

ტელეფისი — 88
ტეხური — 34. 35, 40, 88
ტირიტაკი — 66, 68, 78, 79

ურეკი — 73, 79

ფასისი — 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 43, 46, 48, 54, 60, 61, 63, 68, 73, 75, 76, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99
ფასისი (მდ.) — 6, 7, 9, 10, 11, 13, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 99
ფისორი (მდ.) — 10
ფიჩვნარი — 60
ფოთი — 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17. 18, 19, 20, 21, 28, 52, 78, 79, 83, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93 94, 96

ქარიეტა — 6, 7, 11
ქვალონი — 3
ქვალონის ნაოხვამუ — 28, 29, 38. 41
ქვემო ჭალადიდი — 5, 6, 13, 14, 20, 21, 23, 31, 33, 35, 37, 38, 69, 78, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99
ქიოსი — 66
ქობულეთი — 38
ქუთაისი — 7

შავი ზღვა — 6, 14, 18, 71, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 94, 99
შავი (მდ.) — 11, 12
შორაპანი — 10

ცივი — 10
ცხაკაია — 21
ცხენის წყალი — 3

წებელდა — 79
წინა აზია — 5, 61
წყემი — 28, 38, 39, 41, 95

ჭოროხი — 85

ხარიენტა — 10
ხმელთაშუაზღვისპირეთი — 60
ხობი — 3, 7, 8
ხობოსი — 6, 8, 9, 10, 11

ტაბულების აღწერილობა

I ზურგას ტოპოგრაფიული გეგმა და ჭრილები.
II ზურგას ქვედა ფენის კერამიკა.
III ზურგას ქვედა და შუა ფენის კერამიკა.
IV ზურგას ქვედა ფენის კერამიკა.
V ზურგას ქვედა ფენის კერამიკა.
VI ზურგას ქვედა და შუა ფენის მასალა.
1. ზურგას ქვედა ფენის კერამიკა (ფ—62—171, 307, 289, 200, 142, 330).
2. ზურგას შუა ფენის კერამიკა (ფ—62—54, 41, 59, 42, 79, 66, 67).
VII 1. ზურგას შუა ფენის კერამიკა (ფ—62—78, 101, 51, 53, 89).
2. ზურგას ზედა ფენის ჭურჭელი (ფ—62—380).
VIII ქვისა და ძვლის ინვენტარი ზურგადან: № 308, № 309 კაჟის ნამგლის ჩასართები. შუა ფენა № ფ —62—80. შტამპი ორნამენტის დასატანად. შუა ფენა— № 110 ქვის ყალიბი; ქვედა ფენა — № ფ—62—109—კვარისტავი ქვის — ქვედა ფენა.
IX ჭალადიდი, საბაჟო I და II უბნის არქეოლოგიური მასალა.
1. I უბანი. სუფრის ჭურჭლის ნიმუშები: ფ—63—166, 148_{1-4}.
2. II უბანი: სუფრის ჭურჭლის ნიმუშები ფ—63—177_2, 178_1, 178_2, 177, 172, 179.
3. II უბანი. სამზარეულო კერამიკის ნიმუშები — 150_1. 164_1, 150_2, 149, 164_2.
X ჭალადიდი, საბაჟო II უბანი.
1. სამზარეულო კერამიკა: ფ—63—187, 171, 171_3.
2. სუფრის ჭურჭლის ნიმუშები: ფ—63—175, 169, 176_2, 176.
3. სამზარეულო კერამიკა: ფ—63—185, 187, 188, 173.
4. კოლხური ცულის ყალიბი — ფ—63—182 და საქშენი მილი — ფ—63—181.
XI სიმაგრის ნამოსახლარი:
1. ხის ნაგებობის წყობის ფასადები და გეგმა L-21 და K-20 კვადრატებში
2. ჭრილი U-22 და V-22 კვადრატების ფარგლებში, ხედი ჩრდილოეთიდან
XII სიმაგრის ნამოსახლარი, იონური და ატიკური ჭურჭელი ყვითელი თიხნარიდან
XIII სიმაგრის ნამოსახლარი, ამფორები ყვითელი თიხნარიდან
XIV რიონის მარცხენა ტერასა, თხრილი № 28 ფეოდალური ხანის სამშენებლო კერამიკა და სუფრის ჭურჭელი
XV 1. რიონის მარცხენა ტერასა № 28 თხრილი, ფეოდალური ხანის მასალა (კლხ-72, 469—471 528).
2. ჭალადიდი, სოფლის საბჭოს ეზო, ფეოდალური ხანის ქვევრი (ფ-64—292)
3. სიმაგრე ფეოდალური ხანის ჭურჭლის ყურები (ფ-61—216, 218) ყვითელი თიხნარის-ზედა ფენიდან
XVI სიმაგრის ნასახლარი, სტრატიგრაფიული ჭრილი U-V22 კვ-ების მონაკვეთზე ნაგებობათა განფენების ჩვენებით:რომაული ციფრებით აღნიშნულია კულტურული ფენები. ხოლო არაბულით—სამშენებლო დონეები. ხედი ჩრდილოეთიდან.
XVII სიმაგრის ნასახლარი
1. I ფენის ნაგებობის საერთო ხედი დასავლეთიდან გათხრების პირველ ეტაპზე
2. იგივე სრული გაწმენდის შემდეგ ხედი დასავლეთიდან.

XVIII სიმაგრის ნამოსახლარი

1. II კულტურული ფენა, I-ლი საამშენებლო დონე. № 2 ნაგებობა, ხედი ჩრდილოეთიდან ნაგებობის შიგნით მარცხენა მხარეს მოჩანს ერთი სათავსოს იატაკის ფიცარნაგი. მეორე სათავსოს ასეთივე ფიცარნაგი ჩანს უკანა პლანზეც. ამ ფიცარნაგის მარჯვნივ მოჩანს უღელი სტრატიგრაფიული ჭრილით (შდრ. ტაბ. XVII).
2. II კულტურული ფენა, I-ლი საამშენებლო დონე, № 2 ნაგებობის სათავსო ხის როფებით. კვ-ები T-23 და 24. გადაღებულია ჩრდილოეთიდან.

XIX სიმაგრის ნასახლარი:

1. II კულტურული ფენა, ორი სამშენებლო დონე: ფიცარნაგი T და U-22, 23 კვ-ებში, რომელიც სამხრეთიდან ემიჯნება № 2 ნაგებობას (შდრ. № 2 ნაგებობის (XXI) ხედი და მის ქვეშ დადასტურებული № 3 ნაგებობის კვანძი. (ხედი დასავლეთიდან).
2. II კულტურული ფენა, I-ლი საამშენებლო დონე, № 2 ნაგებობის სამხრეთ-დასავლეთი კვანძი. U-23 კვადრატი, ხედი დასავლეთიდან.

XX სიმაგრის ნამოსახლარი.

1. II კულტურული ფენა. გადაწოლილი წნული ღობე თხრილის დასავლეთი კედლის ძირში № 2 ნაგებობის ეზოში. მარცხნივ გადაწოლილი ღობის გასწვრივ მოჩანს ღობის სარების ძირების მწკრივი. ხედი ჩრდილოეთიდან.
2. II კულტურული ფენა.
   წნული ღობე (დეტალი) თხრილის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში № 2 ნაგებობის ეზოში. კვ. V-20. გადაღებულია ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან.
3. II კულტურული ფენა. წნული კალათი V-24 კვადრატში № 2 ნაგებობის სამხრეთ-დასავლეთით.

XXI სიმაგრის ნამოსახლარი:

1. II კულტურული ფენა, მე-2-ე საამშენებლო დონე.
   № 3 ნაგებობის, საერთო ხედი სამხრეთიდან. მარცხნივ (დასავლეთით) მოჩანს № 4 ნაგებობა. მარცხნივ წინა პლანზე უღელი სტრატიგრაფიული ჭრილით, U-Y-21-ე კვადრატებში ზემოდან № 1 ნაგებობის ნარჩენებით (ხედი სამხრეთიდან).
2. III კულტურული ფენა. № 4 ნაგებობა, რომელიც შემოდის № 3 ნაგებობის დასავლეთ კედლის ქვეშ. ხედი აღმოსავლეთიდან.

XXII სიმაგრის ნამოსახლარი და № 38 თხრილი რიონის მარცხენა ტერასაზე.

1. II კულტურული ფენის მე-2 საამშენებლო დონე, № 3 ნაგებობის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი. სურათის ზედა ნაწილში ჩანს № 2 ნაგებობის იატაკის ფიცარნაგი. ხოლო ქვედა ნაწილში № 3 ნაგებობა იატაკის წნული.
2. II კულტურული ფენა. კვადრატი S-23, იატაკის მომზადება წნული ლასტით და იატაკის მოლესილობა.
3. რიონის მარცხენა ტერასის ძვ. წ. V საუკუნის ნასახლარი (თხრილი № 38). ხის ნაგებობის თიხის ბათქაშებით მოფენილი მოედანი. საერთო ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან.

XXIII სიმაგრის ნამოსახლარი; კოლხური ქვევრების პირეულისა და კედლების ნიმუშები II კულტურული ფენიდან.

XXIV სიმაგრის ნამოსახლარი : კოლხური ქვევრი, და შავპრიალა დერგი. II კულტურული ფენიდან

XXV სიმაგრის ნამოსახლარი, დერგებისა და ქოთნების ნიმუშები II ფენიდან.

XXVI სიმაგრის ნამოსახლარი, სამზარეულო ჭურჭელი სიმაგრის № 1 საცდელი თხრილიდან, I და II კულტურული ფენები.

XXVII სიმაგრის ნამოსახლარი და რიონის მარცხენა ტერასა. სამზარეულო კერამიკა.

1. სიმაგრის ნასახლარის II კულტურული ფენიდან (ფ—62—398 და 05s1—75—235)
2. რიონის მარცხენა ტერასის ძვ. წ V საუკუნის ნასახლარიდან (05S38—74—271, 191 238, 192, 298: 05S 38—75—167)

XXVIII ქოთნის ყურების ნიმუშები სიმაგრის ნასახლარის II კულტურული ფენიდან.

XXIX სიმაგრის ნამოსახლარი, სამზარეულო კერამიკის შემკულობის ნიმუშები და ცალყურა ჯამი II კულტურული ფენიდან.

XXX კვირისტავების ნიმუშები

1. სიმაგრის ნასახლარის II კულტურული ფენიდან (05 S1—74—304), 05S1—74—397, 05S 1—74—131. ფ—62—413, 380, 414, 415).

2. რიონის მარცხენა ტერასის ძვ. წ. V ს. ნასახლარებიდან (05S33—73—8, 23; 05 S 38—74—5, 188, 123, 158, 67).

XXXI ძვ. წ. VI-V სს. კოლხური სასმისების ნიმუშები:

1. სიმაგრის ნასახლარი. II ფენა ფ—62—378. 612—; 05S1—74—83; ფ—62—608; ფ—62—605, 05S1—74—350; ფ—62—604;
2. რიონის მარცხენა ტერასა, თხრილი № 38; 05S; 38—74—153; 05 S 38—74—293;
3. ჭალადიდი, საბაჟო, ი. მაშავას საყანე ნაკვეთი ფ—63—17.

XXXII სიმაგრის ნასახლარი, კოლხური სასმისის ძირების ნიმუშები II კულტურული ფენიდან.

XXXIII სიმაგრის ნამოსახლარი, კოლხური სასმისის ყურების ნიმუშები II კოლტურული ფენიდან.

XXXIV ყურები რჭისებური შვერილებით:

1. სიმაგრის ნასახლარის II კულტურული ფენიდან.
2. რიონის მარცხენა ტერასის ძვ. წ. V ს. ნასახლარიდან (05 S 38—74—297);
3. ყურები ცხვრის სკულპტურული გამოსახულებით სიმაგრის ნამოსახლარის II კულტურული ფენიდან.

XXXV ყურმილიანი ხელადების ნიმუშები

1. სიმაგრის ნასახლარის II კულტ. ფენიდან
2. რიონის მარცხენა ტერასის ძვ. წ. V ს. ნასახლარიდან (05 S 38—74—154).

XXXVI ძვ. წ. VI და V საუკუნეების ჭრაქები და ჯურჭლის სარქველები სიმაგრის ნასახლარი II და III კულტ. ფენიდან.

1. სარქველები II ფენა: 05S1—74—120, 05S1—75 —160,— 05s1—73—541, 05S1—75—42, 05S1—75—176.
2. ჭრაქები II ფენა: 05 1—74—299; III ფენა: ფ—64—179
3. რიონის მარცხენა ტერასის ნასახლარები, სარქველები: 05S38—74—134, 05S38—75—75—158, S 05ჯ33—73—6

XXXVII სიმაგრის ნასახლარი, I და II ფენაში აღმოჩენილი ლითონისა და ძვლის ინვენტარი: რკინის ლაგამი (ფ—61—52), კაჟის შუბისპირი (ფ—61—199), ბრინჯაოს დანა (ფ—61—200); ვერცხლის რგოლი ჯვარედინი ტიხრებით (ფ—61—201), რკინის ფრაგმენტები (ფ—61—224), ძვლის მახათი (ფ—62—402), რკინის ნიჟთი, ოთხწახნაგა, ბოლოშამახვილებული (ფ—62—404), რკინის შუბისპირის ნაწილი (ფ—62—405), ბრინჯაოს ნივთის ნაწილი (ფ—62—925), ძვლის იარაღები (ფ—62—401. 410), ბრინჯაოს ღეროები (ფ—62—642, 643), რკინის დანები (05S1—75—282, 283), რკინის სასხლავი (05s1—75—287), რკინის ანკესი (კლხ—71—329), ბრინჯაოს კავისებური ნივთი (05 S1—75—286), ბრინჯაოს ღერო, თავმოღუნული (05S1—75—285).

XXXVIII ლითონის ნივთები სიმაგრის ნამოსახლარიდან: რკინის შუბისპირი (კლხ—72—1249), I კულტ. ფენა, რკინის დანა (კლხ 72—1548) მოზვინული ყვითელი თიხა, რკინის შუბისმაგვარი ნივთი, მასრიანი (05S1—73—561) II კულტ. ფენაში. რკინის თოხი (05S1—75—281), II კულტ. ფენა, ბრინჯაოს ჩჭიფი (05S1—76—1), II კულტ. ფენა. რიონის მარცხენა ტერასის ძვ. წ. V საუკ. ნასახლარიდან: რკინის ცული (თხრილი № 40, შურფი № 2, 05 S 73—282).

XXXIX ხის ნივთები სიმაგრის ნასახლარის II კულტ. ფენიდან: ციცხვები, სავარცხელი (კლხ—71—393), ჭრით დამუშავებული დეტალი (05s1h—75—290).

XL 1. სიმაგრის ნასახლარი II ფენა: პასტის მძივი, თვლებიანი (ფ—64—132), გიშრის მძივი (ფ—64—195), სარდიონის მძივი (ფ—62—396). პოლირებული ქვის მძივი (ფ—62—660), სარდიონის მძივები 05S1—74—405, 506, 05 S1—74—407, 05S1 75—289, თეთრი მინერალის მძივი — 05 S1—74—404).

2. რიონის მარცხენა ტერასა, მძივები V ს. ნასახლარებიდან: თვალადი 05S 38—75—162; 05S 38—74—319; პასტის 05 S 36—73—155; 05 S 36—73—156, სარდიონის 05 S 38—75 112; ქალცედონის 05S 38—74—183.

XLI და XLII: ამფორები სიმაგრის ნასახლარის II კულტურული ფენიდან

XLIII ამფორები სიმაგრის ნამოსახლარიდან: ფ—61—196, II ფენა; ლესბოსური ამფორა (ფ—61—32), II ფენა; ლესბოსური წრის რუხწითელკეციანი ამფორა, (ფ—62—428), II ფენა; ლესბოსური წრის შავკეციანი ამფორა (05 S 1—74—349), II ფენა; ლესბოსური წრის ამფორა აგურისფერი კეცით (კლხ—72—943), მოზვინული ყვითელი თიხნარი

XLIV სიმაგრის ნასახლარი, II და III კულტურული ფენა, ბერძნული არქაული მოხატული კერამიკა და ე. წ. „კორინთული“ ტიპის ჭრაქები. ვარდულებიანი კილიკი (ფ—62—) 924 III ფენიდანაა.

XLV სიმაგრის ნასახლარი, II კულტ. ფენა ატიკური შავფიგურული (მცირეფიგურული სტილის) თასები.

XLVI იმპორტული კერამიკა რაიონის მარცხენა ტერასის ძვ: წ. V ს. ნასახლარებიდან

XLVII ამფორები რიონის მარცხენა ტერასის ძვ. წ. V ს. ნასახლარებიდან

XLVIII ჭალადიდი საბაჟო, ი. მაშავას საყანე ნაკვეთი, დერგების, ქვევრების და ჭურჭლის სარჩველების ნიმუშები

XLIX ჭალადიდი, საბაჟო, ი. მაშავას საყანე ნაკვეთი, დერგები, ლანგრები და კოლხური სასმისები.

L ჭალადიდი, საბაჟო ი. მაშავას საყანე ნაკვეთი, ამფორები, ლეკითოსი (ფ—63—142), გაურკვეველი დანიშნულების ჭურჭელი, რომელიც ფრინველის სკულპტურულ გამოსახულებას წარმოადგენს.

LI არქეოლოგიური მასალა № 26 თხრილიდან, რიონის მარცხენა სანაპიროზე საქორჭოს ტყეში; ამფორის პირყელი ყურით (კლხ—72—342); ამფორის ყელის ნაწილი (კლხ—72—341); ბრტყელძირიანი ჭურჭლის ძირგვერდის ნაწილი (კლხ—72—280); სინოპური ამფორის ყურები (კლხ—72—275, 331); სინოპური ამფორის ძირი (კლხ—72—330); კოლხური ამფორის ძირები (კლხ—72—266, 269, 267).

LII წელგამოყვანილი ამფორა ფოთის სანერგიდან

ОПИСАНИЕ ТАБЛИЦ

I Топографический план и разрезы холма Зурга.

II Керамика из нижнего слоя Зурга.

III Керамика из нижнего и среднего слоев Зурга.

IV Керамика из нижнего слоя Зурга.

V Керамика из нижнего слоя Зурга.

VI Материал из нижнего и среднего слоев Зурга.:

1. Керамика из нижнего слоя Зурга (ფ—62—171, 307, 289, 200, 142, 330).
2. Керамика из среднего слоя Зурга (ფ—62—54, 41, 59, 42, 79, 66, 67).

VII. 1. Керамика из среднего слоя Зурга (ფ—62—78, 101, 51, 53, 89).

2. Сосуд из верхнего слоя Зурга (ფ—62—380).

VIII Каменный и костяной инвентарь с Зурга: № 308, № 309, кремневые вкладыши серпа. Средний слой; № ფ—62—80 штамп для нанесения орнамента—средний слой; № 10 каменная литейная форма—нижний слой; № ფ—62—109 -каменная пряслица—нижний слой.

IX Чаладиди, археологический материал с I и II участков Сабажо.

1. I участок: образцы столовой посуды (ფ—63—166, $148._{1-4}$)
2. II участок: образцы столовой посуды (ფ—63—177_2, 178_1, 178_2, 177, 172, 179).
3. II участок' образцы кухонной керамики (150_1, 164_1, 150_2, 149, 164_2).

X Чаладиди, II участок Сабажо:

1. Кухонная керамика (ფ—63—187, 171, 171_3).
2. Образцы столовой посуды (ფ—63—175, 169, 176_2, 176).
3. Кухонная керамика 'ფ—63—185, 187, 188, 173).
4. Литейная форма колхидского топора (ფ—63—182) и сопло металлургической печи. (ფ—63—181)

XI Поселение Симагре: 1. фасады и план кладки деревянной постройки, в квадратах L21 и K20.

2. Разрез в пределах U—22 и V—22 квадратов, вид с севера.

XII Поселение Симагре. Ионическая и аттическая керамика из насыпи желтой глины.

XIII Поселение Симагре, амфоры из насыпи желтой глины.

XIV Левобережная терраса Рioни, раскоп № 28. Строительная керамика и керамическая посуда феодальной эпохи.

XVI. Левобережная терраса Рioни, раскоп № 28. Материал феодальной эпохи (ჯ≂ხ—72, 469—471, 528).

2. Чаладиди, двор сельсовета кувшин (квеври) феодальной эпохи (ფ—64—292).
3. Ушки сосудов феодальной эпохи из насыпи желтой глины (ფ—61—216, 218).

XVI Поселение Симагре. Стратиграфический разрез в пределах U—V 22 квадратов: наслоение деревянных построек. Римскими цифрами обозначены культурные слои, арабскими — строительные уровни. Вид с севера.

XVII Поселение Симагре:

1. Деревянная постройка первого слоя, на начальном этапе раскопок. Вид с Запада.
2. Тоже самое после окончательной расчистки. Вид с Запада.

XVIII Поселение Симагре:

1. II Культурный слой, I-ый строительный уровень, постройка № 2, вид с севера. Внутри постройки слева виден деревянный настил пола одного из помещении здания, такой же настил второго помещения виден на заднем плане. С правой стороны этого настила видна бровка со стратиграфическим разрезом. (ср табл. XVII).
2. II культурный слой, первый строительный уровень. Помещение с колодами постройки № 2 квадраты Т 23 и 24. Вид с севера.

XIX Поселение Симагре:

1. II культурный слой, два строителных уровня: Деревянный настил в квадратах Т и U 22, 23, примыкающие с юга к постройке № 2 (ср. с постройкой № 2 и обнаруженной под ним угловой связкой постройки № 3. Вид с Запада.
2. II культурный слой, I-ый строительный уровень, юго-западная угловая связка постройки № 2 в кв. U 23. Вид с Запада.

XX Поселение Симагре.

1. II культурный слой. Свалившийся забор во дворе постройки № 2 у западной стены раскопа. Вдоль забора виден ряд оснований кольев забора. Вид с севера.
2. II культурный слой. Плетенный забор (деталь) в юго-западной части раскопа во дворе постройки № 2 кв — V 20. Вид с северо-востока.
3. II культурный слой. Плетенная корзина в кв. V 24, на юго-западной стороне постройки № 2.

XXI. Поселение Симагре.:

1. II культурный слой, 2-ой строительный уровень. Постройка № 3. Вид с Юга. Слева (к западу) видна постройка № 4. На переднем плане налево бровка со стратиграфическим разрезом в кв-х U и V 21, на самом верху которой видны остатки постройки № 1. Вид с юга.
2. III культурный слой, постройка № 4. Видно как она заходит под западной стеной постройки № 3. Вид с востока.

XXII Поселение Симагре и раскоп № 38 на левобережной террасе Рионн:

1. 2-ой строительный уровень II-го культурного слоя, северо-восточная часть постройки № 3. В верхней части виден деревянный настил постройки № 2, в нижней части плетень пола постройки № 3.
2. II культурный слой кв. S 23, плетень пола с водонепроницаемой обмазкой.
3. Левонабережная терраса Рионн, Раскоп № 38, площадки с остатками и фрагментами глинянной обмазки сгоревшего деревянного дома. Вид с северо-запада.

XXIII Поселение Симагре, образцы горлышек и стенок колхидского пифоса из второго слоя.

XXIV Поселение Симагре, колхидский пифос и черно-лащенный сосуд из второго слоя.

XXV Образцы кувшинов и кухонной керамики из II слоя поселения Симагре.

XXVI Кухонная керамика - из I и II слоев раскокпа № 1, поселения Симагре.

XXVII Поселение Симагре и левобережная терраса Рионн:

1. Кухонная керамика из II слоя Симагре (ꝫ—62—398 и 05S1—75—235).
2. Керамика с поселения V века на левобережной террасе р. Рионн (05S38—74—271; 191, 238, 192, 293; 05S38—75—167).

XXVIII Образцы ушек горшков из II слоя Симагре.,

XXIX Поселение Симагре. Образцы украшения кухонной керамики и чаша из II слоя.

XXX Пряслицы:

1. Симагре II слой (05S1№74—304, 397, 131. ꝫ—62—413, 380, 414, 415).
2. Левобережная терраса Рионн поселения V века до н. э. (05S38—73—8, 23; 05S 38—74—5, 188, 123, 158, 67).

XXXI Образцы колхидских кубков VI—V вв. д. э.:

1. Поселение Симагре. II слой (ꝫ—62—378, 612, 0551—74—33 ꝫ—62—603, 605; 05S1—74—350, ꝫ—62—604);
2. Левобережная терраса Рионн, раскоп № 38 (05S38—153, 293);
3. Чаладиди, Сабажо, усадьба Машава (ꝫ—63—17).

XXXII Поселение Симагре. Образцы ножек колхидских кубков из II слоя.

XXXIII Поселение Симагре, образцы ушек колхидских кубков из II слоя.

XXXIV Ручки с рогообразным оформлением:

1. Поселение Симагре II слой.
2. Левобережная терраса Рионн поселение V в. д. э. (05S38—74—297).
3. Ручки со скульптурными изображением овец из II-го слоя Симагре.

XXXV Образцы кувшинов с трубчатыми ручками:

1. Из II слоя поселения Симагре.
2. С поселения V в. д. э. левобережней террасы Рионн (05 S 38—74—154).

XXXVI Светильники и крышки сосудов VI—V вв. д. э. из II и III слоев поселения Симагре.

1. Крышки из II слоя Симагре (05S1№74—120, 05S1—75—160, 05S1—73—541, 05S51—74—42, 176).
2. Светильники: из II (05 S1—74—299) и III (ფ—64—179) слоев Симагре.
3. Крышки (05S38—74—134, 05S38—75—158, 05S38—73—6) из поселения левобережной террасы Рионн.

XXXVII Металлический и костяной инвентарь из I и II слоев поселения Симагре: железное удило (ფ—61—52), кремневый наконечник копья, (ფ—61—199), бронзовый нож (ფ—61—200), серебряный предмет (ფ—61—201), фрагметы железного предмета (ფ—61—224), костяное шило (ფ—62—402), остроконечный четырехгранный железный предмет (ფ—62—504), часть железного наконечника копья (ფ—62—405), бронзовый предмет (ფ—62—925), костяные орудия (ფ—62—401, 410), бронзовые прутья (ფ—62—642, 643), железные ножи (05S1—75—283, 283), железный садовый нож (05S1—75—287), железная удочка (ჯიხ—71—329), бронзовый кручкообразный предмет (05S1—75—286), бронзовый стержень (05S1—75—285).

XXXVIII Металлические предметы с поселения Симагре: железное копье (ჯიხ—72—1249, 1 слой), железный нож (ჯიხ—72—1548) из насыпи желтой глины), железный копьеобразный предмет со втулкой (05S1—73—561, II слой), железная мотыга (05S1—75—281, II слой), бронзовый пинцет (05S1—76—1, II слой), Железный топор (05S40—73—282, раскоп № 40, шурф № 2), с поселения V до н. э. левобережной террасы Рионн).

XXXIX Деревянные предметы из II -го слоя поселения Симагре: ложки, гребешок (ჯიხ71—393), деталь обработанная резьбой (0551—75—290)

XL 1. Бусы из II слоя поселения Симагре: пастовая глазчатая (ფ—64—132), гишеровая (ფ—64—195), сердоликовая (ფ—62—396), полированного жилистого камня (ფ—62—660), сердоликовые (05S1—74—405—406; 05S1—74—407; 05S1—75—289).

2. Бусы из поселения V в. левобережной террасы Рионн глазчатые (05S38—75—162; 05S38—74—319), пастовые (05S36—73—155; 05S36—73—156), сердоликовые и кальцедоновые (15S38—75—112; 05S38—74—183).

XLI Золотая подвеска.

XLII_2—XLII Амфоры из II слоя Симагре.

XLIII Амфоры с поселения Симагре: псевдосамосская (ფ—61—196, II культурный слой), Лесбосская (ფ—61—32, II слой), краснобурая лесобосского круга (ფ—62—428, II слой), чернобурая лесбоского круга (05S1—74—349с, II слой), красноглинянная лесбоского круга (ჯიხ—72—943, из насыпи желтой глины).

XLIV Греческая архайческая и росписная керамика из II и III слоев поселения Симагре.

XLV Атическая чернофигурная (мелкофигурного стиля) и Чернолаковая посуда из II слоя поселения Симагре.

XLVI Импортная керамика с поселения V в. д. э. левобережней террасы Рионн.

XLVII Амфоры с поселения V в д. э. Левобережней террасы Рионн

XLVIII Образцы колхидской керамики из Чаладиди, приусадебный участок Машава.

XLIX Образцы керамики VI—IV вв. до н. э. из приусадебного участка Машава, с. Чаладиди.

L Амфоры, лекиф, сосуд представляющий скульптурное изображение птицы из приусадебного участка Машава, с. Чаладиди.

LI Археологический материал из раскопа № 26 на левом берегу Рioни; Фрагменты амфор (ქლხ—72—342; ქლხ—72—341), плоскодонный сосуд (ქლხ—72—280); ручки синопской амфоры (ქლხ—72—275, 331); донья амфор синопской (ქლხ—72—330) и колхидских (ქლხ—72—266, 265, 267).

LII Амфора с вогнутым туловом из пригорода Поти.

ცხრილები

ТАБЛИЦЫ

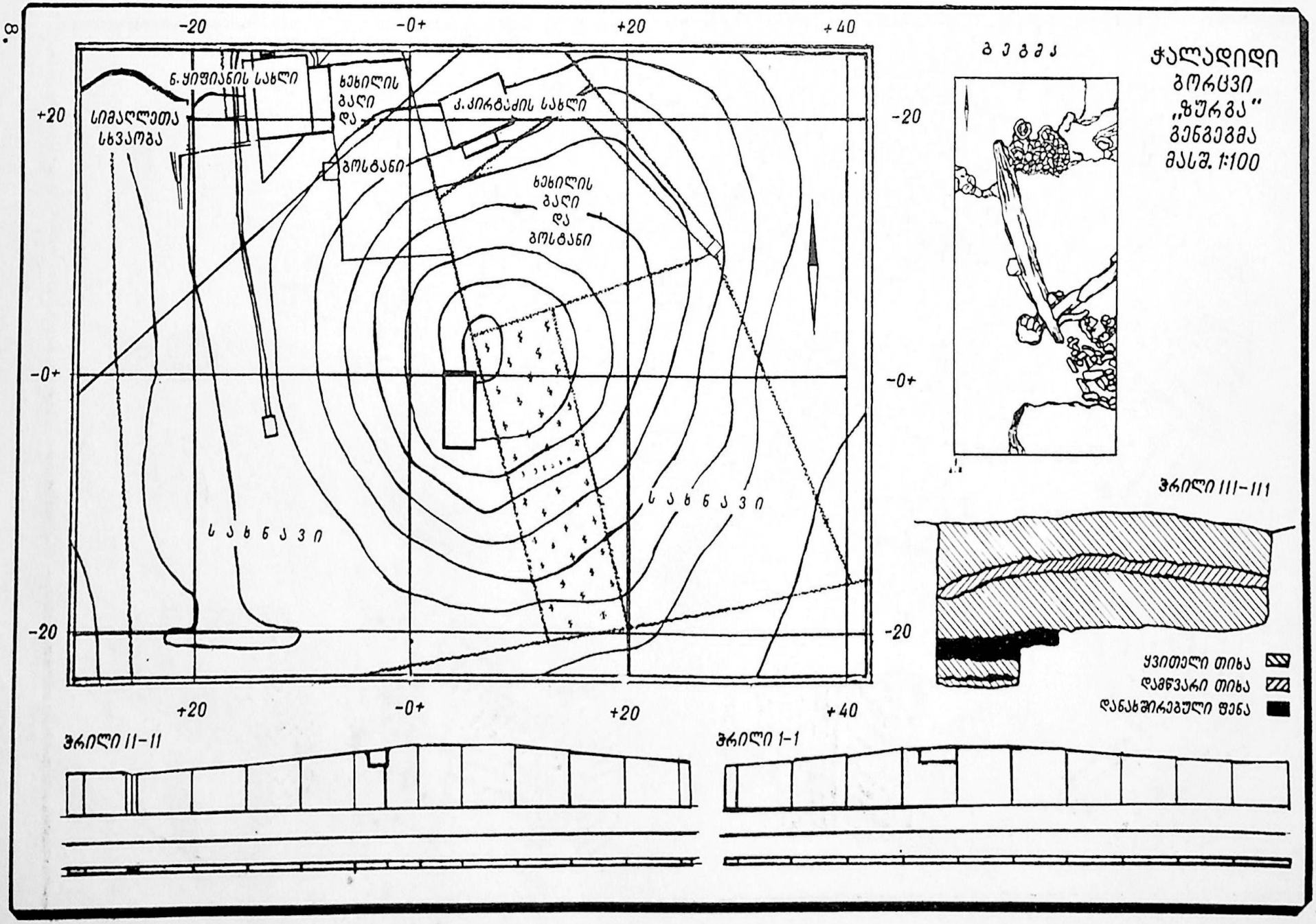
-20
-0+
+20
+40
ნ. ყიფიანის სახლი
ხეხილის ბაღი და
ა. კირკიტაძის სახლი
სიმაღლეთა სხვაობა
ბოსტანი
ხეხილის ბაღი და ბოსტანი
სახნავი
სახნავი
გეგმა
ჭალადიდი
გორცვი
„ზურგა"
გენგეგმა
მასშ. 1:100
ჭრილი III-III
ყვითელი თიხა
დამწვარი თიხა
დანახშირებული ფენა
ჭრილი II-II
ჭრილი I-I

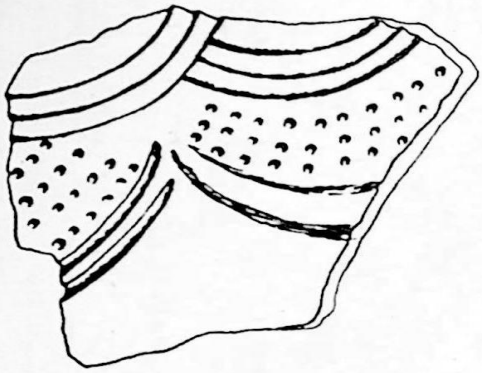

3-62-176

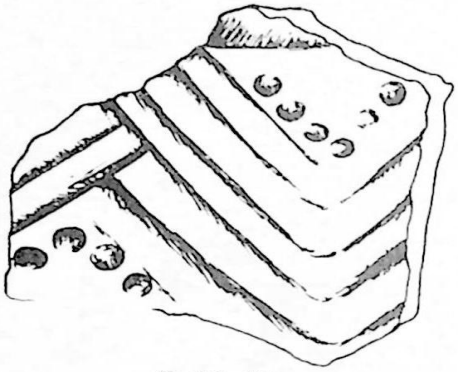

3-62-151

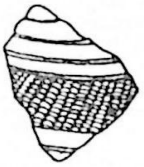

3-62-298

3-62-343

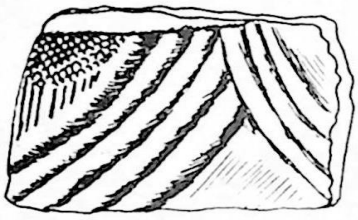

3-62-112

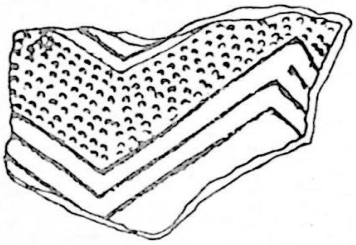

3-62-114

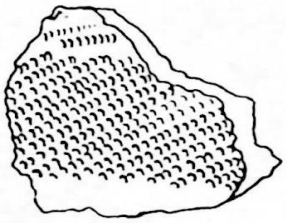

3-62-279

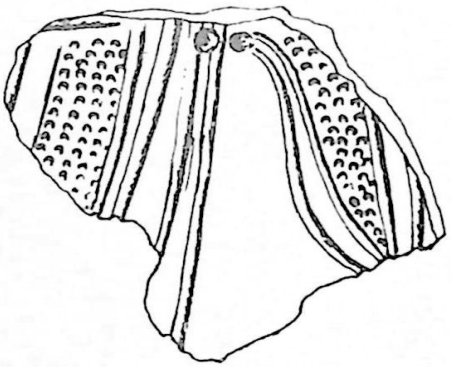

3-62-172

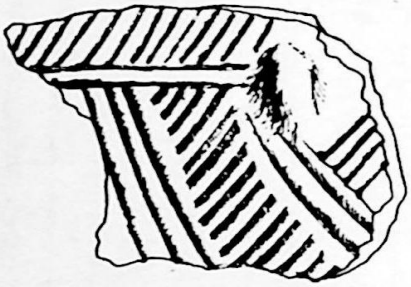

3-62-257

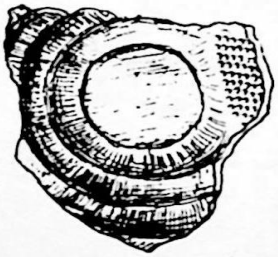

3-62-269

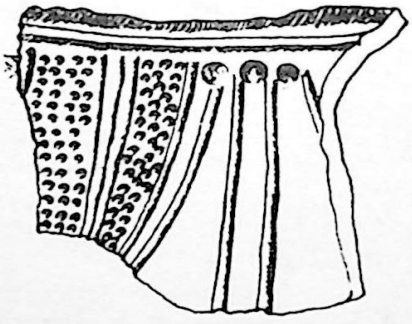

3-62-272

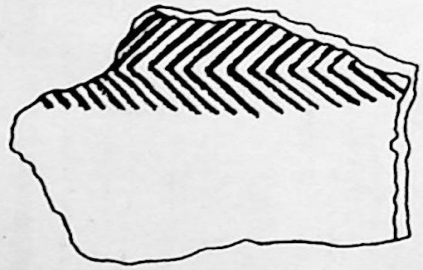

3-62-340

3-62-293

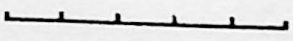

B-62-95

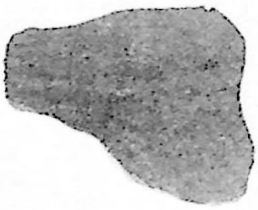

B-62-70

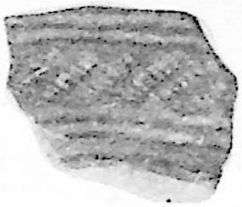

B-62-327

B-62-45

B-62-112

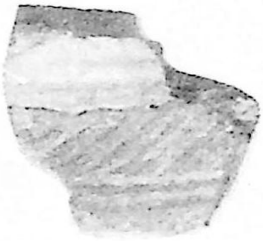

B-62

B-62-215

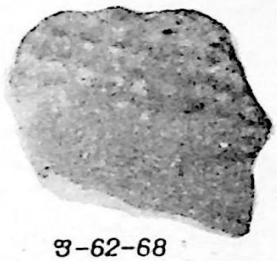

B-62-68

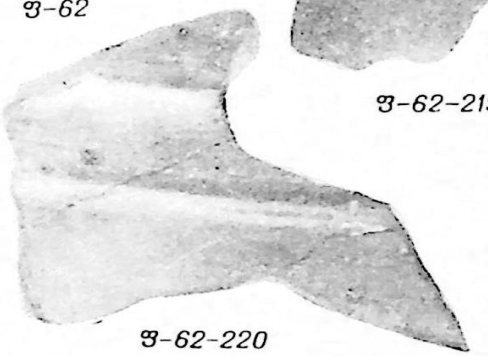

B-62-220

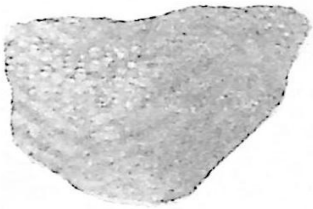

B-62-114

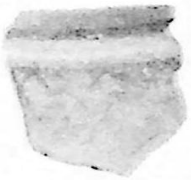

B-62-203

B-62-94

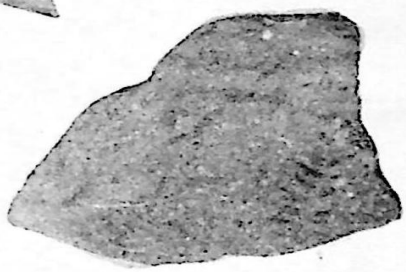

B-62-344

B-62-90

B-62-150

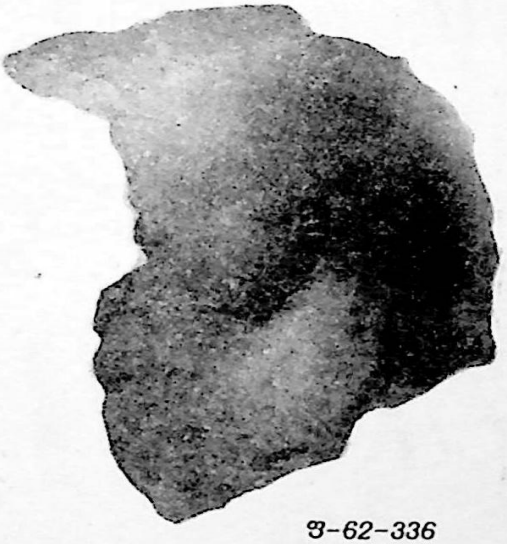

B-62-336

B-62-53

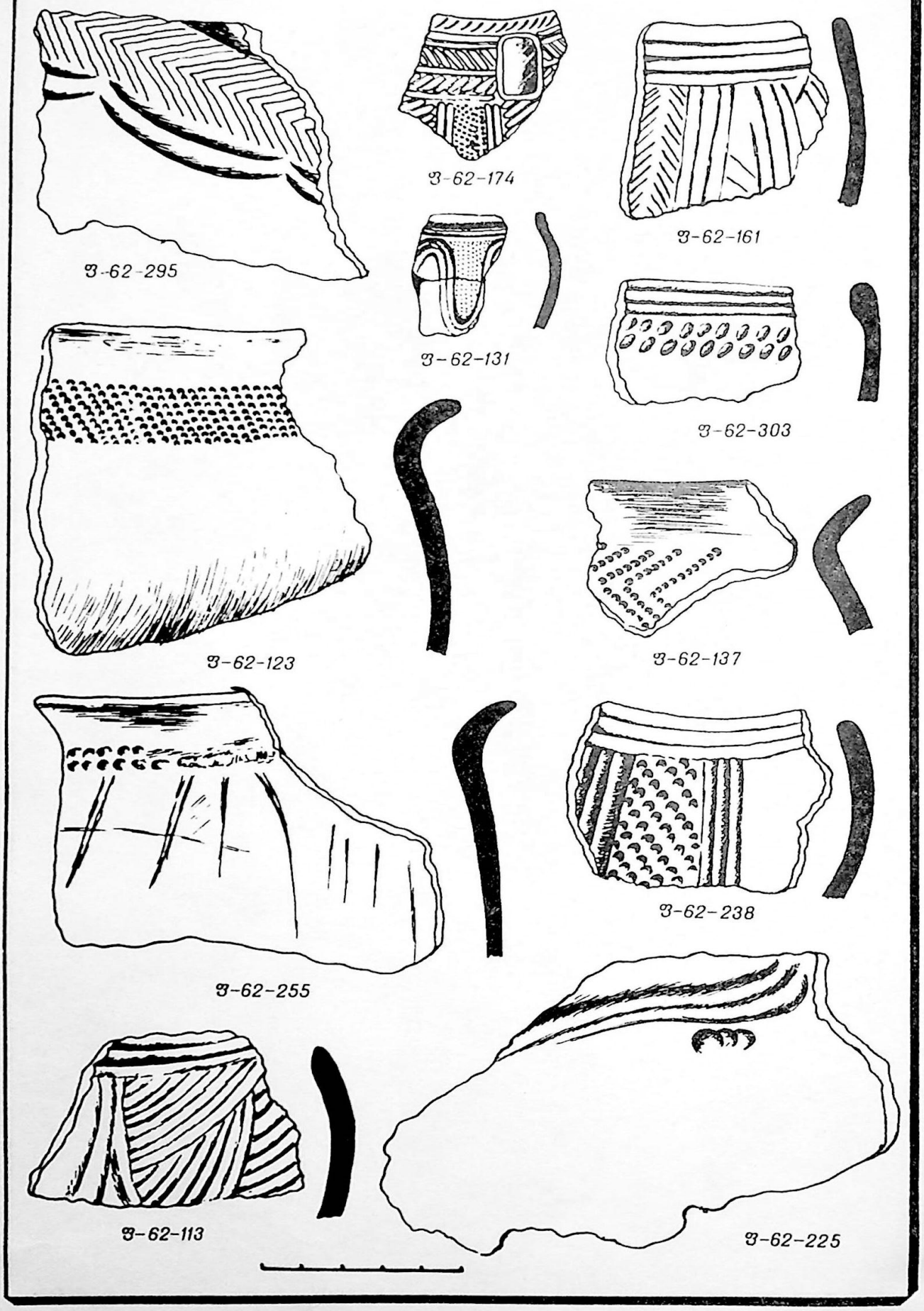
3-62-295
3-62-174
3-62-161
3-62-131
3-62-303
3-62-123
3-62-137
3-62-255
3-62-238
3-62-113
3-62-225

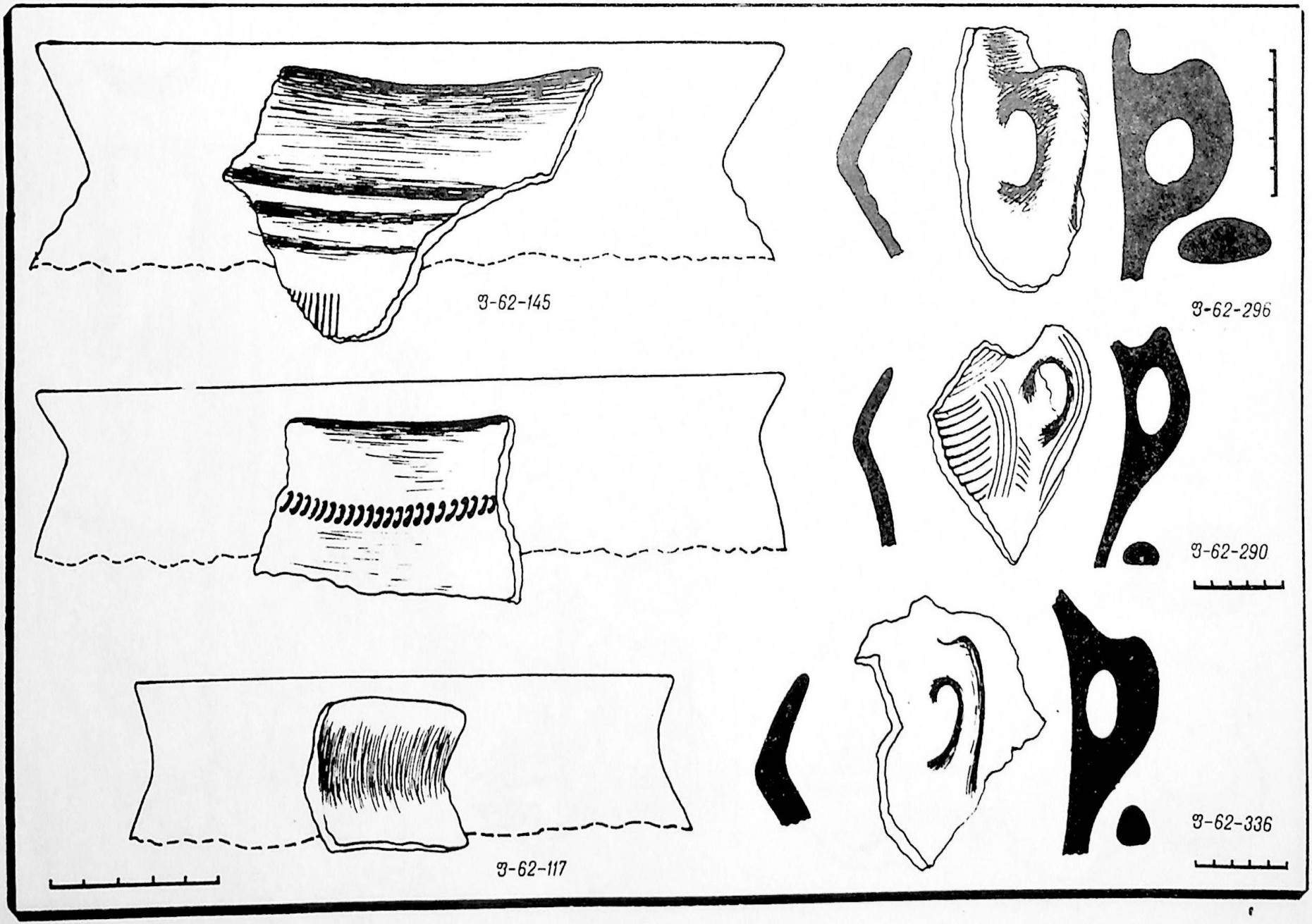
3-62-145
3-62-296
3-62-290
3-62-336
3-62-117

1

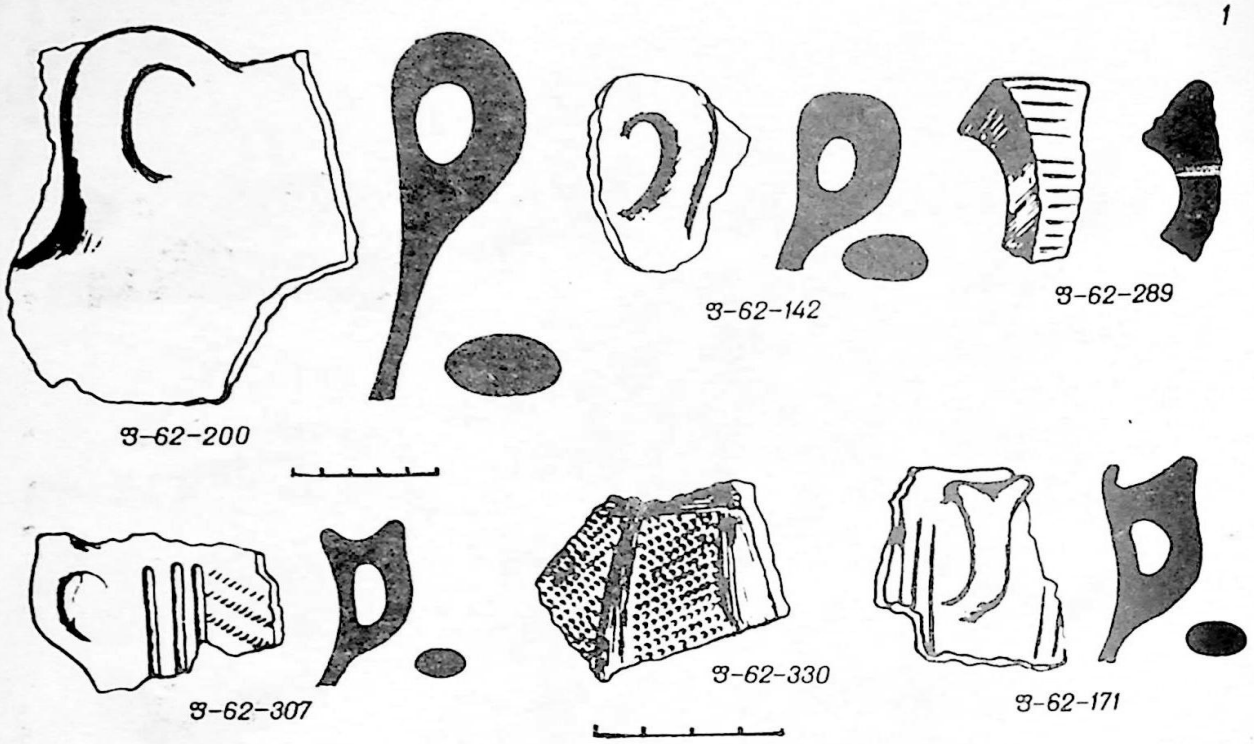
Э-62-200
Э-62-142
Э-62-289
Э-62-307
Э-62-330
Э-62-171

2

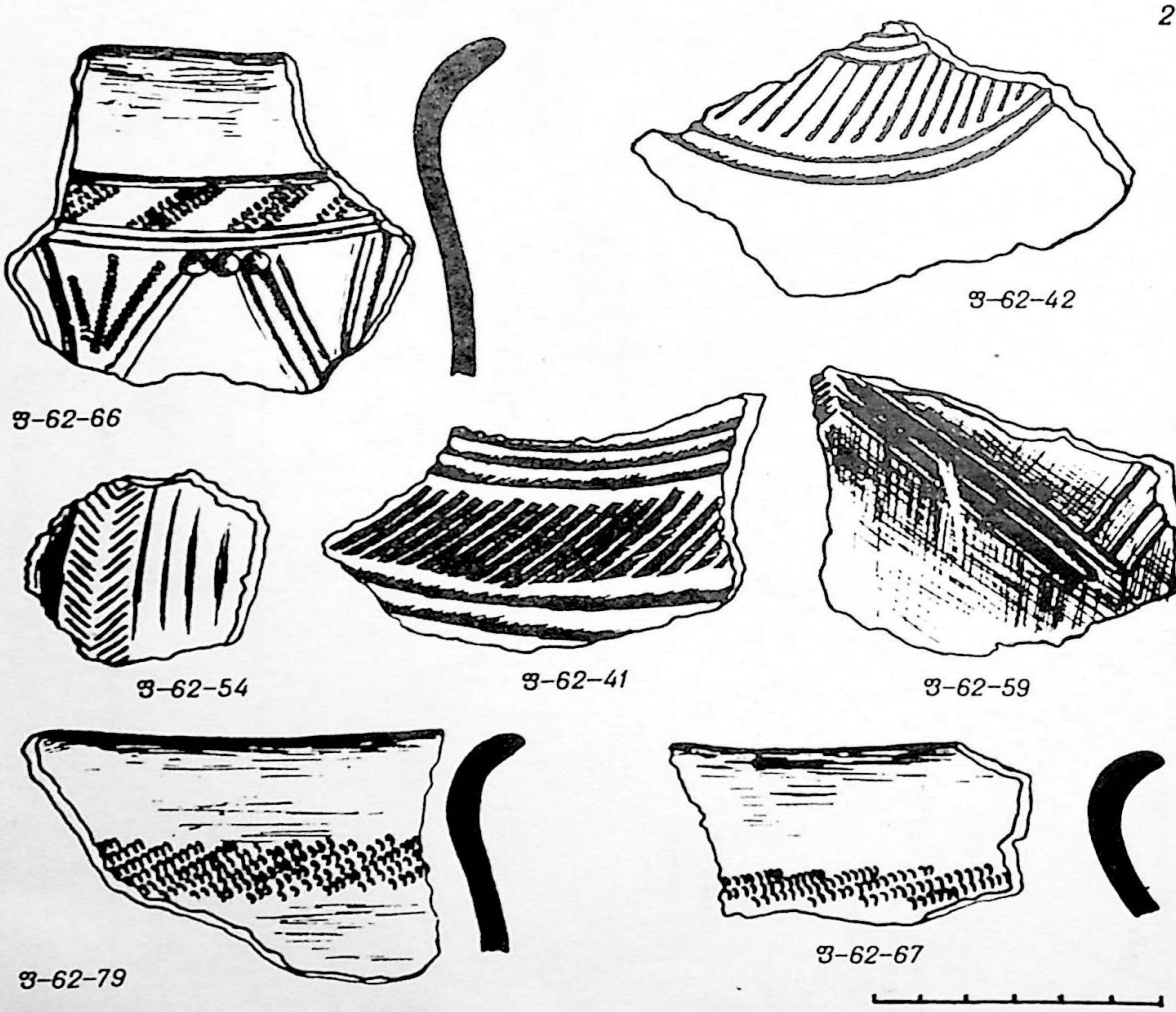
Э-62-66
Э-62-42
Э-62-54
Э-62-41
Э-62-59
Э-62-79
Э-62-67

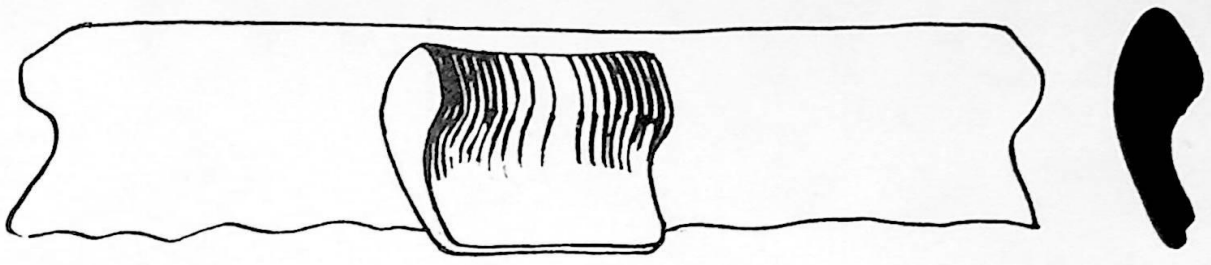

Ȝ-62-78

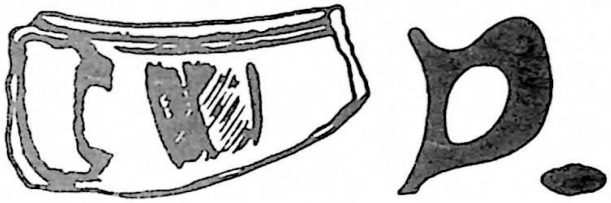

Ȝ-62-101

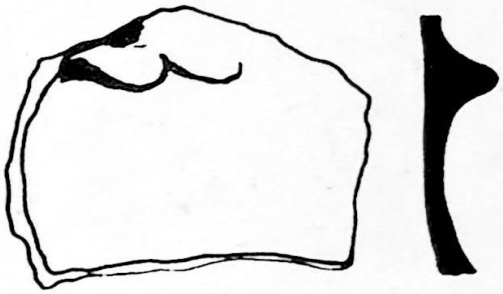

Ȝ-62-89

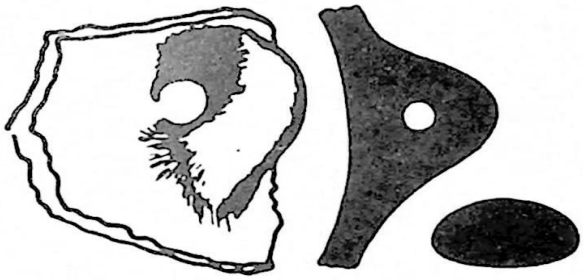

Ȝ-62-53

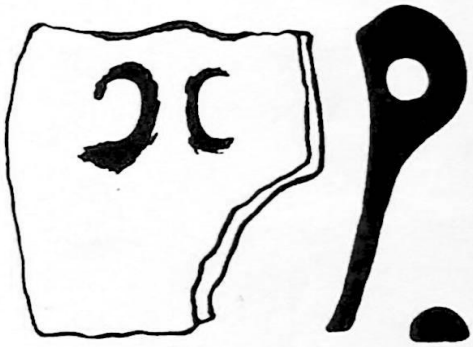

Ȝ-62-51

Ȝ-62-320

3-62-309

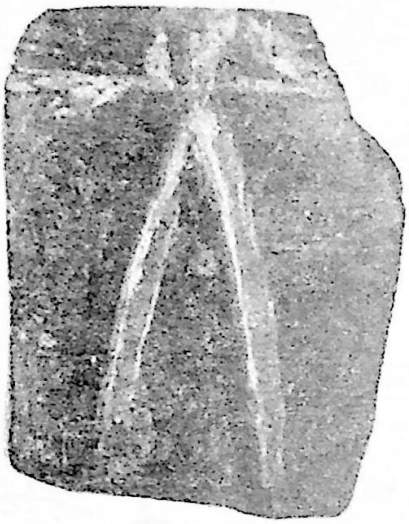

3-62-110

3-62-302

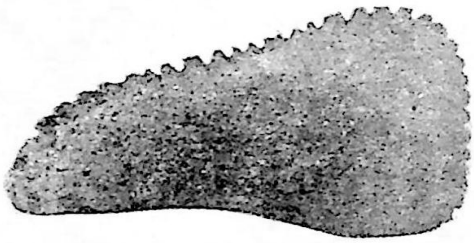

3-62-80

3-62-308

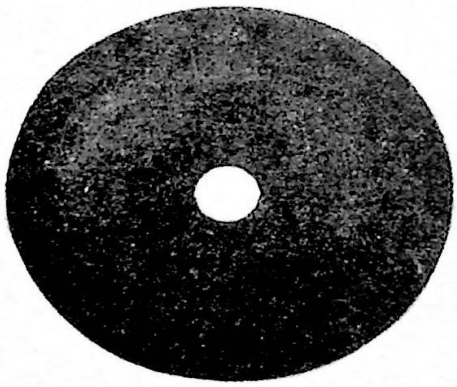

3-62-109

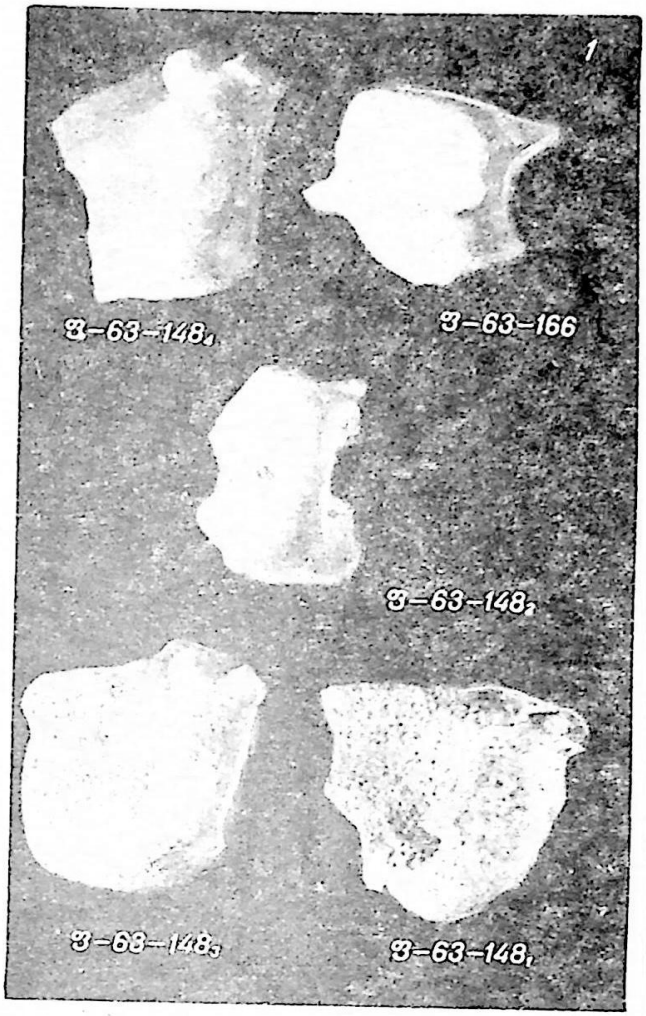
1
Э-63-148₄
Э-63-166
Э-63-148₂
Э-63-148₃
Э-63-148₁

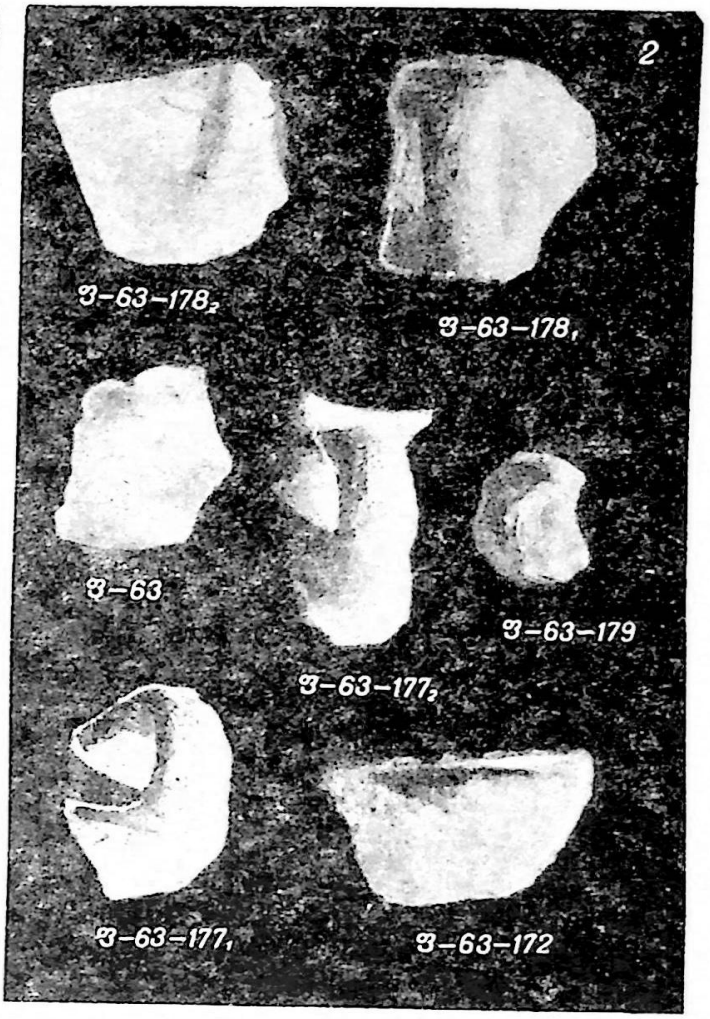
2
Э-63-178₂
Э-63-178₁
Э-63
Э-63-179
Э-63-177₂
Э-63-177₁
Э-63-172

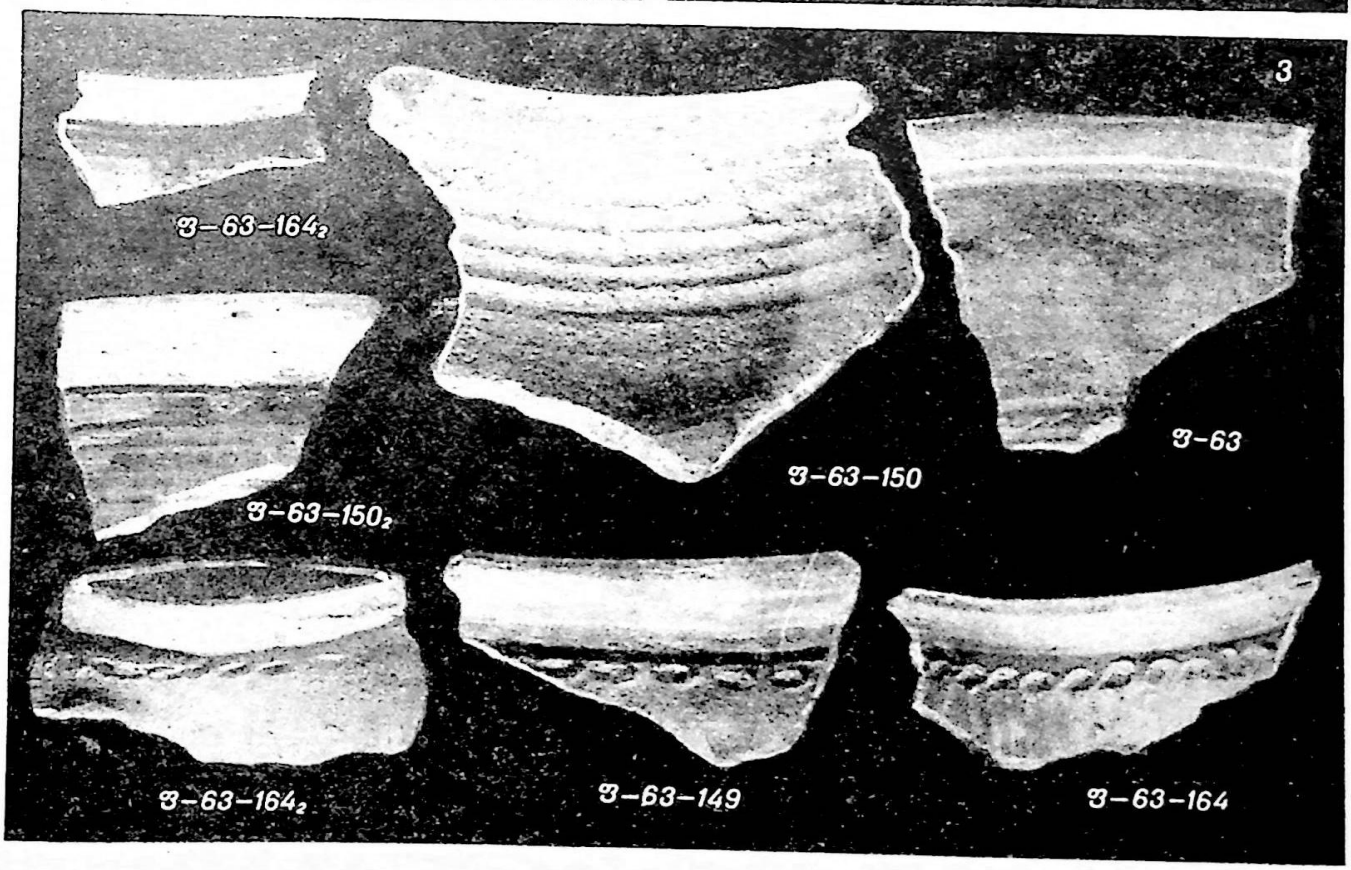
3
Э-63-164₃
Э-63
Э-63-150
Э-63-150₂
Э-63-164₂
Э-63-149
Э-63-164

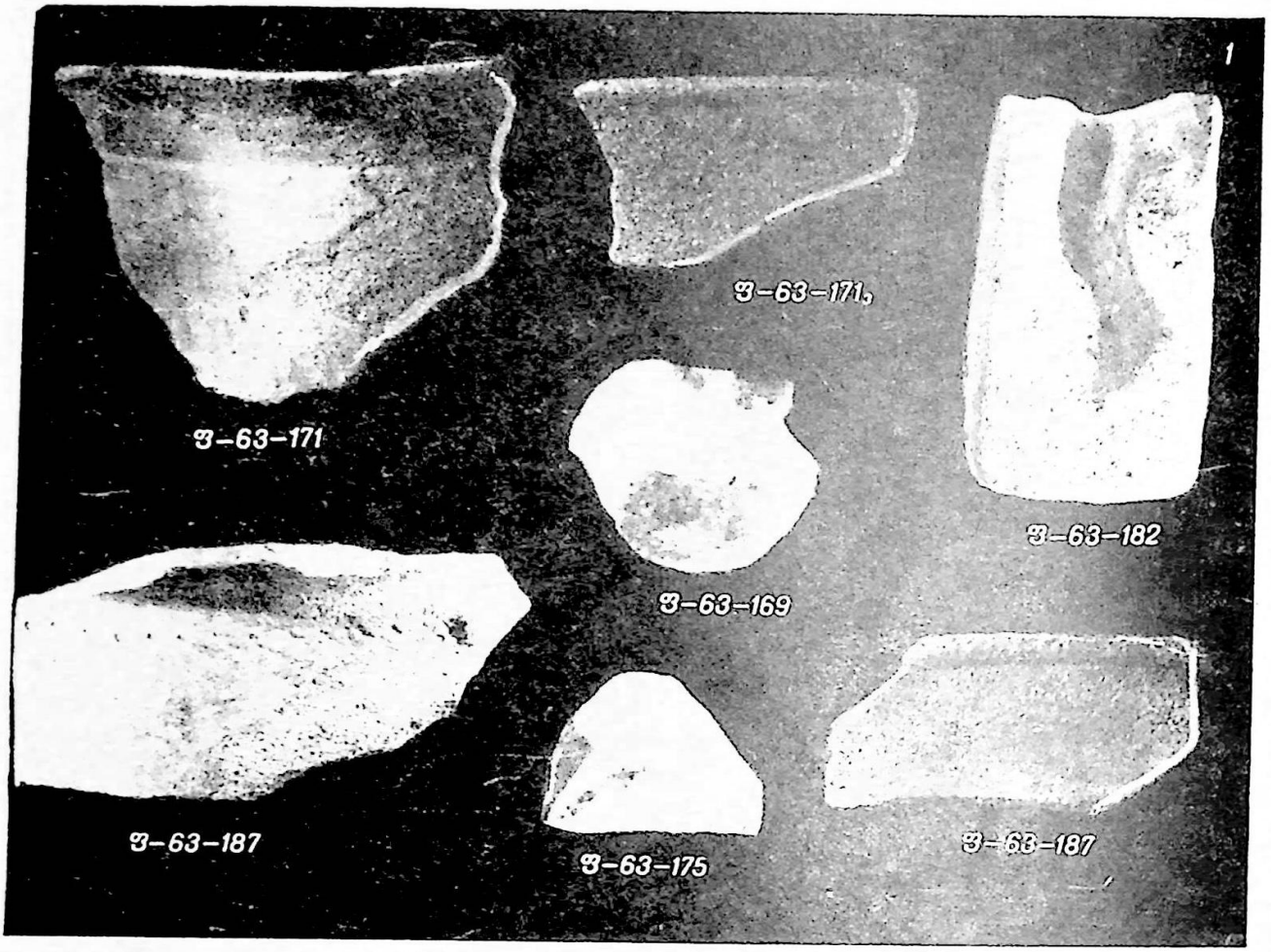
1
Y-63-171
Y-63-171₂
Y-63-182
Y-63-169
Y-63-187
Y-63-175
Y-63-187

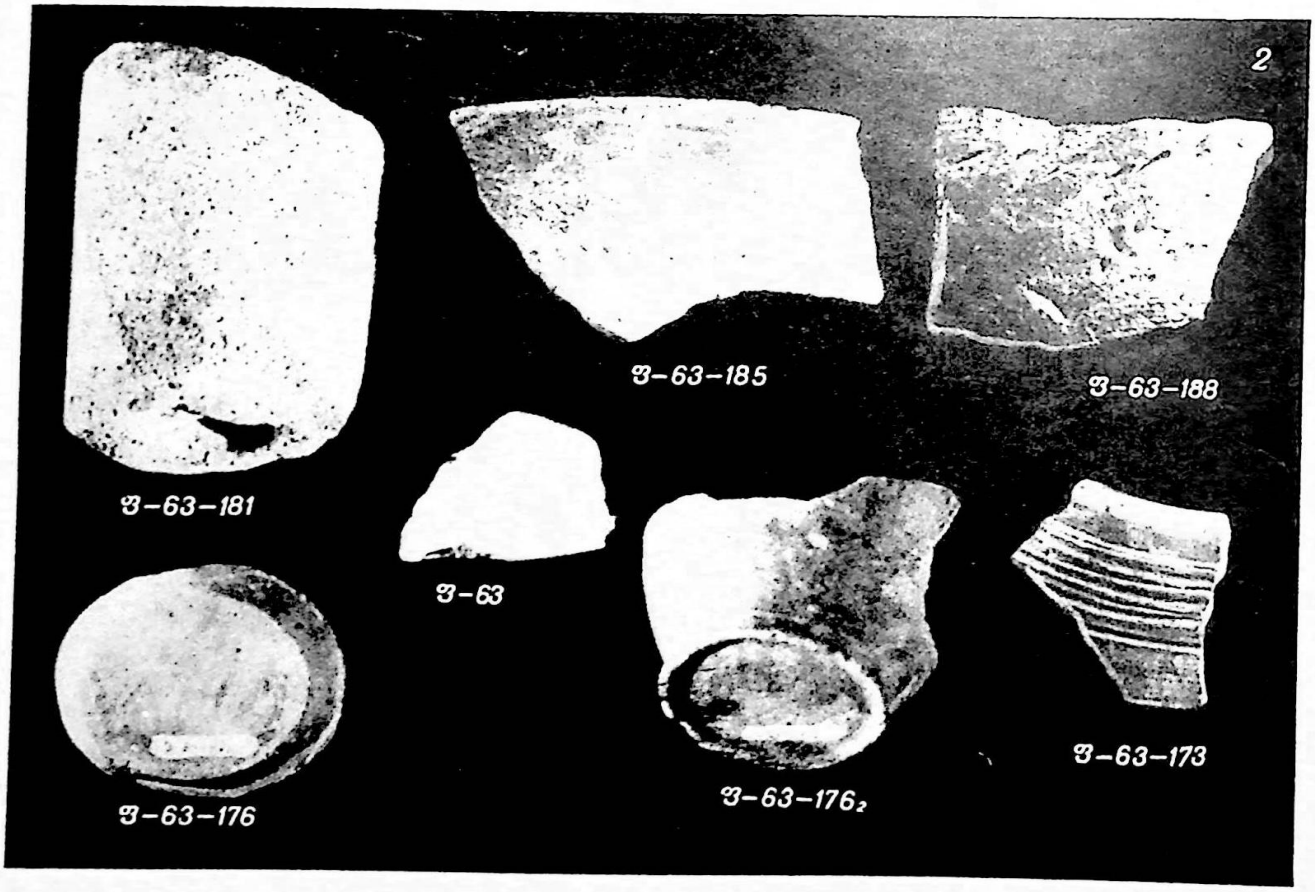
2
Y-63-181
Y-63-185
Y-63-188
Y-63
Y-63-176
Y-63-176₂
Y-63-173

1

ხის ნაგებობის ჭყობა „L-2" და „K-20" კვადრატებში

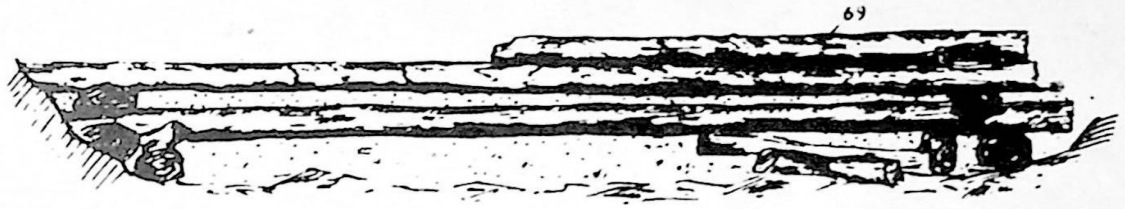

ფასადი

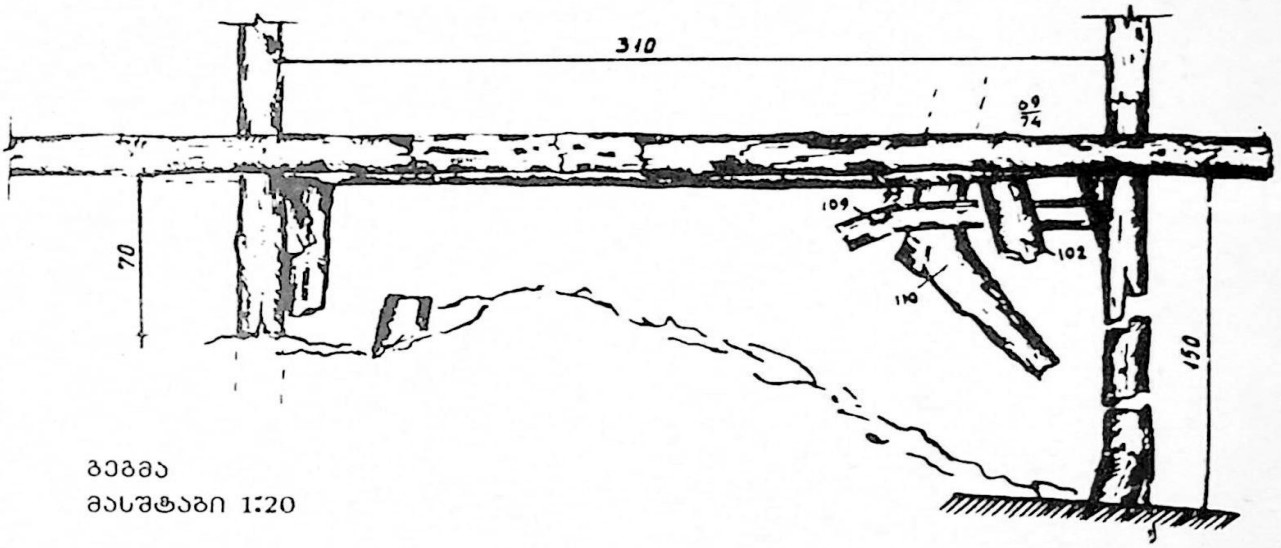

გეგმა
მასშტაბი 1:20

ჭრილი 22-22

ხედი ჩრდილოეთიდან

2

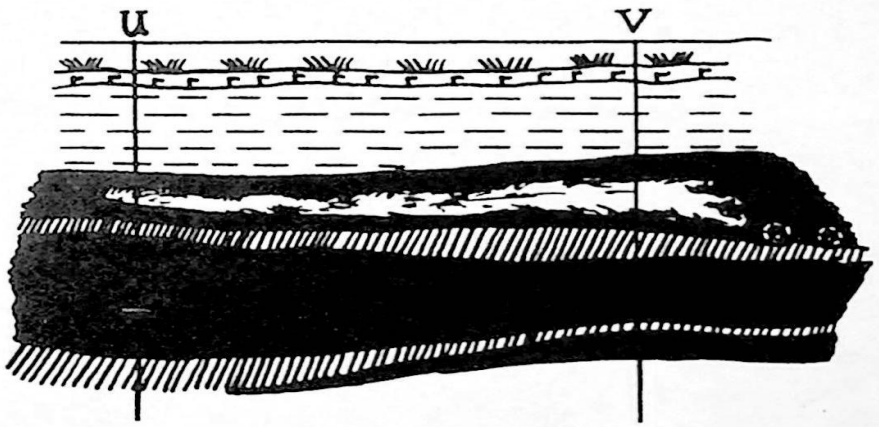

მასშტაბი 1:40

პირობითი ნიშნები:

კორდოვანი ფენა

ყვითელი თიხნარი

კულტურული ფენა

სტერილური ფენა

ხის ძელი

ხის ძელის განაკვეთი

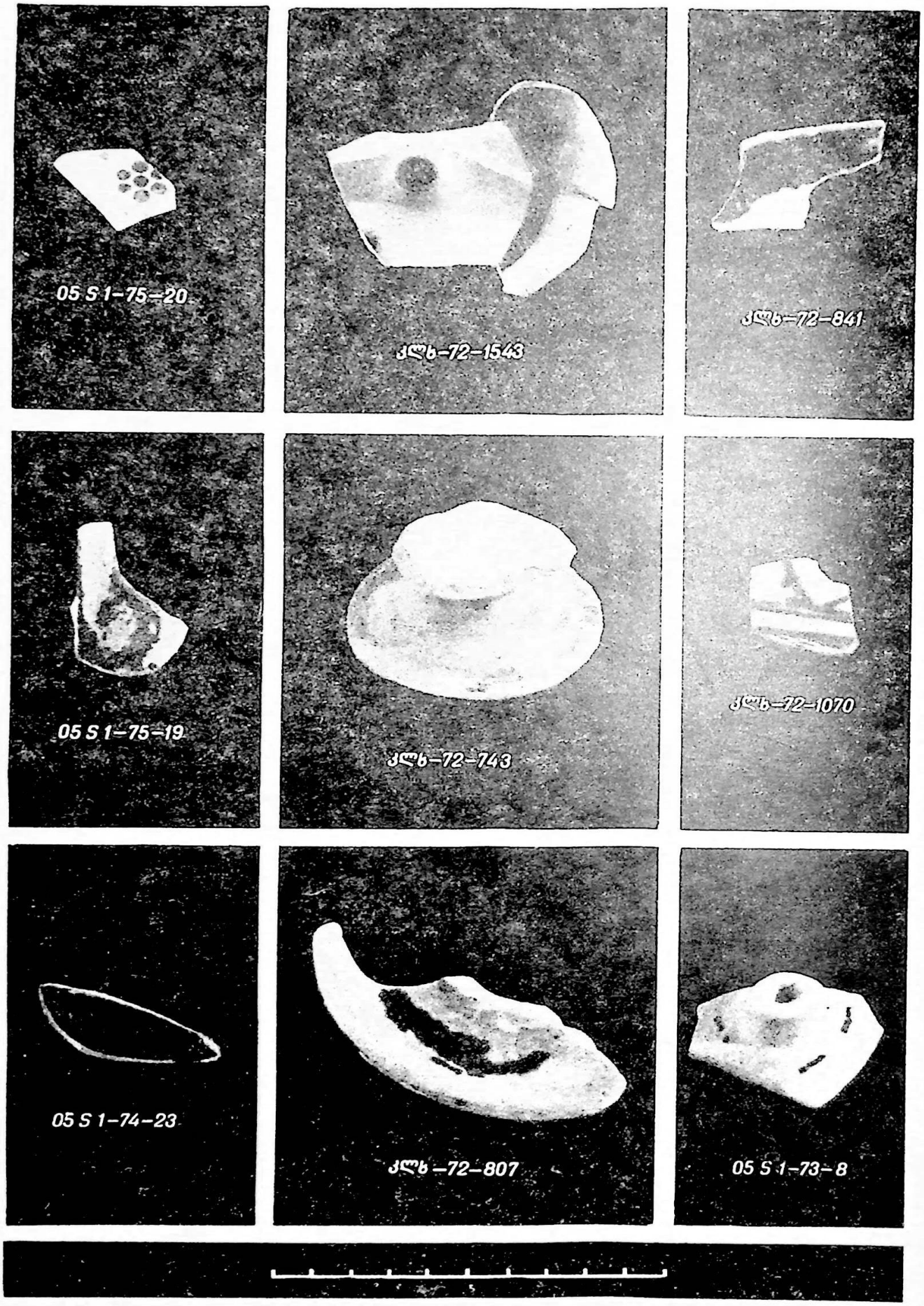
05 S 1–75–20
კლბ–72–1543
კლბ–72–841
05 S 1–75–19
კლბ–72–743
კლბ–72–1070
05 S 1–74–23
კლბ –72–807
05 S 1–73–8

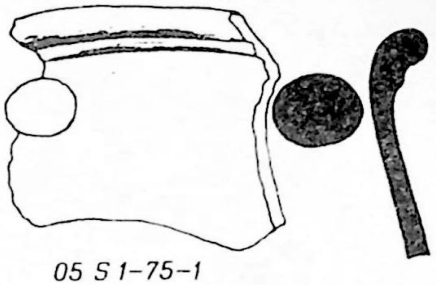

05 S 1-75-1

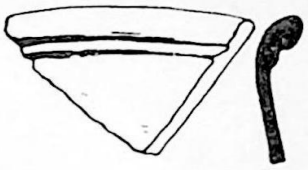

05 S 1-75-5

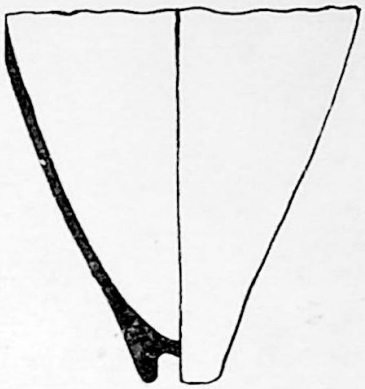

05 S 1-73-623

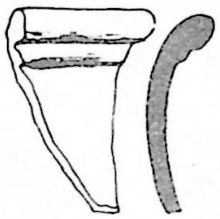

05 S 1-75-4

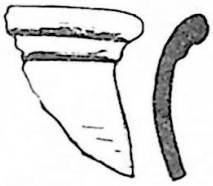

05 S 1-75-4

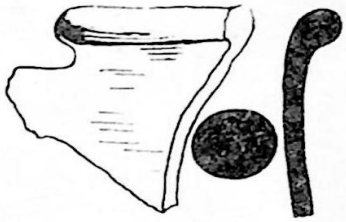

05 S 1-75-2

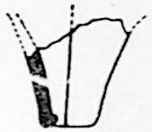

ფ-64-27

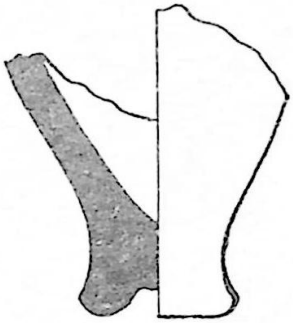

ფ-65-4₄

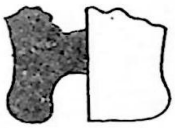

ფ-65-4₂

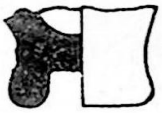

ფ-65-4₃

ფ-65-8

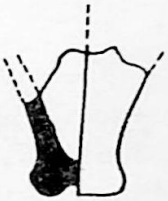

ფ-64-21

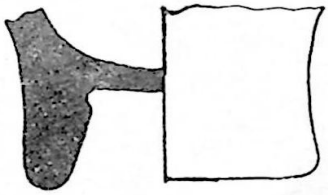

05 S 1-75-8

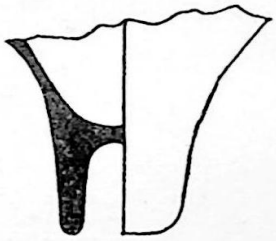

კლხ-72-744

ფ-63-192

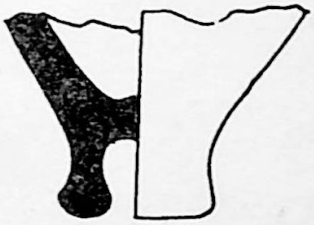

ფ-65-4₁

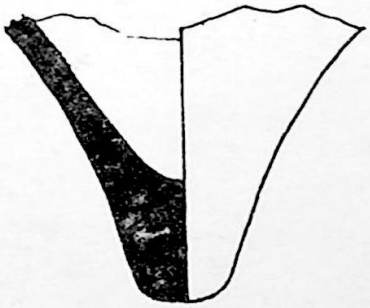

ფ-63-302

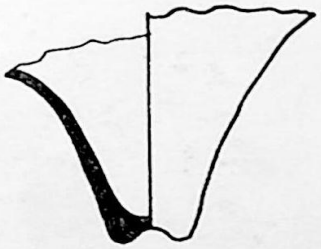

კლხ-72-805

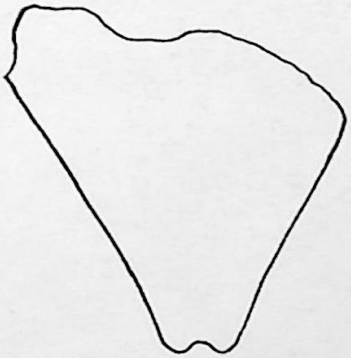

ფ-64-280

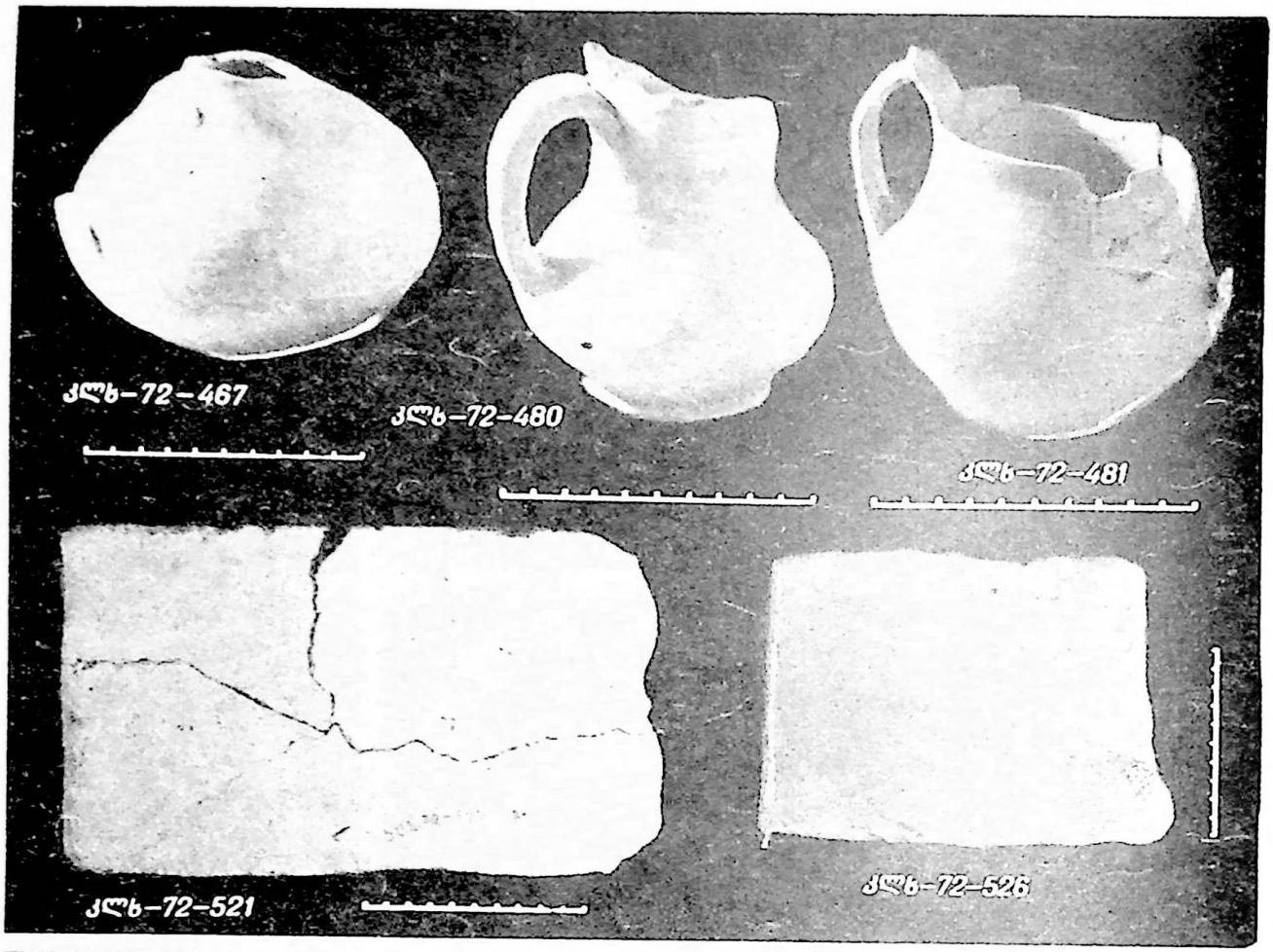
კლხ–72–467
კლხ–72–480
კლხ–72–481
კლხ–72–521
კლხ–72–526

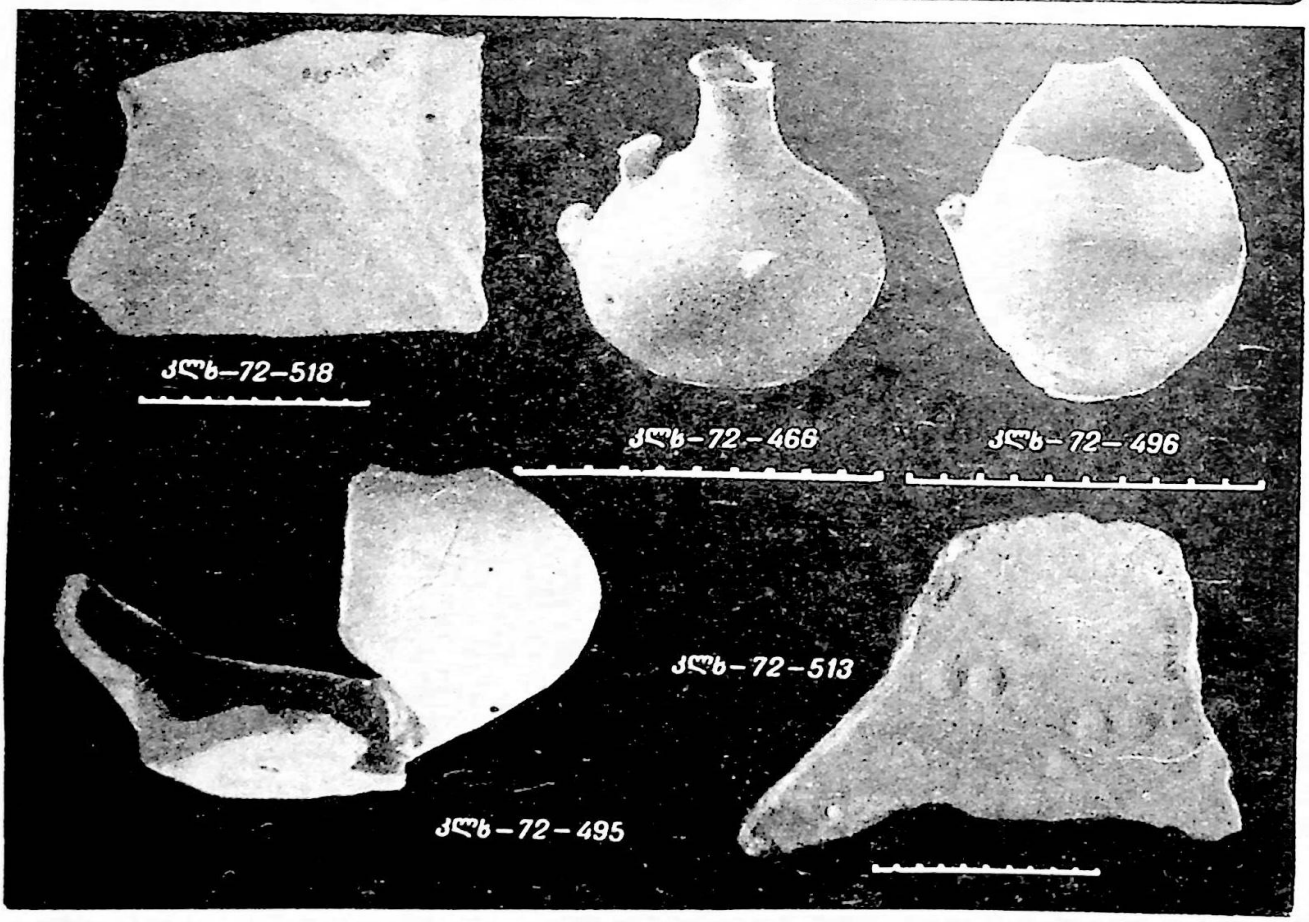
კლხ–72–518
კლხ–72–466
კლხ–72–496
კლხ–72–513
კლხ–72–495

1

კლხ–72–469

კლხ–72–528

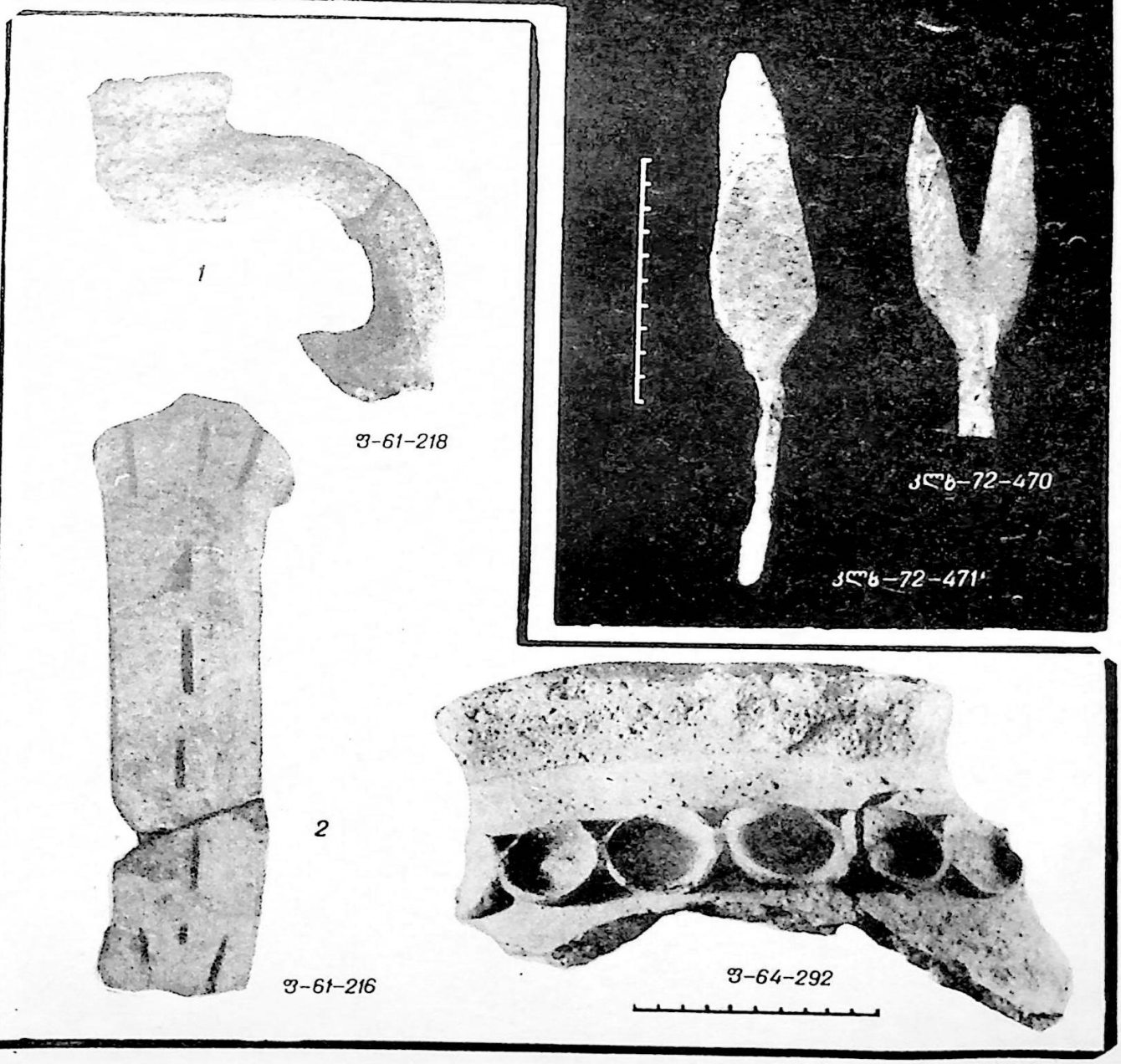

1

ფ–61–218

კლხ–72–470

კლხ–72–471

2

ფ–61–216

ფ–64–292

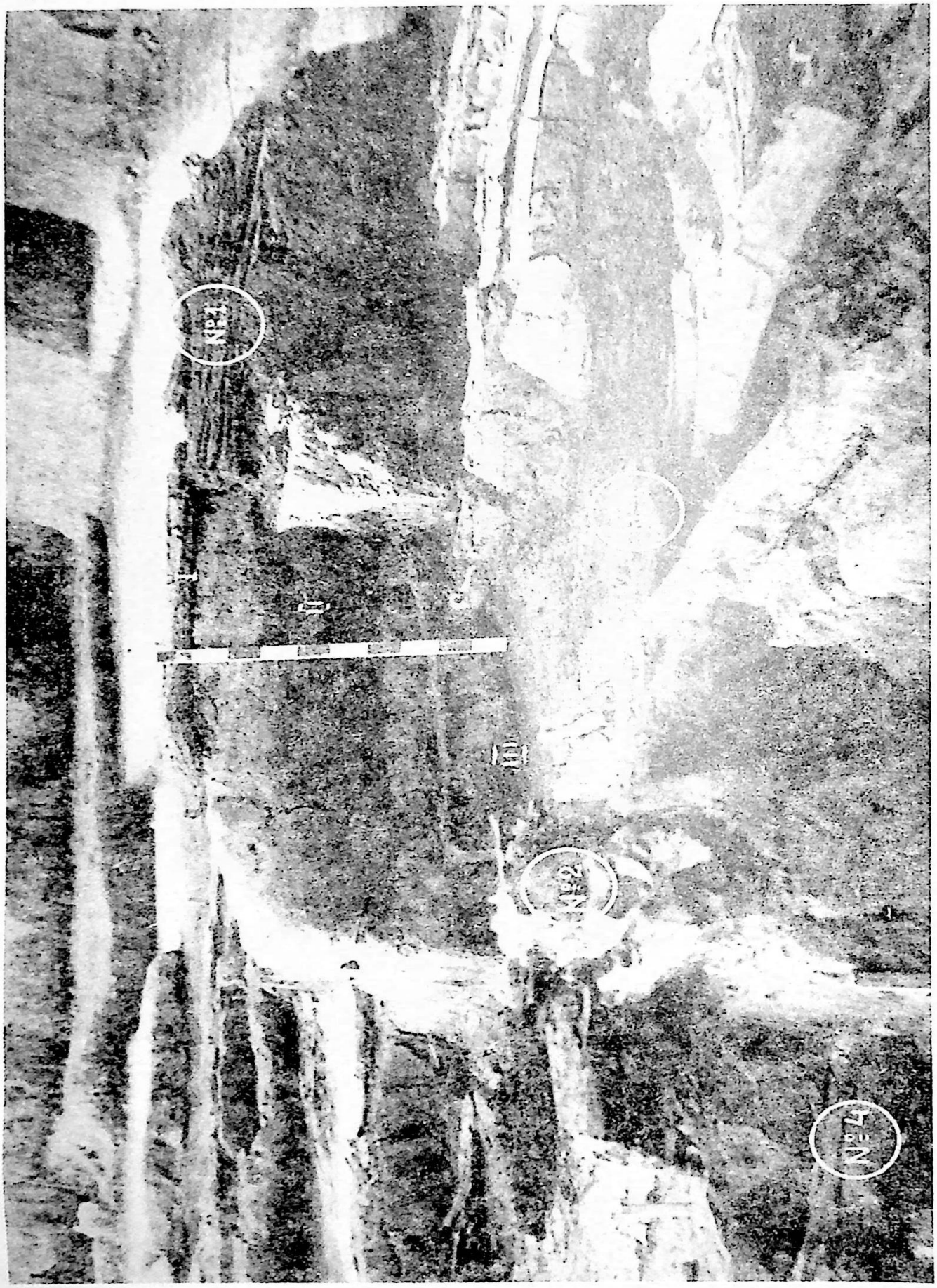
N°1
N°2
N°4

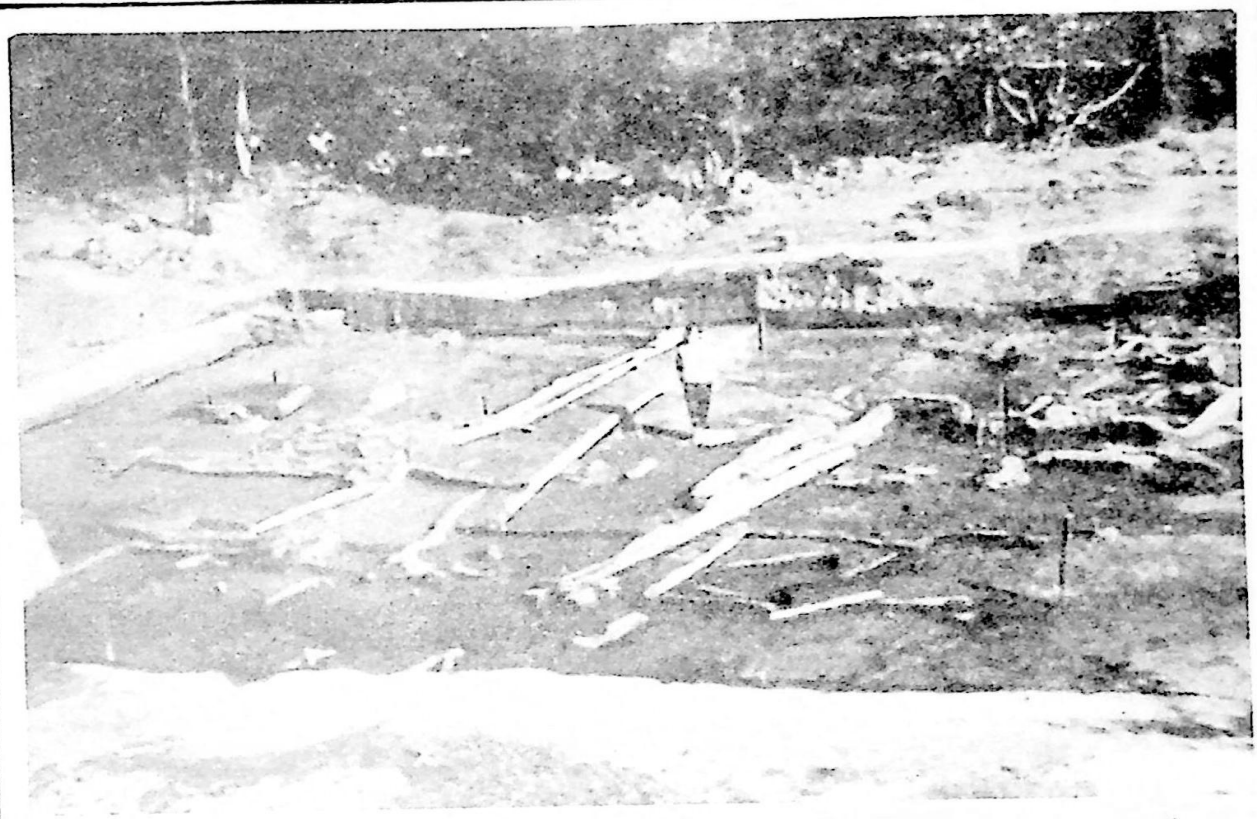

1

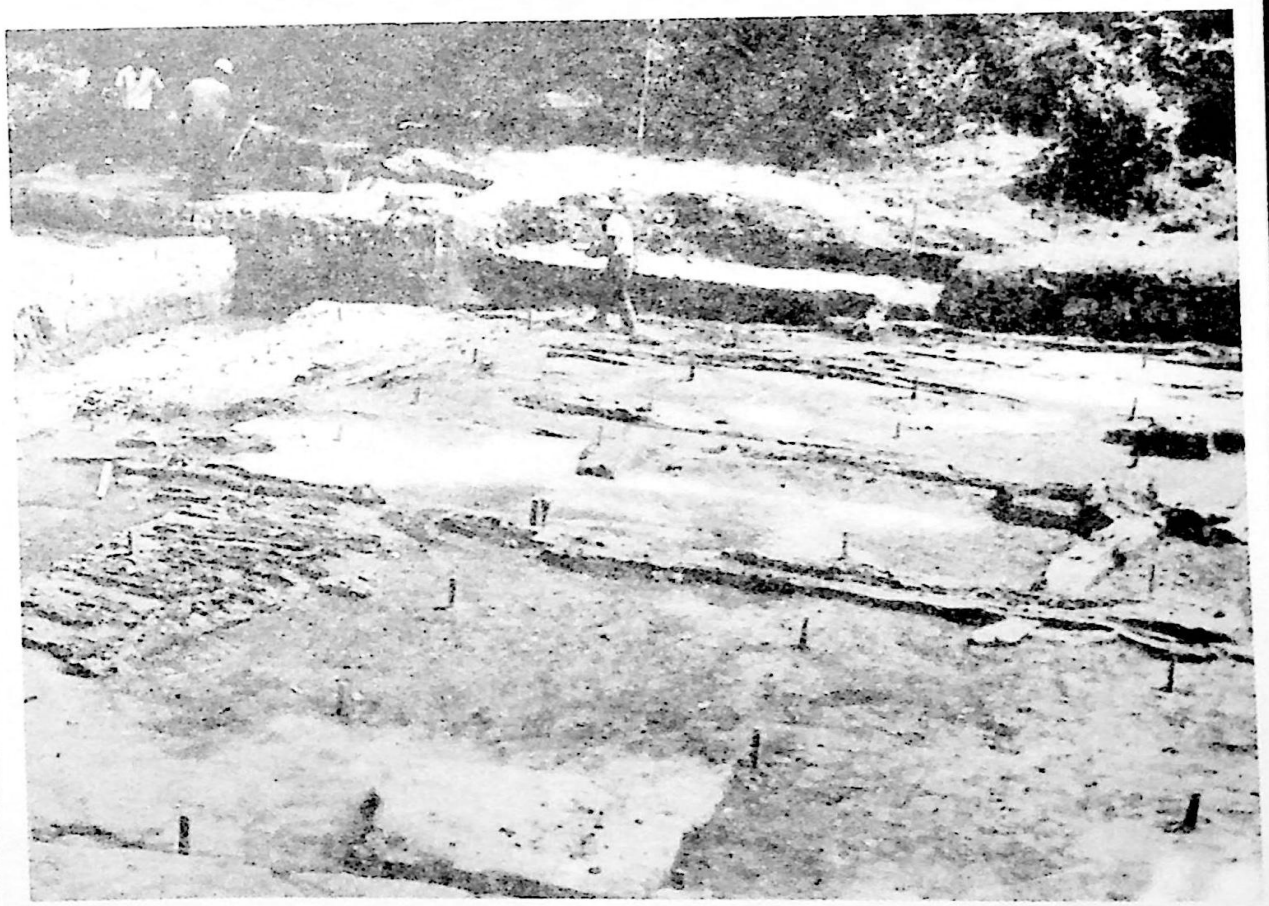

2

1

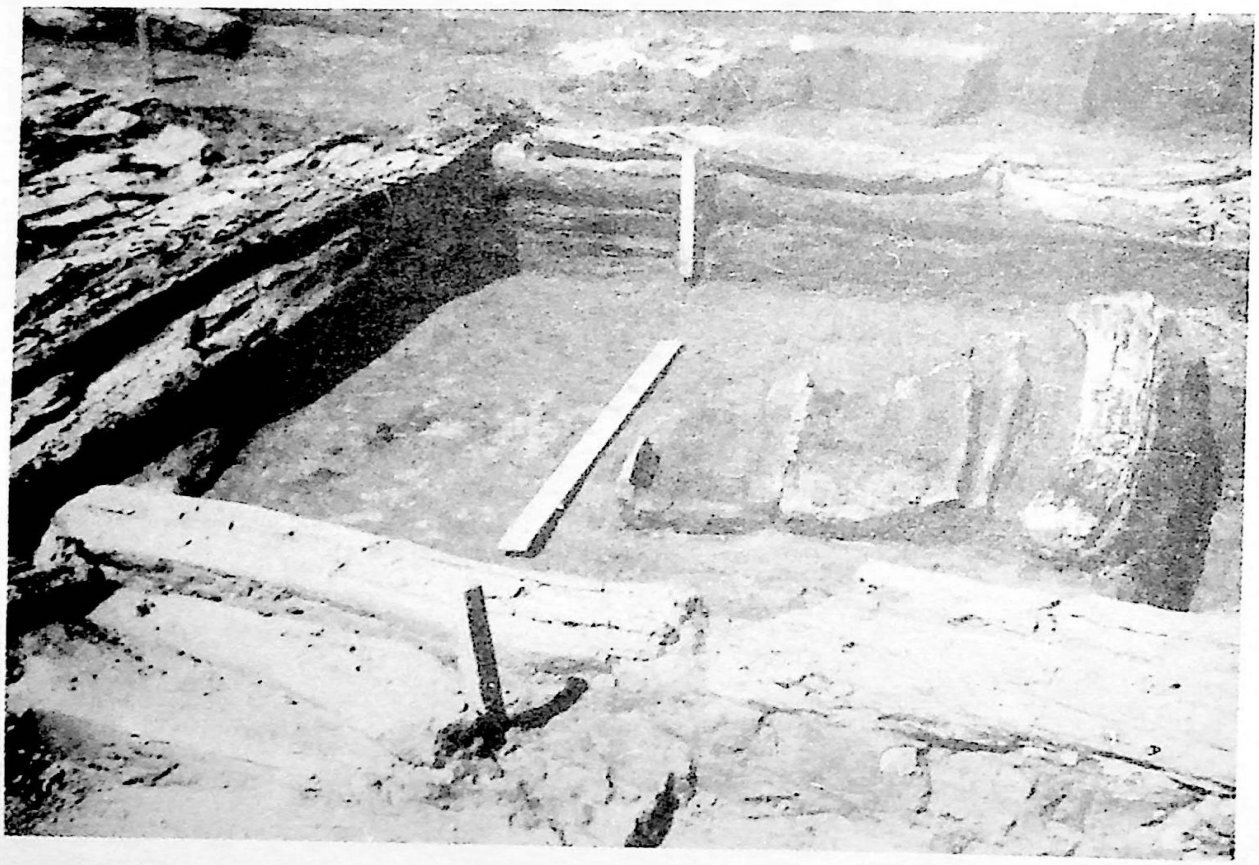

2

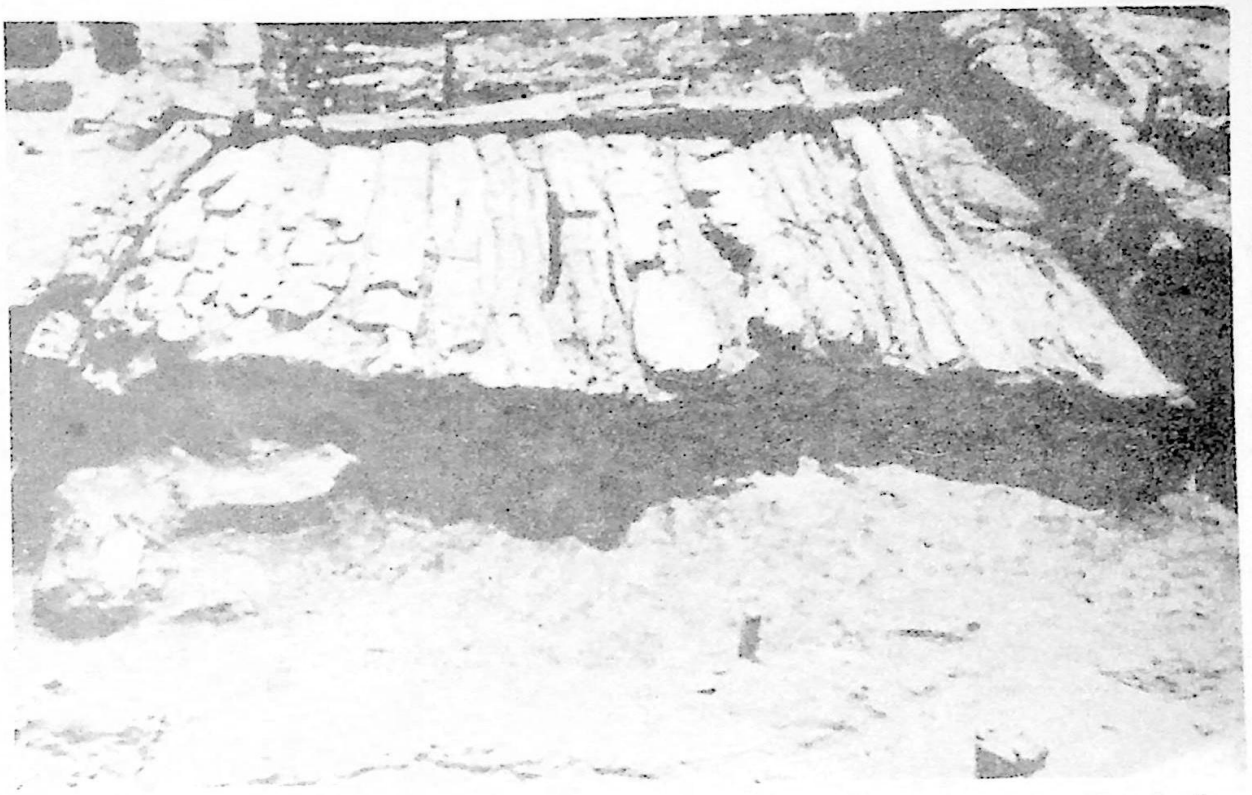

1

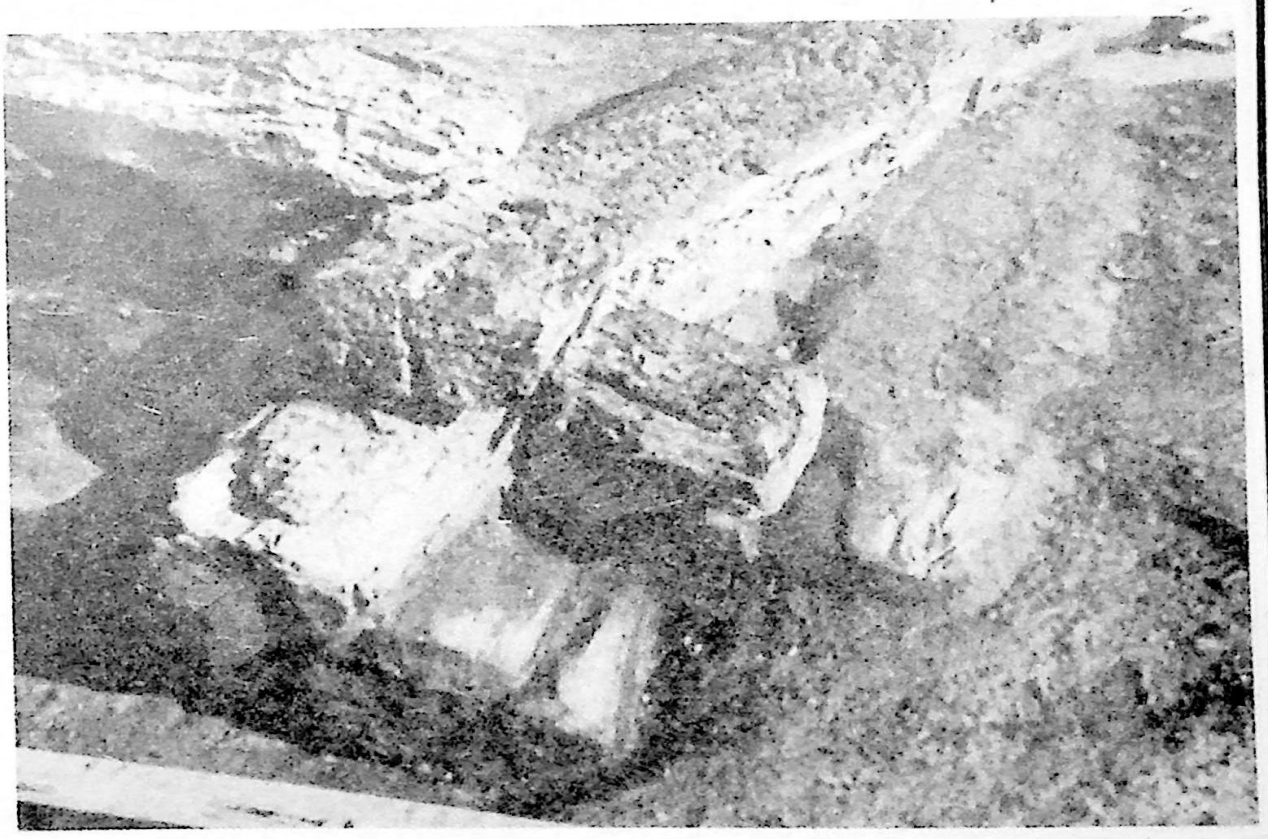

2

1

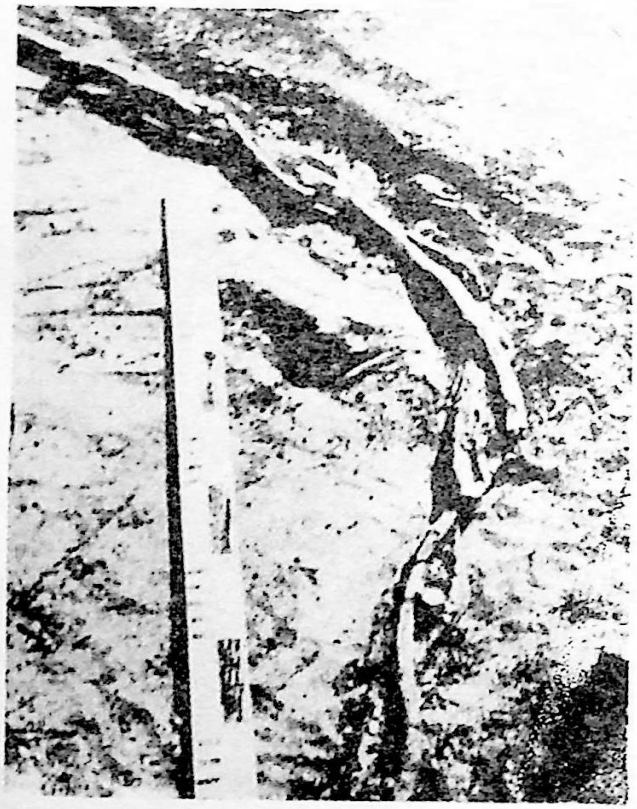

2

3

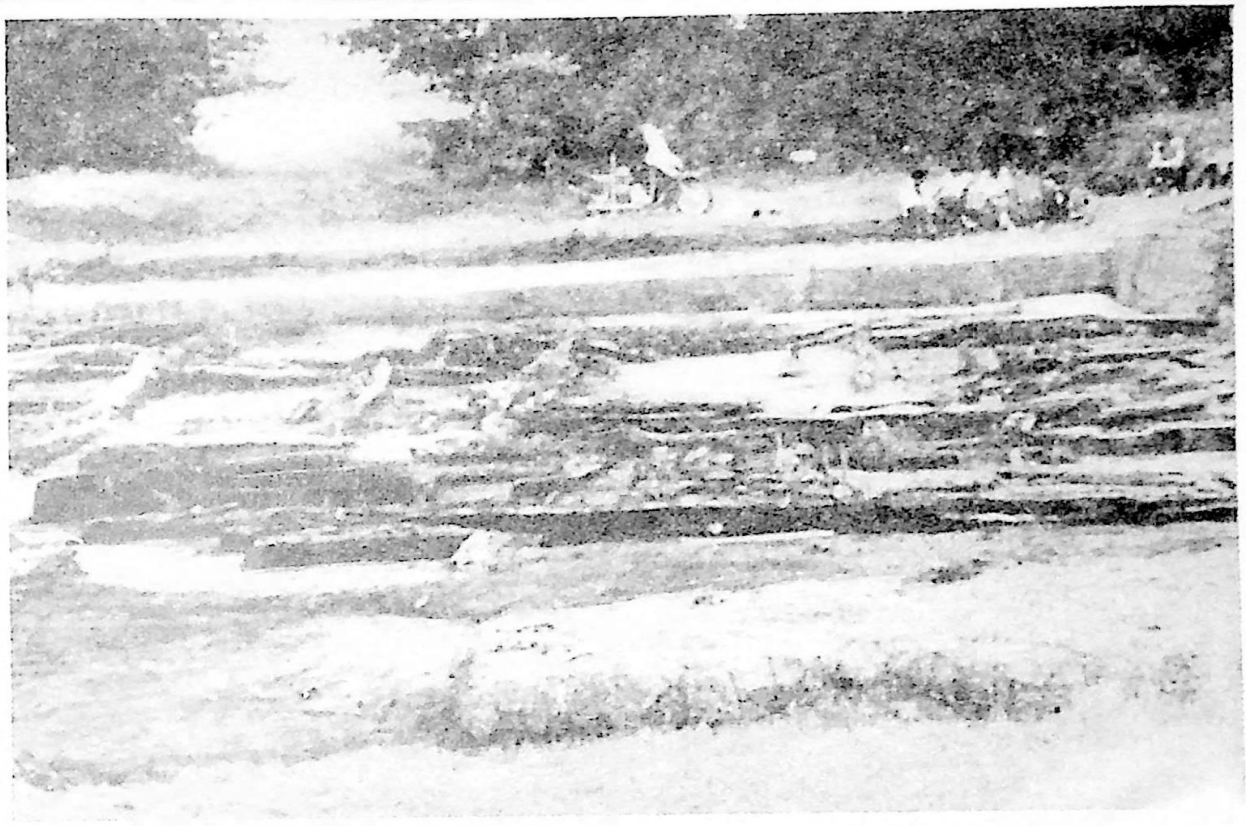

1

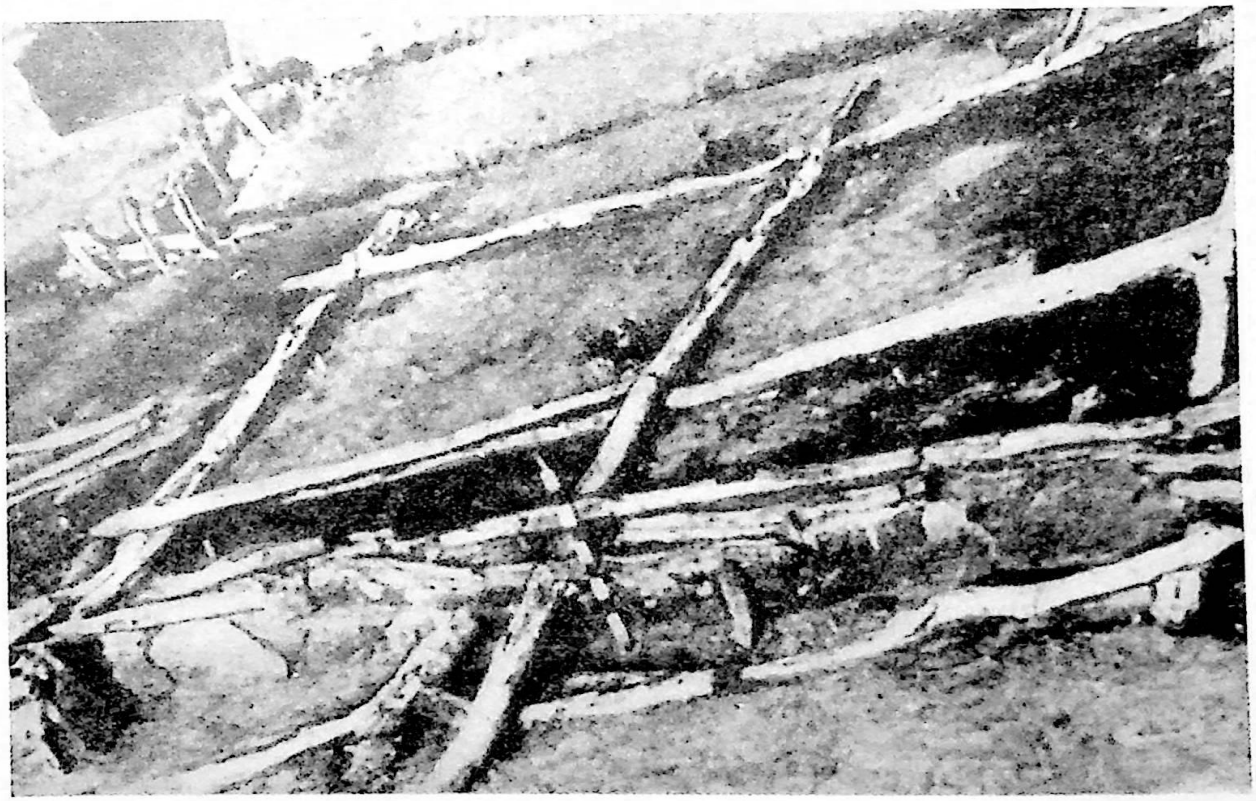

2

1

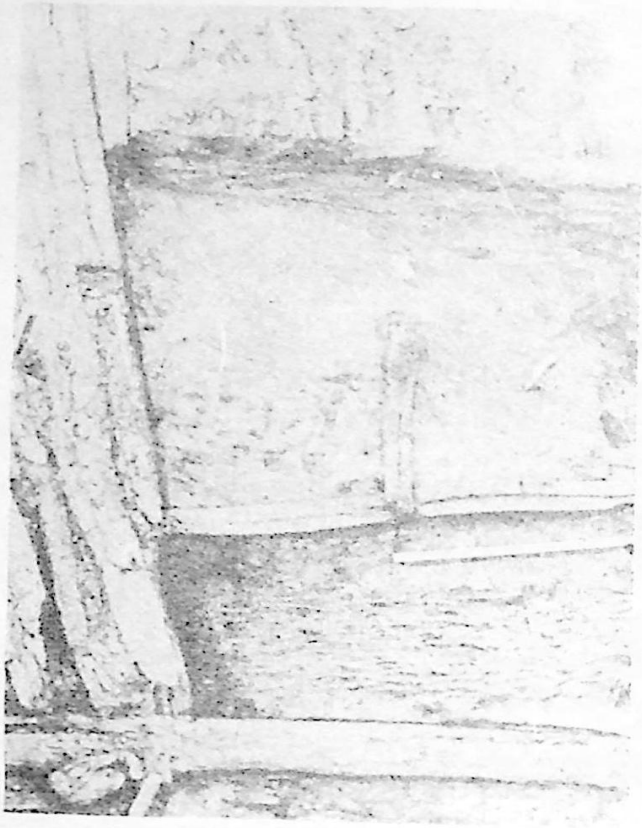

2

3

05 S 1-74-400

05 S 1-73-416

05 S 1-74-348

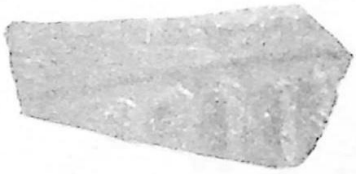

05 S 1-74-251

05 S 1-74-269

05 S 1-74-271

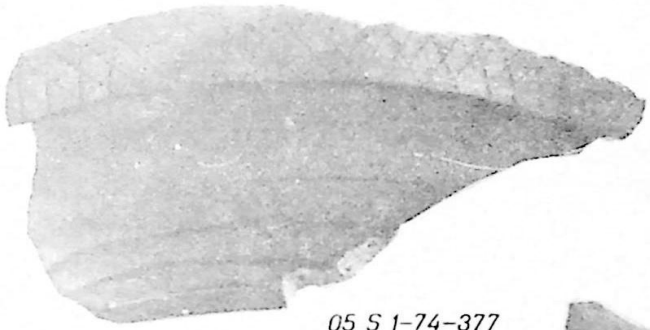

05 S 1-74-377

05 S 1-74-15

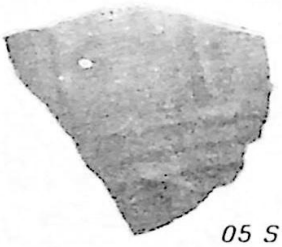

05 S 1-74-223

05 S 1-74-298

5 S 1-74-289

05 S 1-74-346

03-61-83

05 S 1-74-348

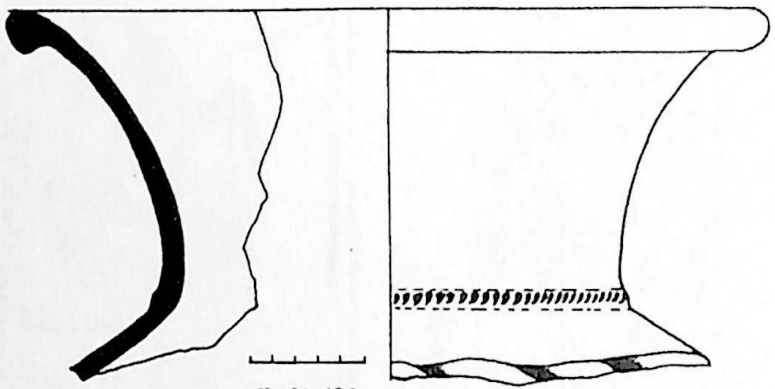

Э-61-106

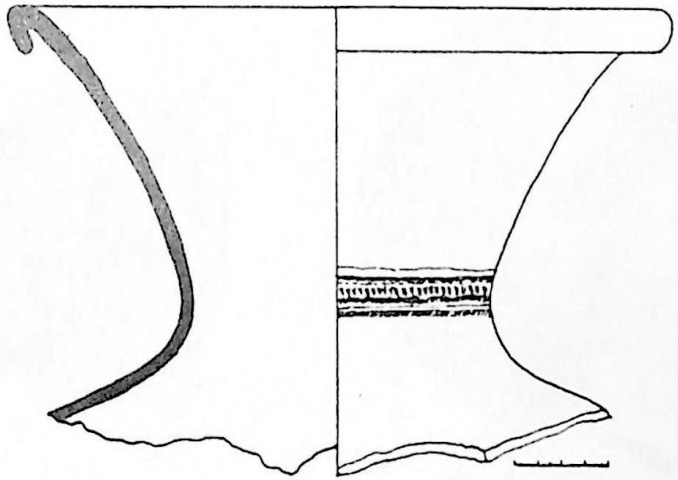

Э-61-83

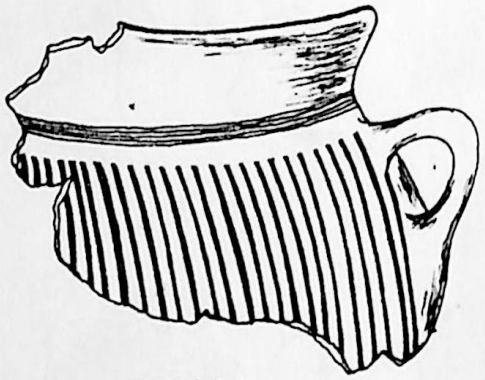

05 S 1-75-137

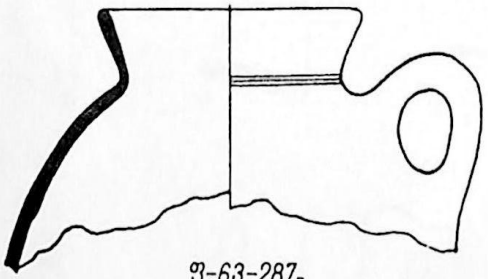

Э-63-287$_2$

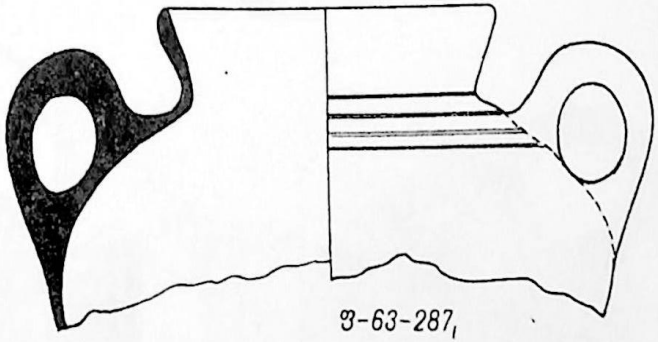

Э-63-287$_1$

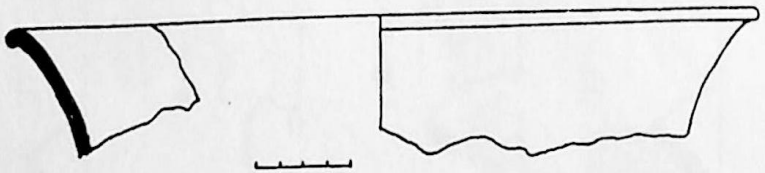

Э-61-146

Э-61-93

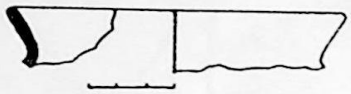

З-61-14

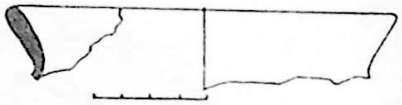

З-61-48

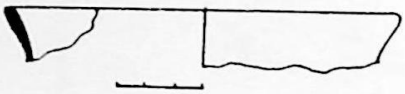

З-61-142

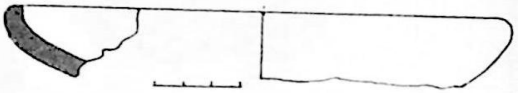

З-61-169

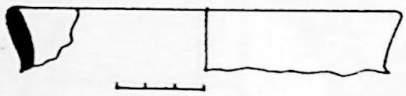

З-61-48

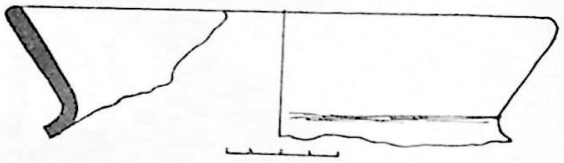

З-61-24

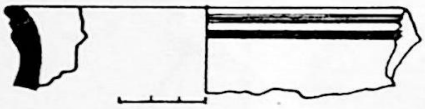

З-61-4

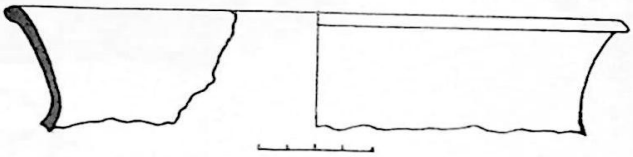

З-61-149

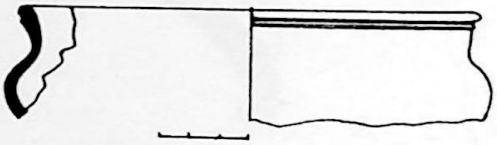

З-61-38

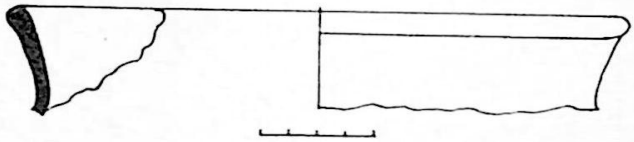

З-61-175

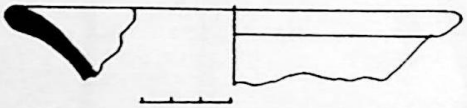

З-61-185

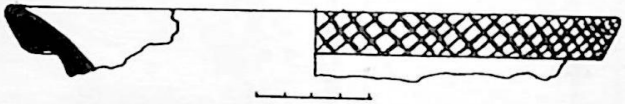

З-61-82

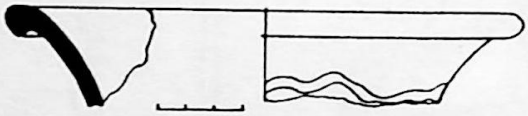

З-61-26

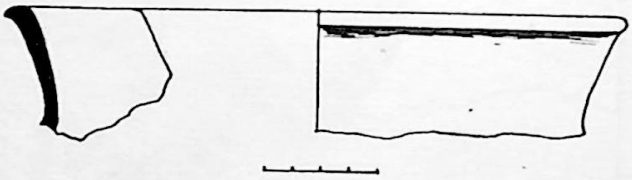

З-61-177

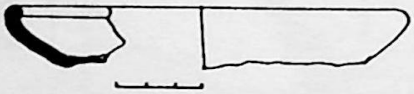

З-61-5

З-61-57

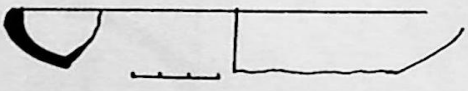

З-61-172

3-62-398

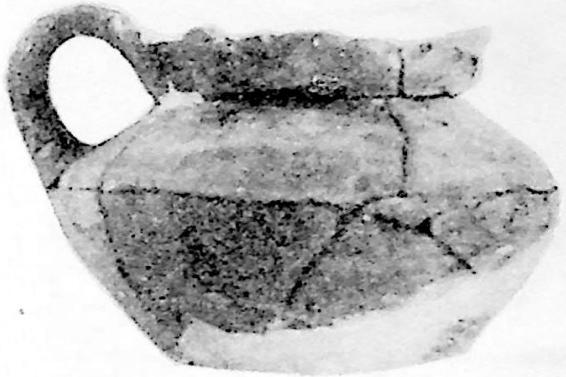

05 S 38-74-192

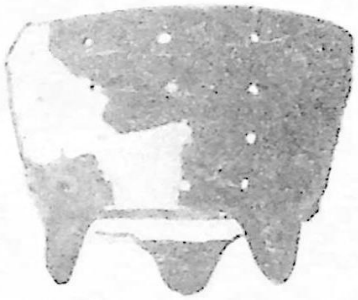

05 S 1-75-235

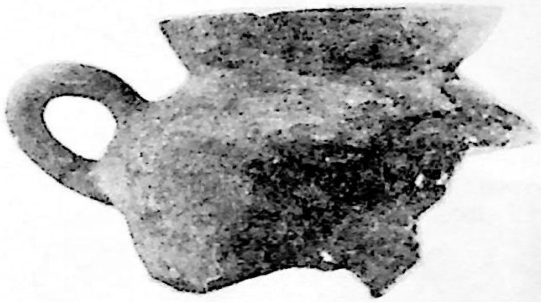

05 S 38-74-298

05 S 38-74-191

05 S 38-75-167

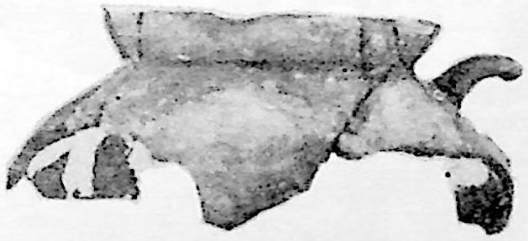

05 S 38-74-271

05 S 38-74-238

05 S 1-75

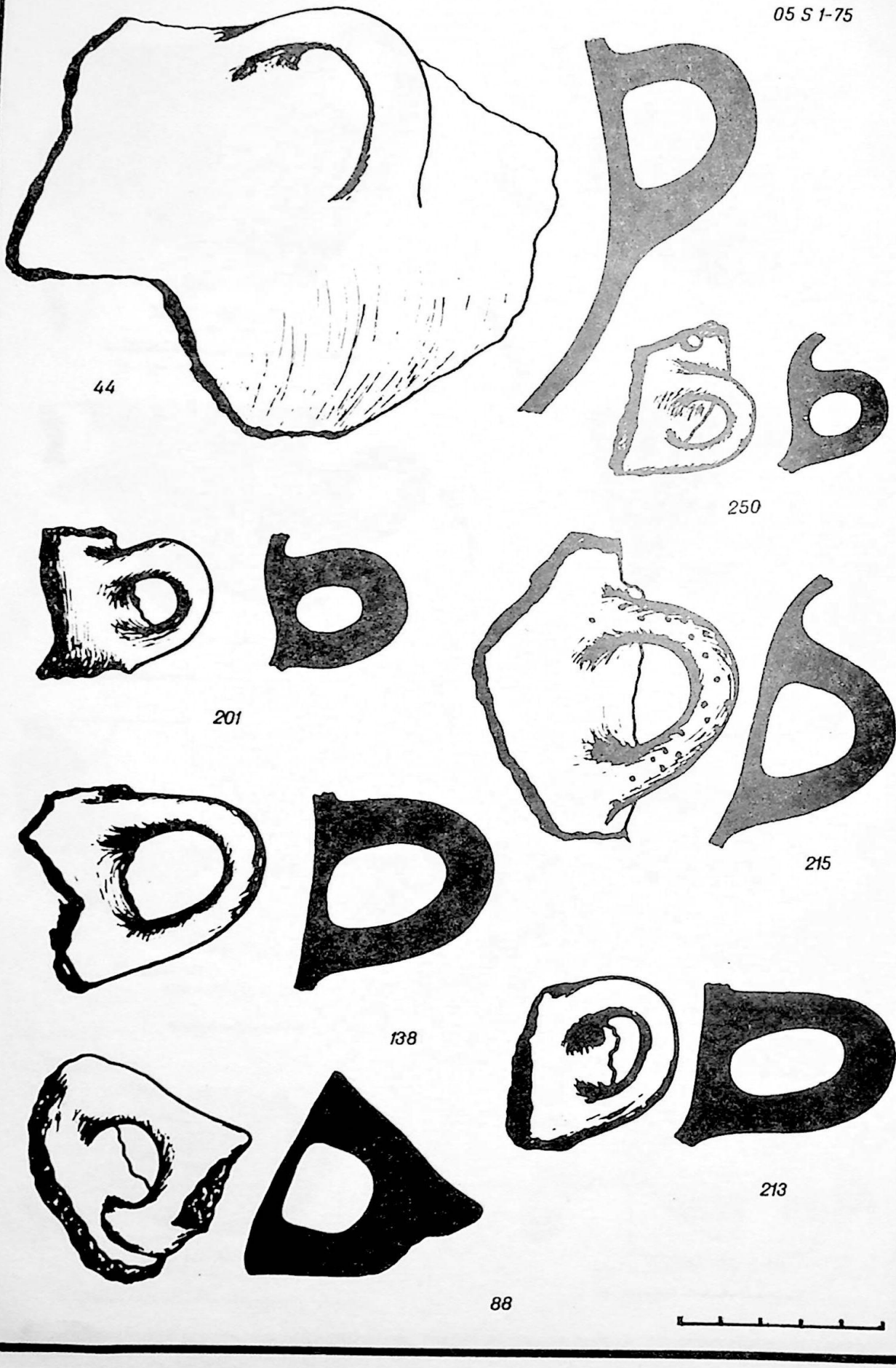

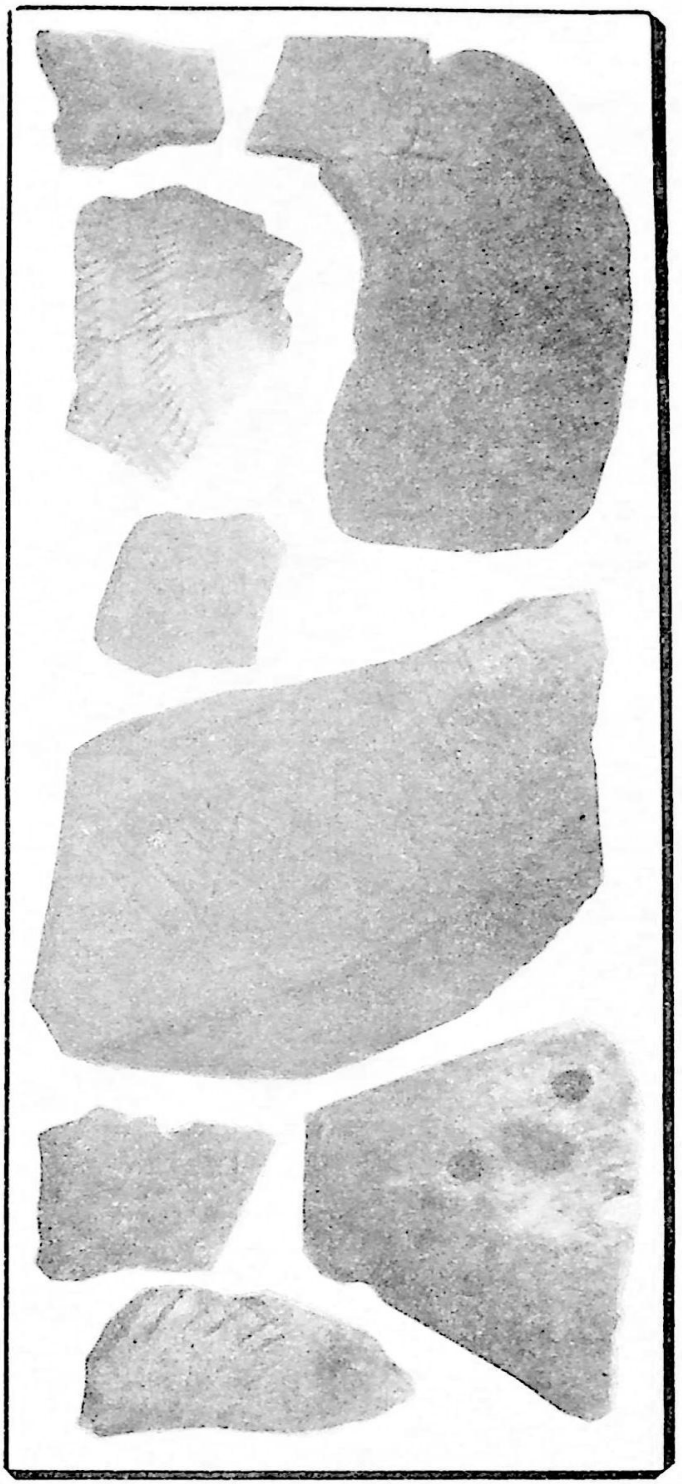

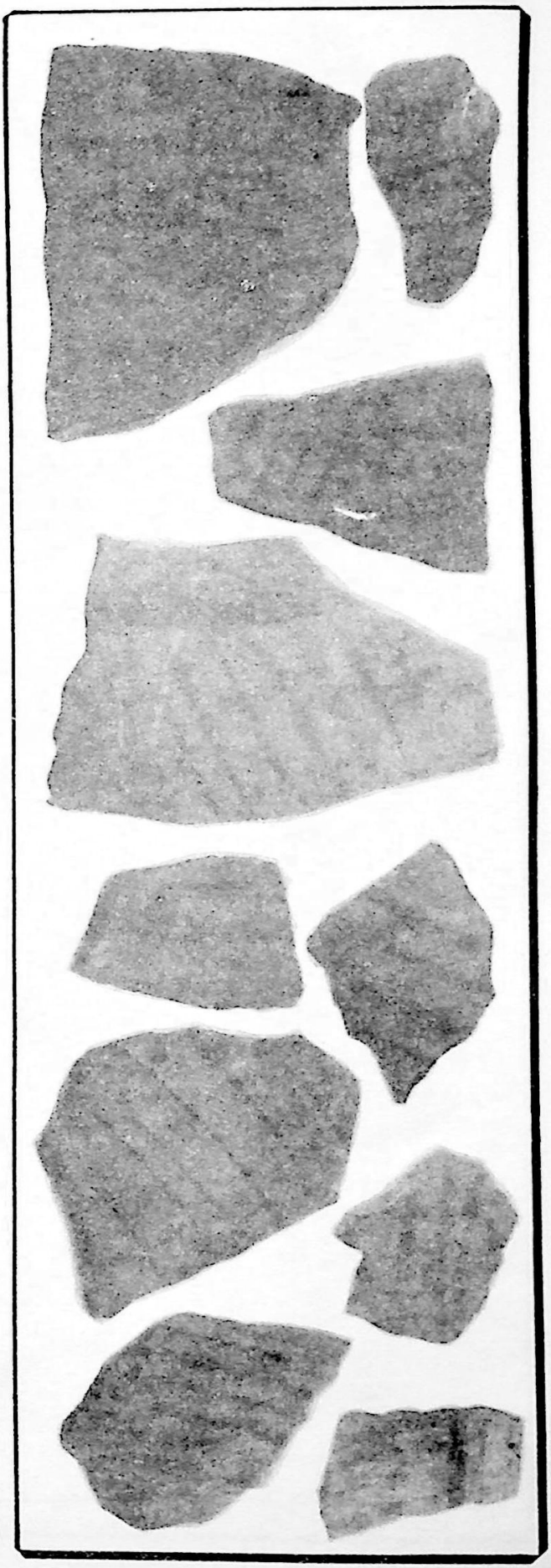

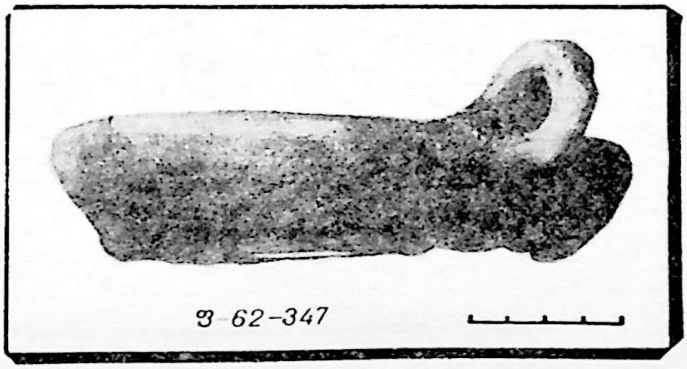
B 62-347

05 S 1-74-304

05 S 38-74-5

05 S 38-74-123

05 S 33-73-8

3-62-380

05 S 38-75-67

05 S 38-74-158

3-62-413

05 S 1-74-397

05 S 1-74-131

3-62-415

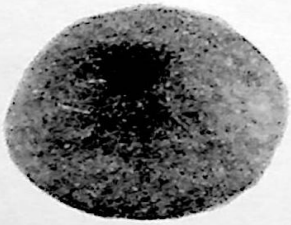

05 S 38-74-188

05 S 33-73-23

3-62-414

05 51-74-83

B-63-17

B-68-005

B-62-612

05 S 38-74-293

B-62-604

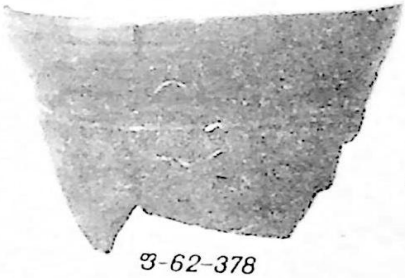

B-62-378

B-62-608

05 S 1-74-350

05 S 38-74-153

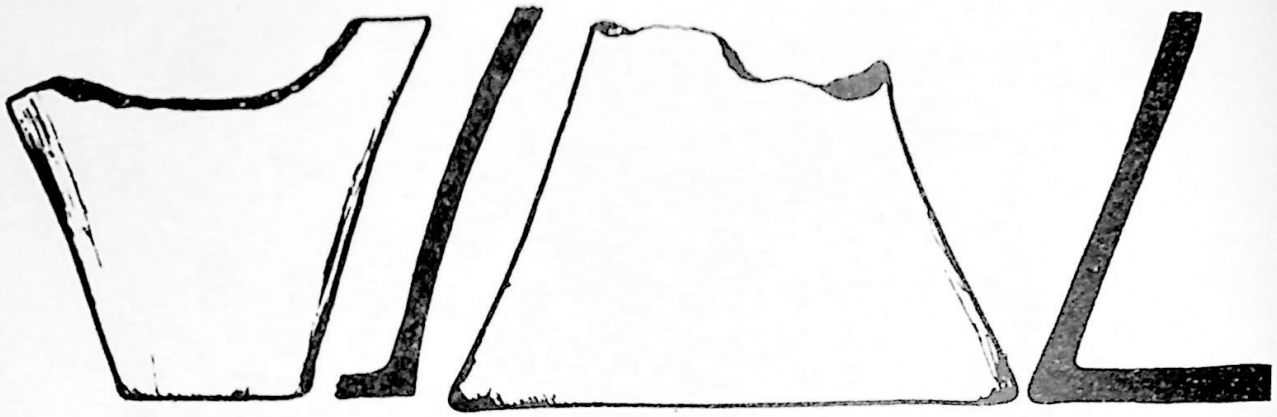

133 66

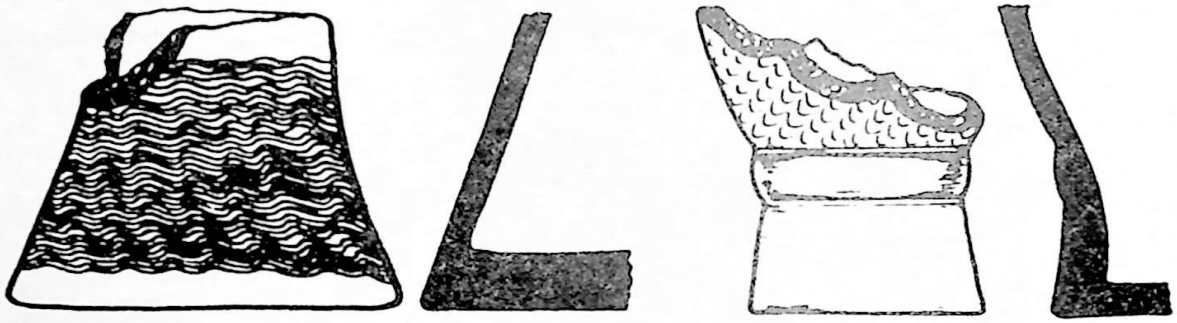

106 248

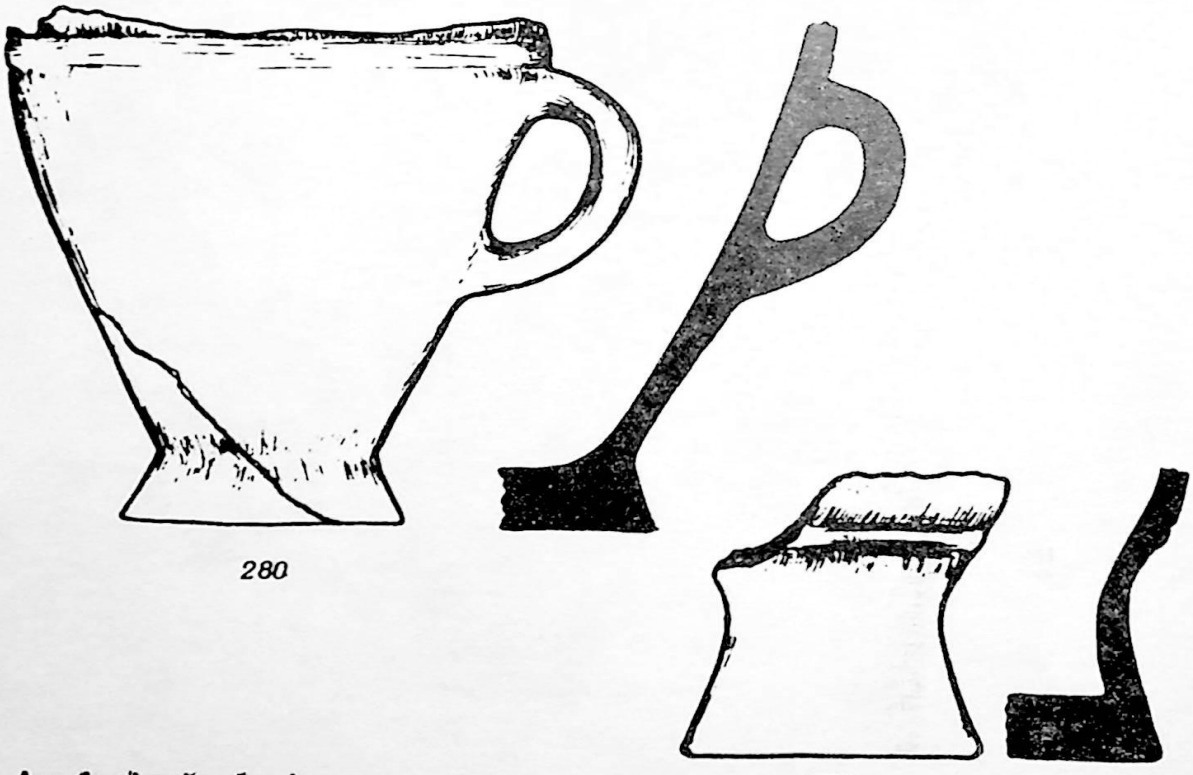

280

34

05 S 1–75

178

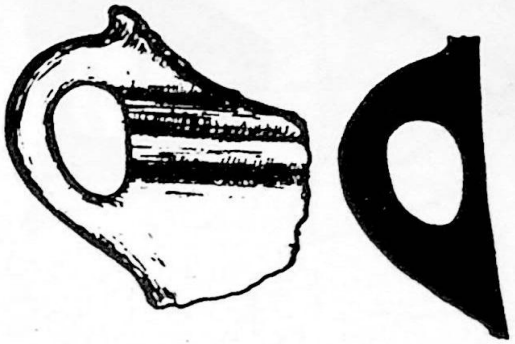

58

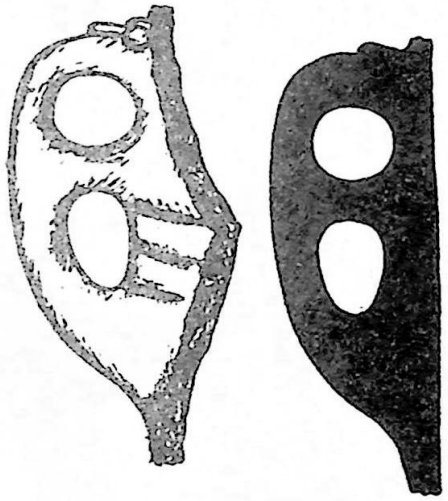

141

246

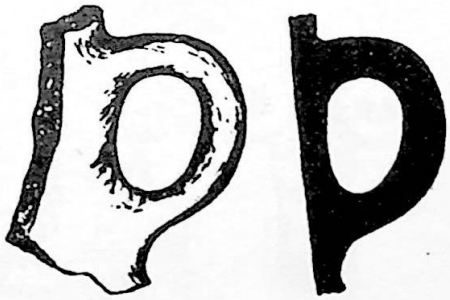

177

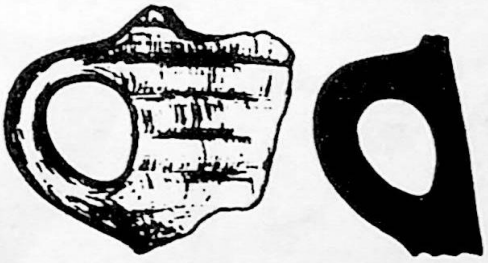

99

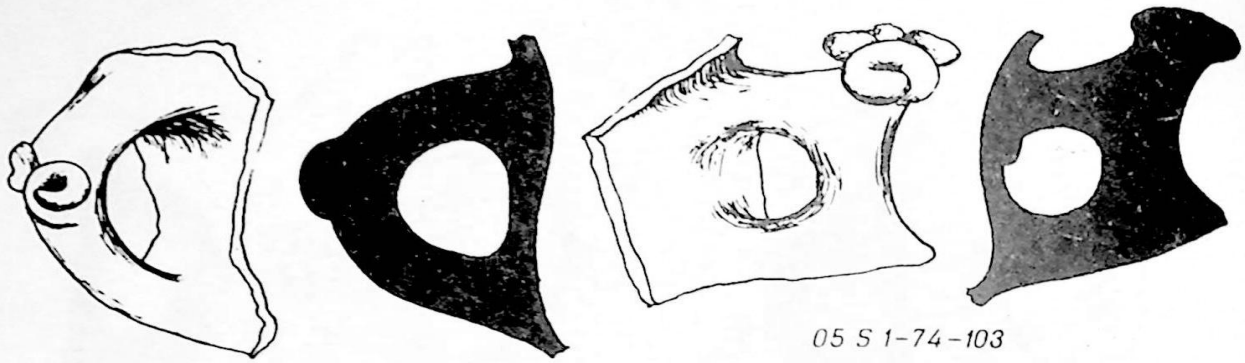

05 S 1-74-103

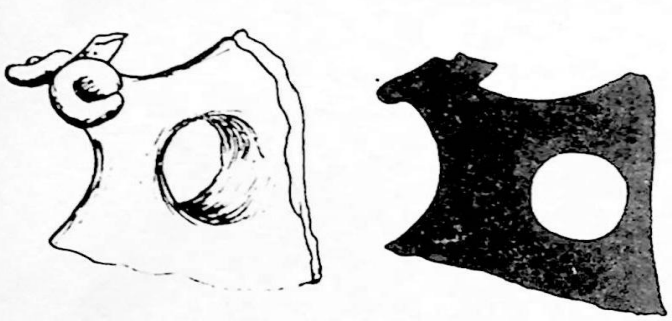

05 S 1-74-103

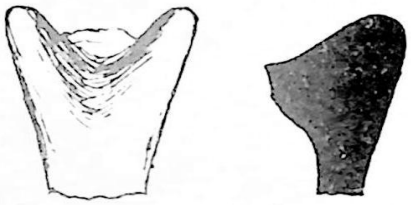

05 S 1-75-268

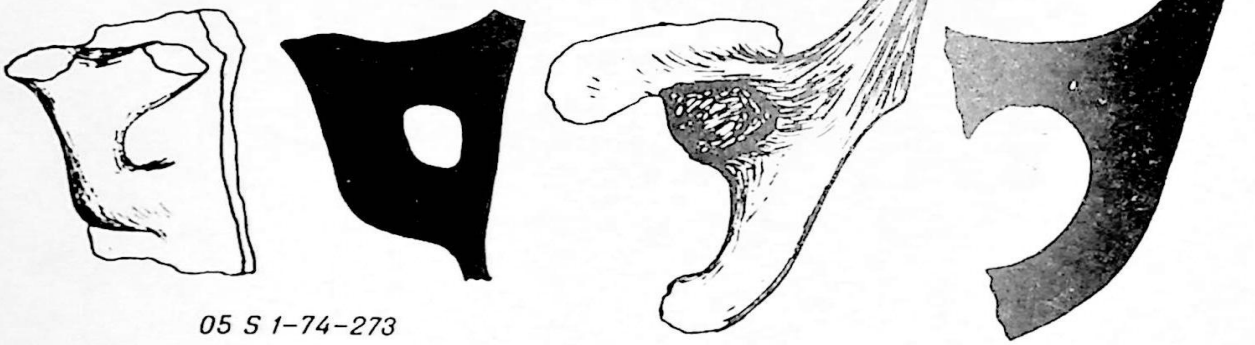

05 S 1-74-273

05 S 38-74-297

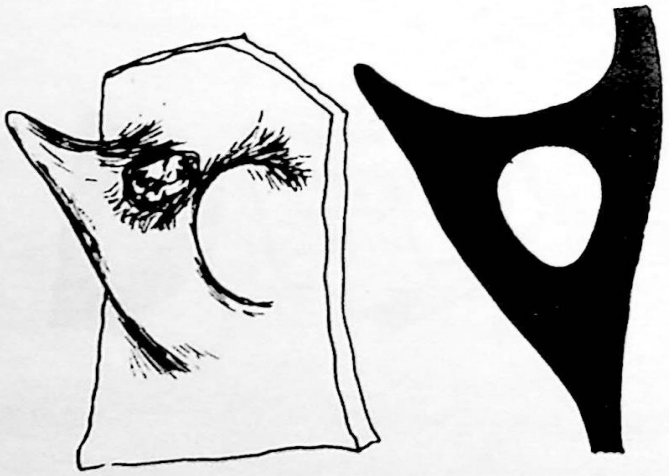

05 S 1-74-159

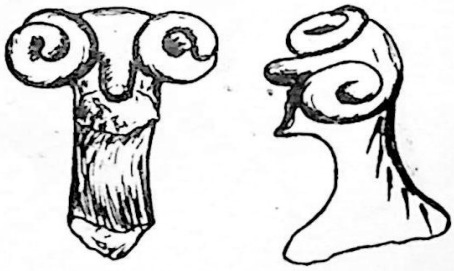

05-73-278

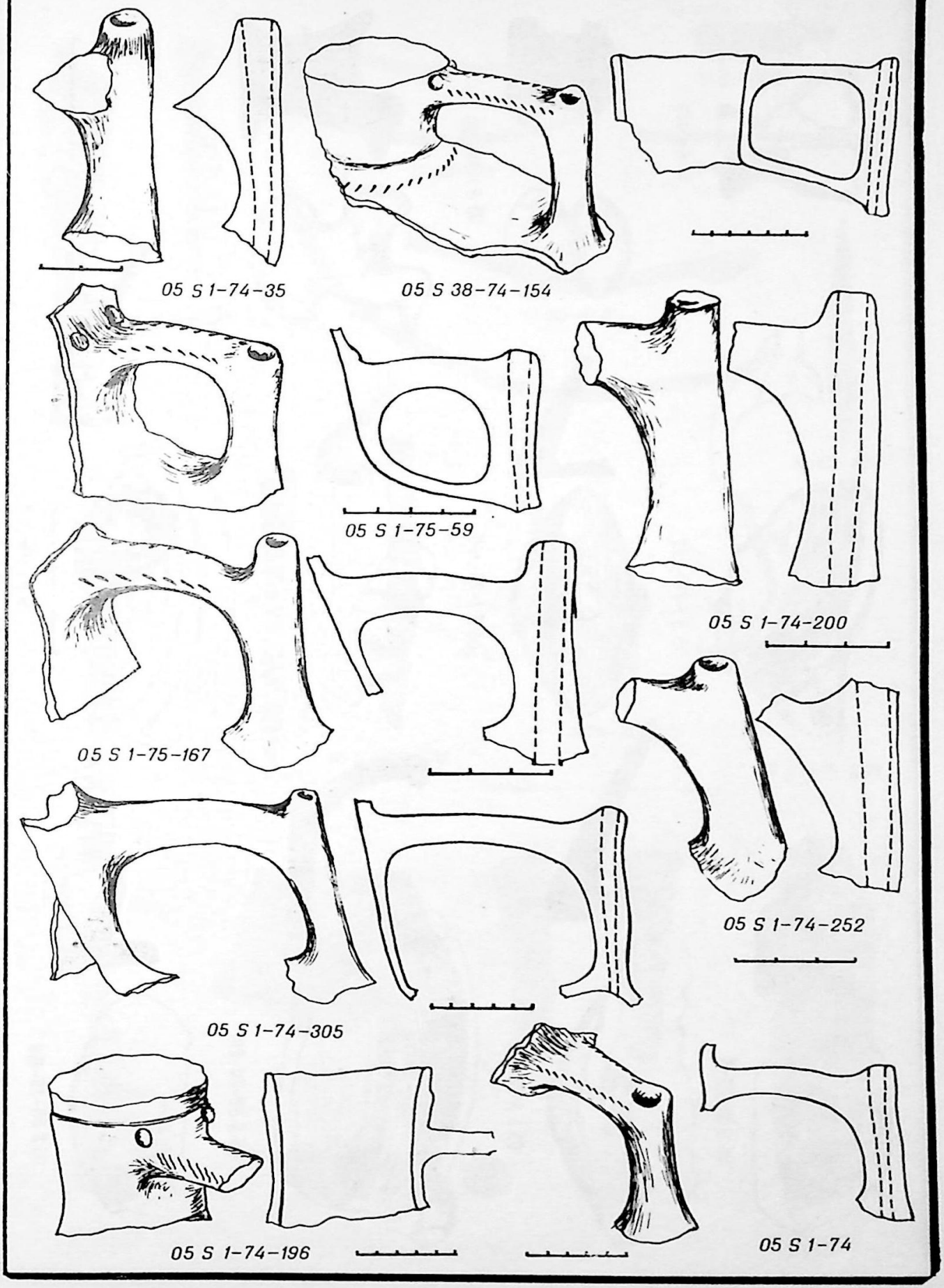

05 S 1-74-35

05 S 38-74-154

05 S 1-75-59

05 S 1-74-200

05 S 1-75-167

05 S 1-74-252

05 S 1-74-305

05 S 1-74-196

05 S 1-74

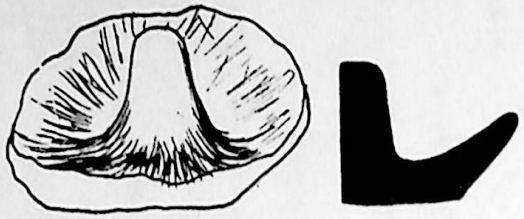

05 S 33-73-6

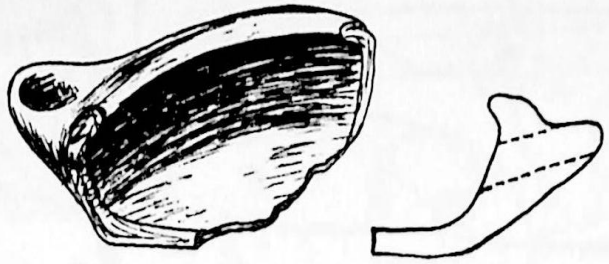

05 S 1-74-299

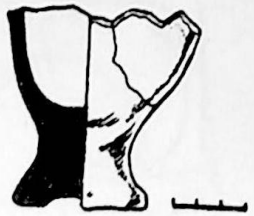

3-64-179

05 S 1-73-541

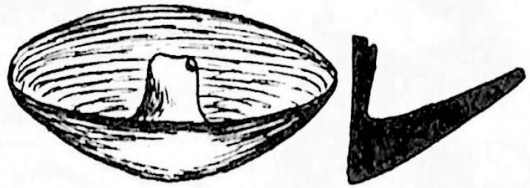

05 S 1-75-160

05 S 1-75-176

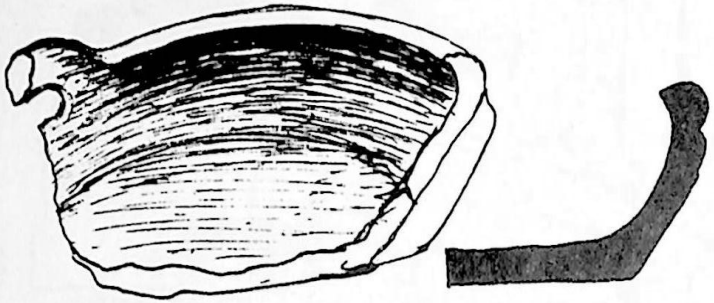

05 S 38-74-210

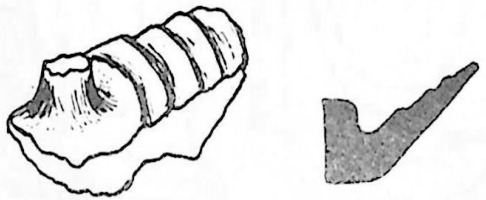

05 S 38-74-134

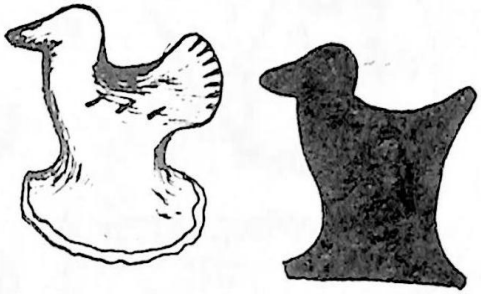

05 S 1-75-42

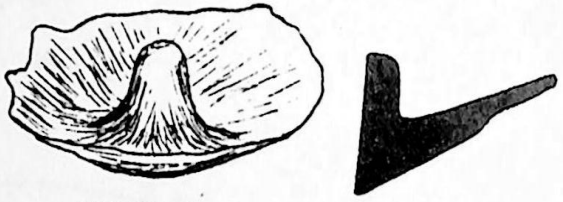

05 S 38-75-158

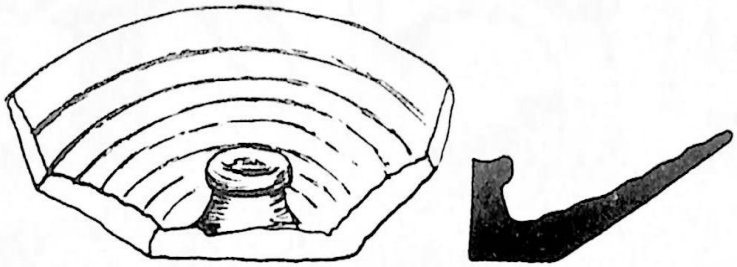

05 S 1-74-120

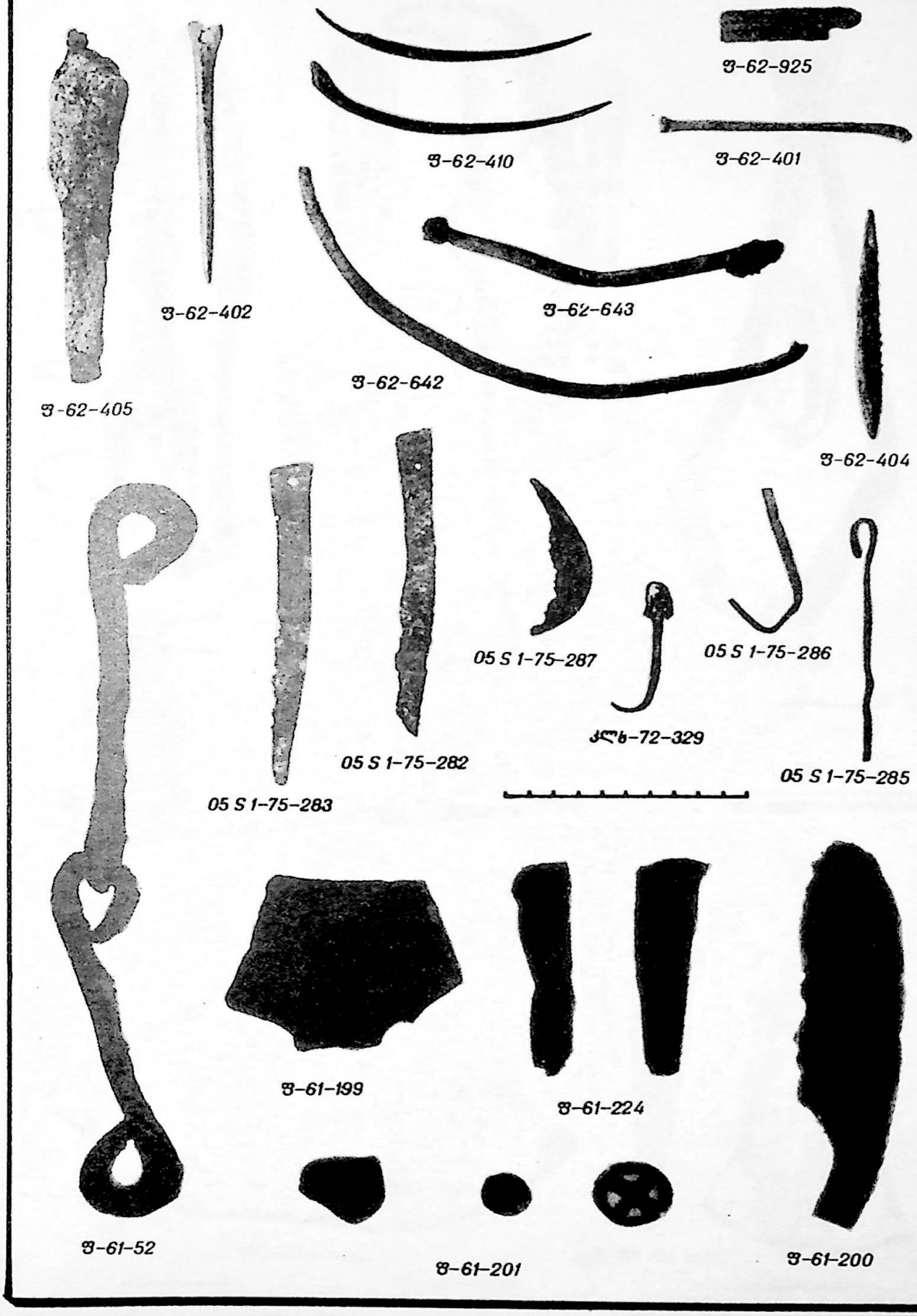
ვ-62-925
ვ-62-410
ვ-62-401
ვ-62-402
ვ-62-643
ვ-62-642
ვ-62-405
ვ-62-404
05 S 1-75-287
05 S 1-75-286
05 S 1-75-283
05 S 1-75-282
ქლხ-72-329
05 S 1-75-285
ვ-61-199
ვ-61-224
ვ-61-52
ვ-61-201
ვ-61-200

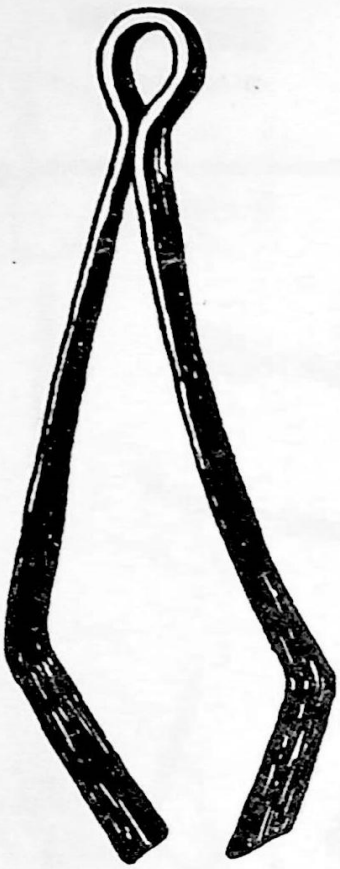

05 S 1–76–1

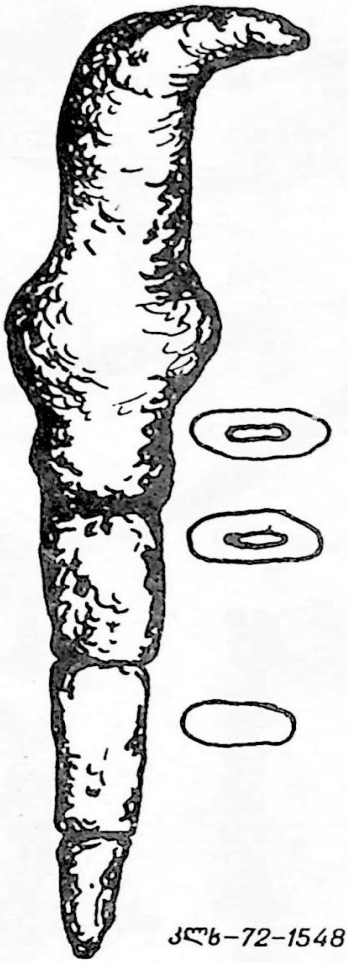

ვლხ–72–1548

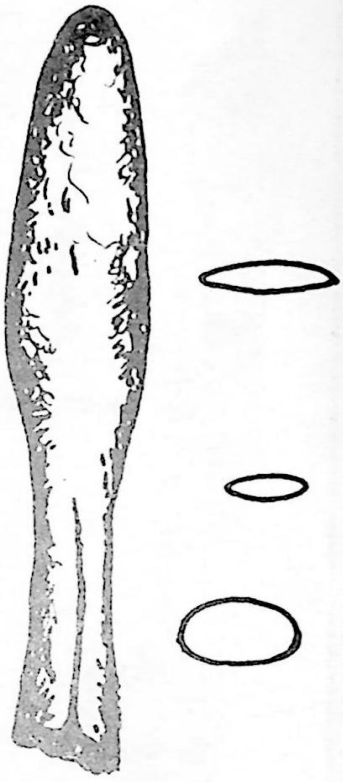

ვლხ–72–1249

05 S 1–73–561

05 S 40–73–282

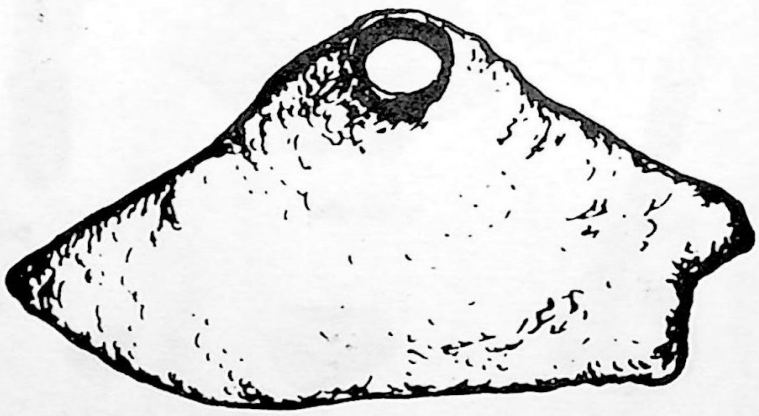

05 S 1–75–281

Ფ-62-664

Ფ-62-661

Ფ-62-663

კლბ-71-299

Ფ-62-662

Ფ-62-591

კლბ-71-384

05 S 1-75-291

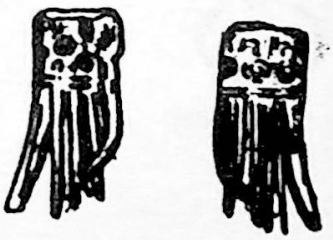

კლბ-71-393

05 S 1-75-290

1

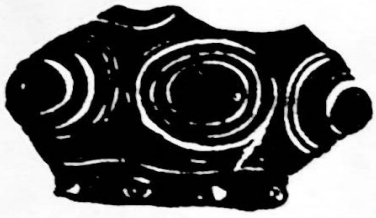

3-64-132

3-62-396

3-64-195

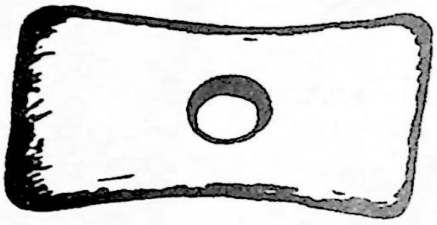

3-62-660

05 S 1-74-405

05 S 1-74-406

05 S 1-74-404

05 S 1-74-407

2

05 S 38-75-162

05 S 38-74-319

05 S 38-74-318

05 S 38-75-112

05 S 38-7-183

05 S 1-75-289

05 S 36-73-155

05 S 36-73-156

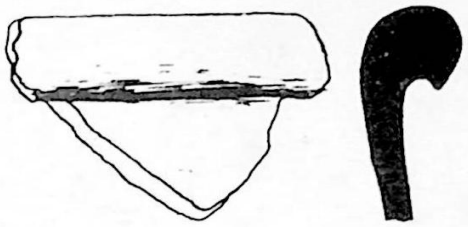

05 S 1-75-108

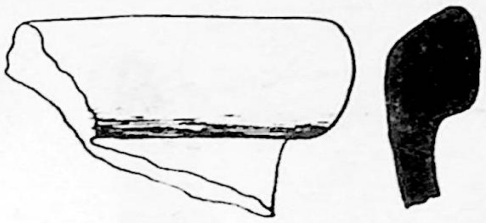

05 S 1-75-233

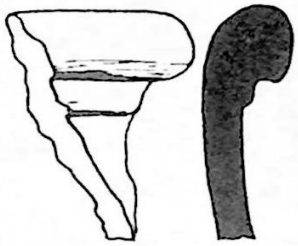

05 S 1-74-214

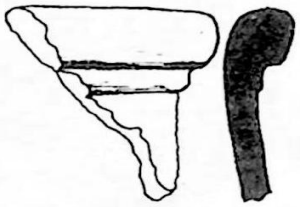

05 S 1-74-45

05 S 1-75-94

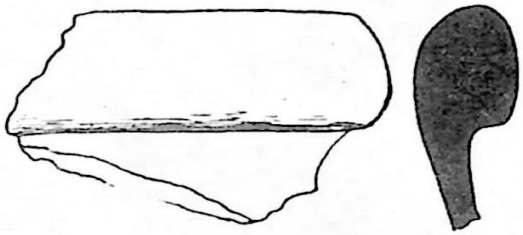

05 S 1-75-111

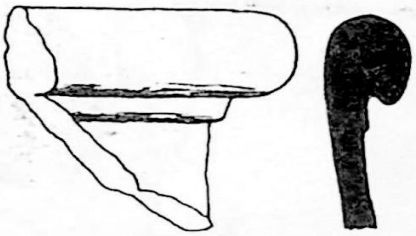

05 S 1-75-142

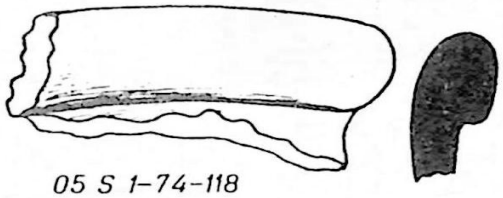

05 S 1-74-118

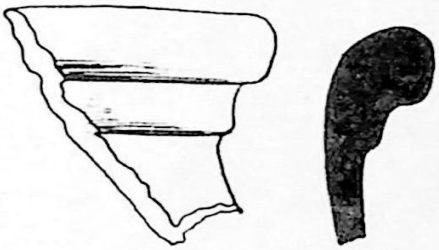

05 S 1-75-158

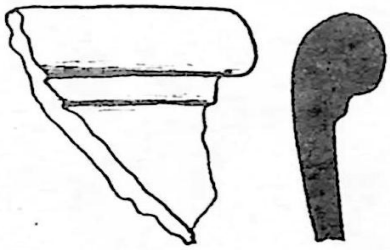

05 S 1-75-132

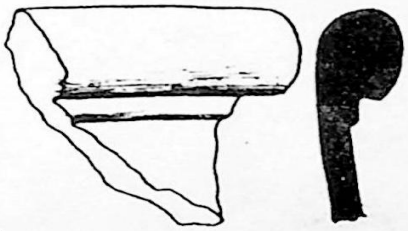

05 S 1-75-142

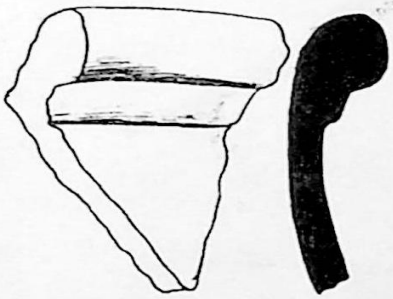

05 S 1-74-388

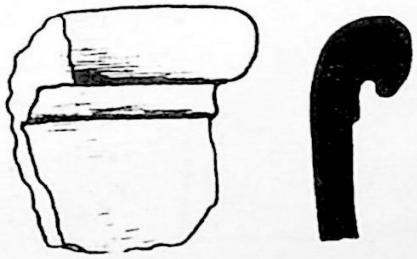

05 S 1-75-109

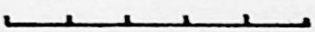

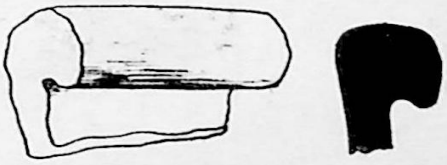

05 S 1-75-205

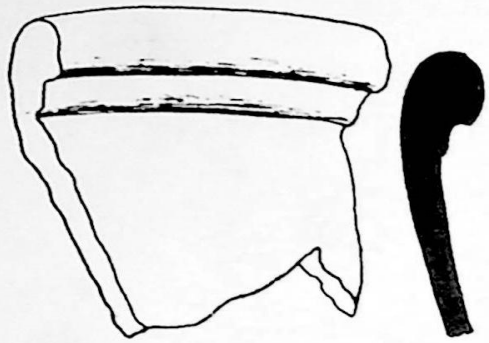

05 S 1-74-117

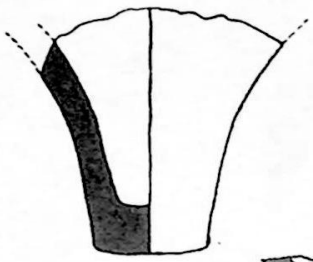

B-64-248

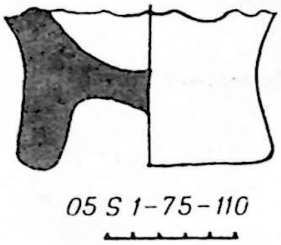

05 S 1-75-110

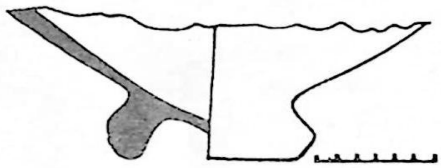

05 S 1-75-269

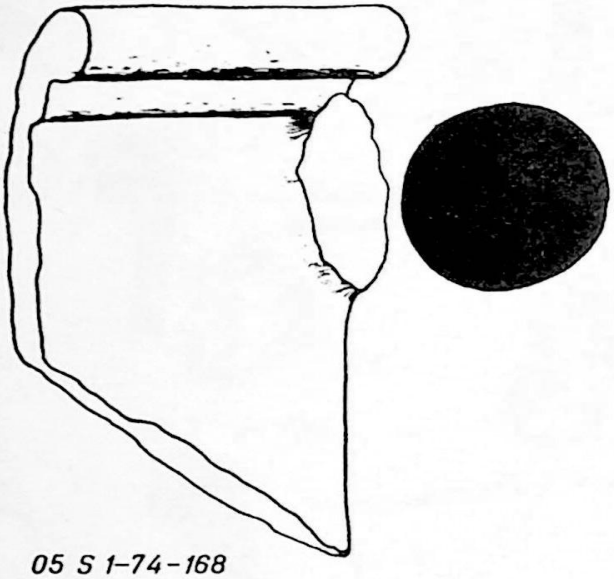

05 S 1-74-168

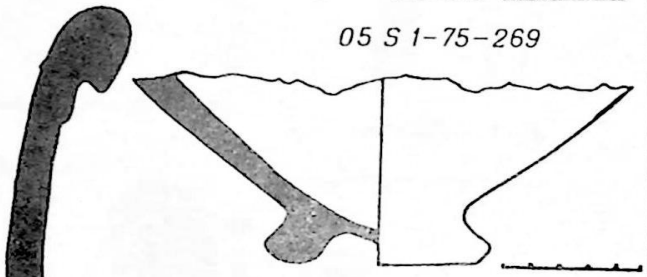

05 S 1-75-70

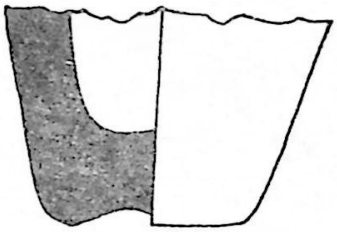

05 S 1-75-71

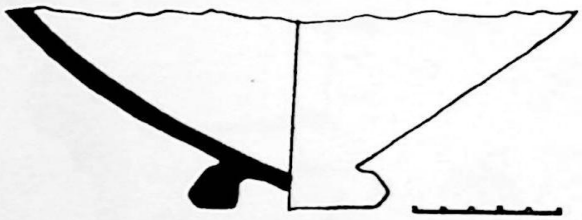

05 S 1-75-131

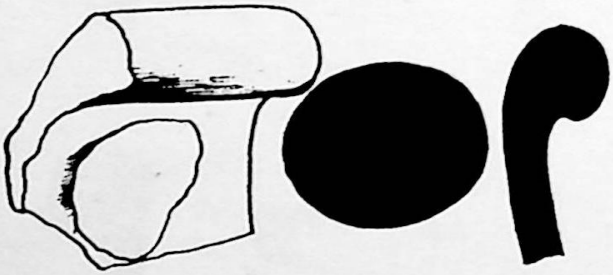

05 S 1-75-254

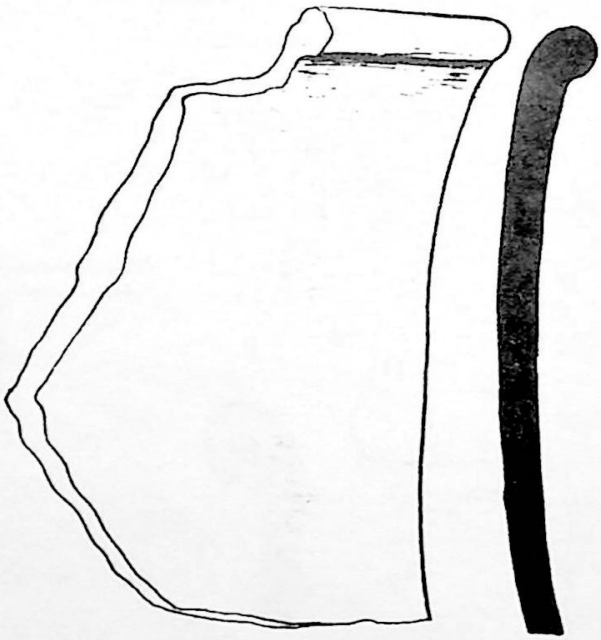

05 S 1-74-398

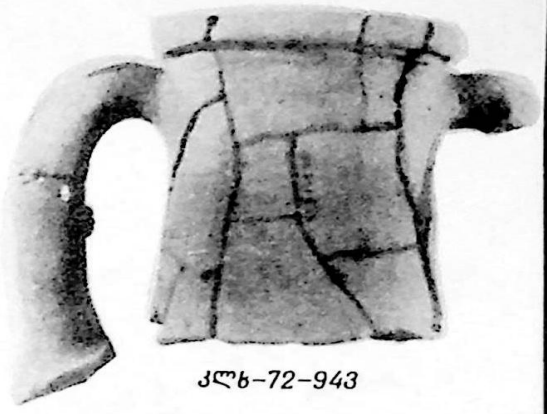

ჯლხ-72-943

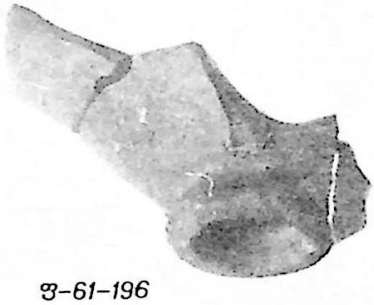

ფ-61-196

ფ-61-32

ფ-62-428

05 S 1-74-349

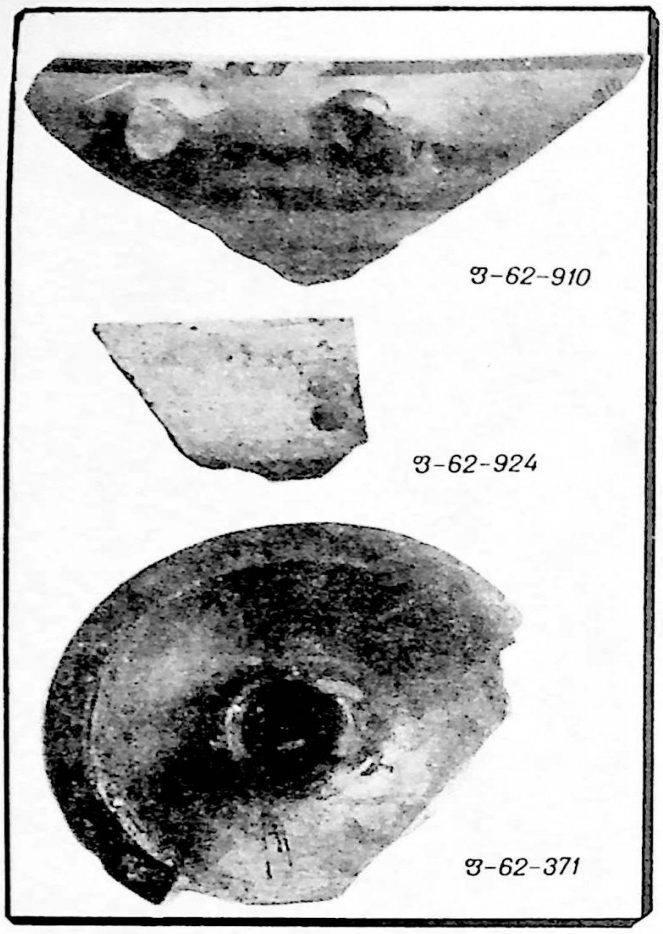
3-62-910
3-62-924
3-62-371

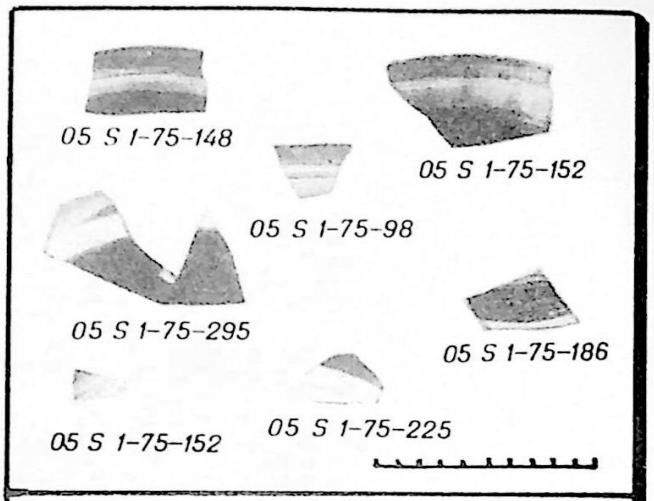
05 S 1-75-148
05 S 1-75-152
05 S 1-75-98
05 S 1-75-295
05 S 1-75-186
05 S 1-75-152
05 S 1-75-225

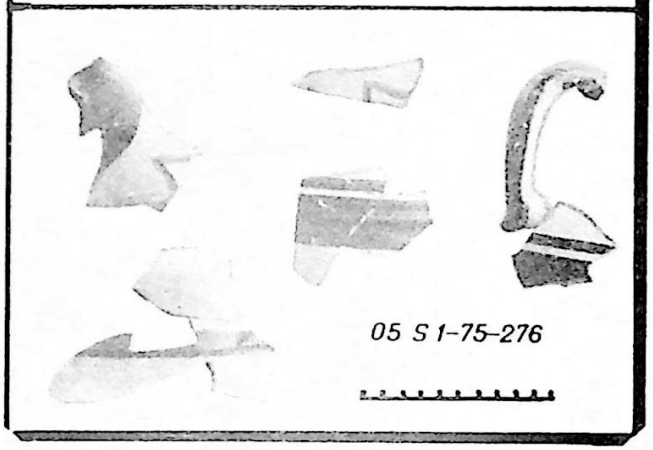
05 S 1-75-276

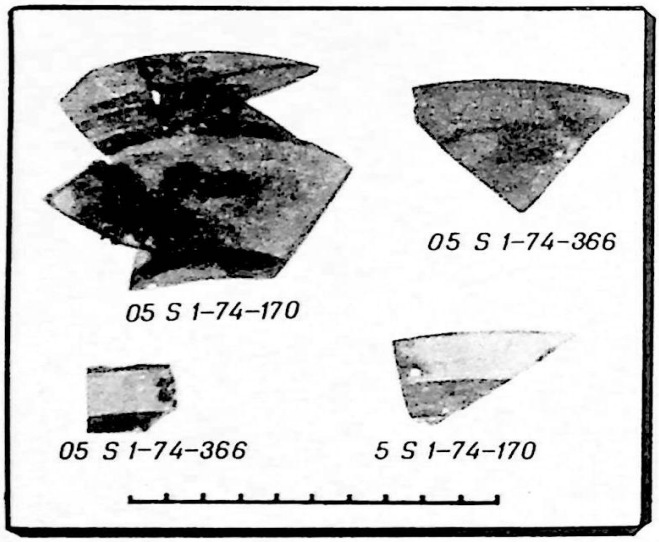
05 S 1-74-366
05 S 1-74-170
05 S 1-74-366
5 S 1-74-170

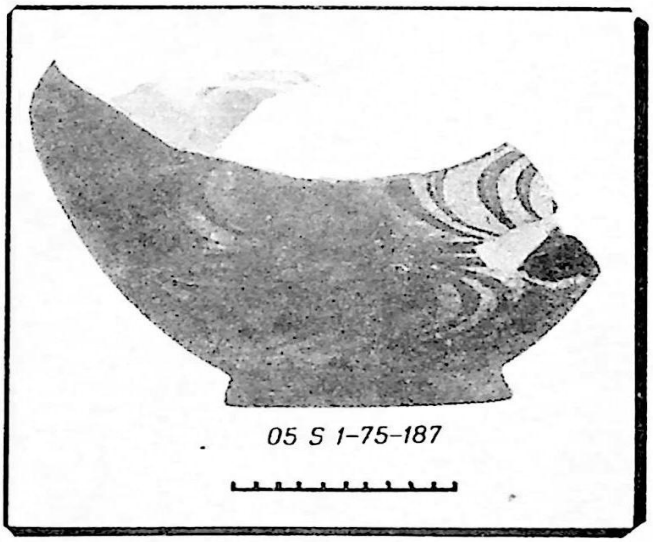
05 S 1-75-187

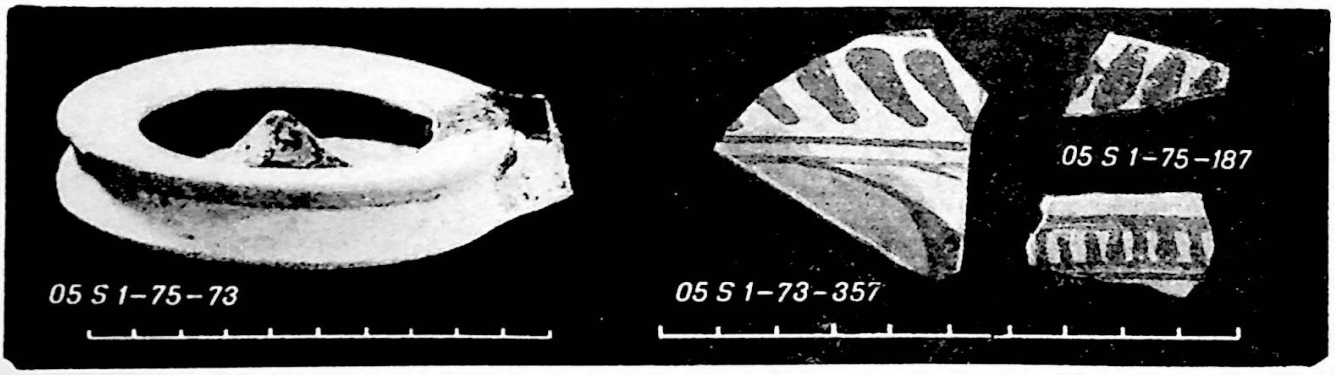
05 S 1-75-73
05 S 1-73-357
05 S 1-75-187

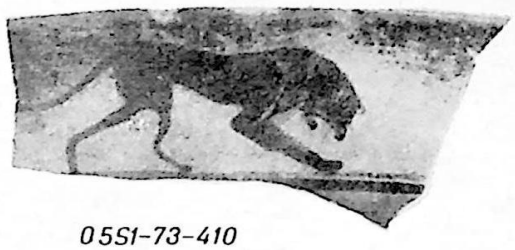

05S1-73-410

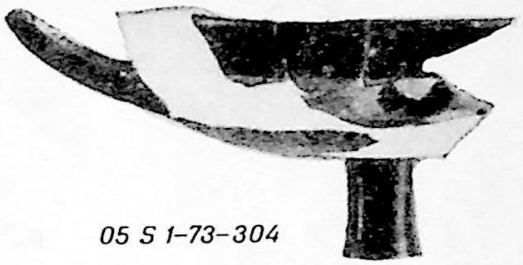

05 S 1-73-304

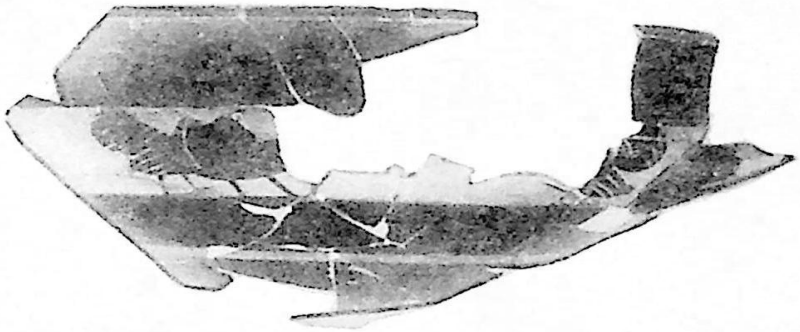

05 S 1-74-245

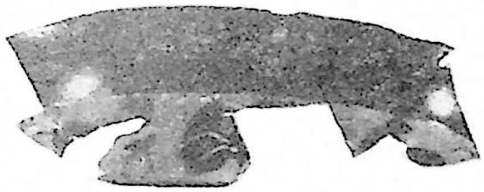

05 S 1 -75-124

05 S 1-75-118

05 S 1-75-74

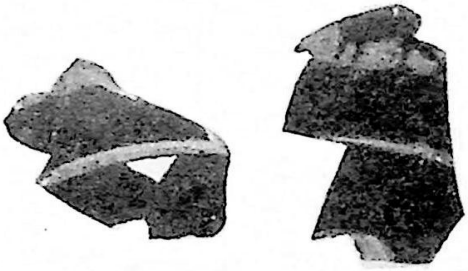

05 S 1-75-277

05 S 1-73-538$_1$

05 S 1-73-72

05 S 1-73-538$_3$

05 S 1-74-44

05 S 1-73-538$_3$

05 S 1-74-18

05 S 1-74-175

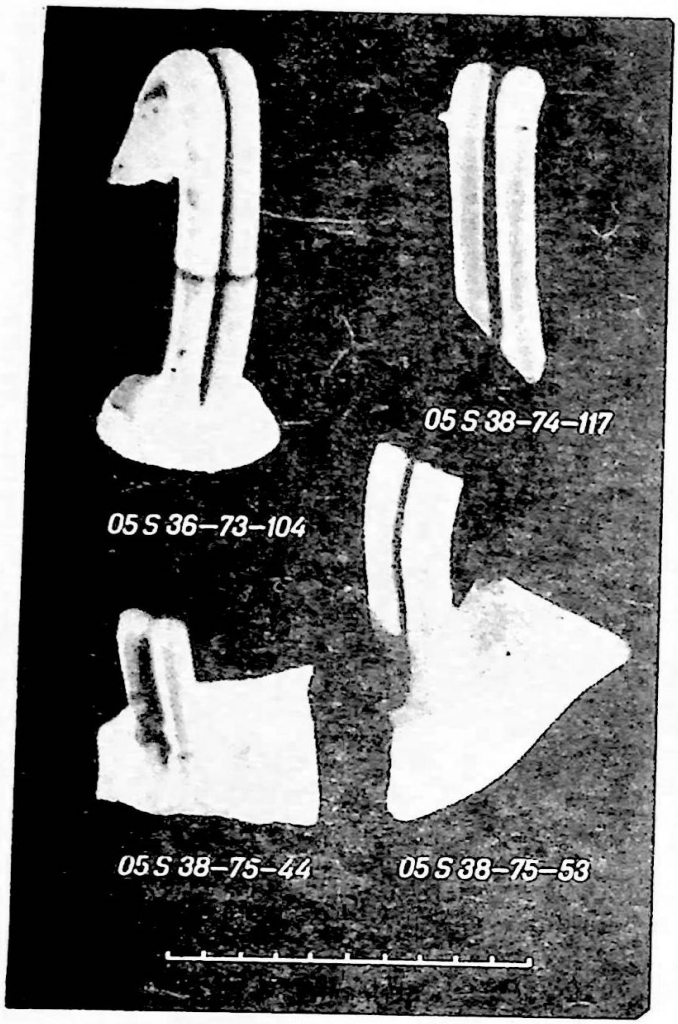
05 S 38–74–117
05 S 36–73–104
05 S 38–75–44
05 S 38–75–53

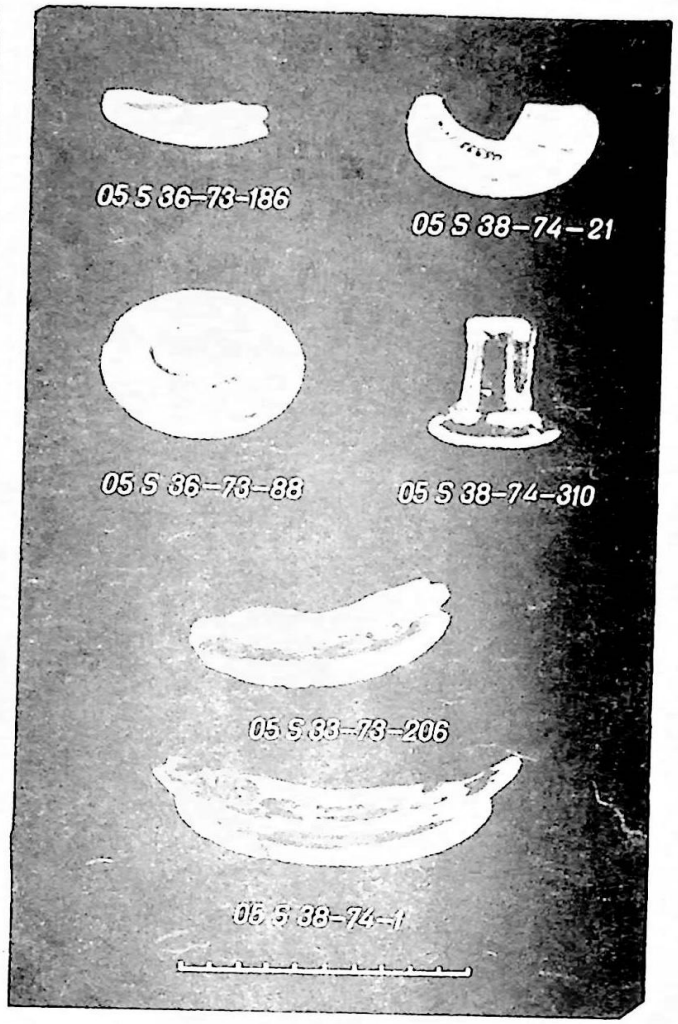
05 S 36–73–186
05 S 38–74–21
05 S 36–73–88
05 S 38–74–310
05 S 38–73–206
05 S 38–74–1

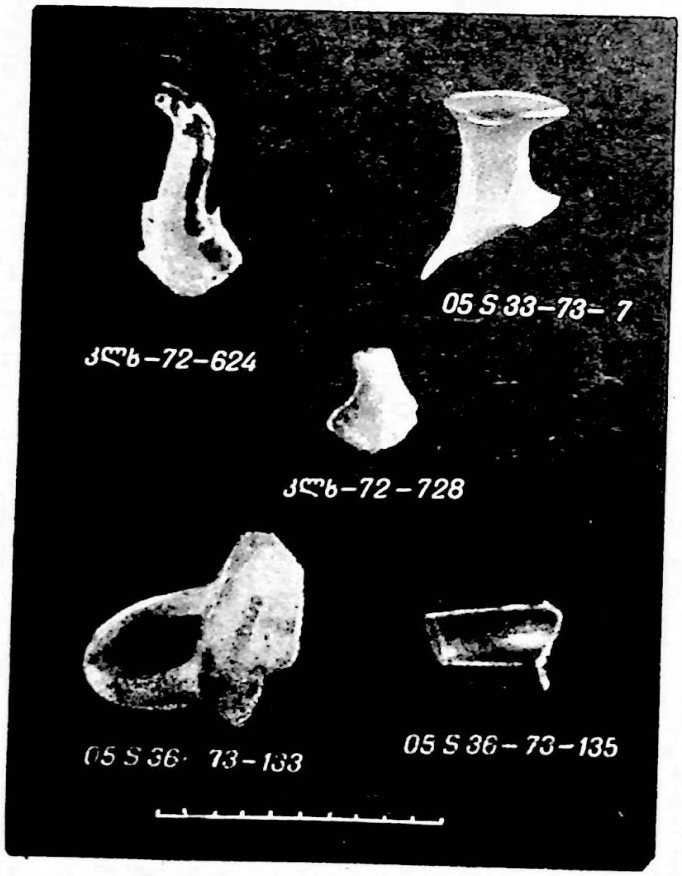
05 S 33–73– 7
ქლხ–72–624
ქლხ–72–728
05 S 36– 73–133
05 S 36–73–135

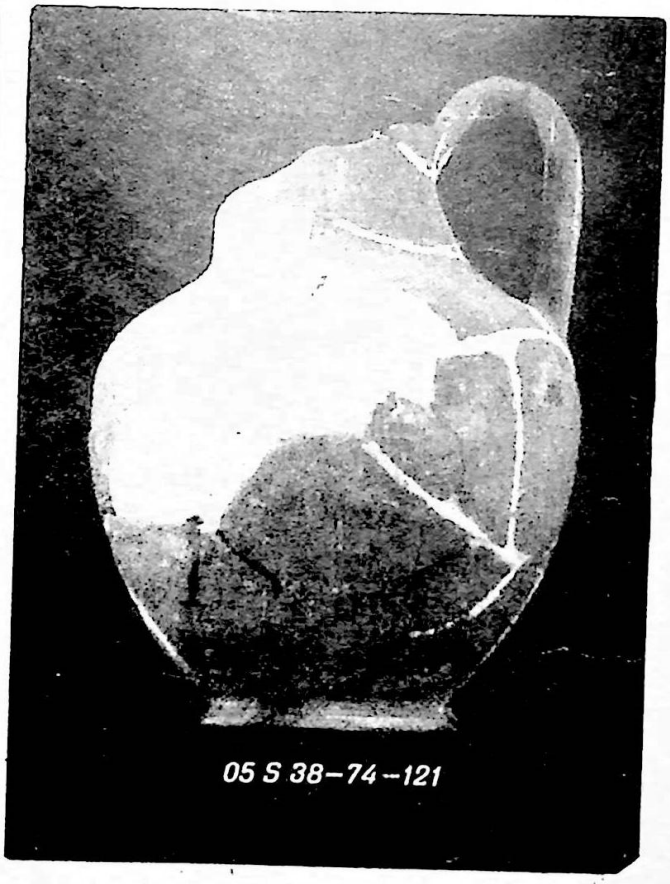
05 S 38–74–121

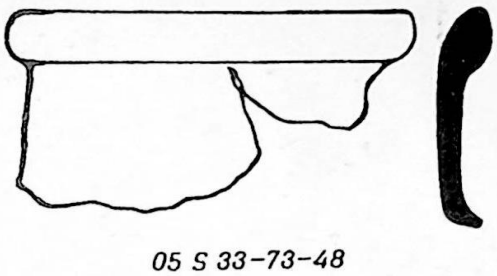

05 S 33-73-48

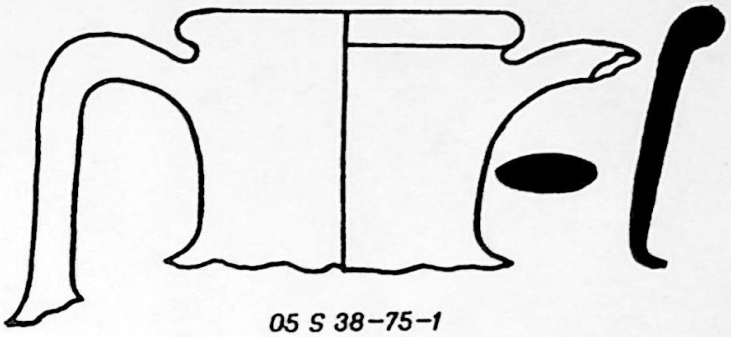

05 S 38-75-1

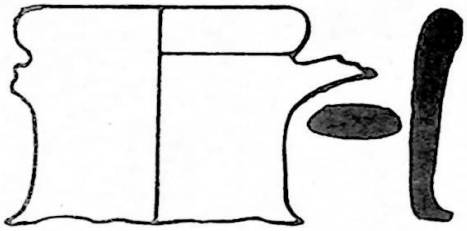

05 S 40-75-2

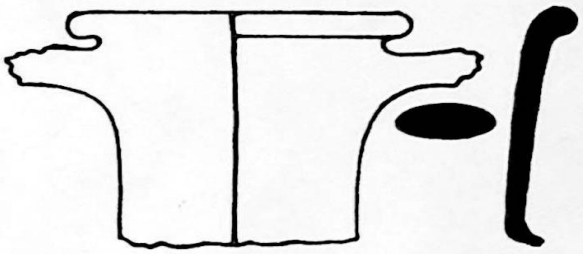

05 S 38-75-19

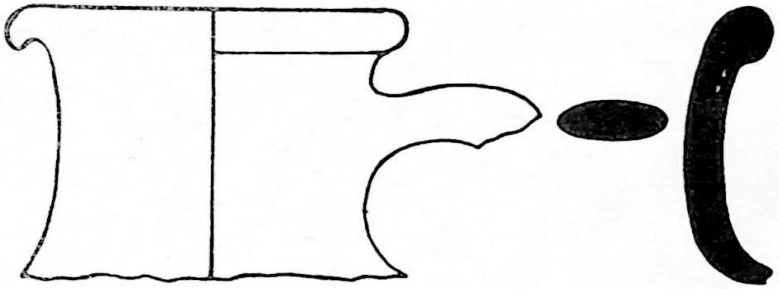

05 S 38-74-172

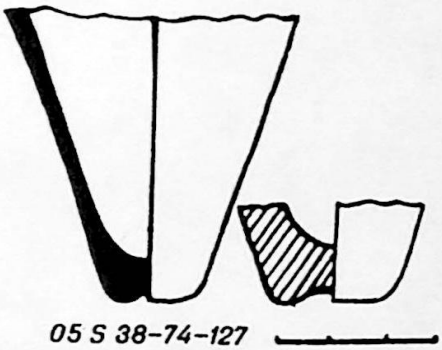

05 S 38-74-127

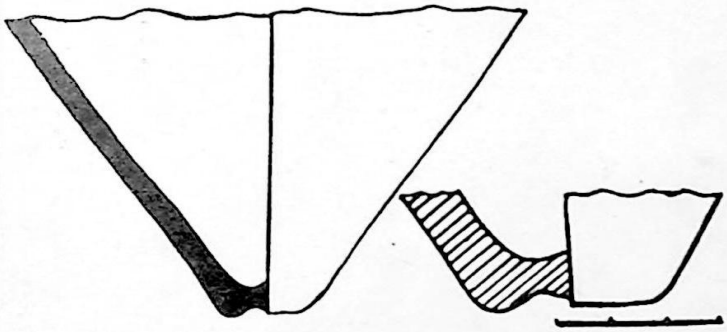

05 S 38-75-161

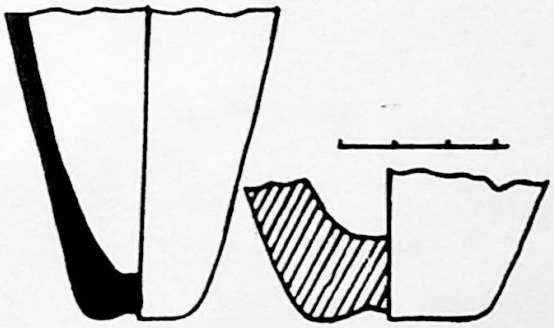

05 S 36-73-195

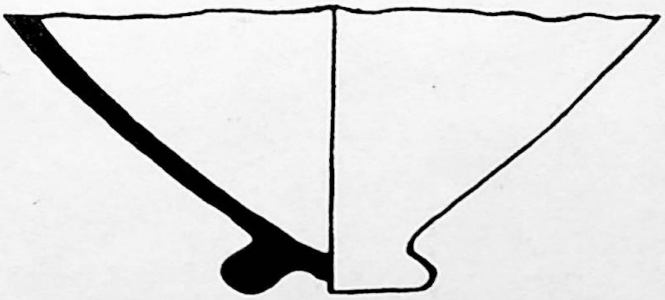

05 S 38-75-160

05 S 38-74-173

05 S 38-74-173

9-63-44,
9-63-99

9-63-72,
9-63-73,
9-63-78,
9-63-102,

9-63-82
9-63-83
9-63-97
9-63-100
9-63-104
9-63-83,
9-63-94,
9-63-107

9-63-92
9-63-85
9-63-114
9-63-85,
9-63-108
9-63-90,

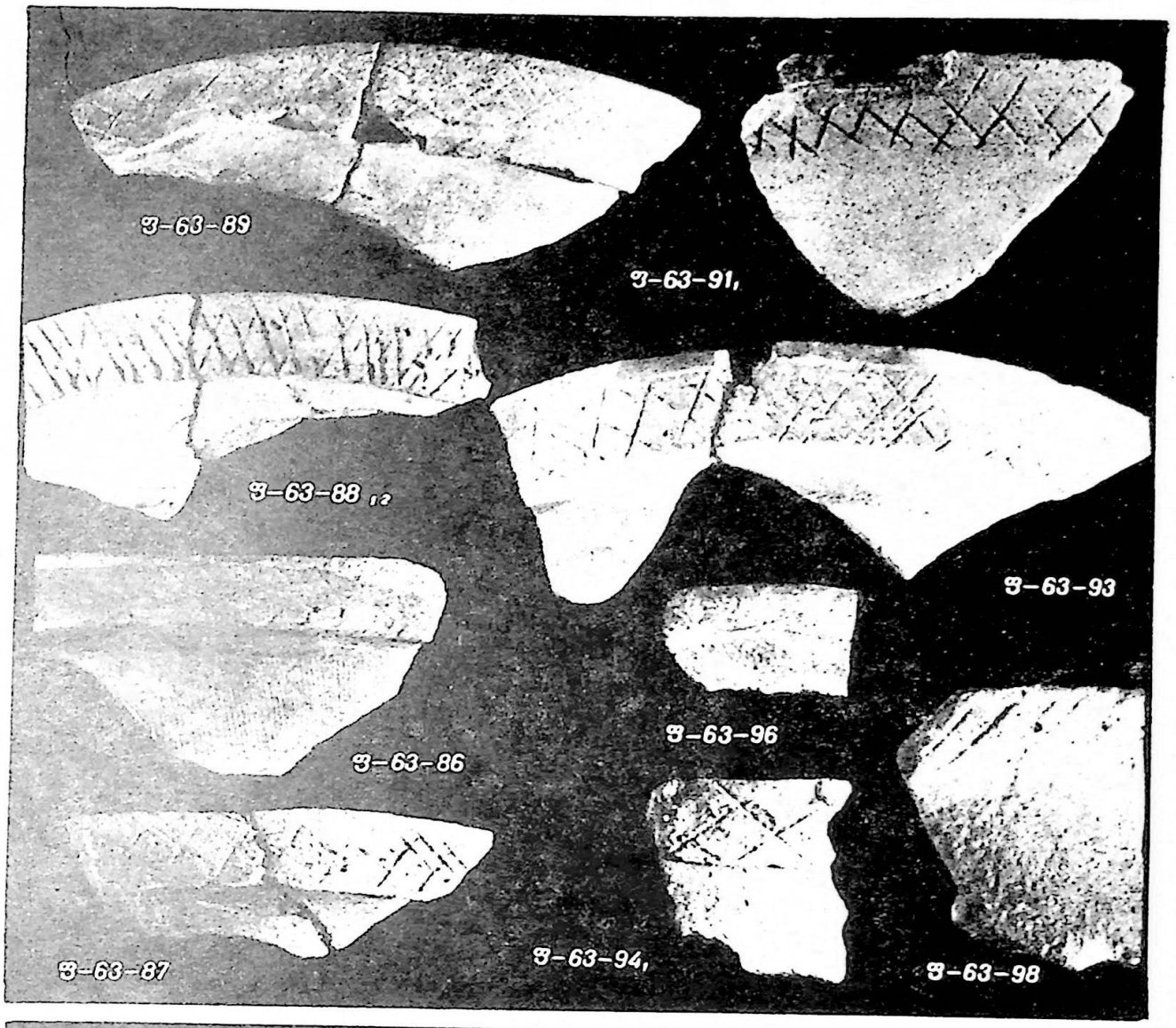
Y-63-89
Y-63-91,
Y-63-88 ,2
Y-63-93
Y-63-96
Y-63-86
Y-63-87
Y-63-94,
Y-63-98

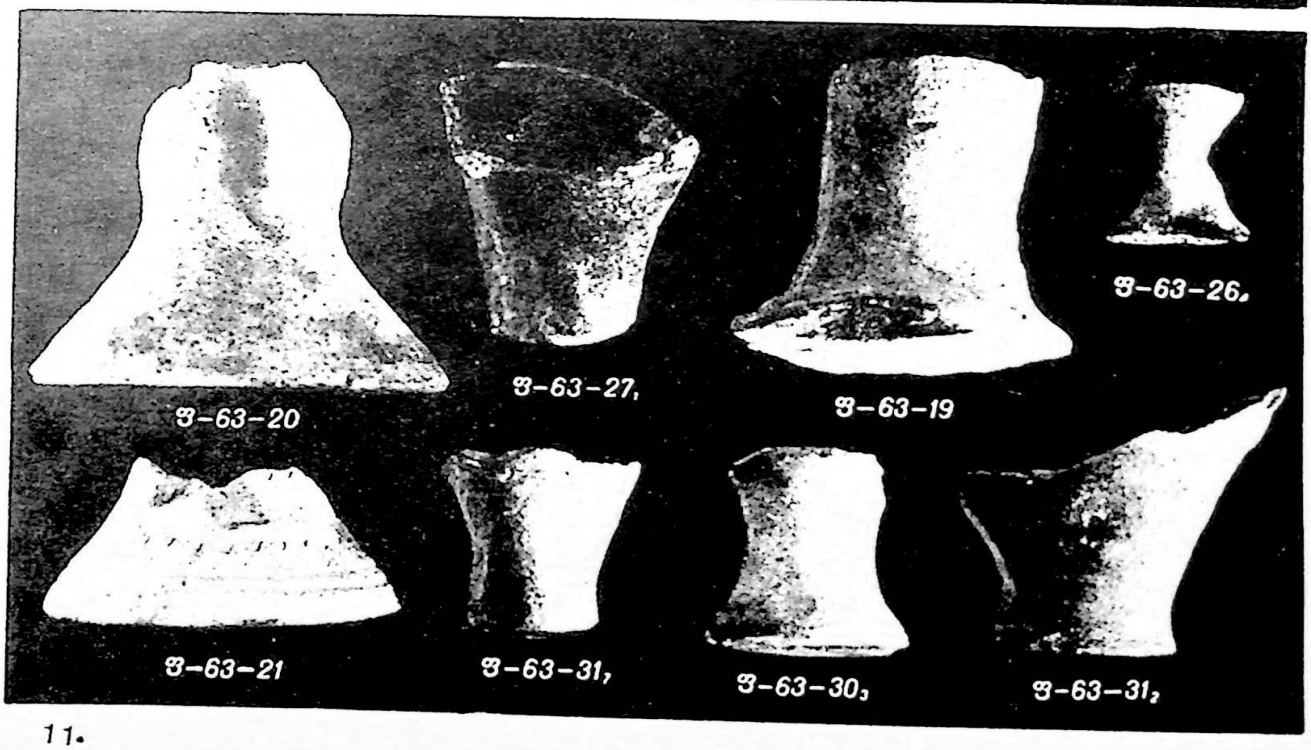
Y-63-26,
Y-63-20
Y-63-27,
Y-63-19
Y-63-21
Y-63-31,
Y-63-30,
Y-63-31,

L

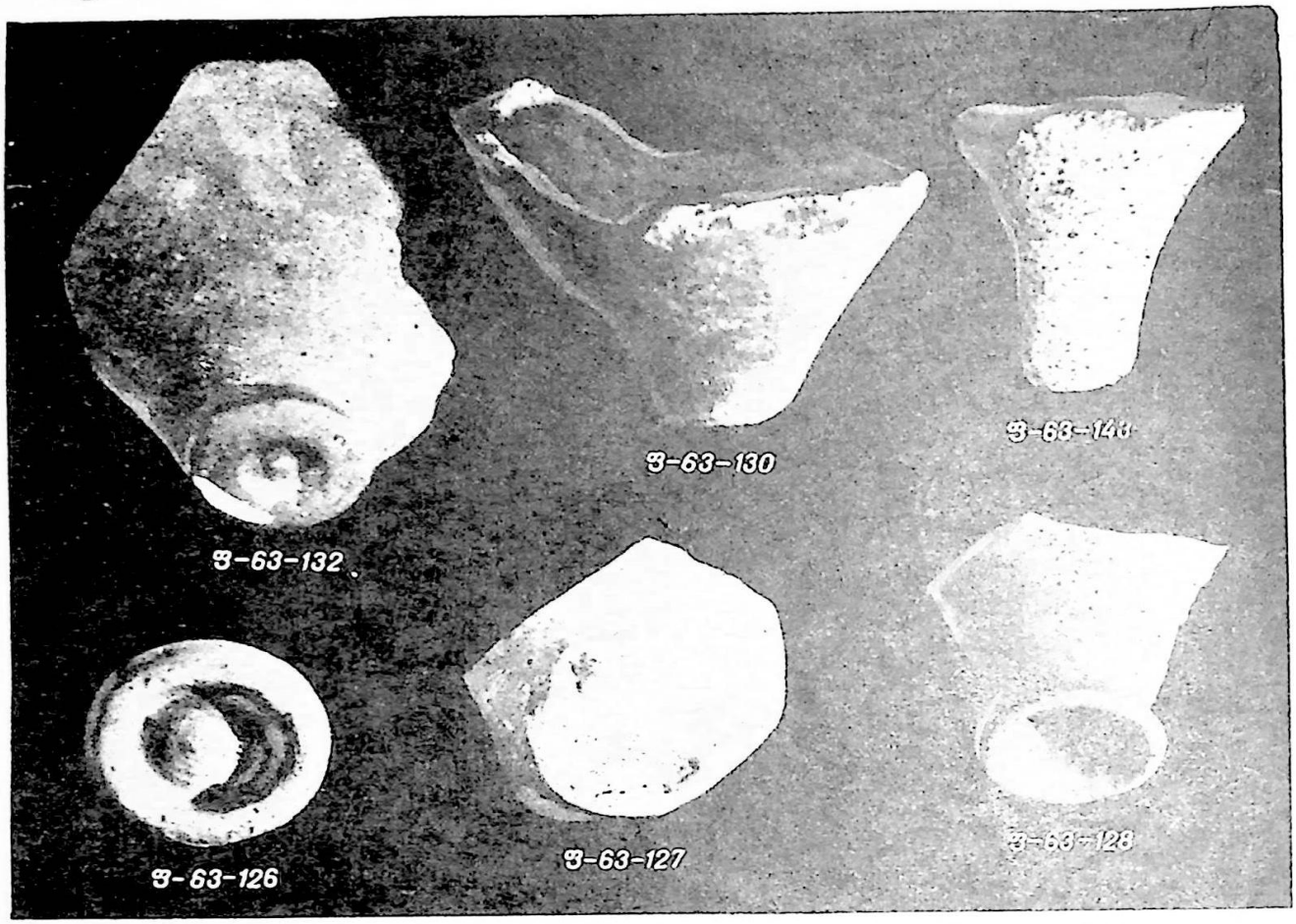
B-63-130
B-63-132
B-63-126
B-63-127
B-63-128

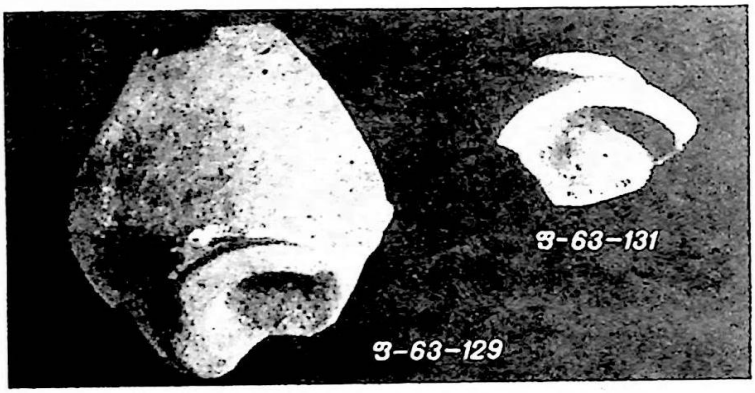
B-63-131
B-63-129

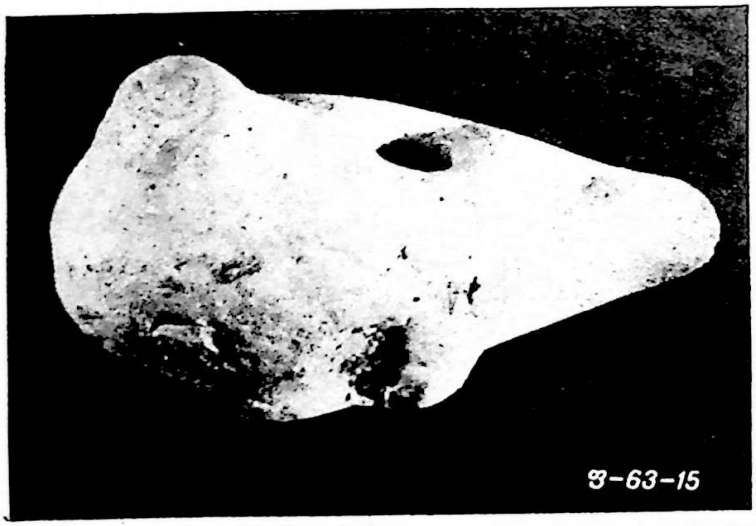
B-63-15

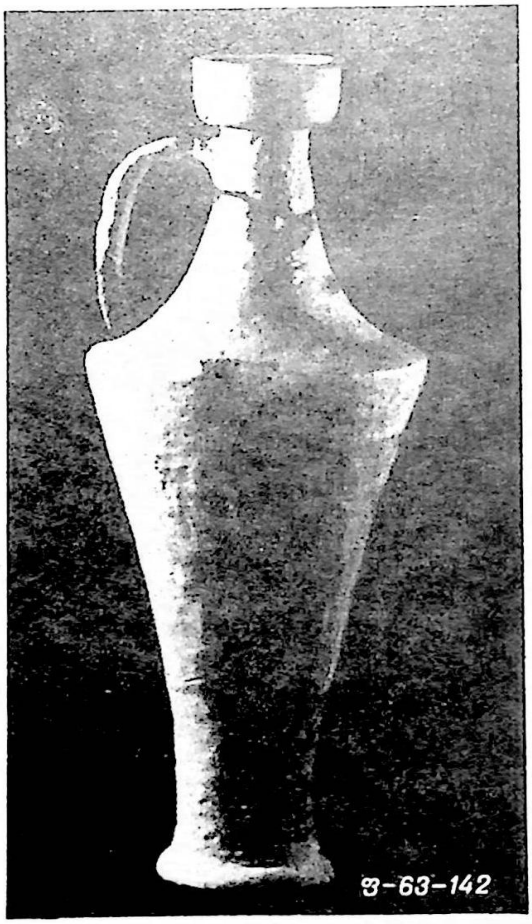
B-63-142

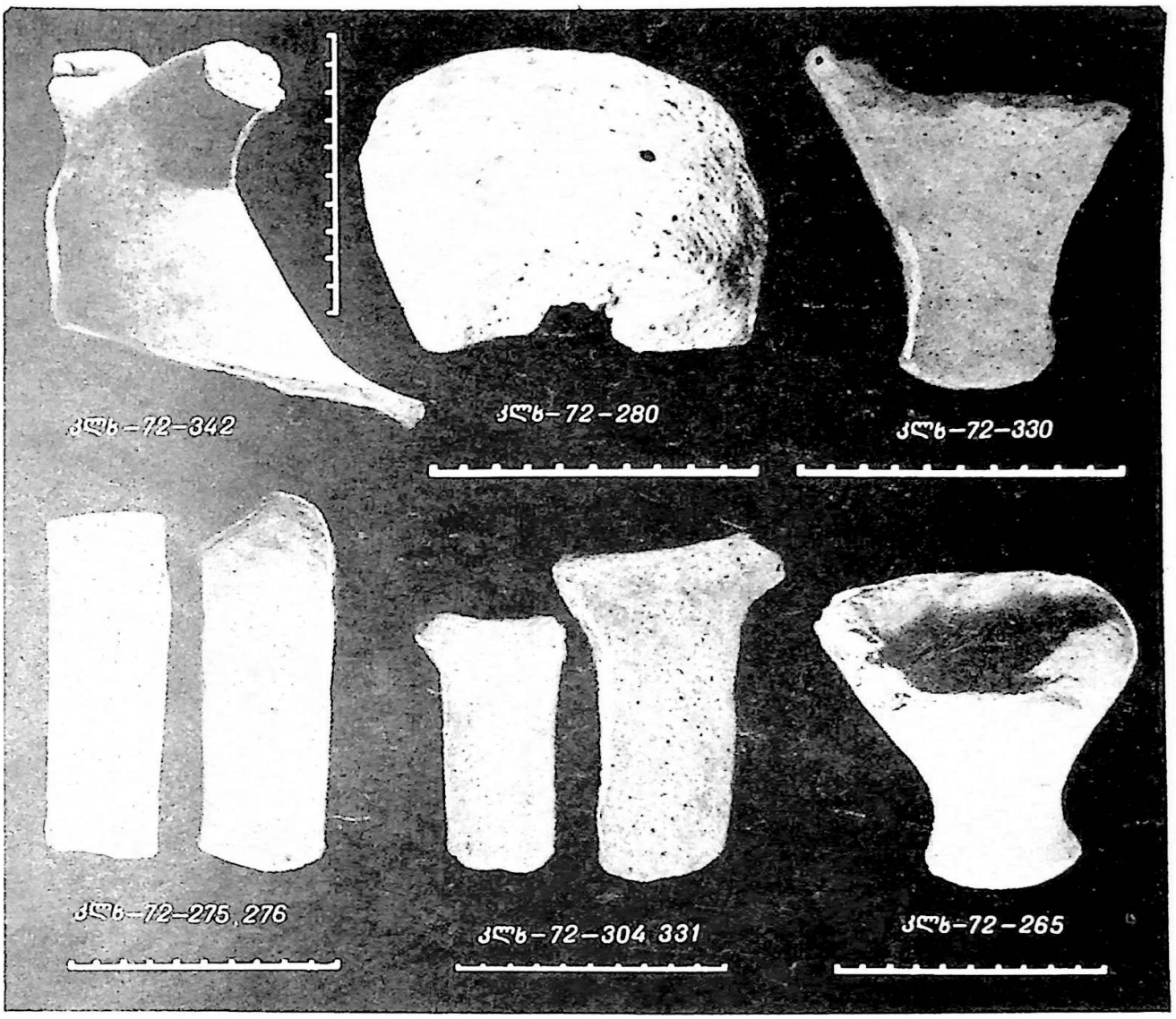
კლხ-72-342
კლხ-72-280
კლხ-72-330
კლხ-72-275, 276
კლხ-72-304, 331
კლხ-72-265

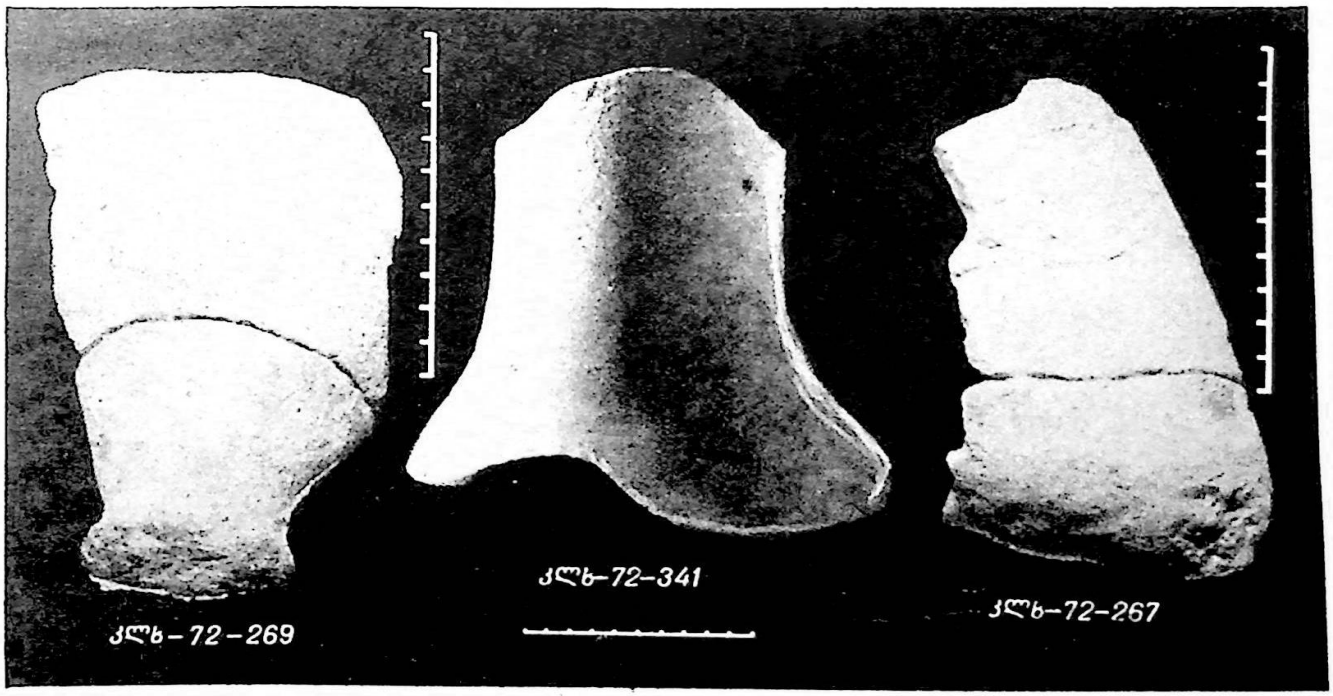
კლხ-72-269
კლხ-72-341
კლხ-72-267

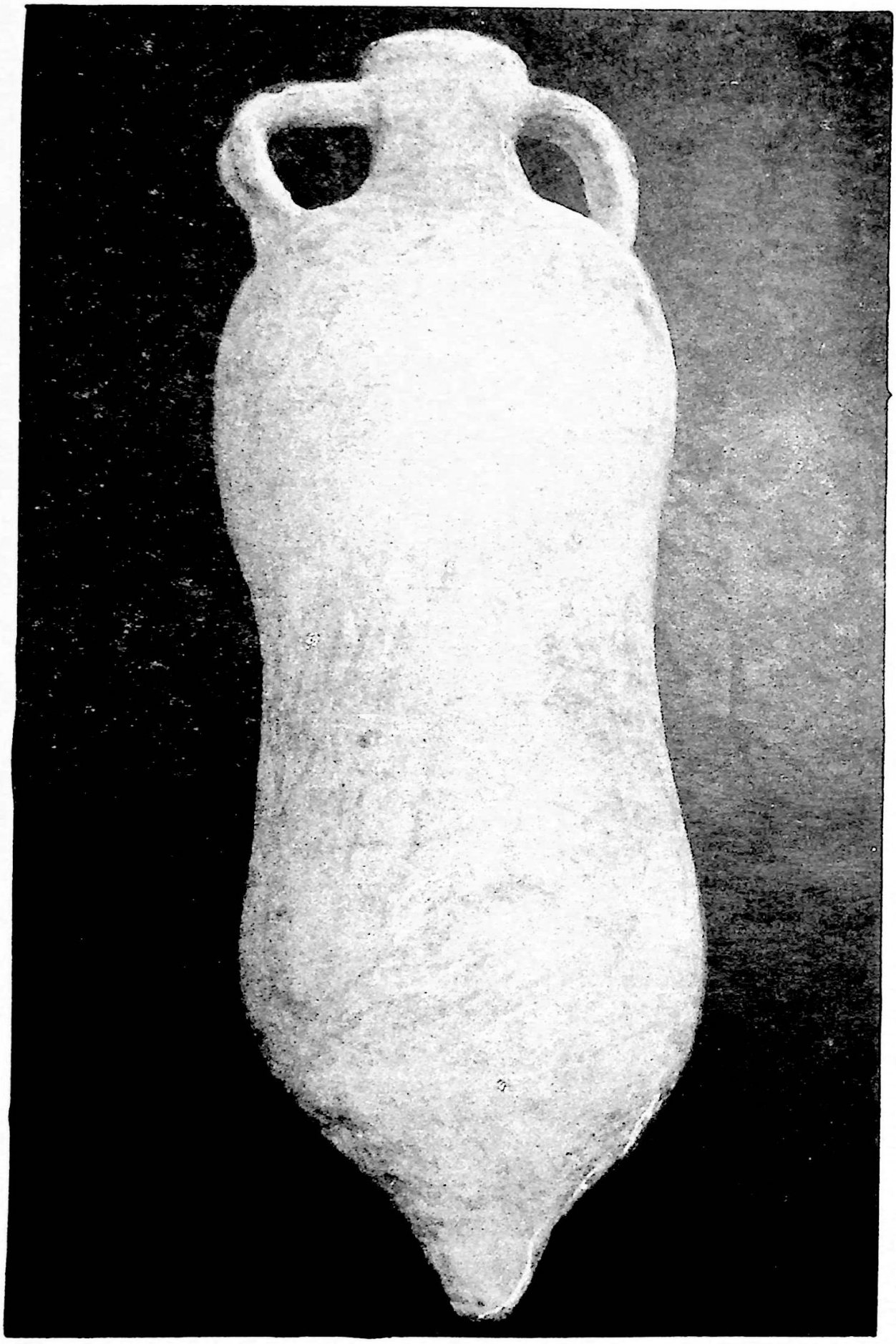

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი

1. რიონის შესართავთან არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ისტორიისათვის . . . 3
2. საკითხის ისტორია და ფოთის მიდამოებში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების დაწყება . 5

თავი პირველი

უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები რიონის შესართავთან 21
1. ბორცვი-ნამოსახლარი ზურგა 23
2. საბაჟოს უბნის სხვა უძველესი ნამოსახლარები 33
3. ქვემო ჭალადიდის უძველესი ნამოსახლარების თარიღისა და სამეურნეო კოფითი თავისებურებების შესახებ 37

თავი მეორე

ძვ. წ. VI — V საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები რიონის ქვემო წელზე . . .43
1. სიმაგრის ბორცვის სტრატიგრაფიისათვის 43
2. სიმაგრის ნამოსახლარის ნივთიერი მასალა 54
ა. ადგილობრივი ნაწარმი 54
ბ. იმპორტული კერამიკა 62
3. სიმაგრის ნამოსახლარის თარიღისა და ხასიათის საკითხისათვის . . . 68
4. ძველი და ელინისტური ხანის ფასისის თანადროული ძეგლები . . . 73
ა. ძველი ფასისის თანადროული არქეოლოგიური ძეგლები რიონის ქვემო წელზე 73
ბ. ელინისტური ხანის ფასისის თანადროული არქეოლოგიური ძეგლები რიონის ქვემო წელზე 76
5. ფეოდალური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები რიონის ქვემო წელზე . . 78

თავი მესამე

ძველი ფასისის მდებარეობის საკითხი საისტორიო წყაროებში და არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები 83
რეზიუმე რუსულ ენაზე 93
საძიებლები 100
ტაბულების აღწერილობა (ქართული) 103
ტაბულების აღწერილობა (რუსული) 107
ტაბულები 111

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი ო. ლორთქიფანიძე
გამომცემლობის რედაქტორი ც. თოდუა
ტექრედაქტორი ც. ქამუშაძე
მხატვარი მ. თალაკვაძე
კორექტორი გ. გრძელიშვილი

გადაეცა წარმოებას 15. 6. 1977; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 6. 3. 1978
ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; ქაღალდი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 14.00;
საღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 11.65;
უე 01026; ტირაჟი 2200; შეკვეთა № 2608
ფასი. 1 მან. 75 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

Микеладзе Теймураз Константинович

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В НИЗОВЬЯХ р. РИОНИ

(Материалы к истории древнего Фасиса)

გამომცემლობა „მეცნიერება“ უახლოეს დროში გამოსცემს წიგნებს:

1. საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები;
2. ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები (III).